

СЛАВКО ВЕЈИРОВИЋ

ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА

ВУКОВА ЗАДУЖБИНА / ПРОМЕТЕЈ

Славко Вејиновић
ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензент
Проф. др Љубивоје Церовић

На корици најпре:
Свети Сава и Свети Симеон, бакрорез, Хиландар, 1818.
(аутор монах Арсеније)

На корици назад:
Хиландар, изглед пре 3. марта 2004.
(снимио Рајко Каришић)

Предлис:
Хиландар, бакрорез манастира и околине, Москва 1757.

Залис:
Хиландар, бакрорез, изглед манастира и околине, 1779.

Славко Вејиновић

ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА

ВУКОВА ЗАДУЖБИНА, Београд
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад
2012.

Издање књиге помогли су:

„КОВИЛОВАЧА” Д.О.О – Деспотовац

ФОНД „ДИЈАСПОРА ЗА МАТИЦУ” – Београд

ОПШТИНА БАЧКА ПАЛАНКА – Бачка Паланка

САДРЖАЈ

***	9
***	11
У В О Д	
Задужбинарство – битна одлика српског националног бића	13
ЗАДУЖБИНЕ У ПРОШЛОСТИ 25	
Хиландар	25
Студеница	31
Ђурђеви ступови	35
Жича	38
Пећка патријаршија	40
Милешева	42
Морача	45
Сопоћани	48
Градац	51
Задужбинарство Краља Драгутина	53
Задужбинарство Краља Милутина	58
Високи Дечани	65
Свети Архангели	68
Раваница	72
Љубостиња	74
Манасија	76
Каленић	80
Острог	82
Црква <i>Свeйiоi Ђорђа</i> на Опленцу	86
ФРУШКА ГОРА – СРПСКИ АТОС 89	
Беочин	92
Бешеново	94
Мала Ремета	96
Велика Ремета	98
Врдник – Раваница	100
Гретег	102
Дивша – Ђипша	104
Јазак	106
Крушедол	108

Кужеждин	111
Старо Хопово	113
Ново Хопово.	115
Петковица	117
Привина Глава.	119
Раковац.	121
Шишатовач	123
Фенек	125

ДАРИВАЛИ СУ СВОМЕ РОДУ

<i>ЗАДУЖБИНЕ НА ПОЛЗУ НАРОДА СВОГ</i>	127
Карловачка митрополија	129
Карловачка гимназија	135
Српска учитељска школа у Сомбору	138
Новосадска гимназија	141
Матица српска.	146
Теодор – Тоша Апостоловић	152
Миша Анастасијевић	154
Никола Чупић.	157
Илија Милосављевић Коларац	161
Задужбина Свети Андреј Првозвани	164
Атанасије Герески.	165
Ђорђе – Ђока Влајковић.	167
Српско привредно друштво <i>Привредник</i>	170
Сима Андрејевић Игуманов	172
Радован Лазић.	178
Велимир Михаило Теодоровић	182
Никола Ј. Мариновић	190
Милан Кујунџић Абердар	193
Архимандрит Нићифор Дучић	196
Браћа Васа и Никола Радојковић	201
Ванђел Тома	208
Јован Јовановић.	211
Браћа Јовановићи.	213
Никола Спасић	217
Никола и Евгенија Кики.	221
Задужбина Димитрија Наумовића, жене Анке и сина Васа.	227
Таса Ј. Миленковић.	232
Агнија и Михаило Срећковић, ђенерал велики просветни добротвори	235
Љубомир Стојановић	238
Вељко и Лазар Савић.	243
Андра и Љубица Милосављевић	246

Алекса Крсмановић	248
Лука Ђеловић Требињац	254
Стеван Милосављевић.	259
Јован Ђ. Авакумовић.	263
Голуб и Босиљка Јанић.	266
Владимир – Влајко С. Каленић.	272
Персида Миленковић	274
Милан Вукићевић	280
Александар I Карађорђевић	283
Војислав Јовановић Марамбо	288
ЗАДУЖБИНЕ У ДАНАШЊЕ ВРЕМЕ	291
Вукова задужбина	293
<i>Дом Вукове задужбине</i>	<i>297</i>
Задужбина Иве Андрића	301
Задужбина Милоша Црњанског	304
Задужбина Бранка Ђопића	307
Задужбина Десанке Максимовић	310
Задужбина „Доситеј Обрадовић”	312
Фондација „Драгојло Дудић”	315
Његошева фондација	317
Фонд Карић фондација	319
Фонд Борислава Пекића.	321
Фонд „Проф. др Марко В. Јарић”	323
Мадлена Цептер	325
ЗАДУЖБИНЕ У ЗАГРАНИЧЈУ И СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА	329
ХРВАТСКА	330
Крка	331
Гомирје	333
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	336
Тавна	336
Папраћа.	338
Озрен	339
Добрун	341
РУМУНИЈА	343
Базјаш	344
Златица	345
Бездин.	346
Кусић	347
Свети Ђурађ	348
Српска црква у Араду	349
Задужбина „Макрин дом”	350
Задужбина „Скарлатин дом”	350

МАЂАРСКА	351
Грабовац	352
Сентандреја	353
Текелијанум	355
Задужбина Јакова Игњатовића	358
Задужбина Наума и Јелене Бозда	359
„Ангелинеум”	360
ЗАДУЖБИНЕ У ДИЈАСПОРИ	363
Михаило Пупин	365
Задужбина „Студеница”	368
Живко и Милица Топаловић	370
Јелена Милетић	373
Фондација „Иванка Милошевић”	375
Миле Стојаковић	377
Бранко Тупањац	379
Слободан и Мира Павловић	382
Радмила Милентијевић	384
ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА, Славко Вејиновић	387
ЛИТЕРАТУРА	389
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	393
ПОРЕКЛО ФОТОГРАФИЈА И СЛИКА	394
РЕГИСТАР ИМЕНА	397

Књига „Задужбинарство код Срба” резултат је вишегодишње истраживачкој рада. Она представља израз жеље аутора да се у виду синтезе укаже на најзначајније српске задужбине, које на посебно уљечитљив начин представљају и објашњавају задужбинарство као битну, а, можда, и најзначајнију карактеристику српској националној бића.

Аутору није била намера да у књизи прикаже све српске задужбине, основане у даљој и ближој прошлости, јер то највероватније није ни могуће у оваквом делу. Импозантан је број задужбинара који су завештали своју имовину и основали задужбине. Али, нажалост, још није урађен њихов комплетан и јединствен попис. Ипак, на основу расположивих података Универзитета у Београду, САНУ, Матице српске, Српске православне цркве и других институција и организација које имају већи број задужбина, са сигурношћу се може тврдити да је њихов број неколико стотина. Само у Архиву Србије чува се грађа о више од 400 задужбина.

Велики је број задужбина које су у прошлости оснивали многи књићори, и не само појединци. Али, о немалом броју њих постоје да и нема значајнијих података. О том задужбинарству говоре, углавном, легенде и народна предања. Има појединаца, задужбинара – књићора, који су оснивали и градили и по неколико задужбина, неки чак и по више десетина. Многе задужбине су, нажалост, с временом уништене, угасиле се и нису обновиле свој рад, иако су у неком периоду времену имале значајну улогу у развоју Србије и српској друштва.

Књига је конципирана тако да се целокупна проблематика задужбинарства код Срба, колико је то било могуће, изложи што целински и прецизније кроз више посебних поглавља и целина: Задужбинарство у прошлости; Фрушка гора – „Српски Аџос”; Даривали су своје роду; Задужбине у данашње време; Задужбине у заграничју и суседним земљама и Задужбине у дијаспори.

Захваљујем свима који су ми савештама, подришом, достављеним подацима и фото-материјалом помогли да припремим ову књигу.

Аутор

У Београду, 2011.

Највећа је задужбина начинићи намастѿир, или цркву, као шѿо су Срѿски цареви и краљеви ѿрадили; ѿѿом је задужбина начинићи ћуѿрију на каквој води, или ѿреко баре; калдрму ѿо рђавом ѿуѿу; воду довести и начинићи близу ѿуѿа (и ѿо се каже ѿрадићи и начинићи – себи – задужбину); усадићи или накалемеићи воћку близу ѿуѿа, ѿладној наранићи, жедној најојићи, ѿолој одјесћи (но ово се каже чинићи и учинићи задужбину) иѿд.

Турци и данашњи дан ѿраде и чине све ѿе задужбине. Многи беѿови Босански надѿледају и оѿрављају чесме и ћуѿрије ѿо Србији, које су ѿиови сѿари ѿрије сѿоѿине ѿодина ѿрадили, као н. ѿ. Русѿамбеѿовић из Зворника Дуѿу чесму у Тршићком ѿољу, и друѿи некакав (Босански беѿ) Јагранску ћуѿрију између Љешнице и Лиѿнице. Такове задужбине друѿи не смеју ниѿошѿо оѿрављаћи, неѿо онај чије су од сѿарине.

„Да ви знаѿе наше намастѿире
Славни наши цара задужбине –
Да видиѿе дивну Сѿуденицу,
Недалеко од Новог Пазара,
Задужбину цара Симеуна –
Прву бабо саѿрадио цркву,
Красну славну себи задужбину.”

Вук Стефановић Караѿић,
Срѿски рјечник, 1818.

У В О Д

ЗАДУЖБИНАРСТВО – БИТНА ОДЛИКА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ БИЋА

Задужбина, та лепа и чиста српска реч, јасно говори о једној великој и дубоко смисленој потреби човека да учини добро дело, да дарује за своју душу, да се *одужи Боју и народу*. У средњем веку се под појмом задужбине подразумевало све што је неко *даривао цркви или манастиру, а за сјасење своје душе или својих ближњих и драгих*. Правећи задужбине *на њолзу народа свої*, племенити људи завештавали су и остављали трајна добра свом народу. Задужбинари нису били само они који су оснивали манастир или цркву, већ и они који су их касније обнављали.

Склоност ка задужбинарству у нашем целокупном друштвеном развоју имала је трајну вредност. Уз славље породичног светитеља, задужбинарство у српском народу има најдужи континуитет. Са пуно разлога се може рећи да је задужбинарство битна одлика националног бића српског народа и, можда, једна од његових најлепших врлина.

Почеци задужбинарства сежу дубоко у историју, до стварања српске средњовековне државе и времена славне династије Немањића. Два века континуираног развоја средњовековне српске државе на челу са овом славном династијом даривала су српском народу непревазиђене и непроцењиве вредности у области културе, духовности, грађевинарства, архитектуре, фреско-сликарства... Управо, у том времену задужбинарство се испољава у пуном сјају и величини.

Наклоност и љубав према градњи манастира – задужбина карактеристичне све владаре лозе Немањића. Њихове задужбине увек носе неку врсту личног обележја самог ктитора, односно печат његове индивидуалне препознатљивости.

Задужбинарство је кроз историју имало велики значај за очување културног и духовног идентитета српског народа и православне вере. Захваљујући и својим задужбинама, Срби су кроз векове и време – а које им често није било наклоњено – сачували своје корене и историјско памћење.

Задужбине саграђене у прошлости прави су и верни доказ српског уметничког и градитељског стваралаштва, трајан архитектонски и сликарски запис о нашим владарима, духовном стању и свеукупном друштвеном напретку нашег народа тога доба.

Кроз задужбинарство се може јасно видети економска снага, културна, образовна и свеукупна духовна моћ српског народа, који је могао да створи тако велика и вредна дела. Срби су се, управо кроз овај вид стваралаштва, представили и показали свету као народ који је у стању да створи и највеће вредности.

Тринаести, четрнаести и петнаести век подарили су српском народу неколико манастира – изузетних задужбина знаменитих српских владара. Истакнимо само Студеницу, Жичу, Пећку патријаршију, Милешеву, Сопоћане, Грачаницу, Високе Дечане...

Манастири, грађени као задужбине, били су не само молитвена средишта и црквено-административни центри, односно седишта архијереја, већ, у исто време, и народна зборишта и места у којима је српски народ, најчешће предвођен својим свештенством и црквеним великодостојницима, доносио важне (историјске) одлуке које су непосредно утицале на његову судбину.

Средњовековни манастири су били и гробна почивалишта српских владара, властеле и црквених великодостојника. У неким се и данас чувају мошти њихових ктитора или светих Срба. Рецимо, у Студеници су похрањене мошти светог Симеона Мироточивог и Стефана Првовенчаног, у Дечанима светог краља Стефана Дечанског, у Раваници светог козовског великомученика кнеза Лазара...

Задужбинари у прошлости су најчешће били сами владари, имућна властела или свештена лица. Само они који су основали манастир или цркву, или који су их обновили, стицали су право да се називају ктиторима. Али, код неких задужбина, пре свега манастира и цркава, узалуд ћемо тражити ктиторе, односно људе који су их подигли као своју задужбину.

После пропасти српског царства у средњем веку нестало је феудалне господе, а касније српске војводе и прваци једва да су били мало богатији од својих поданика. Оснивачи многих манастира и цркава били су углавном монаси, а прави ктитори и приложници – сам народ.

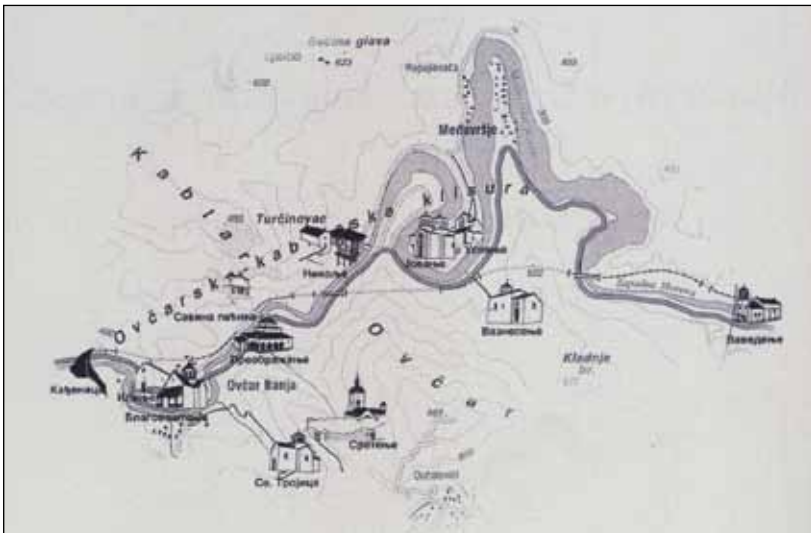
У том погледу посебно место заузимају манастири Овчарско-кабларске клисуре, који чине једну специфичну целину, која се постепено стварала шест векова, кроз непрестане успоне, разарања, замирања, обнове... На релативно малом простору, који се назива и *Свештом Српском јором*, налази се 10 манастира и два света места: Никоље, Јовање, Успење, Вазнесење, Ваведење, Преображење, Савиње, Благовештење, Илиње, Кађеница, Сретење и Света Тројица.

За већину ових манастира не зна се када су основани и ко је њихов ктитор. Ипак, са великом сигурношћу се може рећи да су *овчарско-кабларски манастири постојали крајем XIV века, у време доласка монаха синаита у Србију. Овај космополиитски монашки јокрећ источне Европе и*

Средоземља уйражњавао је исихазам и били су посвећени савршеном миру – „исихији”. Његова битна карактеристика је *сћална, нейрекидна молићва у себи, ѿакозвана умна молићва, йреко које се долази до сћања сабрано-сћии и унуйраише йишине, које следе човекову йобеду над сћирасћима и воде ѿа ка сазнавању Боја*¹.

Поред свог виђења православља, ови духовници су у Србију донели и нови начин организовања монашких заједница и подизања манастира. Пре њих није било збијених група манастира на неком мањем простору, већ су грађене велике владарске и властеоске задужбине, усамљене и одвојене од других манастира и цркава. Са доласком синаита-исихаста та традиција се мења.

Блајовешћие је један од ретких манастира у Овчарско-кабларској клисури за који се тачно зна када је подигнут и ко су били његови ктитори. Изнад улаза у цркву стоји натпис да је храм подигнут 1601/1602. године трудом игумана кир Никодима.

*Манасћири Овчарско-кабларске клисуре
(Делфина Рајић, Милош Тимоијевић, „Манасћири Овчарско-кабларске клисуре”, Народни музеј – Чачак, 2006)*

Сведочанство о значају задужбина можемо наћи и у нашим народним песмама. За ову тврдњу довољно је подсетити се песме *Зидане Раванице*, у којој царица Милица опомиње и подстиче кнеза Лазара да подигне своју задужбину речима:

¹ Делфина Рајић, Милош Тимоијевић, *Манасћири Овчарско-кабларске клисуре*, Народни музеј – Чачак, Чачак 2006.

*Шћо бијаху Немањићи сѣари, / Цароваше, ѿа и ѿреминуше, / Не ѿрѿаше на ѿомиле блаѿо / Но ѿрадише с њиме задужбине, / Саѿрадише мно-
ѿе манастире, / Саѿрадише Високе Дечане, / Баш Дечане више Ђаковице; /
Паћаршију више Пећи равне; / У Дреници бијела Девича; / И Пећрову цркву
ѿод Пазаром; / Мало више Ђурђеве сѿуѿове, / Соѿоћане наврх Рашке хла-
не, / И Тројицу у Херцеѿовини, / Цркву Јању у Сѿароме Влаху, / И Павлицу
исѿод Јадовника, / Сѿуденицу исѿод Брвеника; / Цркву Жичу више Кара-
новца; / У Призрену цркву Свету Пећку; / Грачаницу у Косову равном – /
Све ѿо јесу њине задужбине; / Ти осѿаде у сѿѿолу њиноме / И ѿѿрѿа на
ѿомиле блаѿо, / А не ѿради ниће задужбине; / Еѿѿо нама неће ѿрисѿаѿи' блаѿо
/ Ни за здравље, ни за нашу душу, / А ни нама, ни коме нашему...*

О важности и значају задужбина код нас, такође, народни певач гово-
ри и кроз ове стихове:

*Да ви знаѿе наше намастире / Славни наши цара задужбине – / Да
видиѿе дивну Сѿуденицу, / Недалеко од Новоѿ Пазара, / Задужбину цара
Симеуна – / Прво бабо саѿрадио цркву, / Красну славу себи задужбину...*

У ширем смислу речи, задужбина означава све оно што је неко да-
ривао цркви, манастиру, свом народу, држави или родном крају за
остваривање друштвено корисних циљева, онако како их је сагледао и
вредновао сам задужбинар. У ужем смислу речи, задужбина најчешће оз-
начава манастирско и црквено здање, подигнуто зарад душе и њеног вечи-
тог спасења, или зарад својих ближих и драгих.

Циљ сваке задужбине, нарочито оних које имају просветитељски ка-
рактер јесте, с једне стране, да се правилним коришћењем и управљањем
њеном имовином остварују циљеви и жеље задужбинара, а, с друге стра-
не, да се *дуѿорочно* очува материјална супстанца, односно вредност завеш-
тане имовине задужбине, како би се створили услови за њен плодотворан
рад дуже времена. Због тога се у оснивачком акту задужбине изричито
захтева да се заложена средства и имовина користе искључиво у сврхе и
на начин како је то одредио оснивач. Међутим, било је случајева да намену
и висину тих средстава определи одбор, неки други орган или установа
којима је поверена брига да управљају задужбином и завештаним сред-
ствима. Правична расподела средстава која су се расподељивала из фонда
задужбине обезбеђивана је постизањем пуне сагласности чланова одбора.

За сваког појединца учешће у раду задужбинских одбора представља
изузетну част. Важно је истаћи да није забележено, бар у јавности, да је
нека личност изневерила поверену дужност у задужбини, односно да је
проневерила или злоупотребила задужбинска средства.

Суштина задужбинарства огледа се у *ѿрајном даривању* приватне
имовине за остваривање друштвено корисних циљева. На том плану се

успоставља један специфичан вид грађанско правних односа који у себи садржи елементе јавног (друштвено корисни циљеви) и приватног (имовина физичких и правних лица коју они завештавају за остваривање тих циљева)². Стога се између задужбинара и друштва успоставља узајамни специфични однос: док задужбинар трајно даје своју имовину за остваривање друштвено корисних циљева, докле друштво има моралну и правну обавезу да омогући (помогне) остваривање циљева којима је задужбинар био мотивисан у време оснивања задужбине.

* * *

Непрекинута нит задужбинарства траје од настанка српске средњовековне државе, њене пропасти и пада под турску власт. Преко задужбинарства духовна веза са нашим средњим веком се одржава у континуитету, обнавља и непрестано прилагођавала новонасталим друштвеним и политичким приликама.

У време борбе за национално ослобођење од турског ропства, задужбинарство је суштински допринело грађењу и учвршћивању идеје о нашој (српској) државотворности и њеном континуитету. Оно је, стога, било веома важна карика и ослонац у националним и ослободилачким стремљењима и борби српског народа да поново створи своју државу, да сачува свој национални, духовни и културни идентитет.

Између два светска рата задужбинарство је добило посебан замах. Подаци говоре да у то време није прошла ни једна година, а да при Српској краљевској академији или Београдском универзитету није основана задужбина или легат. На пример, од 65 задужбина, колико их је било основано при Српској краљевској академији крајем тридесетих година прошлог века, 46 је основано у међуратном периоду.

После Другог светског рата развој задужбинарства готово да је замро. У револуционарном заносу тадашње власти, идеолошки уверене да ће развој социјализма, а касније и система социјалистичког самоуправљања, обезбедити пуни напредак културе, науке, образовања, здравствене и социјалне заштите, те да због тога неће ни постојати потреба за средствима задужбинара и народних добротвора – задужбине је задесила тешка судбина.

Њихова имовина, као и имовина фондова потпала је под удар закона о експропријацији и национализацији. Најпре *Закона о аграрној реформи и унућрашњој колонизацији*, који је донет 1945. године, а касније и *Закона о национализацији најамних зграда и траћевинској земљишћиа*, из 1960. године. Задужбине је, ипак, најтеже погодила национализација зграда, јер

² Марија М. Тороман, *Правни положај задужбина и фондација у свету*, Институт за упоредно право, Монографије 133, Београд 1996.

су многе од њих као финансијску окосницу у раду имале, управо, простор који су издавале под кирију.

Традиција задужбинарства, дуга више од осам векова, овим законским актима бива одједном прекинута. Њихова имовина је национализована и експроприсана, неке непокретности су продате или су их, пак, преузела друга лица. За одузете непокретности није исплаћивана никаква надокнада (противувредност), а ако је и исплаћивана, онда је била далеко испод њихове стварне вредности. Оно што је од те имовине и остало с временом је потрошено, развучено или се утопило у неке фондове, тако да јој се губи сваки траг. Од некада великих и славних задужбина остале су само зграде са називима својих добротвора. Са неких су, чак, скинуте бисте и табле са именима њихових оснивача и ктитора.

Поред некретнина, значајну ставку у имовини задужбина чиниле су и хартије од вредности (менице и државни папири), које нису могле да се наплате. У томе су посебно биле оштећене задужбине, фондације и фондови при Београдском универзитету. Крајем шездесетих година њихова вредност је износила око 12 одсто вредности њихове укупне имовине. За ове хартије добијене су признанице које су у међувремену изгубиле сваку вредност.

Новчана средства задужбина и фондова појела је инфлација, девалвација, честе деноминације динара и промене монете. Задужбине су тако остале без имовине и лишене могућности да остварују племените циљеве због којих су и основане.

Због тога и данас, као и раније, остаје трајан и важан задатак – обезбедити да се до краја испоштује воља дародавца, односно воља задужбинара и ктитора. Јер, свако супротно понашање поништава племените намере и жеље добрих људи који су желели, хтели и били у стању да помогну свом народу, да учине добра дела општег добра ради; да својим радом буду на *ћолзу народа свој!* Зато сваку иницијативу која је усмерена на то да се задужбинарство код нас поново уздигне и рехабилитује треба подржати и прихватити свим снагама, јер све то има шири друштвени, културни и национални значај.

* * *

Задужбина *Стевана Мајазиновића*, бившег државног саветника из Београда, основана 1872. године, улази у ред најстаријих задужбина код нас. Почела је са радом 24 године пре него што је донето прво законско решење о задужбинама у Србији³. Њен циљ је био да помаже набавку књига за ученике слабијег имовног стања.

³ Прво законодавно решење о задужбинама у Србији донето је 11. фебруара 1896. године. Нови Закон о задужбинама, којим су шире и прецизније дефинисане законске одредбе у овој области, донет је 1912. године. Министарство просвете Краљевине Југославије,

Највише задужбина код нас основано је при Српској краљевској академији и Београдском универзитету.

Српска краљевска академија је пред Први светски рат имала 13 задужбина и пет фондова. Прва задужбина која је при њој основана била је Задужбина *Николе Ј. Мариновића* (1889), која је имала задатак да помаже и подстиче књижевно стваралаштво код нас. Међу дародавцима који су при Академији оснивали своје задужбине биле су угледне личности, као,

Милан Ђорђевић

Љубомир Михаиловић

на пример, Милан Кујунџић Абердар, песник, филозоф и политичар; Катарина Ивановић, сликарка; Лазар Арсенијевић Баталка, политичар; Нићифор Дучић, херцеговачки архимандрит; Хаџи Сава Косановић, митрополит дабробосански; др Никола Крстић, политичар и правник...

Академик Владан Ђорђевић – за успомену на сина, свог вредног сарадника и храброг ратника, Милана Ђорђевића (1874–1918) – оставио је Српској краљевској академији извесну суму новца (70.000 динара) да се оснује *Књижевни фонд Милана Вл. Ђорђевића*, из кога би се сваке друге године награђивала вредна дела из лепе књижевности, као и историјски романи и приповетке из српске историје. Из тог фонда награђене су, на пример, књиге Стојана Живадиновића, *Хајдук Вељко*; *Приповећке и басне* Милана Вукасовића, *Између Шар њланине и Осојова* Михаила Јовановића, *Девејстџо четрнаесџа* Стевана Јаковљевића и др.

Исто тако, и Љубомир М. Михаиловић, посланик и дипломата, оставио је Српској краљевској академији 100.000 динара да се оснује *фонд из кога би се сваке године награђивали најбољи радови из лепе књижевности и шћамјани ћирилицом*. Академија је из овог фонда,

такође, донело је 1930. године Закон о задужбинама, а две године касније (1932) и Правилник за примену Закона о задужбинама.

од 1922. до 1937. године, наградила више од 30 вредних књига, међу којима су *Сеобе* Милоша Црњанског, *Црвене мајле* Драгише Васића, *Пријовейке* Иве Андрића, *Државни нејријател бр. 3* Владимира Велмар-Јанковића и др.

После Другог светског рата држава је национализовала већину задужбинских зграда САНУ. У многим од њих су, у међувремену, станари откупили станове, што сада битно отежава поступак враћања одузете имовине. Због тога САНУ данас потражује 12 непокретности – и то имовину десет задужбина и два фонда – које су јој одузете седамдесетих година прошлог века. Углавном, ради се о зградама које се налазе на подручју београдских општина Стари град, Савски венац, Врачар и Вождовац⁴.

Данас, на крају прве деценије 21. века, у САНУ су регистроване 43 задужбине, 37 фондова, две фондације и један легат. Нажалост, највећи број њих не располаже финансијским средствима за остваривање циљева ради којих су и основани. Свега шест фондова, две фондације и једна задужбина располажу одређеним динарским и девизним средствима за остваривање својих програма⁵.

Београдски универзитет поседовао је, такође, велики број задужбина. Захваљујући њима, Универзитет је између два светска рата био један од најбогатијих у Европи. Имао је 77 задужбина и 11 фондова и његов капитал процењивао се на више од милијарду ондашњих долара. Према економским мерилима и проценама из тог времена, имовина Универзитета је била једнака, ако не и већа од имовине Нобелове фондације.

Највећи донатори су били: Лука Ђеловић Требињац, Миша Анастасијевић, Ђока Влајковић, Влајко Калинић, Милан Стевановић Смедеревац, Веселин Лучић, краљица Наталија Обреновић, Драгољуб Маринковић, Љубица М. Здравковић, Живан Гашић, Светозар Видаковић, Олга и Миодраг Л. Панић...

⁴ Хотел Балкан, *Задужбина Самуила и Голуба Јанића*; *Задужбина йородице Авакумовић*, Кнез Михаилова 34; *Задужбина Вељка Савића*, Кнез Михаилова 46; *Задужбина академика Јована Цвијића*, улица Јелене Ђетковић; *Задужбина Убавке Сћ. Димићријевића*, Миклошићева 46; *Задужбина Босе и Јована Д. Јовановића*, Алексе Ненадовића 33.

Зграда задужбине Светозара Видаковића, која се налазила у Чика Љубиној 17, срушена је и на њеном месту подигнут је пословни центар. Сличну судбину имале су и зграде које су завештали Мика М. Радивојевић (Проданова 20), Ђорђе Мицковић (Сарајевска 64) и Таса Ј. Миленковић (Господар Јованова 51).

Академија потражује имовину и два фонда, и то: *Фонда књижевника Вељка Филиповића*, који је поседовао плац у улици Вељка Милићевића 18, као и *Фонда Алексе и Маре Сћојановић*, који је поседовао зграду у улици Капетана Завишића 10.

⁵ *Задужбина Бранка Ђойића*

Фондови: *Николе Трајковића*, *Зоре и Велибора Појовића*, *Секуле Зечевића*, *Ђорђа Зечевића*, *Ђорђа Лазаревића* и *Браниславе Бране Белић*.

Фондација *Драгослав Срејовић* и *Фондација за стиудије наука и уметности*.

Задужбинске зграде су биле, углавном, веома изгледни објекти који су подигнути у централној зони града Београда. То су, на пример, зграде на Теразијама 39, Андрићевом венцу 12, Гундулићевом венцу 39, у Синђелићевој 26, Ресавској 9, Рузвелтовој 20, Светогорској 12, Влајковићевој 5, Ђорђа Јовановића 5, Господар Јевремовој 55, Краља Милана 56, Булевару краља Александра 26...

И владарске породице су даривале Београдски универзитет. Краљ Александар Карађорђевић је поклонио зграду за Студентски дом, који је то и данас, а краљ Милан Обреновић ботаничку башту *Јевремовац*. Изузетно вредну имовину Београдском универзитету оставила је краљица Наталија Обреновић, и то: девет хиљада хектара шуме у општинама Мајданпек и Кучево, насеље Дебели Луг и рудник Благојев Камен. Реч је о краљичином поклону у знак захвалности београдским студентима и професорима који су, једном приликом, спречили краља Милана да је протера из земље. Они су тада својим телима зауставили кочију која је возила краљицу према земунском пристаништу и вратили је у двор. Након абдикације краља Милана, а затим и после убиства краља Александра и Драге Машин, Наталија је као законски наследник свог сина постала власник имања које је 1923. године поклонила Универзитету. Од те имовине основано је огледно добро *Најталијино*, које је имало статус научне установе при Београдском универзитету. На имању се посебно радило на подизању расадника са зимзеленим биљем (бором, смрчом и јелом) и на експлоатацији дрвета. Шумско газдинство омогућавало је студентима и асистентима шумарства да у току године једно време проводе на практичном раду и стручном усавршавању. Мањи део овог имања данас користи Шумарски факултет, док се остали део налази под управом *Србијашума*.

У току Другог светског рата имовина задужбина Београдског универзитета претрпела је велику штету: неке зграде су срушене, другима је опала вредност, а новчани фондови су се гасили због обезвређивања новца. Многе задужбине, нарочито оне које су имале самосталне управе, готово да су угасиле свој рад и престале да остварују циљеве због којих су и основане. На ово су, поред осталог, битно утицали смањени приходи, јер су задужбине остале без редовних извора зараде⁶.

После Другог светског рата, национализацијом и експропријацијом задужбинске имовине, задужбинама су нанети тешки удраци. Томе су допринела и лоша законска решења по којима су пренета права управљања и располагања задужбинским зградама на државу, конституисањем станар-

⁶ Немачка окупациона власт насилно је присвојила велики број станова задужбина за своје потребе. На пример, у згради Задужбине *Влајка Каленића*, у Светогорској 12, узела је девет великих станова за своје потребе.

ског права и увођењем категорије заштићених станара. Велики део имовине задужбина изгубљен је на овај начин. Тиме је нанета велика неправда и дародавцима који су своју имовину завештали Универзитету за племени-те, опште друштвене корисне циљеве.

Омогућавањем откупа имовине, пре свега станова, који су били задужбинска својина, задужбинама и задужбинарству задат је ударац од којег се ни до данас нису опоравили.

Решењима Министарства културе Републике Србије из 1995. године обновљен је рад 11 универзитетских задужбина и два фонда. И поред тих решења, тек је 2000. године право управљања и коришћења пренето на Универзитет у Београду. Само су две београдске општине – Стари град и Врачар – пренеле право коришћења и управљања на задужбинама које се налазе на њиховој територији. Тако приходе остварује само осам задужбина, а оне и све остале су уписане у регистар Министарства културе и отворени су им рачуни, па су добиле статус правног лица. Општине које су на Универзитет у Београду пренеле право управљања задужбинском имовином делимично су дале станове у откуп, па је враћен само мањи, неоткупљени део станова у зградама са пословним простором. Остале општине су одбиле да изврше пренос. Универзитет сада води спорове за заштиту имовине задужбина и поништавање решења о откупу станова у задужбинским зградама.⁷

Рад су обновили следеће задужбине и фондови: *Задужбина Ђорђа Влајковића*, *Влајковићева* бр. 5; *Задужбина Влајка Каленића*, *Светогорска* бр. 12; *Задужбина Миљивоја Јовановића* и *Луке Ђеловића Требињца*, *Андрићев венац* бр. 12; *Задужбина Лука Ђеловића Требињца* у улицама *Краљевића Марка* бр. 1, *Гаврила Принципа* бр. 14 и 16, *Карађорђева* бр. 65, *Загребачка* бр. 1 и две дворишне зграде у *Карађорђевој* и *Загребачкој* улици 3–9; *Задужбина Рада* и *Милана Вукићевића* у *Ресавској* бр. 9. и *Рузвелтовој* бр. 20; *Задужбина Светозара Видаковића* и *сујрује Мајдалене*, *Господар Јевремова* бр. 55; *Задужбина Веселина Лучића*, *Ђорђа Јовановића* бр. 5 и једна половина зграде на углу улица *Гундулићев венац* бр. 39 и *Венизелосове* бр. 30; *Задужбина Љубице М. Здравковић* у *Синђелићевој* бр. 26; *Задужбина Драгољуба Маринковића*, *Булевар краља Александра* бр. 26; *Задужбина Глише* и *Марије Ракић* у *Бежанијској* бр. 58. и *Орачкој* бр. 53 у *Земуну* и *Задужбина др Живана Гашића* у *Краља Милана* бр. 56. Фондови који су враћени Универзитету и који су обновили рад су: *Олије* и *Миодраја Л. Панића*, *Далматинска* бр. 95 и *Милана Сивановића Смедеревца* и *сујрује Даринке*, *Теразије* бр. 39.

⁷ Проф др Невенка Жаркић Јоксимовић, проректор, *Задужбине и фондови Универзитета у Београду. Задужбинар*, Универзитет у Београду, 2011.

Задужбине су правна лица којима Универзитет управља преко одбора задужбина. Чланови одбора су професори факултета, који нису плаћени за тај рад и бирају се на две године. Савет Универзитета, у складу са статутом задужбина, доноси све одлуке из домена располагања имовином.

Из средстава, која се прикупљају издавањем станова и пословног простора задужбина, додељују се стипендије студентима, финансирају се значајни научни пројекти, обезбеђује набавка опреме и стручне литературе и пружа материјална помоћ студентима којима је неопходна здравствена заштита или су слабог материјалног стања⁸. Такође, из тих средстава покривају се и неки материјални трошкови одржавања задужбинарских зграда (сређивање фасада, поправка кровова, степеништа, лифтова, замена инсталација...).

Београдски универзитет данас настоји да садржински, у правом смислу речи, унапреди рад својих великих задужбина. То је утицало на формирање свести о значају добротинства и на оснивање нових задужбина и фондова, као што су: Фонд сестре Булајић, Фонд мр фарм. Љубице Циге Војтех Драгићевић и инж. ек. Николе Драгићевића, Фонд Косте Мигрића, Фонд потпоручника Борка Никотовића, Фонд Нови добротвори Универзитета у Београду, Фондација за решавање стамбених потреба младих научних радника Универзитета у Београду, Легат Данице и Ивана Теофилактова и др.

⁸ *Задужбина Миливоја Јовановића и Луке Теловића* стипендира будуће економисте и правнике, *Задужбина Ђоке Влајковића* даје стипендије студентима електротехнике, пољопривреде, машинства, архитектуре, биологије, географије, машинства... *Задужбина Драгољуба Маринковића* и *Задужбина Рада и Милана Вукичевића* обезбеђује стипендије студентима медицине, стоматологије, фармације... *Задужбина Љубице М. Здравковић* стипендира студенте физичке хемије, *Задужбина Веселина Лучића* награђује књижевна и научна дела. Из Фонда *Милана Сивановића Смедеревца* дају се стипендије студентима Факултета организационих наука, Економског, Правног и Машинског факултета, а из Фонда *попторучника Борка Никићовића* награђују се доктори наука Машинског факултета.

ЗАДУЖБИНЕ У ПРОШЛОСТИ

ХИЛАНДАР

Манастир Хиландар је први у низу великих задужбина, који представља сам стожер наше духовне и културне баштине. Он је најпознатија светиња Српске православне цркве. Налази се у северној Грчкој, на *Светијој јори*, на трећем краку полуострва Халкидики. *Светија јора*, или *Перивој њресветије Бојородице*, позната је по двадесет православних манастира. Већина њих се налази на самој морској обали, док је Хиландар око два километра удаљен од мора. У средини полуострва налази се Кареја, управни центар *Светије јоре*, у коме су представништва манастира и грчке државе.

Хиландар (изглед њре 3. марта 2004)

Хиландар су 1198. године подигли на развалинама старог грчког манастира монаси Симеон (Стефан Немања), оснивач династије Немањића, и његов син Сава, потоњи светитељ. Стефан Немања или монах Симеон је, у другој половини 1198. године, издао Хиландару златно-печатну повељу,

по којој се овај манастир организује као српски манастир и ктиторско наслеђе династије Немањића.

Манастир Хиландар је грађен као српска задужбина. Велику материјалну помоћ у изградњи Хиландара дао је Стефан Првовенчани, син Стефана Немање, велики жупан и први српски краљ. Касније су и други српски владари са великом љубављу и поштовањем дограђивали, одржавали и помагали Хиландар. Међу њима се, као прилагачи и добротвори, посебно истичу: краљ Милутин, цар Душан, кнез Лазар, деспот Ђурађ Бранковић и други Бранковићи – па све до владарских династија Обреновића и Карађорђевића.

Краљ Милутин је подигао данашњу цркву *Свете Богородице* у Хиландару 1303. године, на месту некадашње старе и мале *Симеонове и Савине цркве*, од које је остала једино икона и нешто фрагмената пластике, који су делимично уграђени у нову цркву. Милутинова црква постала је узор за градњу храмова у моравској Србији, крајем XIV и током прве половине XV века. Задужбина краља Милутина је и манастирска трпезарија, са многим ћелијама или палатама, сличним средњовековним владарским дворевима. Милутин је цео манастир оградио високим и чврстим зидом, на коме су касније изграђене бројне зграде.

Црква Свете Богородице (краља Милутина)

У манастирском комплексу налази се, поред главне цркве, и већи број цркава – параклиса подизаних и дограђиваних током векова: црква Св.

Николе, црква *Чейргесей севастијских мученика*, црква *Св. Арханђела*, црква *Св. Јована Прејече* и црква *Св. Јована Рилској*. Такође, ту су још и цркве *Покрова Бојородице*, *Рођења Бојородице*, *Св. айостиола*, *Св. Саве*, *Св. Димитрија* и *Св. Трифуна*.

Конаци, смештени са унутрашње стране одбрамбених зидова, настали су од краја XVI до краја XIX века: *Нови конак*, конак са источне стране, конак са малим мутваком, *Игуменарија*, *Јужни конак* и *Болница*. Унутар комплекса налази се *Трпезарија* (градитељске фазе из XIV и XVII века), коју је у XVII веку живописао зограф Георгије Митрофановић у обимном иконографском програму и сцена из живота монаха Саве. Затим, ту је и велики мутвак, *Нова библиотека*, *пирг Св. Саве* (око 1200. г.), *пирг Св. Ђорђа* (XIII век, с градитељским обновама у XVII веку), *пирг Св. Николе* (XIV век, с градитељском фазом из XVII века) и *улазни трем* (1637).

Хиландар је кроз векове – више од 800 година – чувар и расадник српске духовности и културе, место молитве, први српски универзитет и књижевни центар. Ту је била главна српска скрипторија током целог средњег века, па и касније. *Хиландарски џиџик* из 1199. године једно је од првих књижевно-правних дела које је за потребе манастира превео и приредио Свети Сава.

Хиландар је био и остао омиљено место свих Срба, у које они долазе радо и са дубоким поштовањем. Из сваког његовог светог и тајанственог кутка извире и плени мир, духовност, уздржавање, послушност, ћутање, а изнад свега, љубав према Богу и према ближњему. У светогорском миру, уз молитву, све одише благим и савршеним редом, у коме се ради и ствара за вечност. И тако све протиче у миру и тишини више од осам векова.

У Хиландару се упокојио свети Симеон. Његове мошти је касније Свети Сава пренео у Србију, у манастир Студеницу. Над њима је измирио браћу Вукана и Стефана, који су се завадили због престола. Сава се затим враћа на *Свету јору* и касније долази у отаџбину као духовни поглавар – први српски архиепископ. Тешко је набројати све заслуге Светог Саве за српски род: изборио је самосталност (аутокефалност) Српској православној цркви, написао прву књигу на српском језику (први српски просветитељ), отворио прве болнице и библиотеке. Својом мудрошћу отклонио је многе опасности које су се у то доба биле надвиле над српском државом.

Хиландарски комплекс са својим архитектонским наслеђем, фреско-сликарством, ризницом и библиотеком представља јединствено сведочанство о наслеђу српске уметности током више од осам столећа.

Манастир у својим црквама, келијама и ризницама чува велики број икона високе уметничке вредности. Највећа хиландарска светиња је чудот-

ворна икона *йресвѣѣе Боѳородице Тројеручице*. Такође, у њему се налази још седам чудотворних икона. У библиотеци се чува већи број рукописа и старих штампаних богослужбених и других црквених књига, као и богата збирка српских, грчких, руских и влашких повеља. У ризници се чувају и драгоцени предмети веза (на пример, завеса монахиње Јефимије из 1399. године), као и богослужбени предмети од злата, сребра, драгог камења, метала и дрвета. Све то чини аутентично историјско памћење и повесно сведочанство о српској духовности и култури, као и о постојању ове српске лавре.

* * *

У ноћи између 3. и 4. марта 2004. године манастир Хиландар задесила је велика несрећа – избио је пожар који је просто прогутало векове.

Пожар је најпре плануо у јужном делу конака који се назива *Ијуменарија*, односно *Дохија*, а затим се проширио на читав северни део манастира. Изгорели су, поред поменутог, конак из 1821. године, који се налази на северозападној и северној страни, остатак старог конака срушеног приликом радова 1816–1821. године, улазни комплекс, конак из 1814. године, који се налазио на северној страни и такозвани *Бели конак*, који се налази на североисточној страни и који је обновљен 1598. године. Делом је срушен и спољни зид из XIV века уз који је *Бели конак* призидан.

У склопу ових конака, унутар самог комплекса манастира Хиландара, постојала су четири од десет параклиса, који су били посвећени Светом Сави, Светом Димитрију, Светом Николи и Четрдесет мученика. У параклисима су изгорели и иконостаси и све оно што је уз њих стајало.

Стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе проценили су да је, у грађевинском смислу, изгорело више од 42 одсто површине објеката манастира, док је корисне површине у тим објектима изгорело и више – преко 54 одсто.

*Свети Симеон Немања,
главна манастирска црква,
јујозајадни шравеј наоса*

На срећу, манастирска ризница није изгорела. Она је била привремено смештена у просторијама такозване *Јужне мале*, која је грађевински обновљена 1998. године, поводом обележавања осамсто година Хиландара.

После пожара у Хиландару су боравиле екипе археолога и сликара конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе ради утврђивања оштећења и спровођења радова на заштити. Обављени су обимни и сложени послови да би се санирале и отклониле последице ватрене стихије и манастир обезбедио од сличних непогода у будућности. Ресорна министарства Србије, многи колективи и појединци уложили су, и стално улажу, знатна средства у обнову Хиландара, која се спроводи по утврђеној динамици и под стручним надзором.

На обнови изгорелих манастирских конака до сада су урађени значајни послови. Најобимнији радови обављени су на Великом конаку (грађен од 1816. до 1821. године и чини скоро половину изгореле корисне површине) и на пиргу Светог Ђорђа. Такође, обновљен је и конак из 1814. године, који се налази поред самог улаза у манастир. Истакнимо да је то био први објекат реконструисан у делу манастира који је оштећен пожаром и прво велико хиландарско градилиште.

Целокупна реконструкција и обнова раде се уз стручни надзор, да би се очувало архитектонско наслеђе и амбијентална целина манастира Хиландара.

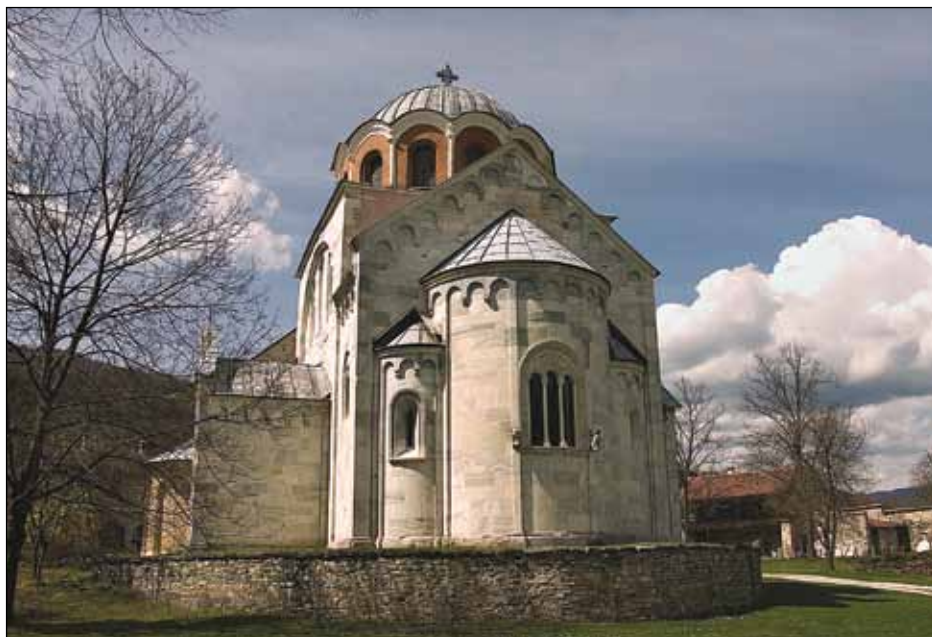
Пожар у Хиландару

Обнова Хиландара после пожара

СТУДЕНИЦА

Манастир Студеница, уз Хиландар, представља својеврсно заокружење владарског дела Стефана Немање и врхунац његовог ктиторског прегнућа. Градећи *мајку свих српских цркава*, на речици Студеници, левој притоци Ибра, досегнути су највиши духовни, културни и градитељски домети у средњовековном српском стваралаштву уопште. Студеница је постала узор за све потоње наше манастире и задужбине и по многима један је од најлепших српских манастира, не само због складне архитектуре византијско-рашке школе, већ и по дивном пределу на којем је подигнута.

Стефанови синови, али и други из славне династије Немањића, придружују се касније ктиторском подвигу у Студеници. Међу њима се посебно истичу: велики кнез Вукан, најстарији Стефанов син; затим ту је и краљ Радослав, унук Немањин, па краљ Милутин и други. Али, највећа улога у довршавању Студенице и у уређењу монашког живота у њој припада Светом Сави.

Под духовним надзором Светог Саве, манастир Студеница постаје културни и духовни центар Срба. Свети Сава је био старешина манастира од 1207. до 1215. године и за то време основао је у Студеници прву школу и болницу у Србији и написао прво књижевно дело на српском језику – *Сѣуденички ѿвѣстѣ*, посвећен животу његовог оца светог Симеона, задужбинара манастира.

И Стефан Првовенчани – други син Стефана Немање, потоњи први српски краљ и ктитор Жиче – написао је *Житије Св. Симеона* 1216. године, а касније то чини и хиландарски монах Доментијан 1263/64. године. Сви су они записали да је Стефан Немања био способан владар, велики заштитник православне вере, прогонитељ богумилских јеретика и ктитор многих задужбина. Поред Хиландара и Студенице, његов лик овековечен је на фрескама у манастирима Сопоћани, Градац, Ђурђеви ступови, Милешева, Грачаница, Дечани, а његов сабор против јеретика забележен је на живописима у цркви у Ариљу и пећкој цркви Св. Димитрија.

Бојородична црква заузима централни део у манастирској целини и она је грађена да буде главна црква немањићког манастира. Обложена је мермером, узетим са оближње планине, која се уздиже на истој страни реке Студенице. Немањин унук Радослав дозидео је око 1230. године, уз западни зид *Бојородичне цркве*, спољашну припрату, која представља најупечатљивији знак ширења манастирских здања током протеклих векова.

Унутрашњост цркве живописана је 1208. и 1209. године. Најпознатија фреска *Распеће Исуса Христа* или *Сѣуденичко распеће*, поред *Белој анђела* из Милешеве и *Успелења ѿресветѣ Бојородице* из Сопоћана, улази у ред најпознатијих и најлепших фресака српске средњовековне уметности

Бојородична црква

У овом бисеру српске средњовековне архитектуре почивају мошти Светог Симеона, његове жене Анастасије и њихова два сина – кнеза Вукана и Стефана Првовенчаног.

Свети Сава је пренео очеве мошти из Хиландара у Студеницу 1206/07. године. Полагање тела светог ктитора, Стефана Немање, у студенички гроб био је велики тренутак у историји манастира и српског народа. Том приликом је Свети Сава, над очевим гробом, измирио браћу Стефана и Вукана, који су се завадили око престола.

Поред *Богородичне цркве* са великом Радослављевом припратом, још су само две цркве одолеле тешким и злим временима из прошлости – *Краљева црква* и црква *Светиої Николе*.

Црква Св. Јоакима и Ане – *Краљева црква* задужбина је српског краља Милутина. Подигнута је 1314. године и њу су радили искусни градитељи и изванредни сликари. Краљ Милутин се определио да ову своју задужбину посвети Богородичиним родитељима.

Црква светих Јоакима и Ане (Краљева црква)

Црква *Св. Николе*, или *Никољача*, најмања је и најједноставнија од три очуване цркве у манастирском кругу. Време њеног настанка није посве јасно утврђено. Од фресака је мало очувано. По својим одликама оне се смештају у крај четврте деценије XIII века. Ктитор цркве није познат.

После пада Деспотовине 1459. године, Студеница дели судбину са српским народом. Често је страдала од Турака и других непогода (пожара, земљотреса), али се увек изнова обнављала и оправљала.

Најстарији очувани објекти у манастиру Студеници су: манастирска трпезарија и висока четвороугаона кула над западном капијом, која је била погодна за постављање звона и за осматрање.

Конак, подигнут јужно од цркве, са пространим ходницима и луковима, саграђен је средином XIX века, у време кнеза Милоша Обреновића. Зграда која се наставља према западној капији, а у којој је такозвана Народна трпезарија, изграђена је почетком XX века.

Већина економских зграда подигнута је изван манастирског круга, са западне стране. Уза сам манастир, с леве стране пута, што води према западу кроз клисуру реке Студенице, обновљен је извор питке воде који се зове *Савина чесма*.

Манастир Студеница има и две испоснице: Горњу и Доњу испосницу. Оснивање Горње испоснице везује се за име Светог Саве.

Данас се у оквиру манастира, посебно у летњим месецима, организују многобројне духовне и културне манифестације: хорске свечаности, ликовна академија, драмска секција. Студеницу годишње посети више десетина хиљада верника и туриста из земље и света. Унеско је 1986. године уврстио Студеницу у листу светске културне баштине.

Иконостас Бојородичне цркве

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ

Поред Хиландара и Студенице, најзначајније задужбине Стефана Немање су још Ђурђеви ступови код Новог Пазара и црква Светог Николе код Куршумлије.

Манастир Ђурђеви ступови је, уствари, прва владарска задужбина Стефана Немање, подигнута 1171/72. године. Посвећена је светом Георгију као израз захвалности светитељу који је њеном ктитору, Стефану Немањи, помогао у ратовима, ослободивши га заточеништва, како су то били забележили његови средњовековни биографи. Као једна од великих краљевских задужбина и монашких заједница са највећим угледом и привилегијама, Ђурђеви ступови су, одмах уз Хиландар и Студеницу, заузимали највиши ранг у држави Немањића током XIII века.

Манастир је подигнут на брду изнад Новог Пазара и својом локацијом заузимао је истакнут положај у Немањиној држави, са Расом као престоницом. Комплекс манастира чини црква Св. Георгија, коначи, трпезарија и други помоћни објекти, над којима доминира улазна кула. Црква је савршено

Свети Георгије у Расу – Ђурђеви ступови

прилагођена конфигурацији терена изградњом монументалних степеница које воде до главног улаза. Све је то било опасно двоструким одбрамбеним зидом.

Манастирска црква је једнобродна грађевина, са троделним олтарским простором, изграђена од камена, а затим и омалтерисана. У стручним публикацијама је записано да она *представља репрезентативно традиционално решење у коме је већим укришањем елемената византијске и романичке архитектуре, односно источне и западне традиције грађења, остварен један потпуно нов и оригиналан склоп сакралног објекта*. У овом изузетно вредном градитељском остварењу инициран је почетак једног новог стила грађења у Србији познатог као *рашки стил*.

На pročелу цркве био је симетрично постављен пар монументалних кула-звоника приморског типа, какве су у то време грађене на јадранској обали. Њихова висина износила је око 20 метара и по њима је манастир и добио име – Ђурђеви ступови.

Крајем XIII века (1282–1283) српски краљ Драгутин, Немањин праунук, предузео је извесне градитељске радове унутар манастирског комплекса. Он је кулу на улазу у манастир преправио у капелу и отворио нов улаз у манастир на југоисточној страни. Такође, извршио је још неке преградње и доградње, па се рачуна као други ктитор манастира. У Ђурђевим ступовима Драгутин је и сахрањен, учинивши тако да они добију и намену маузолеја.

Црква је декорисана фрескама у осмој деценији XII века за време владавине Стефана Немање. Фреске манастира, иако доста оштећене, представљају велико национално благо српског народа. Нажалост, од овог репрезентативног сликарства преостали су само фрагменти чији су неки делови скинути са зидова цркве и пренети у Народни музеј у Београду. Нови слој зидног сликарства из времена краља Драгутина, настао у деветој деценији XIII века, такође је веома оштећен. То је последица разарања манастира у неколико наврата током његове историје, посебно у ратовима у којима је коришћен и као војни објекат – утврђење.

Фреске у Капели краља Драгутина, настале између 1282. и 1283. године, такође, представљају драгоцене примерке илустрација историјских догађаја, веома важних за разумевање српске средњовековне историје (представе српских сабора). Међу очуваним деловима сликарства посебно се истичу сцене из циклуса Св. Ђорђа, патрона храма, који је репрезентативно представљен на коњу. Затим, ту је и портрет Немањића, укључујући и ктиторску композицију, као и представе *Света Тројица*, *Свети Убрус* и *Керамида* и *Силазак Светиога духа*.

Манастир је током прошлих векова био тешко оштећен и готово уништен, најпре од Турака у ратовима у XVII веку, а потом и 1912. године,

током борби за ослобођење Новог Пазара, као и у Другом светском рату 1941. године. Од славне монументалне Немањине задужбине из XII века остале су само рушевине. Монаси су напустили манастир у XVII веку и у њему се од тада богослужење више није обављало.

Археолошка истраживања и рестаураторски радови у манастиру су предузети између 1960. и 1982. године, у склопу радова на комплексу Старог Раса и манастира Сопоћани. Ти опсежни конзерваторско-рестаураторски радови обављени су под вођством архитекте проф. др Јована Нешковића који је израдио план за рестаурацију манастира. Рестаураторски радови поверени су Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву и Републичком заводу за заштиту споменика културе Републике Србије у Београду.

После више од три века запуштености, манастир је поново оживео 2000. године, када су дошли први монаси и од када се у овој светињи служи литургија. Већ скоро једну деценију траје мисионарско-приложничка акција *Обновимо себе – њојинимо Сјуијове*, у коју су укључене многе познате личности, спортисти, певачи, глумци... До сада су обновљени манастирски конак, монашке келије, историјска трпезарија краља Драгутина, манастирски музеј и библиотека, затим олтарски део цркве и јужна певница. На манастирској цркви постављена су нова врата, а у плану је да започну и радови на обнови куле Ђурђевих ступова.

Због свог културно-историјског значаја, цео комплекс Старог Раса проглашен је 1979. године делом светске културне баштине. Систематска обнова манастира почела је у пролеће 2001. године и још траје.

Манастир Жичу, прво седиште самосталне српске архиепископије, подигао је српски краљ Стефан Првовенчани (Свети Симон монах), око 1210. године, уз помоћ свог брата, Светог Саве. Манастир је подигнут на узвишици, у близини ушћа Ибра у Западну Мораву. Манастирска црква посвећена је *Вазнесењу Христљовом – Свешћом Сћасу*. Као ктитор манастира уписан је и најстарији Стефанов син Радослав.

Краљ Стефан Првовенчани је други Немањин син. Најпре је био рашки велики жупан (1196–1217), а потом српски краљ (1217–1228), у народу познат као Свети краљ. Крунисањем за краља 1217. године постао је први српски крунисани краљ. Пред смрт се покалуђерио и добио име Симон. Умро је 1228. године, а Свети Сава га је прогласио за свеца 1230. године. Његове мошти почивају у манастиру Студеници. Поред Радослава, Стефан је имао још два сина: Владислава и Уроша.

Црква *Свешћој Сћаса* била је узор целокупном рашком црквеном градитељству током XIII века. Посебно се истицао високи торањ који је доминирао над грађевином и околином. Унутар зидова манастира, око велике и мале цркве (*Св. айосћола*), биле су сазидане келије за монахе, с великом пријемном собом и салама. Такође, ту су се налазиле и просторије за архиепископа, краља и госте.

Србија је за владавине Стефана Немањића остварила два велика и важна државотворна циља: постала је краљевина и добила је самосталну црквену организацију. У читавој прошлости српског народа није се поновило да су Србију у једном историјском времену заједно водиле две велике и непоновљиве личности: Свети Сава и Стефан Првовенчани.

У Жичи је крунисано седам српских краљева: Стефан Првовенчани, Радослав, Владислав, Урош, Драгутин, Милутин и Стефан Дечански. У овом храму је рукоположен и први наследник Светог Саве на челу Српске цркве, архиепископ Арсеније.

У свом вишевековном постојању, манастир Жича је зрачио снагом духовног, културног и националног средишта српског народа. Током своје дуге историје, доживео је судбину многих српских светиња: често је био пљачкан, разаран и паљен, али и подизан и обнављан. Прва већа обнова манастира била је већ крајем XIII и током прве деценије XIV века.

Жича, црква Светиої Сїаса

Темељитија обнова Жиче обављена је тек 1855. године. Данашњи изглед манастира, који краси црвена фасада, настао је после обнове урађене од 1925. до 1936. године. У Другом светском рату манастир је тешко страдао од немачког бомбардовања. Порушени делови обновљени су 1953. године. Црква је страдала и у земљотресу 1987. године, али је убрзо поправљена.

П Е Ћ К А П А Т Р И Ј А Р Ш И Ј А

Манастир Пећка патријаршија налази се на самом улазу у Руговску клисуру, недалеко од Пећи, на реци Бистрици. Обухвата скупину средњовековних црквених грађевина, коју сачињавају четири цркве, које су рађене од средине XIII до четврте деценије XIV века.

Најстарија црква посвећена је *Св. айосѿолима*, касније *Св. Сѿасу*, саграђена је у трећој деценији XIII века, на месту некадашњег метоха манастира *Жиче*. Ктитор је био архиепископ Арсеније I. Његовом заслугом црква је осликана око 1250. године и у њој су очуване зидне слике из различитих раздобља – од XIII до XVIII века.

У цркви се налазе три саркофага: архиепископа Арсенија I, Саве II и патријарха Јоаникија II. По монументалности нарочито се уочава саркофаг Арсенија I, док се саркофаг Саве II, иако само фрагментарно очуван, истиче флоралном орнаментиком и клесаним крстовима.

Црква *Св. Димитрија* подигнута је са северне стране цркве *Св. айосѿола*. Ктитор је био архиепископ Никодим, највероватније између 1320. и 1324. године. Градитељи су настојали да изглед новог храма што више прилагоде постојећој цркви матици. И у овој цркви постоје два саркофага: ктитора архиепископа Никодима и патријарха Јефрема. Посебно се истиче патријархов саркофаг, који је израђен од ружичастог мермера, са уклесаним крстовима и једном розетом на поклопцу.

Црква *Богородице Одиѿирије* подигнута је уз јужни зид *Св. айосѿола*, око 1330. године. Њен ктитор је био пећки архиепископ Данило II, писац чувеног зборника *Житија краљева и архиепископских српских*. У северозападном углу цркве, у велики саркофаг, такође, биле су положене мошти њеног ктитора.

Црква *Св. Николе* налази се уз јужни зид Богородичне цркве. У архитектонском погледу то је једнобродно здање од камена и опеке. Њен ктитор је архиепископ Данило II.

У Патријаршији су вековима столovali српски архиепископи и патријарси, који су ту и сахрањивани. Око њих су се окупљали учени и уметнички надарени монаси, који су достојно одржавали и украшавали ово средиште поглавара српске државе. Тако је у Пећкој патријаршији од XIII до XVIII века, готово, непрекидно трајала жива уметничка делатност,

па се због тога у овом комплексу црква стекла велика уметничка заоставштина: иконе, зидне слике, рукописне књиге и дела примењене уметности.

У средњем веку Пећка патријаршија имала је једну од најбогатијих ризница у српској држави, јер су манастир даривали архиепископи и патријарси, владари и њихово племство. У доба турске власти приложници су били монаси, трговци, занатлије, хришћанске спахије и многи верници из ближе и даље околине.

Унеско је 2006. године уврстио Пећку патријаршију у листу светске културне баштине.

Пећка патријаршија, данашњи изглед

МИЛЕШЕВА

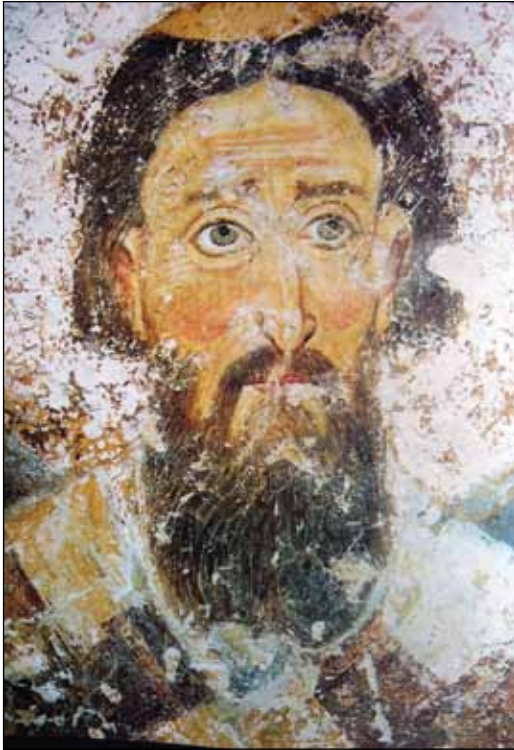
Манастир Милешева је задужбина краља Владислава (1233–1243), другог сина Стефана Првовенчаног. Владислав је овековечен не само као градитељ манастира Милешева, већ и по томе што је 1236. године из Трнова (Бугарска) пренео мошти свог стрица, Светог Саве. У овом манастиру се 1377. године, над гробом Светог Саве, крунисао за краља Србије и Босне владар Стефан Твртко I Котроманић. Током XV века, па и касније, овде је било седиште Епархије дабробосанске.

Манастир Милешева, са црквом *Вазнесења Госјодњеї*, подигнут је у XIII веку (1219) и налази се у долини истоимене реке, недалеко од Пријепоља.

Милешева, црква Вазнесења Госјодњеї

У време турске владавине и овај манастир је више пута страдао, али је и он после тога обнављан и подизан. Таква једна значајна обнова Милешева била је средином XVI века, у време српског патријарха Макарија

*Свети Сава, први архиепископ Српски,
фреска из Милешева, пре 1228. године*

Соколовића. Међутим, темељна обнова манастира обављена је 1863. године, када је манастирска црква доста изменила свој првобитни изглед.

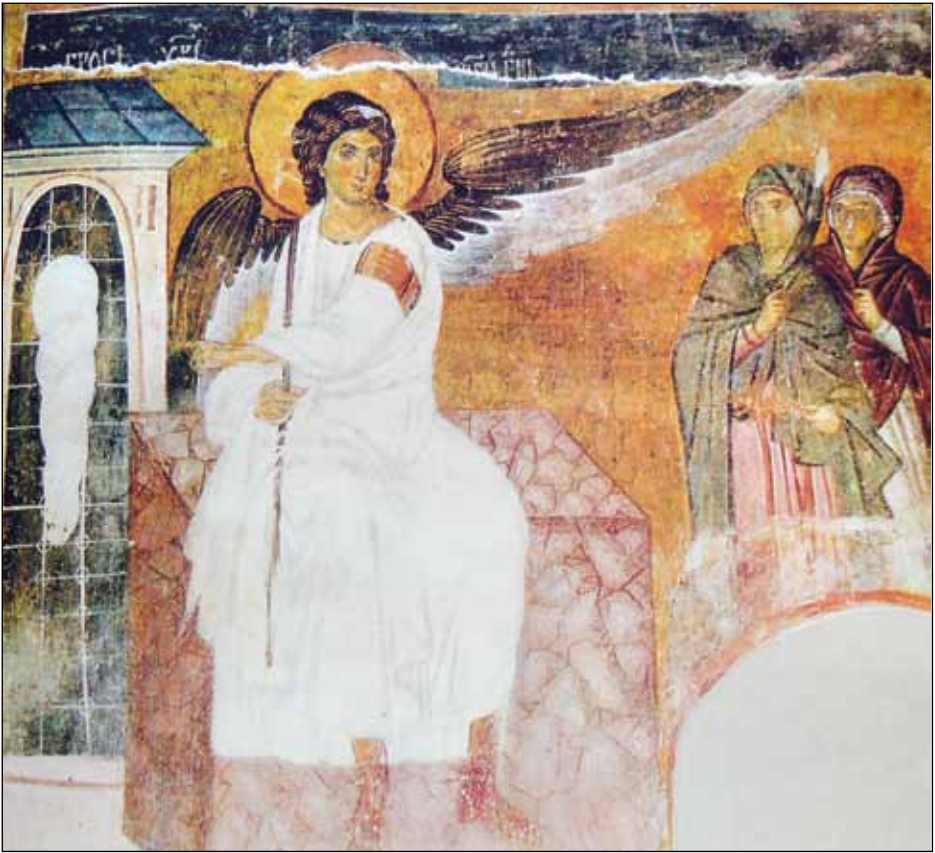
Манастир Милешева био је један од најзначајнијих духовних центара српског народа, нарочито због моштију Светог Саве које су се ту налазиле. Бројни ходочасници су долазили из многих крајева у манастир да целивају мошти српског светитеља и да даривају светињу. Рецимо да је манастир даривао и руски цар Иван IV Васиљевич Грозни, као и влашки и молдавски владари. Они су омогућавали милешевским монасима да, у тешком времену под турским ропством, у њиховим земљама сакупљају помоћ за манастир и напаћени српски народ.

У Милешеви је неко време радила и штампарија (1544–1546), која је умножавала богослужбене књиге. Такође, ту је деловала и манастирска школа, једна од најстаријих код Срба.

Манастир је највећу трагедију доживео 1594. године када су Турци однели мошти Светог Саве и спалили их на Врачару, у Београду.

Црква манастира Милешева по свом архитектонском изгледу припада рашкој стилској групи. Његову посебност чини једнобродна основа храма, која се шири од запада ка истоку и изостављање источног травеја, тако да три широке олтарске апсиде налажу непосредно уз источни зид под кубетом. Кубе се уздиже са унутрашње стране на низ од неколико степенасто избочених лукова.

Милешевске фреске из XIII века представљају највиши сликарски домет тог времена, и то не само код Срба, већ и у Европи. По уметничким вредностима посебно се издвајају композиције које приказују Немањиће – Стефана Немању као монаха Симеона, Саву као првог архиепископа, Стефана Првовенчаног као краља и његове синове Радослава и Владислава. Посебном лепотом зрачи фреска *Анђео на Христовом гробу*.

*Анђео на Христјовом гробу,
фреска манастира Милешево, пре 1228. године*

М О Р А Ч А

Манастир Морача је један од најмонументалнијих средњовековних манастира у Црној Гори. Подигао га је 1252. године Стефан, Вуканов син и унук Стефана Немање. О томе говори и натпис у надвратнику западног манастирског портала. Манастир је саграђен у духу рашке школе, која је одликовала градитељство у доба Немањића.

Уз цетињски и острошки манастир, Морача је, несумњиво, најпознатији манастир у Црној Гори. Подигнут је у сликовитом и проширеном делу кањона реке Мораче, на њеној десној обали, на платоу који се пружа 40 метара изнад саме реке, на месту где се вода Светигоре сурвава у Морачу. Многи посетиоци тај водопад сматрају најлепшим у кањону реке. Манастир се налази на 25. километру пута од Колашина ка Подгорици.

Комплекс манастира Мораче састоји се од саборне цркве *Усијења Богородице*, мале цркве *Светиої Николе* и конака. Порта манастира опасана је високим зидом, на коме се налазе две капије.

Морача, 1251–1252.

Саборна црква дугачка је 22,7 метара, широка 6,36 метара, а сама купола висока је 23 метра. Црква је грађена са полукружном апсидом, бочним певницама и куполом. За разлику од цркава које су грађене у приморском стилу, зидови ове цркве су омалтерисани. Уз наос је саграђена пространа припрата, а главни портал је урађен у романичком стилу.

Поред архитектуре, посебну знаменитост овог манастира представља његов живопис. Нажалост, од првобитног сликарства, које датира још из XIII века, сачуван је тек само мањи део. Својом монументалношћу и уметничком визијом издваја се једанаест композиција из живота пророка Илије. Истакнимо фреску – *Свештої Илију храни јавран* која приказује пророка Илију у часу медитације у пустињи, поред обале реке Хората. Ово дело непознатог аутора представља изузетан уметнички рад и трајно сведочанство велике сликарске културе и надахнућа тога доба. Слика је успео да нађе веома складан однос фигуре и позадине у композицији слике. Моделовањем облика, коришћењем светлости и сенки, ставом и покретом пророка Илије уметник је успео да изванредно изрази унутрашњи живот свеца. По мишљењу многих познавалаца средњовековне уметности код нас, снага и монументалност овог сликарског дела сврставају га у сами врх фреско-сликарства. На светској изложби фресака у Паризу 1952. године копија ове фреске добила је другу награду.

У манастиру је највећи део живописа уништен још у првој половини XVI века, када су га опустошили Турци. Они су тада однели, чак, и оловни покривач са цркве.

Манастир је обновљен 1574. године и том приликом су га сликали непознати сликари. Међутим, у првој половини XVII века у сликању манастира учествују познати сликари: поп Страхинја из Будимља, који украшава горње делове проскомидије; Георгије Митрофановић, слика фреске на западној фасади (1616) и мајстор Козма, слика малу цркву *Свештої Николе* (1639). Након три године, овај врсни мајстор слика и параклис *Свештої Стефана*. Ови знаменити сликари радили су и већину икона на великом и богато изрезбареном иконостасу.

Од некада знамените манастирске ризнице данас је остало сачувано само неколико значајних предмета и богослужбених књига, међу којима се налази изузетно вредан примерак *Окшоиха њрвоіласника*, прве штампане књиге на словенском језику из 1493. године, као и крст од ораховине из XVI века. Ту се, поред осталог, налази још и петохљебница од сребра из 1723. године, крстионица од мермера, штап Светог Саве, реликвија рука светог Харалампја и друге црквене вредности. У средњем делу манастирске цркве налази се камени саркофаг у којем је, према предању, сахрањен ктитор Стеван Вуканов.

*Свѣтої Илију храни ѓавран,
фреска у цркви Усїења Боїородице, йосле 1252.*

Током протеклих векова, у манастиру Морачи окупљали су се највиђенији представници црногорских и брдских племена и ту су се договарали о борби против Турака и одлучивали о другим важним питањима. Први такав сабор одржан је 1608. године, други 1648, а трећи 1654. године. На сабору из 1648. године за српског патријарха изабран је Гаврило Рајић.

СОПОЋАНИ

Манастир Сопоћани је задужбина српског краља Стефана Уроша I – трећег, најмлађег сина Стефана Првовенчаног. Краљ Урош је владао више од 30 година, од 1243. до 1276. године. У његово време Србија је економски напредовала и ојачала. Остао је упамћен по томе што је, одмах на почетку владавине, насељавао Сасе у Србију и снажно развијао рударство.

Стабилно економско и политичко стање, које је за ондашње прилике у Србији дуже потрајало, омогућило је краљу Урошу I да, око 1265. године, недалеко од Раса подигне своју задужбину – манастир Сопоћане са црквом *Свете Тројице*. То је јединствена грађевина са полукружном апсидом, чији спољни изглед одаје романски стил. Портал и прозори направљени су од камена. Храм и припрата подигнути су у седмој деценији XIII века, док је спољна припрата са кулом-звоником дограђена у првој половини XIV века. Читав манастирски комплекс и данас је опасан дебелим бедемима. У средњем веку манастир је био напредно духовно средиште, у којем је служило више од стотину монаха.

Фреско-сликање манастирске цркве завршено је 1270. године и оно представља врхунски уметнички домет, не само у средњовековној Србији, већ и у Европи. По оцени многих стручњака, то што су сопоћански сликари постигли у цртежу и колориту појавиће се, једним делом, тек у време ренесансе у Италији. Многи стручњаци у области црквене уметности сматрају да су сопоћанске фреске најлепше које има Српска православна црква. Чињеницу да је већина сопоћанских фресака остала сачувана, иако је манастир вековима био напуштен, урушаван и руиниран, многи сматрају правим чудом. На фрескама су приказани ликови Стефана Првовенчаног, Уроша I, синова Драгутина и Милутина и осталих чланова краљевске фамилије. На њима је овековечена и смрт Стефана Немање и пренос његових моштију у Студеницу и др.

У манастиру је сахрањено неколико чланова породице Немањић: Ана, Урошева мајка; велики кнез Ђорђе, а једно време у њему је почивао и краљ Стефан Првовенчани.

Сопоћани су, као и многи други српски манастири, доста страдали после Косовске битке и каснијих турских освајања. Манастир је паљен, црква је урушавана, дуго је била без крова, а спољна припрата је демолирана. У

Сопоћани, црква Свете Тројице, задужбина краља Уроша I, грађена од 1265. до 1275. године

XVI веку монаси су у више наврата морали да беже из манастира због турских освајања и страха од освете, али су се у њега увек враћали. Приликом једног од таквих прогона и склањања, монаси су пренели и ковчег са телом краља Стефана Првовенчаног у манастир *Црна Река* на Косову.

Крајем XVI и почетком XVII века манастирски живот у Сопоћанима је заживио и био у успону. Кров је поправљен, а припрата и звоник су дограђени. Готово да су сва оштећења тада била поправљена. Међутим, у борби с Турцима 1689. године манастир је поново страдао. Црква је спаљена и дуже време је остала без крова, изложена пропадању. Сводови су се урушавали, купола се срушила, а остаци околних грађевина с временом су нестајали под наслагама шута и земље. Ретки посетиоци који су обилазили манастир у XVIII и XIX веку редовно су бележили да се он налази у рушевинама. Монаси се задуго нису враћали у манастир и он је остао напуштен више од 200 година, све до XX века, када почиње његова обнова.

Значајни радови на обнови манастира изведени су тек 1926. године, када су озидани порушени зидови, подигнут свод и купола и црква добила нови кров. Обнова овог јединственог и изузетно вредног споменика културе настављена је и после Другог светског рата, нарочито после 1951. године.

Сопоћани, црква Свете Тројице, западни зид наоса, детаљ композиције

По завршетку Другог светског рата у манастиру је живело сестринство, које је и обновило монашки живот у њему. Средином деведесетих година прошлог века Сопоћани су поново постали мушки манастир. У њему данас младо и агилно монашко братство активно ради на духовној и материјалној обнови ове велике светиње и знамените средњовековне и задужбине.

Због изузетне вредности, манастирски комплекс, заједно са комплексом Старог Раса, Унеско је уврстио на листу светске културне баштине 1979. године.

Г Р А Д А Ц

Краљица Јелена, супруга краља Уроша I, подигла је манастир Градац, поред реке Брвенице, у близини Ибра и града Рашке, *йод Голијом више Брвеника/вечну кућу себи и својима...*, како каже једна стара народна песма.

Краљица Јелена, католикиња по пореклу, потиче из угледне породице Анжујаца. Била је веома занимљива личност за многе научнике који су изучавали прошлост српске државе. После удаје и доласка у Србију, Јелена је врло брзо постала омиљена у народу. Примила је православну веру свога мужа и као владарка богато је даривала Свету Гору и Синај. Улази у ред најутицајнијих српских краљица. Умрла је у Брњацима 8. фебруара 1314. године и сахрањена је у својој задужбини.

У оквиру манастирског комплекса сачуване су две цркве, као и остаци монашких зграда распоређених уз оградни зид.

Градац је познат по изузетним вредностима главне цркве, посвећене Богородичином празнику – *Благовесџима*. На њој је видно изражена готика, у то време владајући стил на Западу, као и успешан спој византијских и романичких елемената у градитељству, што је тада била одлика архитектуре рашке групе цркава. Манастир је, у основи, умањена копија цркве у Студеници.

Неки подаци, као и сама чињеница да на ктиторској композицији модел храма заједно држи краљевски пар, указују да су они и почели изградњу манастира. Радови су неко време били прекинути, а Јелена их је касније сама довршила. Зидање манастира Градац сматра се једним од њених најзначајнијих подухвата.

Као краљевска задужбина, манастир је био богато опремљен. Имао је имања и села, библиотеку и ризницу, а његов игуман је био пети по рангу манастирских старешина у земљи. Манастир је, врло брзо по изградњи, постао културни и духовни центар Срба.

Међутим, продором Турака на ове просторе Градац више од 300 година бива напуштен. Цркве су полусрушене, а остаци манастирских зграда (трpezарија и коначи) и обимног оградног зида засути су наносима земље. Неке делове грађевина с временом је однела и речна бујица. У XV и XVI веку о овом манастиру има веома мало података. Забележено је да је у време аустријско-турских ратова са манастира скинут оловни кров и

да су сводови срушени. Тек пред Први светски рат Градац је добио кровну заштиту, да би се спречило његово даље пропадање.

Републички завод за заштиту споменика културе Србије предузео је, у раздобљу од 1962. до 1975. године, опсежне истраживачке радове на манастирском комплексу, а потом је започета и обнова цркве. Обновљена је и мала црква *Св. Николе*, за коју се верује да је подигнута пре изградње главне цркве посвећене *Благовесџима њресвџе Бојородице*, да би се у њој одржавала служба док се манастир буде градио.

Обновљени манастир данас, у свом просторном (природном) окружењу, плени градитељским складом и лепотом.

Градац, задужбина краљице Јелене (Анжујске), жене Уроша I, око 1270. године

ЗАДУЖБИНАРСТВО КРАЉА ДРАГУТИНА

Краљ Драгутин (1276–1282), син Уроша I и праунук Немањин, такође, улази у ред великих задужбинара из светородне лозе Немањића. Подигао је цркву у Ариљу посвећену *Свешћом Ахилију* (у којој је сахрањен и његов нејаки син Урошиц), а обновио је и подигао многе манастире: Троношу код Лознице, Ђелије код Ваљева, Рачу на Дрини, Петковицу под Цером, Папраће код Зворника, Тавне код Тузле, Липље код Бањалуке, Озрен на Озрену, а као други китор појављује се и у обнови манастира Ђурђеви Ступови.

Црква Свешћој Ахилија налази се у средишту Ариља, на положају са којег доминира упечатљив поглед на околину града. Саграђена је крајем XIII века, а живописана 1296. године, о чему сведочи натпис на фресци у прстену куполе. Својом архитектуром црква се убраја у споменике рашке школе. По изгледу она је једнобродна грађевина са куполом и припратом. Спољна припрага дозидана је касније. Црква има троделни олтарски простор и правоугаоне певнице. Шестоугаоно кубе уздиже се над централним делом храма. Фасада је рашчлањена аркадама и пиластрима, што објекту даје наглашену вертикалну ноту.

Црква Св. Ахилија, Ариље, око 1290. године

Црква је богато украшена фрескама, од којих се посебно истичу портрети краља Драгутина са моделом цркве у рукама, његовог брата Милутина, Каталине, Драгутинове супруге, и Драгутинових синова, Владислава и Урошица. Највише очуваних фресака има у припрати, мање их је у наосу, а најмање их је очувано у спољној припрати. Ариљски живопис наговештај је стила који ће обележити сликарску уметност почетком XIV века.

Манастир Рача, задужбина краља Драгутина из XIII века, подигнут је у непосредној близини Бајине Баште. Од овог места удаљен је свега шест километара и налази се поред реке Дрине, у подножју Таре.

На основу расположивих података, као што су записи и летописи, може се закључити да је Храм Христовог Вазнесења у Рачи подигнут између 1273. и 1275. године. Његовом изградњом оснажено је православље у периферним деловима српске средњовековне државе, поред границе према Босни, на простору на којем су се сучељавали Исток и Запад, богумилски јереси и православље и где је почео продор ислама и католичанства.

Манастир је у прошлости био више пута рушен и пљачкан – после 1459. године, 1688 (1690) и 1813. године, али се и обнављао, истрајавао и јачао национално биће и свест код Срба. Један од истакнутих обновитеља

Манастир Рача

овог манастира био је и игуман Хаџи Милентије Стевановић, касније познати устаник, који је са својим братством одушевљено прихватио Карађорђево позив на устанак 1804. године. Застава овог јунака данас се чува у манастирској ризници.

У манастиру је радила и позната преписивачка школа, која је одиграла значајну улогу у историји српске духовности и културе. Посебно место у том преданом раду имао је монах Кипријан, који је после Велике сеобе 1690. године у Сентандреји обновио преписивачку школу. До сада је откривено 40 записа и око петнаест

богослужбених књига које су настале у Рачи. Име *Рачанин* везивало се не само за појединце који су живели у манастиру, већ и за све оне који су се бавили преписивањем и осећали се припадницима једне књижевне преписивачке школе.

За време Другог светског рата, у периоду од априла 1941. до јула 1943. године, манастир је одиграо још једну значајну улогу: у његовом окриљу чувана је најдрагоценија књига српске књижевности, односно најстарија сачувана књига на српском језику – Мирослављево јеванђеље.

Манастир Троноша налази се код Тршића у Јадру, у селу Коренита, у општини Лозница. Према народном казивању, манастир су подигли браћа Југовићи, али по *Троношком родослову* из 1791. године, овај манастир је започео краљ Драгутин, а завршила његова супруга Каталина 1317. године.

Манастир је више пута био рушен. Посебно је страдао од Турака крајем XV века, када је црква до темеља порушена. У народном предању остало је забележено: *уместио кийњастие задужбине остиа само йусио црквишии, али и даље светио месио за намучени и йројоњени народ*. Троноша је обновљена и XVI веку. Манастирска црква, посвећена Ваведењу Богородице, подигнута је 1559. године као једнобродна грађевина, рашког градитељског стила.

У манастиру је радила преписивачка радионица, у којој су преписиване богослужбене књиге за Троношу и суседне манастире. У овај манастир су довели и десетогодишњег Вука Стефановића Караџића да ту *дврши школовање и изучи се за йоја или йрјовца*.

Испред манастира налази се чесма коју су по легенди подигли Југ Богдан и девет браће Југовића пред полазак у Косовски бој. Са спољне стране капеле, изнад цевии за воду, изграђена је слика – мозаик девет Југовића са Југ Богданом у средини, сви на коњима пред полазак у бој на Косово.

Манастир је активно учествовао у борбама српског

Манастир Троноша

*Чесма девеј Јујовића
(код манастира Трноше)*

тра се да је у београдском крају изградио и три мања манастира у селима Велика Моштаница, Мислоћин и Грабовац. Предање каже да је краљ Драгутин подигао или обновио и цркве у селима Велики Борак код Барајева, Сибница у космајском крају, цркву на Црквенцу у Међуричу и у селима Лесковац, Шиљаковац, Баћевац, Бождаревац и Степојевац.

Међутим, само за неке манастире задужбине краља Драгутина постоје извесни материјални докази о његовом ктиторском делу, док о осталом градитељству сведочи народно предање. Цркве су углавном подиране на старим црквиштима из времена Римљана и Византије и за касније грађење коришћени су темељи разорених богомоља и материјал који се ту већ налазио, што замагљује право ктиторство.

Драгутинова делатност на учвршћивању православља у североисточном делу Босне дубоко се урезала у свест српског народа у тим крајевима, који до данас све старе цркве и манастире у овом делу Босне, па чак и у целој Босни, везује за његово име. Иако градња свих ових грађевина није почела у Драгутиново време, ипак, овај српски владар је својим ктиторством снажно допринео да и каснија поколења код Срба граде своје задужбине.

народа за ослобођење. У време Кочине крајине његов игуман је био на челу устаника. За време Првог и Другог српског устанка Трноша је била место договора устаничких вођа, због чега је доживљавала тешка разарања. У Првом светском рату у манастиру се налазила импровизирана болница за рањенике. Манастир је страдао и на почетку Другог светског рата.

После Другог светског рата црква је обнављана 1964. и 1987. године, у време обележавања 100 година од смрти и 200 година од рођења Вука Караџића.

Краљу Драгутину приписује се доградња и сремских фрушкогорских манастира: Велике и Мале Ремете и Бешенова, као и манастира Раковице код Београда. Поред тога, сматра

Почетком 1282. године Драгутин је несрећно пао с коња под Јелечом. Тада је задобио прелом ноге, што је убрзало његову одлуку да абдицира. То је учинио 1282. године на сабору у Дежеву, на коме је свом млађем брату Милутину предао престо. За себе је задржао неке поседе око Рудника, Ариља, Ускопља и у делу Херцеговине. После Дежевског сабора дошло је до знатног проширења Драгутинове области. У другој половини 1284. године Драгутин је, као зет угарске владарске куће, добио такозвану Мачванско-босанску бановину. Под тим називом, који је у то доба био одомаћен у Угарској, налазили су се: данашња Мачва, остали српски крајеви уз јужну обалу Саве, укључујући и Београд и области Усора и Соли у североисточној Босни. Почетком деведесетих година XIII века Драгутиновим областима припојена је и област Браничева, која се протирала све до Голупца.

Вреди истаћи да је Дрина текла по средини Драгутинове државе. На самој угарској граници подигао је своју сталну резиденцију, у граду Дебрцу, на Сави, и био је први српски владар који је, мада повремено, столовао и у Београду – у периоду од скоро тридесет година.

Краљ Драгутин је познат као *сремски краљ*, владар западних крајева у којима је учвршћивао православну веру. Утицају православне цркве у Босни Драгутин је допринео и удајом кћерке Јелисавете за босанског бана

Стефана I Котроманића, крајем 1284. године. Тиме је порастао не само утицај православља у Босни већ и свест о крвној вези династије Котроманића са *свештородном* лозом Немањића. Краљ Драгутин је последње године живота посветио вери, до краја предан испосништву и усамљеништву. Умро је као монах Теоктист 1316. године, а сахрањен у манастиру Ђурђеви Ступови код Новог Пазара.

*Краљ Драгутиин и краљица
Каталина, део књићорске
композиције са фреске у цркви
Свештој Ахилија
Краљ Србије (1276–1282)
Краљ Срема (1282–1316)*

ЗАДУЖБИНАРСТВО КРАЉА МИЛУТИНА

Краљ Милутин (1282–1321), син Уроша I и краљице Јелене Анжујске, праунук Стефана Немање и брат краља Драгутина – за време владавине подигао је преко 40 задужбина, више него што су их сви Немањићи подигли пре њега. Градио је, обнављао, помагао и даривао цркве и манастире по српској земљи, у Светој Гори, Јерусалиму, Солуну, Цариграду, на Синају и Барију. И, управо, због својих заслуга и ктиторства, проглашен је за светитеља и поред његовог бурног приватног живота (имао је четири брака).

Дмитар И. Милошевић, истраживач српских династија, у својој књизи је навео најзначајније задужбине – цркве и манастире – краља Милутина⁹: манастир Св. Стефана у Бањској, Косовска Митровица; манастир Св. Ђорђа у Старом Нагоричану, храм Св. Константина у Скопљу, храм Св. Николе на ушћу Пчиње у Вардар, храм Св. Стефана у Призрену, храм Богородице Љевишке у Призрену (преуређење), храм Грачаница на Косову, манастирска црква Хиландар, манастир Св. архангела у Јерусалиму, храм Св. Николе у Бањској (преуређење), манастир Св. Јоакима Осоговског и Ане у Студеници (обновљен), црква Богородице Тројеручице у Скопљу, црква Св. Јована у Скопљу, манастир Св. Ђорђа код Скопља на реци Сереву, црква Св. Николе у Скопској Црној гори, црква Св. Ђорђа у Ораховици, манастир Св. Ђорђа на Бојани (обновљен), црква Св. Тројице у Солуну, црква Св. Николе у Солуну, црква Св. Ђорђа у Солуну, црква Св. Јована у Серу, црква у Продрому – Цариград, храм Св. Стефана на Синају...

Краљ Милутин је преминуо 29. октобра 1321. године у свом дворцу Неродимље на Косову и сахрањен у својој задужбини, манастиру Бањска. После Косовске битке 1389. године Турци су запалили манастир и мошти Светог краља су пренете у Трепчу, а потом, око 1460. године, у бугарски град Софију, где и данас почивају у цркви *Свете Недеље*. Ову цркву, управо због моштију краља Милутина које се ту налазе, и називају *Црква Светиој краља*.

⁹ Дмитар И. Милошевић, *Родослови српских династија*, Београд, 2006, стр. 66–67.

Грачаница је једна од његових најзначајнијих, монументалних задужбина. Подигнута је у другој деценији XIV века, око 1310. године, на рушевинама старије Богородичне цркве из XIII века. Изведена је у форми петокуполне грађевине, са основом у облику крста, уписаног у правоугаоник размера 13 метара пута 17 метара. По свом архитектонском решењу она представља врхунац српског градитељства у духу византијске традиције. Одликује се, у највећој мери, тежњом ка висини. Надарени неимар постигао је то грађењем два двоструко укрштена свода, од којих су нижи широки колико и црква, док су виши знатно ужи, тако да се формирало степенасто уздизање грађевине. На врху, као круна, налази се изражајна и складно урађена купола. И распоред отвора на цркви, као и њихов изглед, такође доприносе визуелном истицању вертикале. Крајем XIV века уз цркву је дозидана спољна припрапа са двојним отвореним аркадама, које су зазидане у XVI веку.

Као и други манастири, Грачаница је током векова често била на удару зулумџара. Посебно се бележи да је опљачкана после Косовске битке 1389. године, када је изгорела богата манастирска збирка рукописних књига и осталих црквено-уметничких драгоцености. Манастир је тешко страдао и крајем XVII века, у време Велике сеобе Срба под патријархом српским Арсенијем III Чарнојевићем, као и касније – средином XVIII века.

За време митрополита Никанора, а нарочито залагањем патријарха српског Макарија Соколовића, обављена је значајна обнова манастира и насликане су нове фреске. У манастиру је једно време радила и штампарија, у којој је 1539. године штампан и *Окѣиоих љейѣоѣласник*.

Сликарство у Грачаници улази у ред најбољих остварења из Милутиновог доба. Чувени сликари из Солуна, Михаило и Евтихије, завршили су живопис до 1321. године. Стилски је повезан са сликарством других Милутинових задужбина, као што су, на пример, задужбине *Сѣтаро Наѣоричане* код Куманова и *Краљева црква* у Студеници. У унутрашњости манастира истичу се портрети краља Милутина и краљице Симониде, затим портрети краљице Јелене као монахиње и краља Милутина као монаха. Лоза Немањића се приказује од Стефана Немање до краља Милутина. Поред композиција из циклуса Васељенских сабора, Богородичиног акатиста и Крштења, налазе се и портрети српских архиепископа и патријараха, као и слика сахране грачаничког митрополита Дионисија.

Манастирска збирка драгоцених предмета, икона и књига доста је скромна. Готово ништа није сачувано од богатих дарова њеног ктитора, краља Милутина. Такође, и из каснијих времена мало је предмета који су сачувани од пљачке, уништавања, разношења и развлачења. У манастирској ризници данас се чува само неколико вредних икона и двадесетак рукописа. Међу иконама најстарија је икона *Христѣа милостѣивоѣ* из XIV века, која је јединствена по димензијама – 269 × 139 центиметара.

*Грачаница, црква Благовештења,
око 1315. године*

*Кийијорски иорирей краља
Милутина у Грачаници*

Данас манастир *Грачаница* Србима на Косову и Метохији, поред његове верске и духовне функције, служи и као веома важан ослонац у борби да опстану на својој земљи и на својим вековним огњиштима; да сачувају своје корене, православну веру, културни и национални идентитет и везу са Србијом.

Унеско је 2006. године уврстио Грачаницу у листу светске баштине.

Манастир Бањска са црквом посвећеном Светом Стефану налази се код Звечана у северном делу Косова и Метохије. Саграђен је између 1313. и 1317. године као задужбина краља Милутина, коју је он себи наме-

нио за гробну цркву и у којој је најпре и био сахрањен. Као краљевска гробница, манастир је проглашен за царску лавру, која је у тадашњој српској држави била четврта по реду: иза Студенице, Милешеве и Сопотана.

У врло кратком времену, за само четири године, подигнуто је монументално здање са црквом, трпезаријом, библиотеком, коначима и *палатом царском*. Радовима је руководио Данило II, тадашњи бањски игуман, а касније и српски архиепископ, иначе близак краљев сарадник и повереник, књижевник и човек великог знања и изграђеног укуса. По изричитој Милутиновој жељи, Бањска је грађена по угледу на манастир Студеницу, тако да храм има облик једнобродне базили-

ке са слепом куполом. Источна апсида је полукружна и изразито монументална. У поткуполном простору су бочни певнички простори исте висине као главни брод и само мало иступају из главне масе зида. Улаз у цркву са западне стране био је, такође, урађен по рашком начину градње, наглашен двома монументалним кулама.

Главни украс ентеријера манастира представљао је разнобојни тесани камен у жућкастој, руменој и сивој боји, којим су биле обложене фасаде. Разнобојни тесани облици (квадри) распоређени су као шаховска поља, која су стварала утисак засићене полихромије. Са архитектонском пластиком били су украшени довратници, допрозорници и тимпанон изнад портала.

Манастир Бањска један је од ретких манастира који има очувану оснивачку повељу. Из ње се види да је приликом оснивања манастиру приложено огромно властелинство од 75 села и осам катуна, са рибњацима, воденицама и пчелињацима.

Нажалост, и овај манастир пратио је судбину свог ктитора и других српских светиња. Почео је врло рано да пропада: почетком XV века у пожару је тешко страдао, а у другој половини истог века вероватно је и опустео. Путописац Курипеших забележио је да је по наредби султана манастир у XVI веку разорен, јер су се у њему сакупљали хришћански бегунци из турског ропства.

Од манастирског блага – вредне књиге, рукописи, иконе, сребрни, позлаћени и златни свећњаци, кандила, кадионице др. – готово да ништа није сачувано. Једини налази скупљеног накита – два златна прстена –

Манастир Бањска

сасвим случајно су ископани за време Првог светског рата 1915. године, из гроба краљице Теодоре, прве жене краља Стефана Дечанског и мајке цара Душана. Чувено *бањско златио*, опевано у народној песми и описано у путописима из тог доба – које су чинили танки златни листићи којима је облагана позадина фресака (такође, по узору на маузолеје претходних владара у манастирима Студеници, Милешеву и Сопоћанима) – нестало је без трага. Данас је од тог богатог живописа очувано само неколико избледелих фрагмената. Монументална седећа фигура Богородице са малим Христом, која је некада красила тимпанон изнад манастирског портала, данас се чува у цркви Соколици, недалеко од Бањске. Делови каменог украса манастирских фасада налазе се у Народном музеју у Београду, Археолошком музеју у Скопљу, а нешто материјала је уграђено и у објекте села око Бањске.

У XIX веку црква Светог Стефана, која је била већ готово сасвим порушена, адаптирана је и претворена и цамију и, као таква служила је све до Првог светског рата. Црква је први пут конзервирана 1939. године, а затим и други пут 1990. године, када је и делимично реконструисана.

Манастир Бањска је 520 година био у рушевинама. Обновљен је 2004. године и у њему се тада окупило младо монаштво. Одмах по оснивању, манастир је постао духовни центар Срба на овим просторима. У току 2006. године почела је обнова и саме цркве и ширег манастирског комплекса. У плану је, када се црква обнови, да се у њу врате мошти светог краља Милутина. О томе се, у децембру 2006. године, позитивно изјаснио и Синод Бугарске православне цркве.

Бојородица Љевишка, црква у Призрену, улази у ред великих задужбина краља Милутина. Подигнута је 1306–1307. године на остацима катедрале из XI века, која је такође основана на месту старије, ранохришћанске цркве. Краљ Милутин је цркву обновио и приложио јој многа имања и друге приходе.

Приликом обнове, уствари, подигнут је нови храм. Преуређењем, главни брод је претворен у петокуполну целину, а бочни бродови су претворени у амбулаторијум. Уместо трема саграђена је спољна припрата са звоником. Од старе цркве преузети су бочни зидови. Средишња купола лежи на четири стуба, док су мале куполе постављене дијагонално. Црква је грађена наизменичним редовима цигле и кречњака. Спољни изглед је оживљен двоструким и троструким прозорима и нишама. На спољашњем зиду, у централној апсиди, сачуван је натпис у опеци у коме стоји да су обновом руководили призренски епископи Дамјан и Сава, а да су протамајстори били Никола (архитектура) и Астрапа (живопис).

Најстарије сачуване фреске потичу из треће деценије XIII века. Међу њима се посебно издвајају циклуси великих празника, Христових

мука, као и портрети светаца и српских историјских личности: Стефана Немање, Светог Саве, краља Милутина. У XVIII веку, у време турске власти, фреске су изубијане чекићем, прекривене слојем малтера и прекречене. Оне су поново откривене 1950–1952. године, а њихова рестаурација је трајала до 1976. године.

Иначе, црква је први пут пострадала од Турака 1455. године, када су јој одузета и сва имања. После Друге сеобе Срба, под архиепископом Арсенијем IV Шакабентом, црква је поново опустела. Турци су јој дозидали минаре, изнутра је преградили и претворили у џамију.

Богородица Љевишка је поново постала хришћански храм након ослобођења Призрена 1912. године. Минаре са ње је уклоњено 1923. године.

Иако је од доласка снага НАТО на Косово и Метохију црква стављена под заштиту немачких војника, ипак су је, 17. марта 2004. године, запалили албански вандала и терористи.

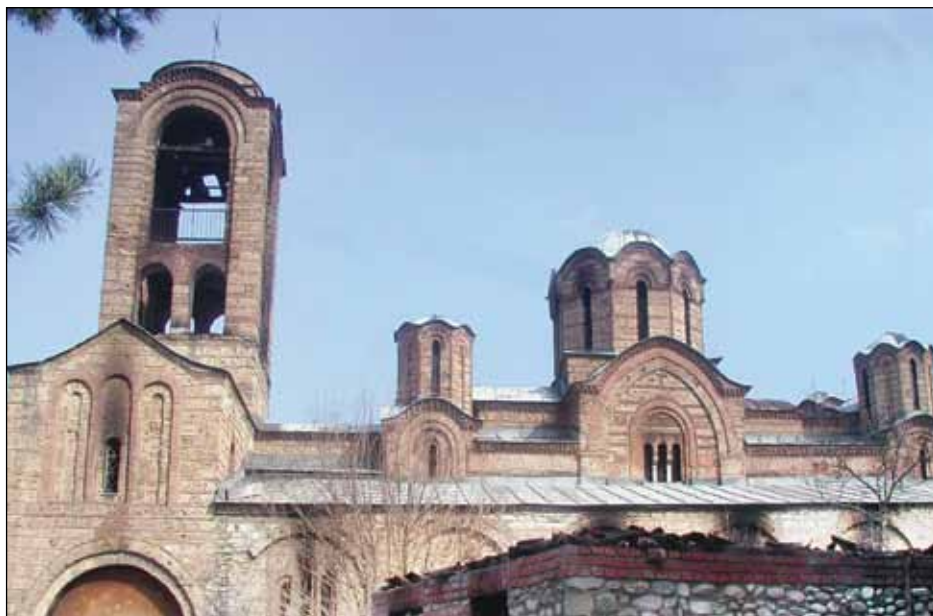
Богородица Љевишка је, 13. јула 2006. године, стављена на Унескову листу светске културне баштине, као део средњовековних споменика на Косову који се сматрају угроженима.

Манасџир Св. Ђорђе у Сџаром Најоричану налази се недалеко од истоименог села, 13 километара удаљен од Куманова у Македонији. Подигао га је краљ Милутин од 1313. до 1318. године, на месту раније цркве из 1071. године.

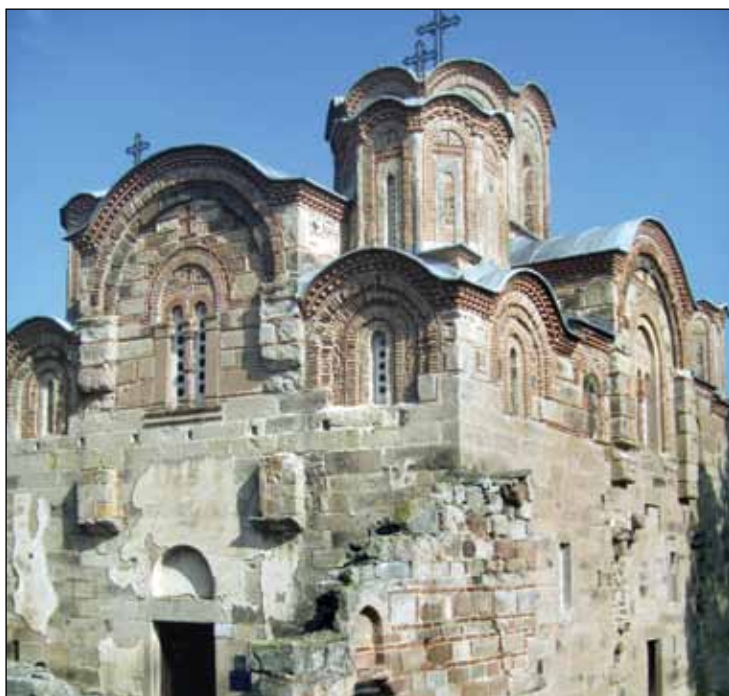
Манастирска црква има основу издуженог уписаног крста, будући да је и ранија грађевина имала облик издужене базилике, са пет (1+4) купола. Приликом градње, стари облик грађевине од тесаног камена је заравњен на половини данашње висине, после чега је на тој основи подигнута нова црква од опеке и камена. Сматра се да су ову цркву радили исти мајстори који су подигли и Богородицу Љевишку.

Манастирска црква са спољне стране је украшена шареним опекама, а по богатству орнаментике истичу се два троделна прозора на јужном и северном темену *ујисаној крсти*, као и дводелни прозор на нартексу изнад улаза чији је стубић изувијан у чвор. Изнад улазних врата, у великом каменом надвратнику, налази се уклесан Милутинов ктиторски натпис, а његови монограми красе и капители два стуба смештена у западном делу цркве. Сам иконостас је урађен од камена и чине га четири стубића са капителима и архитравом.

Посебну лепоту у манастиру представљају престоње иконе које су рађене специфичном техником, директно на малтеру, што је чини јединственом међу српским црквама. Сама црква покривена је каменим плочама и данас је добро очувана. Њен оригинални живопис спада међу најбоље рађене у тзв. *вардарском стилу*. У манастирској цркви сахрањен је бугарски цар Михајло III Шишман (1322–1330).

*Бојородица Љевишка (1307),
изглед после пожара од 17. марта 2004.*

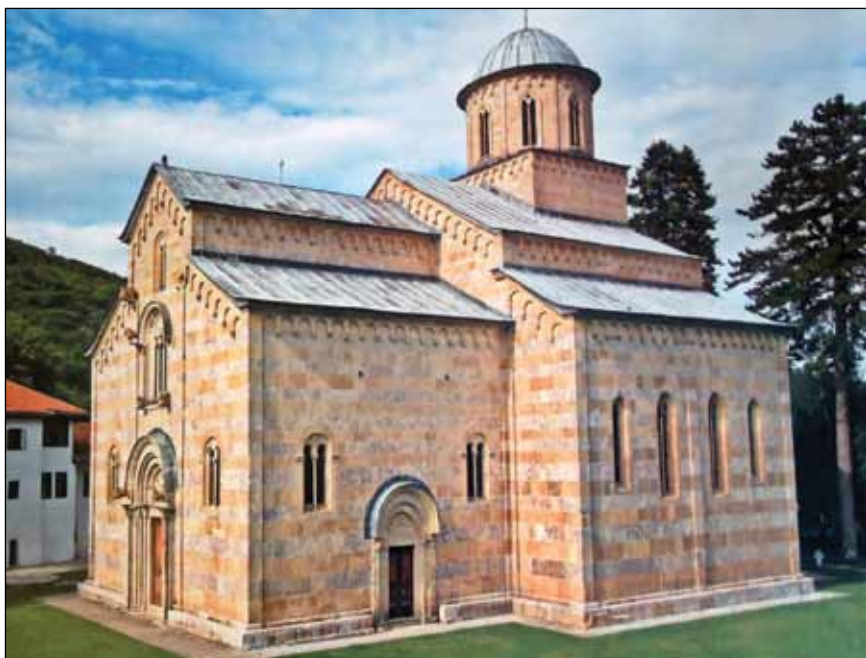
*Св. Ђорђе, Старо Најоричано,
манастир обновио краљ Милутиин 1313.*

ВИСОКИ ДЕЧАНИ

Манастир Високе Дечане основао је краљ Стефан Урош III Дечански (1321–1331) као своју задужбину и маузолеј. Изградњу цркве поверио је групи неимара, на чијем је челу био которски фрањевац Вита, док је надзор над градњом храма преузео архиепископ Данило III. Радови су почели 1327. године, а након смрти Стефана Дечанског изградњу храма је наставио његов син Стефан Урош IV Душан. Радови су завршени релативно брзо – 1335. године. Истовремено са главним радовима саграђени су још и монументална трпезарија и ћелије за монахе, а око здања подигнути су високи одбрамбени зидови с пиргом – кулом на улазу. У непосредној близини манастира изграђена је и болница.

Дечанска црква је највећа сакрална грађевина која је подигнута у средњовековној Србији: дуга је 36 метара, широка 24, а висока 29 мета-

*Високи Дечани,
црква Вазнесења Господњеј (1327–1335)*

ра. Сам храм је заоденут романичком обрадом фасада, с обиљем скулптуралног украса, који је, углавном добро очуван. Распоред и обрада отвора на грађевини, такође, одговарају романичким традицијама. Ако се овоме додају и елементи готике – на пример, ребрасти сводови и преломљени лукови – јасно је да су неимари Дечана, пореклом са Приморја, градили у духу западног схватања градитељства. Пажљивим посматрањем грађевине могу се уочити и византијски елементи у архитектури. Лепоту Дечана не чини само успешно градитељско обједињавање романичких, готичких и византијских елемената, већ и веома брижљива обрада мермерне оплате.

Живописање храма започело је убрзо после градње и трајало је све до 1350. године. Оно је готово у целини сачувано и броји више од 1.000 појединачних фигура и сцена, тако да представља највећи очувани извор података о византијској иконографији. Посебно је занимљив низ историјских портрета и композиција владарске иконографије – лозе Немањића.

Ако се изузме манастир Хиландар, ризница Високих Дечана спада међу најзначајније и најбогатије у свим српским црквама. Сачуван је вели-

Фреска Лоза Немањића, око 1347.
У средини су Немања, Милутићин и Душан

ки број покретних предмета везаних за богослужбене потребе, неки чак и из времена када је манастир саграђен. Сачуване су и многе иконе, делови црквеног намештаја, предмети од текстила, збирке панагија, појасева и бакрорезних плоча с представама Стефана Дечанског и самог манастира.

Посебну вредност у дечанској ризници имају два крста: један, како се верује крст цара Душана, а други Стефана Дечанског. Такође, у Дечанима се чува и богата збирка рукописа, која има око сто седамдесет књига – свезака.

Непрекидна монашка традиција у Дечанима траје од XIV века. Срећна

је околност да манастир никада није напуштан, паљен, нити је дечанска црква остајала без крова, као што је био случај са готово свим већим српским манастирима на Косову и Метохији.

Од доласка војних снага КФОР-а на Косово и Метохију манастир је стављен под заштиту италијанских војника који га даноноћно чувају.

На 28. заседању Комитета за светску културну баштину, одржаном од 28. јуна до 7. јула 2004. године у Кини (Suzhou), манастир Високи Дечани стављен је на листу светске културне баштине.

Данас у Дечанима живи тридесетак монаха и искушеника који се, поред богослужења, баве и другим пословима важним за живот у манастиру: иконописањем, дуборезом, производњом меда, а надалеко су позната манастирска вина и ракија.

*Дечани, црква Вазнесења Господњеј,
иоршал између ирираше и наоса, 1327–1335.*

С В Е Т И А Р Х А Н Г Е Л И

Манастир Свети архангели налази се у кањону реке Бистрице, недалеко од Призрена на Косову и Метохији. Саграђен је на старијем црквисту, у времену од 1343. до 1352. године, као задужбина цара Душана, у којој је он био сахрањен.

Свети архангели су манастирски комплекс површине од око 6.500 квадратних метара, са изузетним стратегијским положајем. Манастир је био опасан масивним зидовима и повезан са утврђењем Вишеград, које је улазило у састав манастира и штитило га у ратним временима. Мост преко реке Бистрице повезивао је манастир са Душановим дворцем у Рибнику и царском палатом у Призрену.

Свети архангели су били велика царска задужбина, раскошно декорисана скупоценим материјалима. Није познато име ни порекло протوماјстора, али је готово извесно да је грађевину тако усклађених пропорција и облика и савршене обраде могао замислити и извести само градитељ који је, по оцени стручњака за српско средњовековно градитељство, *сажео искуства цариградских архиепископа у просторној експозицији и сјојио са медитеранским, романојотичким сензибилитетом у обради камена.*

У склопу манастира налазила се велика црква Светих архангела и мања црква Светог Николе; затим, пространи и вишеспратни манастирски конаци, библиотека, болница и пространа манастирска трпеза, саграђена у облику уписаног крста.

Главна црква, посвећена светим архангелима Михаилу и Гаврилу, била је монументално здање (28,50 x 16,75 метара) са основом у облику уписаног крста. На источној страни су постојале три олтарске апсиде: средња је била шири и споља петострана, док су бочне биле мање и споља тростране. Велико дванаестострано кубе (пречник 6,40 метара) ослањало се на четири лука која су држала четири стуба. На западној страни налазио се нартекс са пет отвора, који су били преграђени парпетним плочама и архитектонски обрађени. Фасаде су биле обложене белим и црвеним мермером и са два кордонска венца, подељена у три зоне.

Црква је имала камени иконостас, раскошан и у средњем веку надалеко чувен под, који су красиле беле и плаве плочице. У каменим рељефима наоса упечатљиво су деловале мозаичке плочице. Поред сло-

жених геометријских мотива, на подним мозаицима биле су приказане животиње, птице и рибе. Унутрашњост храма била је богато украшена фрескама.

Црква Светог Николе је била знатно мања (13,20 × 7 метара), али је зидана и украшена на исти начин. То је била једнобродна грађевина са апсидом на источној и отвореним нартексом на западној страни и са кубетом које се ослањало на зид са западне, и на два стуба са олтарске стране. И изнад нартекса постојало је кубе.

Сачувани фрагменти фресака у храму Светих архангела сведоче о лепоти и монументалности живописа. Црква Светог Николе такође је била живописана и о томе сведоче делови живописа у ниши јужног зида до олтара, као и фрагменти на северном зиду припрате.

Обе цркве биле су украшене богатом декоративном пластиком. До сада је пронађено око 1.700 декоративних фрагмената, који представљају анђеле и светитеље, људске главе, као и мотиве животиња и биљака.

Манастир је у средњем веку имао велико братство од више стотина монаха. Цар Душан је посебном повељом даровао манастиру 93 села, рудник гвожђа у Топлици, приходе од винограде и оранице и право на бесплатно уље, со, свилу, вино, мед, восак и рибу. Одабране занатлије, цењени и добри мајстори, посебно у градитељству, стављени су манастиру на располагање. Свети архангели, од оснивања, спадали су међу најбогатије српске манастире.

После доласка Турака на Балкан о манастиру нема много података. Падом Призрена под турску власт 1455. године, манастир је заузет и оштећен. Ретки историјски извори и археолошка истраживања казују да читав комплекс пропада, а да од друге половине XVI века

*Цар Стефан Урош IV Душан Немањић
Силни (1308–1355),
фреска из манастира Лесново*

Свети арханђели

почиње његово темељно урушавање. Цркву је потпуно порушио Синан-паша а материјал са уништеног манастира користио је за изградњу своје цамије у Призрену (1615).

Опљачкан, савњен са земљом и засут плавином, манастир је тако остао три века. Али, за све то време народ га никада није заборавио и увек му се враћао. На његовим рушевинама окупљали су се Срби два пута годишње: о летњем и јесењем Светом Архангелу, чувајући тако средњовековну традицију да се црквено-народни сабори редовно одржавају на простору манастира. Народ никада није заборавио да је у манастиру био сахрањен највећи српски владар – цар Душан.

Због нераскидиве везаности за Призрен, цара Душана, и због своје невеселе судбине, манастир Светих архангела био је чест мотив у српској уметности. Постоји богато народно предање у виду прича и легенди које говоре о манастиру. Једна таква легенда казује о казни која је стигла Синан-пашу због рушења манастира.

Наш истакнути стручњак, проф. др Радослав Грујић, започео је 1927. године обимна истраживања и откопавања манастира. После Другог светског рата, током седамдесетих година прошлог века, такође, обављени су обимни конзерваторски и рестаураторски радови. На тај начин су заштићени темељи и делови зидова манастира.

Средином деведесетих година прошлог века започета је обнова манастира Светих архангела. Урађена је потребна инфраструктура и унутар старих зидова изграђен конач за живот монашког братства. У коначу је саграђена капела посвећена светом епископу Николају Жичком. Од 1998. године манастир је поново заживео као мушки манастир и од тада почиње да добија све значајнију улогу у духовном животу српског народа овог краја.

Нажалост, потпуна обнова манастира је прекинута сукобима и ратом који је крајем деведесетих година прошлог века избио на просторима Косова и Метохије. Албански вандала и националисти су крајем 1999. године манастир запалили и тешко оштетили.

Али, како то иначе бива са српским манастирима, после сваког страдања започиње њихова обнова. Тако је било и са овим манастиром. Данас у њему живи мало братство које се, уз духовни живот, у потпуном албанском окружењу, бави и другим монашким активностима. Посебно треба истаћи радионицу за ситни дуборез, ретко занимање које је познато и ван граница наше земље.

Данас је манастир постао духовни центар око којег се сабира преостали православно народ Призрена и Средачке жупе. Верници из Призрена и околине повремено долазе у манастир на Свету литургију, богослужење и да обележе и прославе своје верске празнике.

Р А В А Н И Ц А

Манастир Раваница код Ђуприје, посвећен Вазнесењу Господњем, задужбина је српског кнеза Лазара. Саграђен је у XIV веку, између седамдесетих и осамдесетих година. Изградња манастира опевана је у народној песми *Кнез Лазар зида задужбину*.

Раваница, црква Вазнесења Христјовој, око 1387.

После мученичке погибије кнеза Лазара на Косову пољу 1389. године – он бива сахрањен у својој задужбини. Од тада, Раваница постаје место ходочашћа и свесрпског саборовања. У Раваници је дуго негована преписивачка делатност и велика пажња је посвећивана развоју српске књижевности и писмености. Због те и такве националне улоге, манастир је често био на удару Турака: паљен је и рушен више пута, као што је било 1396, 1398. и 1436. године. Највеће страдање манастира десило се 1686/87. године. Тада је један број калуђера побијен, други су се разбежали, а мана-

стир је разрушен. Те године се део калуђера, са моштима светог кнеза Лазара, прикључио Великој сеоби Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем.

Године 1717, јеромонах Стефан, једини преживели раванички калуђер, са околним народом обнавља манастир и гради нову припрату. Све до смрти, 1729. године, овај вредни калуђер, чији се портрет налази у припрати храма, обнавља Раваницу и ствара ново раваничко братство. Оно се просвећује у новоотвореној манастирској школи, што је у то доба и за прилике у којима се тада живело имало посебан значај. Године 1850. подигнут је велики манастирски конак који и данас постоји. Манастир је и касније страдао: у току Првог српског устанка и за време Другог светског рата.

Црква манастира Раванице по својим архитектонским одликама представља почетак *моравске школе* у српској средњовековној уметности. Грађевина има укупно 62 прозорска отвора, зидана је каменом и опеком у три реда, а посебно је вредна декоративна пластика са обиљем геометријских облика.

Фреско-сликарство манастира Раванице спада у најбоља остварења српског зидног сликарства друге половине XIV века. Оно није дело једног сликара и није завршено у исто време. Сматра се да је окончано између 1385. и 1387. године. На несрећу, и фреске у Раваници су током векова прилично уништене и оштећене.

Поред Раванице, кнез Лазар подигао је још и *Лазарицу*, цркву *Св. Стефана* у Крушевцу (око 1377. године), манастир *Горњак* на Млави и *Сисевац* близу Раванице.

ЉУБОСТИЊА

Манастир Љубостиња, са црквом *Усијења Богородице*, задужбина је кнегиње Милице, жене кнеза Лазара Хребљановића. Милица је рођена око 1335. године. Она је кћерка кнеза топличко-полимског Вратка, у народној песми познатог као Југ Богдан, потомка славне династије Немањића. За Лазара Хребљановића, кога је упознала на двору свог рођака цара Душана, удала се 1353. године. Са њим је родила пет кћери (Мару, Драгану, Јелену, Теодору и Оливеру) и три сина (Стефана, Вука и Добривоја).

Нашавши се на српском престолу после Косовске битке, са малолетним синовима, мудра кнегиња предузимала је многе послове, одлучна у намери да спасе своју земљу и народ од немалих опасности које су се тада над њом биле надвиле. За то је, неретко, плаћала и високу цену. Тако, на пример, да би се заштитила од угарског краља Сигмунда, који је напао Србију 1389. године, била је приморана да склопи савез са Турцима, иако је то значило вазални однос за Србију и удају најмлађе кћерке Оливере за турског султана Бајазита.

Године 1393. кнегиња Милица је на народном сабору предала власт сину Стефану. Након тога, замонашила се, добивши монашко име Јевгенија. И као монахиња бавила се државничким пословима. Најчешће је путовала на султанов двор да брани Стефана од султанове владе – Порте. На једном од таквих путовања, 1398. године, издејствовала је Бајазитово одобрење да се мошти свете Петке пренесу из Видина у Београд. Умрла је 1405. године као великосхимница Јефросинија и сахрањена у својој задужбини Љубостињи. Њене мошти су похрањене у цркви, лево од улаза.

Градња манастира Љубостиње почела је 1388/89. године и завршена почетком XV века. Главни градитељ је био Раде Боровић, у народној песми опеван као Раде Неимар. Његово име – протомајстор Боровић Раде уклесано је на каменом прагу врата која воде из приправе у храм.

По архитектонским решењима манастир Љубостиња има одлике типичне моравске архитектуре и сама црква убраја се међу најрепрезентативније споменике те школе. Спољашњем изгледу цркве посвећена је посебна пажња: фасада је са свих страна украшена богатим каменим преплетом, који у виду широких појасева уоквирује врата и прозоре. Позната је изјава француског византолога Габријела Мијеа, који је рекао да је *ова црква моравску архитектуру довела до савршенства*.

Црква манастира Љубостиње живописана је непосредно пред сам Косовски бој. Међутим, од тог првобитног сликарства веома је мало очувано. На позив кнегиње Милице, 1403. године у манастир је дошао зограф Макарије из Зрза (Македонија), који је поново сликао целу љубостињску цркву. Он је, такође, своје име записао у луку изнад врата која воде из припрате у храм. Нажалост, и од тог љубостињског живописа мало је сачувано до данас.

Неколико записа сведочи да се у манастиру служба обављала до последње деценије XVII века. Потом се и Љубостиња нашла међу запустелим манастирима из тог периода. Али, крајем тог века манастир је оживео и посебно био активан у борби против Турака, у доба Кочине крајине (1788). У њему је једно време борао и сам Коча Анђелковић, који је и наредио подизање устанка. Турци су за освету манастир запалили 1788. године, а монаси су се разбежали. Манастир је обновљен у XIX веку. Већа обнова манастира обављена је првих година XX века, додуше доста нестручно, јер је црква споља малтерисана, а извесни детаљи њене архитектуре потпуно су измењени.

*Љубостиња,
црква Усијења Бојородице (око 1390)*

М А Н А С И Ј А

Тридесетак километара од аутопута Београд–Ниш, два километра северозападно од Деспотовца, у живописној клисури коју чине обронци планине Бељанице, налази се манастир Манасија.

Манастир је задужбина деспота Стефана Лазаревића, сина кнеза Лазара и царице Милице, који је титулу деспота добио за војничке заслуге у бици код Ангоре 1402. године. Стефан је остао упамћен у народу као уман државник, вешт дипломата, храбар и образован човек, који је после Косовске битке поново организовао српску државу, преуредио унутрашњу управу и учинио много на унапређивању културе, нарочито књижевности, којом се и сам бавио. Деспот је 1403. године од обновљеног Београда начинио српску престоницу.

Градња и живописање манастира трајали су нешто више од једне деценије, од 1407. до 1418. године, када је деспот својој задужбини издао повељу, снабдео је свим богослужбеним предметима, а, у жељи да постане

Манасија (Ресава), црква Св. Тројице (1418)

*Фреска Деспота Стефана
Лазаревића у Манасији*

и важно културно средиште, у манастир је довео и учене монахе.

У Манасији је 1429. године сахрањен ктитор – деспот Стефан. И манастир Копорин, који се налази недалеко од Велике Плана, сматрао се задужбином деспота Стефана Лазаревића. Крајем 2006. године у Манасији је откривена деспотова гробница, у југозападном делу цркве и то је било једно од најзанимљивијих открића у овом манастирском здању. Потврду о томе дала су систематска археолошка и антрополошка истраживања и поступци доказивања аутентичности његових моштију, у које је била

укључена екипа стручњака из Републичког завода за заштиту споменика културе, као и других научних области. Неоспорно је потврђен заједнички ДНК ланац оца и сина – кнеза Лазара Хребљановића и деспота Стефана.

Манастир Манасија је велики и знаменит манастирски комплекс. Сврстан је у категорију споменика од изузетног значаја, како због својих историјских и архитектонских вредности, тако и због изузетног живописа. Храм је посвећен *Светлој Тројици* и грађен је у духу моравског градитељства, мада су мајстори у неким фазама градње одступили од уобичајених елемената моравске школе: уместо камена и опеке, црква је зидана каменим тесаницима и танким слојем малтера. Храм има облик петокуполне грађевина, која у основи има правоугаоник са уписаним крстом. Улази у ред највећих објеката моравског градитељства: дугачак је 34,5 метара, а централна купола је висока око 25 метара. Манасија је, такође, карактеристична и по изузетном манастирском утврђењу, које се састоји од 11 импресивних кула међусобно повезаних масивним зидом, међу којима посебно доминира донжон кула, познатија као Деспотова кула. Куле су правоугаоне, изузев две шестоугаоне и једне у облику квадрата. Око утврђена је некада постојао и дубоки шанац.

Иако је био опасан снажним зидом и утврђеним кулама, Турци су освојили манастир већ 1439. године, а 1456. га и запалили. Након тога, манастир је био више пута пљачкан и пустошен. Са цркве је скинут и олов-

*Рађање Христово, фреска у кайели новој конака,
рад академској сликара Драјана Јашовића, 1979.*

ни кров, због чега је део фресака неповратно изгубљен. Османлије су у овом манастиру остале све до 1718. године, када су дошли Аустријанци. Аустријска војска је у припрати држала барут који је експлодирао и готово разнео целу грађевину. Нова припрата подигнута је 1735. године. Обнова манастирске цркве започела је 1806. и настављена 1810. године. У време игумана Исаија, а уз помоћ Кнежевине Србије, цео манастир је обновљен и кров цркве је добио нови лимени прекривач. Први већи конзерваторски радови на манастиру завршени су 1845. године. Осамдесетих година двадесетог века обновљен је стари и сазидан нови конак (1977), са капелом посвећеном деспоту Стефану; подигнуте су економске зграде, ископан бунар и обављени други важни радови. У комплексу манастира Манасија налази се и зграда трпезарије.

Због честих разарања манастира уништена је скоро половина живописа у њему. Композиције које су сачуване плене лепотом, богатством ликовног израза, префињеним изгледом и мајсторском израдом. Данас ретко ко од посетилаца не остане задивљен пред око 500, од некадашњих 2.000 квадратних метара фресака.

Манастир Манасија познат је и по томе што је у њему радила чувена Ресавска њрејисивачко-њреводиљачка школа. Књиге из ове радионице биле су веома квалитетне, поуздане, добро урађене, готово без грешака у ре-

Манасија, фреска Св. Никола, XV век

чима и слогу. Од оснивања па све до сеобе Срба 1690. године Манасија је станица учених монаха који негују књижевност и преписивачку делатност. Књижевни рад у овој школи је имао великог утицаја и ван граница тадашње Србије. Посебно је био плодоносан у време Константина Филозофа, који је био и биограф деспота Стефана.

Манасија је данас женски манастир, чије се сестринство здушно посвећује молитви и очувању манастирског комплекса и живота у њему. У манастиру се сваке године, крајем августа, одржава увелико позната манифестација *Дани српској духовној преображења*, која подсећа на значај и улогу коју је овај манастир имао у историји Србије и српског народа.

Манасија, манастирске куле, слика са разгледнице

КАЛЕНИЋ

Манастир Каленић је најзначајнија задужбина на подручју Левча – једног од најлепших делова Шумадије и централне Србије, изузетно живописног краја раскошне лепоте. Саграђен је почетком XV века, између 1407. и 1413. године, за време владавине деспота Стефана Лазаревића. Подигли су га протопростијар Богдан, његова жена Милица и брат Петар.

У доба турске владавине манастир је више пута рушен, паљен и пустошен, али, исто тако, и подизан и обнављан. У доба мира рађене су и неопходне рестаурације објекта. Једна таква темељна и стручна рестаурација манастира обављена је 1928/29. године.

У грађевинском смислу, манастир је изузетно вредан и занимљив

*Каленић, црква Ваведeња Бoгoрoдице,
зaдужбинa прoтoпрoстijарa Бoгдaнa,
oкo 1410.*

објекат и по својој архитектури – величанствен. Припада познатој моравској школи и спада у ред наших најлепших средњовековних манастира. Његов спољашњи изглед импресионира декоративном хармонијом фасаде од украсног пешчара и доминантним централним кубетом. Посебну пажњу привлаче розете на фасадама изнад прозора и улазних врата, са изведеним шарама различитих величина и изгледа.

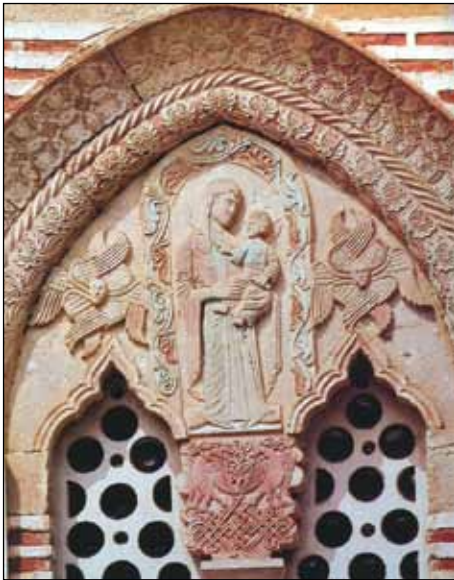
За време Краља Петра I Карађорђевића и митрополита Димитрија, од 1911. до 1912. године, на месту ранијег спаљеног конака, подигнут је нови конак од тврдог материјала, који се изгледом и архитектуром веома добро

уклопио у манастирски амбијент. Доградња овог конака обављена је 1929. године, у време архимандрита Никона Лазаревића.

После Другог светског рата конак је коришћен за различите намене: у њему су организовани разни курсеви и семинари, припремани спортисти, било је ту и дечије одмаралиште, па и политичка школа. Конак је враћен цркви тек 1989. године.

У току деведесетих година прошлог века обављени су важни радови на поправци и санацији манастира и конака: урађена је дренажа и грађевине су заштићене од влаге, кров је покривен новим бакарним лимом, у цркви је постављен нови полиелеј, изграђена је нова манастирска капија и обновљена спомен-чесма у манастирској порти.

У комплексу манастира Каленић сваке године се одржава увелико позната и афирмисана културна манифестација под називом *Прођох Левач, њрођох Шумадију*. На овом сабору народног фолклора и стваралаштва, поред домаћих ансамбала, учествују и позната културно-уметничка друштва Срба из дијаспоре.

Каленић, детаљи иластике

О С Т Р О Г

На самом њочейку Бјелойавловићке равнице, високо у брду, уклесан у лицицу, налази се манастир Осирої.

Док се њрилази, још издалека чиниав њросѝор унаоколо и манастир, који као да је израсѝао из сѝијене, ѝосѝају јединсѝивена слика: чини се као да су се у једном свевременском њризору објединили драма њприроде, исѝоријска драма народа овога краја и ѝајна Свѝиѝиѝеља чије мошѝи ѝочивају ѝод сѝијеновиѝим сводовима манастира. Овим речима Радомир – Бајо Шарановић почиње свој текст у делу – *Пуѝ ка Осирої*¹⁰.

Манастир Острог је највећа светиња Српске православне цркве у Црној Гори, коју је обновио митрополит захумско-херцеговачки Василије Јовановић 1656. године и у њему живео све до смрти, 1671. године. О томе Василије пише у свом *Завјешѝању* из 1666. године, из кога се види да је он обновио доњу манастирску цркву у манастиру *Ваведења ѝресвѝе Боїородице* у Острогу, да је купио неколико имања у више места у Вражегрмцима и да је све то приложио цркви у Осирої за *окрмљеније и ѝиешеније браѝијам*¹¹.

По предању, свети Василије је рођен 1610. године у Попову пољу, у Херцеговини, од родитеља Петра и Ане Јовановић. На крштењу добио је име Стојан. Због многих заслуга за живота и очуваности тела после смрти, проглашен је за свеца – *Свѝи Василије Осирошки*.

У православном српском народу очувано је предање о Василију Острошком као *ваѝреном заѝиѝиѝнику ѝравославља и орѝанизайѝору ослободилачке борбе*. Давно је забележено ѝредање у Херцеїовини и Црној Гори да је *миѝроїолиѝи Василије орѝанизовао ослободилачки акцију у Херцеїовини ѝо ѝримјеру својих ѝреѝходника, ѝочев од миѝроїолиѝи Висариона који је, заједно са ѝаѝријархом Јованом (1592–1614) и никѝиѝким војводом Грѓаном сѝајао на челу ослободилачке борбе срѝскої народа крајем XVI и ѝочейком XVII века*¹².

Патријарх Василије Бркић, за време боравка у Црној Гори (1767–1769), написао је службу Св. Василија Острошког, у којој је изнео светитељеве врли-

¹⁰ *Осирої* / приређивач Радомир Шарановић (аутор текста Радоман Јовановић), Београд, М. У. 1997.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

Острог, уклесан у лиици

гих других земаља. После Христовог гроба и Свете горе, манастир Острог је треће најпосећеније хришћанско светилиште. Многи долазе пешице, а неки боси и на коленима – онако како се походе хришћанска светилишта. Није мали број верника који у манастиру крсте децу, заручују се и склапају бракове, који се здушно исповедају и причешћују.

Традиционални дан окупљања верника у Острогу је 12. мај, *Дан Свете-иої Василија*, када се на манастирском комплексу окупи више хиљада верника. Поред празника *Свете-иої Василија*, народни сабори у Острогу су и у друге верске празнике, као што су дани Свете Тројице, Петровдан, Илиндан, Успење пресвете Богородице и др. У све ове празничне дане у манастиру се окупи и више десетина хиљада побожних поклоника.

Манастир Острог налази се надомак Никшића, готово да је прибијен уз огромну камену литицу брда Острог, изнад Бјелопавлићке равнице. Састоји се из две целине: од Горњег и Доњег манастира.

Горњи манастир приљубљен је уз окомиту стену, на надморској висини од око 900 метара. У њему постоје две необичне пећинске црквице: горња црквица посвећена је Часном крсту а доња Ваведену пресвете Бого-

не: трпељивост, праштање увреда, гостољубље и милосрђе. Такође, истакао је и његову храброст у одбрани православља, а склоност ка подвижништву сматрао је подобном старим српским светитељима Симеону и Сави.

На сам помен манастира Острог, одмах се јављају асоцијације о месту у коме се догађају чуда, где многи тешки болесници траже и налазе душевни мир и лек свом телу, а многи од њих убрзо и физички оздраве.

Манастир Острог је најпосећеније светилиште у Црној Гори. Обилазе га верници свих вероисповести са простора бивше Југославије, али и из мно-

родице. Горњу црквицу подигао је јеромонах Исаија, из села Попова крај Никшића, 1665. године. Доња црквица је старија од горње, мада се не зна тачан датум када је од пећине направљена испосница.

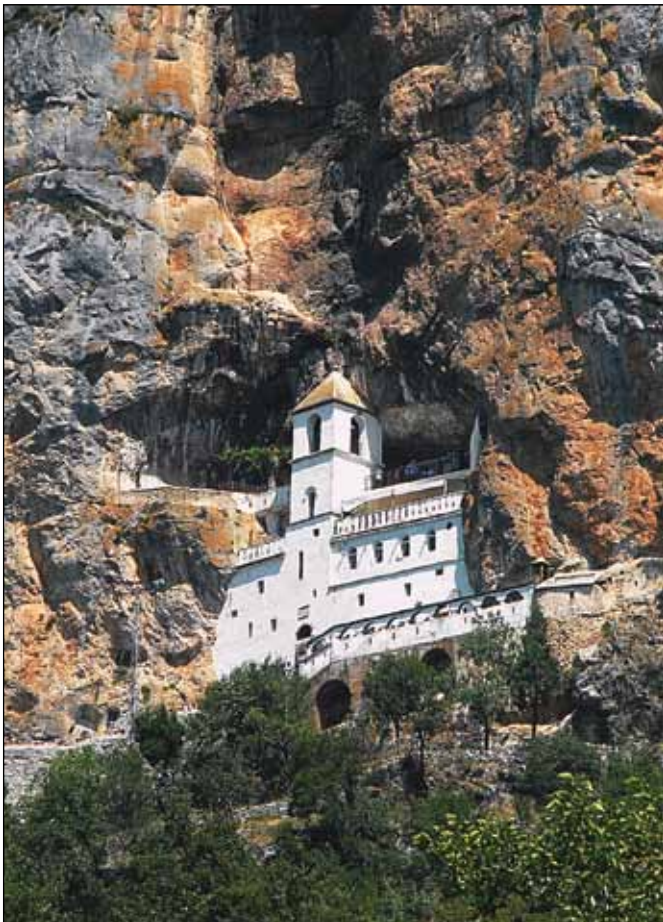
По описима манастира из друге половине XIX века види се да је од доње до горње цркве водило 45–50 кривудавих камених степеница, уз које је била постављена гвоздена ограда. У Горњем манастиру, поред цркве Часног крста постојале су и четири ћелије, које су изгореле у пожару 1923. године. Обе пећинске цркве тада су остале неоштећене, захваљујући томе што нису имале дрвене конструкције. Нове ћелије су изграђене 1926. године. У то време подигнута је и једна зграда која је служила за преноћиште поклоника, али је њу срушила стена која је пала са Острошке греде 1958. године. Нова манастирска зграда за смештај поклоника и туриста завршена је касније.

Доњи манастир налази се на надморској висини од око 800 метара, на месту где је некад било село Госерадић. Време настанка овог манастира не може се тачно утврдити. На његовом улазу налази се црква *Свете Тројице*, која је подигнута 1824. године, по одобрењу митрополита Петра I Петровића, а заслугом архимандрита Јосифа Павићевића. Конак на кршу више цркве *Св. Тројице* саградио је 1724. године архимандрит Стефан Павићевић, а други је подигао игуман Петроније Дамјановић 1800. године.

Манастир Острог у прошлости је био место окупљања народних глaвара, у коме су се договарали о борби против Турака. Народни сабори у Острогу су имали и верски и национални карактер, па је манастир имао веома значајну улогу и у духовном и у политичком животу. Манастир се налазио на изузетно погодном, важном и природном спајалишту Црне Горе и Херцеговине, што је битно утицало на његову активност у прошлости. У њему је, у априлу 1941. године, било сакривено злато из трезора Краљевине Југославије.

Мошти светог Василија, у више прилика, преношене су из манастира и склањане на сигурнија места, из страха да не падну у руке непријатељу. Први пут су острошки калуђери морали да скривају мошти светог Василија 1714. године, када је Наум-паша харао по Црној Гори. Други пут је то било 1853. године, када се велики војвода, Мирко Петровић, са мањом групом бораца, њих тридесетак, затворио у Горњи манастир и жестоко се опирао навали Турака. Они су успели девет дана храбро да се супротстављају турској опсади. Овај догађај остао је запамћен у народу као *Острошки зајвор*. Трећи пут су мошти свеца ношене у Цетиње, у рату 1876–1877, где су остале око годину дана. У фебруару 1942. године, приликом бомбардовања Острога, монаси су тело свеца пренели у малу пећину у стени иза манастирских конака.

Српски народ има много знаменитих манастира – задужбина и много светитеља, али, по речима Радована Биговића, свети Василије и *Осѝрої* су нешто посебно¹³. Манастир Острог, задужбина Св. Василија, с временом је постао једна од највећих српских и словенских светиња. Одлазећи из манастира Острога поклоници носе свећу, уље, водицу, лозу, камен и икону, да се тиме освети лични дом, њива, стадо, пчеле или виногради. Камен се ставља у темељ куће, икона је чувар и заштитник дома. Уљем и водицом се лече физичке ране и болести или се, пак, употребљавају као заштита од њих.

*Осѝрої – Горњи манасѝир,
данас најјосећеније свейилишѝе словенскої јуїа*

¹³ *Осѝрої* / приређивач Радомир Шарановић (аутор текста Радован Биговић), Београд, М. У. 1997.

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА НА ОПЛЕНЦУ

Црква *Светиої Ђорђа* на Опленцу задужбина је краља Петра I Карађорђевића (1844–1921).

Краљ Петар I Карађорђевић, у народу прозван чика Пера, на српски престо дошао је после убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге 1903. године.

Одмах по доласку у Србију краљ Петар почео је да откупљује земљу за подизање задужбине у Тополи. Лист *Српске новине* писао је 4. децембра 1903. године да је *Њејово величансїво Краљ намеран да њодїне нову цркву у Тойоли*. Председник Владе Никола Пашић томе се противио, као непотребним трошковима, и то је изразио током припрема за освећење темеља храма, у јесен 1907. године. Међутим, краљ Петар се јавно изјаснио да ће он сам подићи цркву о свом трошку, испуњавајући тако аманет родитеља.

Градња храма почела је 1910. године и завршена је веома брзо. Пред почетак Првог светског рата црква је била већ грађевински готова, обложена белим венчанским мермером, поставши тако један од најлепших споменика српског црквеног градитељства новијег доба. У њему су успешно спојене особености камене градње манастирских цркава *рашке школе* из доба Немањића, са шароликошћу украса *моравскої сїила* из раздобља Деспотовине.

Полазећи у рат, средином новембра 1915. године, краљ Петар I је у Крагујевцу потписао своју *Последњу вољу*. Врло кратко, у две реченице записао је *да имање и земљишїе у Београду осїавља наследнику ѡресїола Александру, као и цркву на Ойленцу код Тойоле. Црква ѡосїоји као засебна ѡравна усїанова ѡод именом Задужбина краља Пеїра*.

Краљ Петар I умро је 1921. године, а његов син, краљ Југославије Александар I, наставио је остваривање очеве жеље и завета – да грађевински доврши Задужбину. Изграђен је задужбински комплекс који је обухватао површину од преко 140 хектара. Око цркве је подигнут велики парк, са две краљевске виле, задужбински дом (сада хотел) и свештеничка кућа, сада седиште Управе Задужбине. Такође, комплекс је обухватао и воћњаке, винограде, винарски подрум, стакленик и економске зграде. У самој Тополи изграђена је болница, Карађорђевог конак,

црква и Карађорђева касарна. За потребе Опленца и Тополе изграђен је и водовод.

Црква је саграђена од мермера, у духу византијске архитектуре, а њена унутрашњост је сва покривена мозаиком копија фресака из средњовековних српских манастира. Мотиви су узети из шездесетак манастира и цркава са подручја Рашке и Косова и Метохије. Изнад улазних врата храма урађен је мозаик *Св. Ђорђе убија аждаху*, а изнад портала налази се грб са двоглавим орлом и оцилима и натписом *Spes mihi prima deus* (*Бој ми је прва нада*).

Унутрашњост храма делује импозантно. Изузетан визуелни доживљај ствара на хиљаде нијанси разних боја слика српских владара, који су приказани заједно са својим задужбинама – од Стефана Немање, оснивача славне династије, па све до деспота Ђурђа Бранковића и слике Карађорђа Петровића. На самом крају јужног зида цркве налази се фреска ктитора храма – краља Петра I¹⁴.

У средишту цркве веома лепо и складно делује бронзани полиелеј, који виси у централној куполи, а изливен је од топовске бронзе са

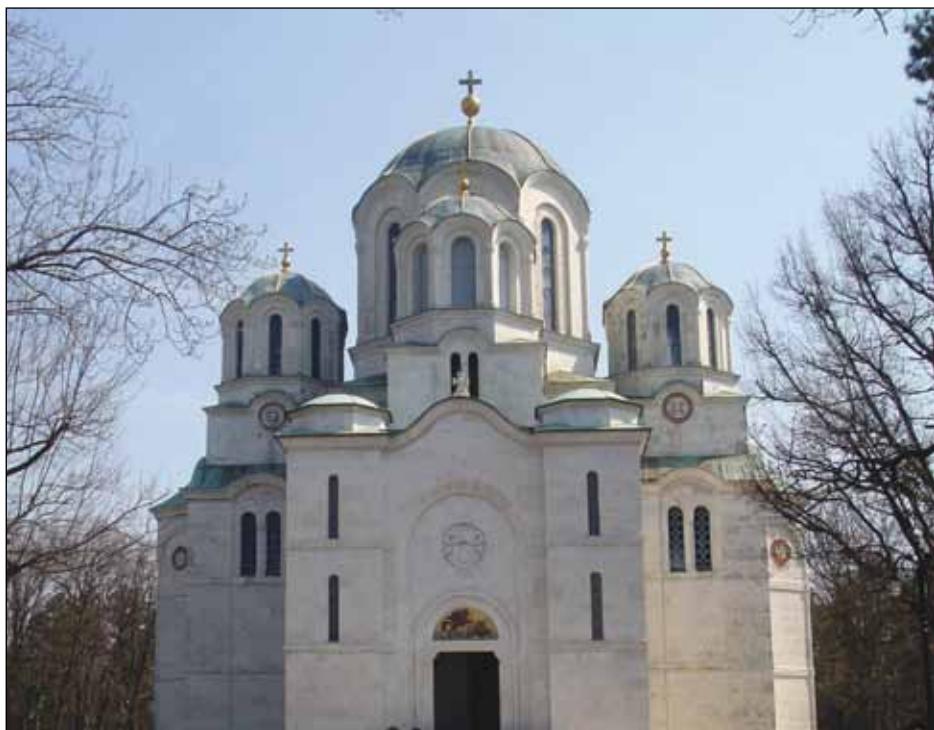
*Краљ Петар I с моделом цркве у руци
Гесло Карађорђевића: Бој ми је прва нада*

Кајмакчалана, симболизујући победу у Првом светском рату. Међутим, полиелеј је направљен у облику обрнуте круне Стефана Дечанског, што изражава жал за изгубљеном битком на Косову пољу 1389. године.

Само што су у лето 1934. године постављени последњи делићи зидних мозаика, кандила и свећњаци, краљ Александар убијен је у Марсеју. Његови посмртни остаци пренети су у породичну гробницу на Оплепац.

Црква *Светиој Ђорђа* на Опленцу, по речима професора Миодрага Јовановића, постала је место где се негују па-

¹⁴ Ктиторска композиција: Патрон храма, *св. Ђорђе*, приводи Богородици краља са моделом цркве у руци. Цела композиција је изграђена према ктиторској фресци у Нагоричану и Грачаници.

Црква Светиој Ђорђа на Ойленцу

триотизам и православље, проверавају и утврђују националне, историјске, духовне и уметничке вредности. У руху венчачког мермера, крунисана са пет позлаћених купола, гробове Карађорђевића покрива достојанствена грађевина. Свечаност мозаика и отменост архитектонског склопа спојили су се са лепотом природе, да заједно служе спокојству умрлих. Енглеска списатељица Ребека Вест изрекла је једну од најкраћих и најлепших оцена – да је под куполом Опленца остварен *византијски величанствени сјај смрти и уметности*.

Црква на Опленцу, саграђена као породична гробница Карађорђевића, представља изузетно вредан културно-историјски споменик, који има посебан национални значај. Свакодневно га обилази велики број посетилаца, а у храму се поводом значајних догађаја и црквених свечаности обавља духовна служба и даје помен.

ФРУШКА ГОРА – СРПСКИ АТОС

Фрушка гора, *Српски Аѿос* – како су ову планину прозвали због великог броја манастира и њихове важности за српски народ – наставља немањихку традицију грађења задужбина. Потомци деспота Ђурђа Бранковића, дошавши у Срем крајем XV века, подижу већи број задужбина. Од XV до XVIII века на простору Фрушке горе изникла је јединствена скупина складно распоређених манастира. И сама Фрушка гора, са великим бројем увала, речица и стаза кроз планинску питомину, просто се наметнула да буде стециште српских светиња и жариште њихове духовности и културе.

Крајем XV и почетком XVI века јеромонах, а затим и владика, Максим Бранковић, оснива Старо Хопово и Крушедол. Према предању, Змај Огњени Вук утемељио је 1471. године манастир Гргетег за свог оца, Гргура слепог, који, нажалост, није дочекао да у њему проживи старост. Деспот Јован Бранковић подигао је Јазак и Ђипшу, а заједно с мајком Ангелином и братом Максимом оближњи Фенек. Јован и Максим обновили су Пивину главу 1496. године, а Јованов коморник Рака оснивач је манастира Раковца. Од раније је сачувано предање да је краљ Драгутин оснивач манастира Бешеново.

После Бранковића, манастире у Фрушкој гори подижу и монаси који су избегли пред Турцима. Тако, према предању, Шишатоваци и Петковици подижу у XVI веку монаси избегли из Жиче, а Кувеждин калуђери из Сланаца код Београда. Запустели манастир Раковац дигли су из рушевина, у другој половини XVII и почетком XVIII века, калуђери који су дошли из јужних српских крајева. Остало је упамћено да је патријарх Арсеније III Чарнојевић упутио духовнике из Раче да поново подигну и настане Беочин.

У фрушкогорским манастирима похрањено је све што се могло склонити од Турака и понети са собом: свете књиге, иконе, повеље, србуље, поменици, летописи, сасуде, делови средњовековне одеће и многи други вредни предмети. У Фрушку гору склањани су вредни предмети из Студенице, Жиче, Милешеве, Раче, Сланаца, Винче...

После Велике сеобе Срба 1690. године, управо у фрушкогорским манастирима, одједном су се нашле мошти свих носилаца српског средњовековног државног легитимитета: цара Уроша V Немањиха у манастиру Јазак, кнеза Лазара у Врднику и светих Бранковића у манастиру Крушедол.

После слома Првог српског устанка, па све до 1815. године, у манастиру Фенек бораве студенички монаси. Они су са собом донели мошти светог Стефана Првовенчаног, које су касније пренели у манастир Беочин.

Фрушкогорски манастири непрестано подсећају и сведоче о трагичној и тешкој судбини српског народа, са којим су нераскидиво везани. О томе говоре, поред осталог, подаци и предања да су Турци још у XVI и XVII веку, због отпора Срба османлијском ропству и зулумима који су им чињени, разорили манастире Раковац, Беочин и Кувештин. Најтеже пустошење, међутим, задесило је манастире крајем XVII и почетком XVIII века, када се Турци повлаче са подручја које се налази северно од Саве и Дунава. Тако су страдали манастири Гретег и Хопово крајем осамдесетих година XVII века, а слична судбина задесила је и Крушедол, Врдник и Велику Ремету 1716. године, после слома Турака код Петроварадина. Том приликом Турци су уништили и мошти светих Бранковића – деспота Стефана и Јована, митрополита Максима и мајке Ангелине.

Али, након свих тих несрећа наступа време када су Срби поново обновили и саградили нове манастире и, заједно са њима, обновили култ светих Бранковића.

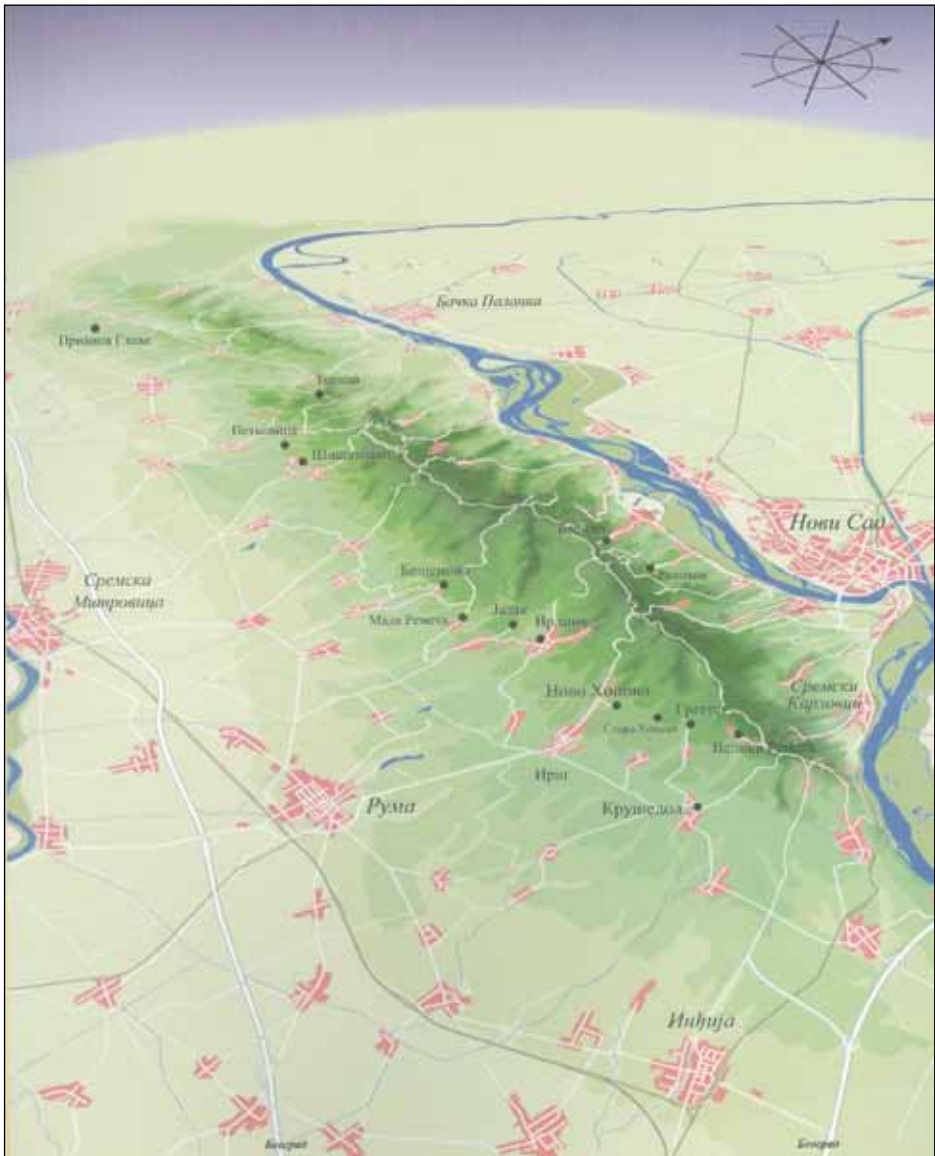
У историји српског народа фрушкогорски манастири задржали су статус кулtnих места, преко којих се одржавала непрекинута нит са средњовековном српском државом и *свешћордном* лозом Немањића.

Најважнији култ који је никао у Срему управо се односи на светитеља из лозе Бранковића, а потекао је из Крушедола, њиховог породичног маузолеја. Из реда тих светитеља су: Св. Стефан Бранковић, деспот; преподобна мати Ангелина Бранковић, деспотица; светитељ Максим, архиепископ – Ђорђе Бранковић, деспот; свети Јован Бранковић, деспот. Поред њих, у ред светитеља улазе и Стефан Штиљановић и његова супруга Јелена Штиљановић, кнегиња. Значајан је и култ последњег Немањића, цара Уроша, чије су се мошти нашле после Велике сеобе 1690. године у манастиру Јаску. Напослетку, култови у Фрушкој гори се не могу ни замислити без снажног култа Св. кнеза Лазара, чије су мошти у Великој сеоби ношене све до Сентандреје, да би их на крају монаси похранили у Раваници (Врдник).

Фрушкогорски манастири су с временом постали и вековна сведочанства о снажним ктиторским обичајима и прегнућима у српском народу и нарочито израженом смислу за градњу задужбина. Они су, такође, били и жаришта српске писмености, књижевног стваралаштва и уметности. Велики број истакнутих српских писаца знатан део времена провео је над књигама у манастирима Фрушке горе: Јован Рајић, Доситеј Обрадовић, Вићентије Ракић, Лукијан Мушицки, Платон Атанацковић, Никанор Грујић, Иларион Руварац и многи други. После слома Првог српског устанка, Вук Караџић је овде слушао Тешана Подруговића и Филипа Вишњића

и дуге сате проводио с Лукијаном Мушицким, расправљајући о судбини српског народа.

Данас се на простору Фрушке горе налази шеснаест *сѣарих* или у *сѣарини ѿодићнутих* манастира, од којих су неки још у рушевинама или су само делимично обновљени. Код већине храмова постоје и остаци старијих сакралних грађевина.

Проф. др Лазар Ракић:
Фрушкогорски манастири у историји српског народа

БЕОЧИН

Манастир Беочин налази се на северној падини Фрушке горе, у непосредној близини истоименог насеља. Први пут га Турци помињу у писаним изворима 1566. године, називајући га *манасџир Новосел(о)* код Беочина, а затим 1578. и 1588. године, када наводе да манастир има у власништву две воденице, виноград, баште и да плаћа годишњу дажбину. Током XVII века Беочин се помиње још два пута: 1622. године када је игуман Лонгин путовао у Москву да тражи помоћ (манастир је у то време био разрушен) и 1629. године када је сличну помоћ у Русији тражио (и добио) беочински игуман Антоније. За време аустро-турских ратова 1683–1695. године манастир је, највероватније, био оштећен и напуштен. Патријарх Арсеније III Чарнојевић допустио је 1697. године избеглим калуђерима манастира Раче (на Дрини) да населе Беочин и да га обнове.

Манастир Беочин

Одмах по доласку у Беочин монаси су срушили стару цркву и у близини саградили нову дрвену цркву. Међутим, она није дуго трајала и већ је током 1731–1732. године почело зидање данашње цркве које је довршено 1740. године. Као ктитори помињу се *јосџодар* Миливоје Милаковић, закупцац поште из Футога, и његов син Петар из Гложана, са сумом од 9.000 форинти. Подигнута је велика једнобродна црква са осмостраном куполом над слободним ступцима, певницама правоугаоног облика и унутрашњим простором који сачињавају припрата, наос и олтарска апсида. Уз западну страну цркве приздан

је звоник са три спрата. Сви прозори на цркви и кубету имају једноставни правоугаони облик, док су отвори на звонику полукружно завршени. Иконостас цркве је дело тројице познатих сликара: 1754. године четири престо-не иконе радио је Јанко Халкозовић, док остале потичу из 1765–1766. године, а њих су радили Димитрије Бачевић и Теодор Крачун.

Истовремено са црквом зидана је и стара манастирска капела (1734–1739). Као њен ктитор, поново се помиње богати становник Футога Миливоје Милаковић. Према запису сачуваном на царским дверима, ктитор иконостаса у капели био је Димитри Јанаћи. Ова капела срушена је 1905. године и на новој локацији у манастирском парку подигнута је нова гробљанска капела, по пројекту чувеног архитекте Владимира Николића.

Манастирски конаци подизани су у више наврата. Једносратне зграде манастирских конака на западној и јужној страни започете су 1728, настављене 1741. године, међусобно су спојене 1765. и коначно довршене 1771. године. Са осталих двеју страна манастира подигнут је само високи заштитни зид.

Године 1768. осликани су певнички *стилови* и ламперије у певничким просторијама, које је урадио зограф Георгије. Архијерејски престо у цркви дело је познатог новосадског мајстора Аксентија Марковића из 1784. године. Данашњи портал на цркви, са западне стране под звоником, настао је 1787. године заслугом ктитора Илије Поповића из Футога. Године 1788. изведена је у олтарском простору цркве часна трпеза од мермера, а као њен ктитор забележен је трговац Јанићије Јанковић, такође из Футога. Манастир је 1799. године добио прилог за постављање високе капе од бакарног лима над звоником, док су кровне површине над црквом добиле нови кровни покривач од бакарног лима 1805. године.

Манастир је познат и по томе што су у њега 1815. године пренете мошти Св. Стефана Првовенчаног, које су се до тада налазиле у манастиру Фенек, и што је ту 1875. године умро познати песник Јован Грчић Миленко. Сахрањен је у непосредној близини цркве, на северној страни, о чему сведочи гробна плоча са записом.

Познати историчар Димитрије Руварац написао је 1924. године обиман монографски рад о манастиру Беочин и у њему одговорио на многа питања и разрешио многе нејасноће и недоумице везане за историју овог манастира.

У Другом светском рату манастир је опустошен: опљачкана је ризница, однете су вредне иконе, слике, библиотека са 780 старих књига, 63 рукописа, резбарије, гравуре и др. Део ових предмета је после рата враћен Српској православној цркви. Манастир Беочин је један од ретких храмова који нису разарани за време Другог светског рата. Данас манастирски комплекс чине црква, капела, јужни и западни конаци и зидови са севера и запада.

Б Е Ш Е Н О В О

Манастир Бешеново основао је српски краљ Драгутин, крајем XIII века. Његови остаци налазе се на јужним падинама Фрушке горе, у непосредној близини насеља Прњавор. Црква је била посвећена арханђелима Михаилу и Гаврилу. Међутим, постоје и подаци који говоре да је манастир основан и касније, половином XV века (помиње се 1467. година, записана на зиду, као година када је осликана манастирска црква). Ипак, први сигурни податак о манастиру налази се у турском попису Срема из 1546. године.

У времену од друге половине XV па до краја XVIII века при манастиру су подигнути црква, стари и нови конаци, звоник, капела и економске зграде. У једном опису манастира из 1753. године констатује се да су зидне слике веома старе, али доброг квалитета. За манастирску цркву су рађена два иконостаса, од којих је последњи сликао Стеван Алексић, 1908. године. Делови оба иконостаса данас се чувају у Музеју Срема у Сремској Митровици.

Бешеново, изглед пре Друјої свейскої райи.

У периоду од 1907. до 1909. године Стеван Алексић је радио и зидне слике у унутрашњости цркве. За манастирску трпезарију Алексић је сачинио монументалну историјску композицију, уље на платну – *Силавање моштију Светиої Саве*.

Бешеновска црква, иако преправљана током XIX и почетком XX века, задржала је облик сакралне грађевине *рашкої шииа*, све до рушења у бомбардовању 1944. године. Постоји неколико фотографија, снимљених између 1885. и 1940. године, на којима се види положај торња, цркве, конака и оградног зида.

Током Другог светског рата, у међусобном смењивању усташких и немачких снага, манастир је најпре био опљачкан, па затим паљен, рушен и миниран. Немачко ваздухопловство потпуно га је разорило 1944. године. Преостале манастирске вредности и старине разнесене су и развучене и тако заувек изгубљене. Сачувани су делови два иконостаса и неколико књига, које се налазе у Музеју у Сремској Митровици.

Манастир до данас није обновљен, али је откривена основа цркве и конака. Установљено је да је манастирска црква имала крстообразну основу, правоугаоне певнице и споља и изнутра и полигоналне апсиде. Олтар је био на свод, а улаз у цркву био је са западне стране.

У току рата више пута пљачкан и на крају разорен.

Данас не постоји.

Михаел Трох: Манастир Бешеново, гравира, око 1840

МАЛА РЕМЕТА

Манастир Мала Ремета налази се на јужном средишњем делу Фрушке горе, уз село Мала Ремета. Манастирска црква је посвећена *Покрову њре-свѣте Боїородице*. Оснивање манастира везује се за српског краља Драгутина. Прве поуздане податке о манастиру пружају турска документа, у којима се он први пут помиње 1546. године. Од 1697. године Малу Ремету јасно раздвајају од Велике Ремете и Реметице (Шишатовац). Крајем XVII века и овај манастир су обновили избегли монаси манастира Рача на Дрини. Од тог времена па све до 1920. године манастир се води као метох манастира Беочин.

На месту старе цркве саграђена је нова 1739. године. Уговор о њеном зидању склопљен је 1738. године са мајсторима Теодором Костом и Николом Крапићем. Црква није великих размера и улази у ред мањих фрушкогорских манастира. Грађена је по узору на стару српску средњовековну архитектуру и одликује се изузетном лепотом и складношћу. Њено кубе, управо, подсећа на наше средњовековне грађевине.

Иконе за цркву радио је Јанко Халкозовић 1757–1759. године, мада на иконостасу има и слика непознатих аутора. Четири престоке иконе су изузетно вредне.

Црква је 1879. године покривена новим кровним покривачем од лима. Већа обнова цркве забележена је 1909. године, а 1910. унутрашњост цркве осликао је Коста Ванђеловић. Архивске фотографије с краја XIX века и из времена до Другог светског рата говоре да се изглед цркве није битније мењао све до данашњих дана.

*Мала Ремета,
крај XV и почетак XVI века*

Део спратног конака, који је очуван, подигнут је 1758. године, док конак на јужној страни потиче из 1869. године, о чему сведочи и натпис уклесан у плочу од мермера над улазом са источне стране.

Мала Ремета је један од ретких манастира чија црква није страдала у току Другог светског рата, али су страдали конак и манастирска библиотека. Данас манастир чине црква, једнокрилни конак, дрвени звоник и капела.

Мала Ремета почетком XX века

ВЕЛИКА РЕМЕТА

Манастир Велика Ремета саграђен је на јужним обронцима Фрушке горе и спада међу најстарије манастире на овим просторима. Основан је најкасније у другој половини XV века и народно предање га везује за српског краља Драгутина. Манастирска црква посвећена је *свештом Димитрију*. Први поуздани записи о манастиру забележени су у турским књигама 1534, 1546. и 1562. године. У XVI и XVII веку Велика Ремета се помиње у више докумената који сведоче о животу манастира. Обично су то документа која се односе на материјална питања, продају и куповину

имовине и одлазак монаха у Русију да траже помоћ.

Манастирска црква грађена је још у предтурско доба и она се први пут помиње 1566. године, када су изгорели делови унутрашњег портала премазани и обојени. Призиђивањем барокног звоника уз слободну западну страну (1733–1735) почињу веће грађевинске интервенције на цркви, које су трајале све до 1753. године. Тада је и фасада цркве прилагођена њеном барокном изгледу. Црква је живописана и споља и изнутра између 1567. и 1568. године. Иконостас је саграђен 1850. године од икона из различитог временског периода а радило га је више мајстора.

Четворострани манастирски конаци саграђени су између 1722. и 1771. године. Дограђивање и изједначавање висине конака коначно је уобличено до краја XVIII века.

Као и други манастири, и Велика Ремета је страдала приликом повлачења Турака 1716. године. Нажалост, то није

Велика Ремета, XVI век

било последње уништавање манастира. У Другом светском рату манастир је изузетно страдао, како споља тако и изнутра. Кровна конструкција је изгорела, дрвено шестострано кубе је срушено, полуобличасти свод над припратом зарушен, иконостас спаљен, а унутрашњост демолирана.

Први конзерваторско-рестаураторски радови на обнови конака почели су 1951. године, а најнеопходнији санациони радови на цркви обављени су 1959. године. Њена реконструкција и заштита завршена је 1982. године. Ново кубе сазидано је током 1980–1981. године. И у новије време у манастиру су обављени значајни грађевински радови.

Манастирски комплекс данас чине црква и спратни конаци који затварају манастирску порту са све четири стране.

Велика Ремейџа, акварел, Борђе Лазић – Ђајша

В Р Д Н И К – Р А В А Н И Ц А

Манастир Раваница је изграђен на јужним падинама Фрушке горе, у насељу Врдник. Основан је у другој половини XV века или касније, у првим деценијама XVI века. По народном предању, ктитор манастира је сремски митрополит Серафим из предтурског периода. Први пут је забележен у турском катастарском дефтеру 1566–1567. године.

За време његовог вишевековног постојања, при манастиру су подигнуте стара (првобитна) црква, затим нова (данашња) црква са звоником и, најзад старе и нове зграде манастирских конака.

Остало је упамћено да су монаси били принуђени да напусте Врдник, јер нису имали чиме да плате турски намет. У тада напуштен и разорен манастир долазе монаси из Раванице из Србије, током Велике сеобе Срба, и насељавају Врдник 1697. године. Са собом доносе и мошти светог кнеза Лазара и раваничку ризницу. Од тада се Врдник назива Раваницом.

Врдник – Сремска Раваница

Мошти светог кнеза Лазара ту су се налазиле од 1697. до 1942. године, када су пренете у Саборну цркву у Београду, а одатле враћене у моравску Раваницу 1989. године.

Монаси су обновили цркву и успоставили ново посвећење празнику Вазнесења Христовог (40. дан после Ускрса), јер су у цркву положили свете мошти и тако је повезали са Лазаревом Раваницом. Од тада и почиње предање да је Врдник Лазарева задужбина. Пошто се култ кнеза Лазара брзо ширио међу Србима, у периоду од 1801. до 1811. године изграђена је нова црква – Храм Вазнесења Господњег и свете мошти су унете у цркву на Видовдан 1811. године.

У старој манастирској цркви иконостас је сликао Станоје Поповић 1743. године. Иконостас за нову цркву радио је 1809–1814. године дубо-резац Марко Вујатовић, док је иконе на иконостасу радио Димитрије Аврамовић 1851–1853. године. Зидне слике у цркви такође је сликао Димитрије Аврамовић. Живопис у манастирској трпезарији, рад Амвросија Јанковића из 1771–1776. године, није сачуван.

Манастирски конаци су сазидани у првој половини XVIII века, а преправљани су и дозиђивани све до почетка XIX века.

У Другом светском рату манастир није разаран, али је био опустошен и опљачкан. Многи предмети су однети у Загреб, одакле су враћени после рата и предати Музеју Српске православне цркве. У манастиру се чува део моштију и хаљине светог кнеза Лазара.

Данас манастир чине црква, три крила конака и оградни зид са источне стране, на којем се налази улаз у манастирску порту.

Г Р Г Е Т Е Г

Манастир Гретег налази се на јужном делу Фрушке горе, у непосредној близини истоименог насеља. Манастирска црква посвећена је *свештом Николи* и, према народном предању, манастир је основао 1471. године деспот Вук Гргуревић, омиљени епски јунак наше народне поезије, који се прославио храброшћу и ратничком вештином и кога је народ због тога прозвао *Змај Оињени Вук*.

Вук је намеравао да у Гретегу настани свог ослепелог оца Гргура, по коме је манастир и добио име. Најстарији помен о храму сачуван је у турском катастарском дефтеру из 1545–1548. године, као и у турским пореским књигама из 1566–1569. и 1578. године.

Турски освајачи поштовали су наше светиње, па је то и био разлог што се манастир одржао све до аустро-турског рата 1683. године, када је страдао и био напуштен. У таквом стању поклоњен је 1691. године јенопољском епископу и непоколебљивом православцу Исаји Ђаковићу. Он га је населио монасима и обновио првобитну цркву (до 1722).

Улазна кација у манастир Гретег, крај XV века

Током векова постојања, у манастиру су подигнуте стара (првобитна) и нова црква. Стара црква је срушена око 1768. године, када је и започета изградња нове цркве, по пројекту загребачког архитекте Хермана Болеа. Новоизграђена барокна грађевина довршена је 1771. године, када је саграђен и нови звоник. Велики зидани иконостас урађен је 1772–1773. године, уз велико залагање и заслугу митрополита Јована Ђорђевића. У цркви су била урађена два иконостаса: први је урадио чувени академски сликар Јаков Орфелин 1774. године и он се налазио у цркви до њене обнове 1901. године (сачуване су само две престоне иконе *Св. Николе* и *Св. Јована*), док је други иконостас сликао Урош Предић 1902. године. Године 1836. иконостас прелепе звоничко–хорске капеле осликали су познати мајстори Георгије Бранковић и Димитрије Ђурковић.

Забележено је страдање цркве и звоника 1841. године у пожару и 1880. године у великом земљотресу. Црква је значајно обновљена за време веома цењеног историчара и архимандрита Илариона Руварца (1894–1901). Свечано освештање довршене цркве обављено је 1901. године.

Током рата 1941–1945. године црква је знатно оштећена. Манастир је посебно страдао у бомбардовању 1943. године, када је и звоник миниран. Својим падом, звоник је урушио свод над припратом и тако додатно оштетио манастир. Том приликом, такође, страдали су фасада цркве и кровна конструкција.

За време епископа и митрополита Исаије Ђаковића (до 1708), као и митрополита Вићентија Поповића (до 1725), обновљени су постојећи и изграђени нови манастирски конаци. Конаци на северној страни манастира започети су 1751. године ктиторством тадашњег митрополита Павла Ненадовића и завршени 1752. године. Коначни четвороугаони облик конака уобличен је мањим радовима и доградњом 1763. и 1766. године. На обнови манастирских конака радило се, такође, и приликом обнове цркве 1901. године. У периоду после Другог светског рата, крупније оправке цркве изведене су 1950. и 1965–1966. године.

Данас манастирски комплекс чине: црква, конаци са све четири стране и економске зграде. У манастиру се чува једна од најлепших копија хиландарске чудотворице – икона *Пресвете Бојородице Тројеручице*, која је 2002. године, уз пратњу хиландарских монаха, пренета са Атоса. Она ће у овом манастиру остати трајно као заштитница Фрушке горе и свих њених светиња.

ДИВША – ЂИПША

Манастир Дивша (или Ђипша) налази се на јужном обронку Фрушке горе, у близини села Визић. Манастирска црква је посвећена светом Николи. Према народном предању, манастир је основао деспот Јован Бранковић, крајем XV века, мада поуздано време настанка манастира није утврђено.

Дивша се први пут помиње у једном рукопису, четворојеванђељу, с краја XV или почетка XVI века, а затим и 1706. године као метох манастира Кувеждина. У турском дефтеру из 1566–1569. године Дивша је уписана под именом *манастир Св. Николе у селу Лийовица*. Током XVII века не налазимо податке о Дивши, па се претпоставља да је манастир тада, за неко дуге време, био напуштен.

Манастир се поново помиње 1702. године приликом премеравања манастирских поседа на Фрушкој гори и када су монаси почели да граде цркву. Запуштену и оронулу манастирску цркву, заједно са зградом конака, обновио је 1743. године ктитор Петар Јовановић из Новог Сада. Већ

Дивша (Ђипша), крај XV века

следеће године на цркву је стављен нови кров и уграђени већи прозори. Обимнији радови изведени су 1762–1766. године, када је уз западну страну саидана данашња претприпрата, затим мала унутрашња капела и високи звоник са декоративном капом на врху. Радови на украшавању цркве посебно су били интензивни током 1766. године. И касније, у неколико наврата, забележена је темељнија обнова манастира Дивше, као што је то било 1891. и 1922. године.

У току Другог светског рата манастир је тешко страдао. Звоник је миниран, кровна конструкција је уништена, а свод над припратом тешко оштећен. Иконостас, који је осликао Теодор Стефанов Гологлавац 1754. године, склоњен је у Кувеждин, а касније је његов највећи део похрањен у Музеју Срема у Сремској Митровици. Напукли звоник срушен је 1952. године.

Манастир је данас делимично обновљен и његов комплекс чине црква и спратни коначи западно од цркве.

Дивша, акварел, Ђође Лазих – Ђајша

J A Z A K

Манастир Јазак налази се на јужним падинама Фрушке горе. Посвећен је празнику *Силаска Свештог духа – Тројицама*. На удаљености од око један километар, северно од манастира, налазе се остаци првобитног истоименог манастира, који се од градње нове цркве назива Стари Јазак и био је посвећен Ваведењу Богородице. По предању, манастир Стари Јазак основао је деспот Јован Бранковић у другој половини XV века. Први записи о манастиру потичу из 1522. године. У турским катастарским дефтерима Јазак је први пут уписан 1545–1548. године. До друге половине XVIII века при манастиру су већ били подигнути: омања црква, скромна здања манастирских конака и најнеопходније економске зграде.

У манастир су 1705. године из Неродимља донете мошти цара Уроша, у

Јазак, XVI век

народу познатог као *Нејаки*, иначе последњег владара из светородне лозе Немањића. Манастир тада добија на угледу и значају и са свих страна почињу да га посећују бројни ходочасници, па је одлучено да започне изградња нове цркве и конака.

Зидање новог манастира почело је 1736. године и у њега 1741. године прелазе монаси из Старог Јаска. До краја XVIII века при новом манастиру подигнути су зидана црква са барокним звоником, капела, тространо-једносратни манастирски конаци и све неопходне економске зграде. Уствари, звоник је изграђен 1803. године, а конаци између 1736. и 1761. године. Богато изведени иконостас сликао је Димитрије Бачевић 1769. годи-

не, али су у манастиру радили и други познати сликари: Теодор Крачун, Димитрије Поповић, Павле Чортановић и др.

Већи радови у цркви забележени су 1892. и 1899. године, када је њена унутрашњост обновљена, а зидови осликани. Темељнија обнова цркве изведена је од 1926. до 1930. године.

У Другом светском рату коначи манастира су најпре опљачкани, а затим и спаљени. Манастир је данас делимично обновљен и чине га црква са звоником, тространи коначи и високи оградни зид који затвара порту.

Јазак, акварел, Ђорђе Лазвић – Ђајша

К Р У Ш Е Д О Л

Манастир Крушедол смештен је на југоисточном делу Фрушке горе, северно од истоименог села. По пореклу и културно-историјској улози спада међу најзначајније фрушкогорске манастире. За Србе преко Саве и Дунава вековима је био њихов верски, културни и политички центар.

Манастир је задужбина Бранковића – последње српске деспотске породице у Срему. Основао га је владика Максим (Ђорђе) Бранковић, син деспота Стефана Слепог и мајке Ангелине. После очеве смрти, старији син Ђорђе се убрзо повукао са деспотског положаја и око 1497. године примио монашки чин у Купинику, данас Купиново, добивши име Максим. Њега је наследио млађи брат Јован (1493), који је убрзо умро (1502), као последњи српски деспот у Срему.

Максим и мајка Ангелина, са моштима светог Стефана и Јована, који су првобитно били сахрањени у породичној цркви Светог Луке у Купинову, отишли су у Влашку (1507). После две године, враћају се у Срем (1509). Мајка Ангелина је тада, у самом месту Крушедол, на земљишту добијеном

Мајка Анђелина

од угледне породице Јакшића, подигла женски манастир. Данас је то сеоска црква, посвећена *Срећеноу Господњем*. Њен син Максим, у то време већ архиепископ и митрополит, уз материјалну помоћ влашког војводе Јована Нагоја, на Фрушкој гори подиже мушки манастир Крушедол, посвећен Благовестима пресвете Богородице.

Изградња манастира почела је 1509. године и око 1513. године већ је био делимично завршен. Значајну помоћ у његовој изградњи пружили су руски велики кнез Василије Јовановић и влашки војвода Јован Нагоја Басараба. Радови око мана-

стира извођени су све до 1546. године, када се сматра да је он коначно и завршен.

Манастир је својевремено био седиште обновљене Сремске епархије, а њен обновитељ Максим (Бранковић) постао је њен први епископ. Сремска епархија је, после 1521. године, када су Турци завладали Сремом, придружена Београдској митрополији, па су се београдски митрополити у XVI и XVII веку називали и сремским. На првом српском Народно-црквеном сабору у Крушедолу, 1708. године, донета је одлука да српски митрополити станују у манастиру Крушедол. Митрополитска резиденција премештена је у Сремске Карловце 1713. године и од тада се она назива Карловачком митрополијом.

У манастиру су сахрањени истакнути чланови породице Бранковића: ослепели деспот Стефан и жена му Ангелина, старији син Ђорђе и млађи Јован, који су око 1523. године проглашени светитељима. За време Велике сеобе под патријархом Чарнојевићем, мошти светих Бранковића, заједно са другим манастирским драгоценостима, пренете су у Сентандреју, где

Манастир Крушедол, XVI век

остају све до 1697. године, када су са реликвијама враћене у Крушедол. Турци су, после пораза код Петроварадина 1716. године и њиховог коначног повлачења из Срема, спалили манастир и цркву. Том приликом изгореле су и мошти сремских Бранковића. У пепелу су пронађени само поједини делови руку и ногу, који се и данас чувају у манастирској ризници.

Током XVII и XVIII века, у периодима мира, манастир је обнављан и дограђиван. Рачуна се да су до 1756. године изведени скоро сви грађевински радови. До половине XVIII века при манастиру су подигнути црква, капела, звоник, четворострани спратни конаци и економске зграде. Високи барокни звоник је израђен 1726. године, а изградња четвоространих конака манастира завршена је 1753. године. Овакав изглед манастира остао је, углавном, сачуван све до данашњих дана.

Посебну драж манастиру даје његов спољашни изглед, који је током свих протеклих векова сачувао стил наше средњовековне уметности и архитектуре. У њему се налазе изузетно лепе фреске, вредан иконостас (на себи има 35 икона, рађених у различитим периодима) и многе драгоцености. Зидни живопис потиче из XVI и XVIII века, а радили су га познати сликари: Јов Василијевић, Василија Остојић, Теодор Глогоглавац, Јоаким Марковић, Амвросија Јанковић и Стефан Тенецки. На гравирима Крушедола, коју је урадио Захарије Орфелин 1775. године, верно је приказана црква са свим изменама насталим у протеклом периоду. На бакрорезу су уписани и ликови последњих Бранковића: деспота Стефана и Јована, митрополита Максима и мајке Ангелине.

Од свих фрушкогорских манастира Крушедол је поседовао највреднију ризницу. У Другом светском рату није био разорен, али је опљачкан и нестала је вредна манастирска ризница. Део драгоцености, које су сакупљане од оснивања манастира – иконе, слике, рукописи, одежде, свете сасуде, разни уметнички предмети, покућство и стилски намештај – усташе су однеле у Загреб. После рата, део враћених реликвија похрањен је у Музеју Српске православне цркве, а део изложен у манастирској збирци.

Конаци манастира су током седамдесетих година прошлог века враћени монасима. Данас манастирски комплекс чине црква и четворострани конаци у ограђеном парку. Посебну пажњу посетилаца манастира привлаче гробна места знаменитих личности из српске историје. Ту су сахрањена два патријарха – Арсеније III Чарнојевић и Арсеније IV Јовановић Шакабента, вође двеју великих српских сеоба; београдски митрополит Петар Јовановић, митрополит Исаија Ђаковић, гроф Ђорђе Бранковић, војвода Стеван Шупљикац и командант Петроварадинске тврђаве у XVIII веку, пуковник Атанасије Рашковић. Такође, у њему почињају и кнегиња Љубица, жена кнеза Милоша, и краљ Милан Обреновић.

КУВЕЖДИН

Манастир Кувеждин подигнут је на југозападном делу Фрушке горе, северно од насеља Дивош. По предању, ктитор манастира је српски војвода и последњи српски деспот Стефан Штиљановић. Први писани траг о манастиру налази се у катастарском дефтеру из 1566–1567. године где се помиње као *манастир Свети Сава, друго име Кувеждин близу села Вођинци*. Црква је, иначе, посвећена Светом Сави и његовом оцу Светом Симеону Мироточивом.

До почетка XIX века при манастиру су подигнуте стара, првобитна црква, мала хорско-звоничка капела, као и гробљанска капела на јужној страни. Најзад, саграђена је и нова данашња црква, тространи коначи и више економских зграда.

Кувеждин, XVI век

Стара манастирска црква са два кубета замењена је новом грађевином 1816. године. Нова барокно–класицистичка црква је призидана уз звоник, који је саграђен 1803. године. Тространи манастирски конаци уобличени су 1810. године и урађени су тако да заклањају нову црквену грађевину, па се виде само декоративне барокне капе над кубетом и звоником. Барокна капела, која се налази на манастирском гробљу, саграђена је 1788. године.

Украшавање унутрашњости цркве изведено је 1849–1854. године, када је академски сликар Павле Симић начинио 10 већих зидних слика и нову велику олтарску преграду са 48 икона различите величине. Иконостас за стару цркву сликао је Јанко Халкозовић 1722. године, а иконостас за нову цркву Павле Симић, између 1847. и 1858. године. Поред њих, у манастиру су још радили и сликари Георгије Давич и Захарије Орфелин.

У време Велике сеобе Срба 1690. године у Кувеждину су нашли уточиште пребегли монаси манастира Винче и Сланаца.

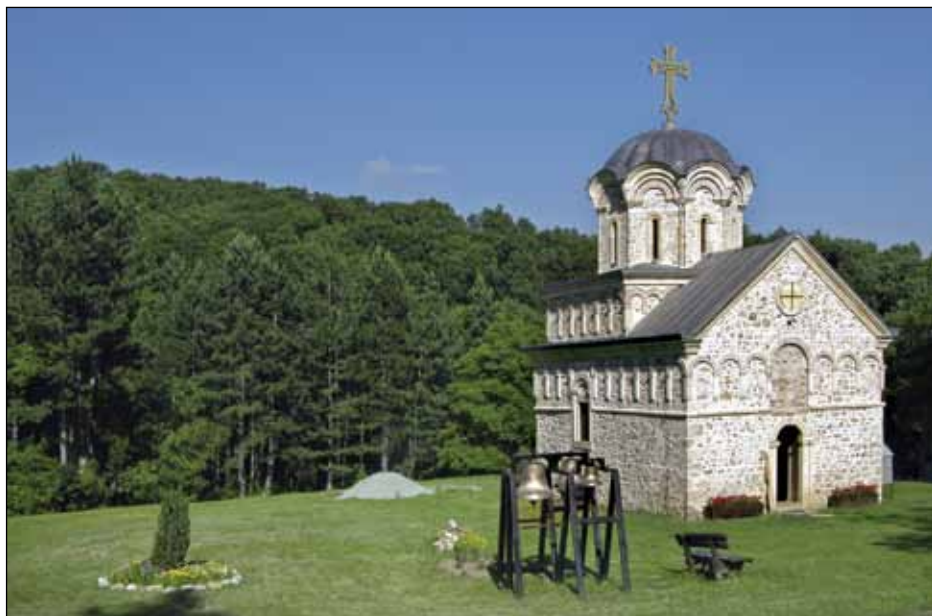
У својој дугој историји манастир је доживео више тешких разарања: 1688. године разорили су га Турци приликом повлачења са ових простора; 1941. године усташе су га опљачкале, а затим минирале и разрушиле 1944. године. Том приликом кубе је срушено, кровна конструкција спаљена, унутрашњост цркве у потпуности демолирана и уништени су тространо-спратни конаци. Делимична обнова цркве (део кровне конструкције и кубе) изведена је 1973–1975. године, а затим је обновљено и једно крило конака. Међутим, још има делова манастира који се налазе у рушевинама. У плану је да се темељно обнови и реконструише цео комплекс.

СТАРО ХОПОВО

Манастир Старо Хопово налази се у источном делу Фрушке горе. Тешко је одвојити историју Новог и Старог Хопова: оба се налазе у непосредној близини један другог; настали су приближно у исто време, крајем XV и почетком XVI века и задужбина су владике Максима (Ђорђа Бранковића). Први запис о манастиру потиче још из 1545–1546. године.

Уместо старе дрвене цркве, која је страдала у земљотресу 1751. године, нова манастирска црква изграђена је 1752. године и посвећена је *Светом Пантелејмону*. Привремени иконостас урађен је 1754. године, док су нови дрворезбарски и сликарски радови на новој олтарској прегради рађени од 1790. до 1793. године. Дуборезац је био Томас Фиртлер, а иконе је сликао Јефрем Исајловић. Али, с обзиром на то да оне нису сигниране ни датиране, има мишљења да би могле бити и рад Јанка Халкозовића. Оправка цркве, кубета и позлаћивање иконостаса рађени су у времену од 1819. до 1847. године.

Старо Хопово

У Другом светском рату црква је страдала, манастирски конак разрушен, а од спаљеног иконостаса сачувани су само делови. Делимична обнова цркве рађена је 1952. и 1957. године, а потпуно је обновљена и успешно конзервирана 2006. године.

Данас манастирски комплекс чини обновљена манастирска црква, једно крило конака и економске зграде.

Старо Хойово, акварел, Ђорђе Лазих – Ђајша

Н О В О Х О П О В О

Манастир Ново Хопово налази се на средишњем јужном обронку Фрушке горе. То је задужбина владике Максима, ранијег српског деспота Ђурђа Бранковића, с краја XV или почетка XVI века. Први поуздани подаци о манастиру налазе се у једном минеју из 1541. године, али о њему постоје писани трагови и у турским дефтерима из 1545–1548. године.

Важан догађај за Ново Хопово збио се 1555. године, када су у манастир донете мошти светог Теодора Тирона, великог светитеља источно-православне цркве. Исте године, у време игумана Стефана и духовника Аврама, у манастиру је завршено писање и једног панегрика.

Манастирска црква, посвећена светом Николи, подигнута је 1576. године, о чему говори и запис над западним порталом. У XVI веку манастир Ново Хопово постао је друга резиденција београдско-сремског митрополита.

Ново Хойово, XVI век

У аустро-турским ратовима крајем XVII и почетком XVIII века манастир је више пута паљен и пљачкан, као што је било велико разарање 1716. године.

Обнова манастира и конака почела је већ 1728. године, када су на источној страни подигнути конаци, док су конаци на јужној страни саграђени 1733. године. Истакнимо да су 1750. године на цркви отворени велики прозори на северној и јужној фасади и проширени прозори између наоса и припрате. Тада је подигнут и звоник и спратни манастирски конаци, који окружују цркву. Остала манастирска здања грађена су од 1749. до 1753. године. Манастирска трпезарија је изграђена 1770. године.

Манастирска црква живописана је у неколико наврата, а посебно током 1608. и 1654. године. Фреске су рађене у духу светогорске сликарске традиције и ликовних схватања критских зографа. Хоповско сликарство представља једну од најкомпактнијих сликарских целина XVII века на просторима преко Саве и Дунава. Средином XVIII века у Хопову је радила и иконописачка школа коју су водили руски сликари: Јов Василијевич и Василије Романович.

Хоповски иконостас урадио је Теодор Димитријевић Крачун 1776. године. Дуборезбарски радови су дело двојице Немаца – Паула и Антона Резнера.

Током више векова манастир је био културни центар Срба с обе стране Саве и Дунава. У XVI веку у Хопову је била школа у којој су учила деца београдских Срба. Почетком XIX века у њему је била и монашка школа, која је имала углед расадника учених духовника.

У манастир је крајем јула 1757. године дошао Димитрије Обрадовић, младић из Чакова, из Тамишког Баната. Њега је ту, 1758. године, митрополит Павле Ненадовић рукоположио за ђакона. Том приликом Димитрије је узео монашко име Доситеј. Али, жеља за књигом и знањем, као и непристајање на једнолични калуђерски живот, утицали су на Доситеја да напусти Хопово 1760. године. У манастирским књигама остало је забележено: *Месеца Новембрија 2-го љеџа оџишиел у Хорвајтску.*

У току Другог светског рата манастир је тешко страдао. Усташе су га опљачкале 1941. године, а партизани запалили и минирали 1943. године. Звоник је срушен и при паду је јако оштетио кровну конструкцију и свод над припратом; декоративна капа над кубетом је уништена, иконостас спаљен, а унутрашњост цркве демолирана. Знатна оштећења претрпели су и манастирски конаци.

Обнова цркве и конака почела је 1949–1950. године. Оправке свода над припратом, кровне конструкције и кубета завршене су 1951. године, а откривање прекривеног живописа изведено је од 1953. до 1960. године. Обновљени манастир данас је окружен зеленилом, а унутар конака, који су изграђени у барокном стилу, налази се црква.

ПЕТКОВИЦА

Манастир Петковица налази се на југозападном делу Фрушке горе, између села Дивош и Шишатовац. Манастирска црква посвећена је светој Петки. По предању, манастир је основала удовица Стефана Штиљановића, деспотица Јелена, у XVI веку. За сада најстарији подаци о манастиру налазе се у једном јеванђељу из 1552. године, док се у запису из 1558. године помињу старе ћелије и друге манастирске зграде.

Манастир Петковица је занимљив пример варијанте моравске архитектуре и сматра се да је његов могући узор била црква Лазарица. Процењује се да је црква живописана 1588. године, док припрата није живописана. У то време је саграђена и трпезарија и, највероватније, изведена и већа обнова манастира. Живопис храма је углавном очуван, захваљујући рестаурацији обављеној у XVIII веку. Иконостас је урађен 1735. године, али је, нажалост, спаљен у Другом светском рату. Црква је до данас задржала првобитни изглед, једино је дрвени звоник у другој половини XVIII века замењен зиданим.

Петковица, XVI век

Око 1650. године, Синан-бег, турски заповедник из Сремске Митровице, порушио је трпезарију и поједине манастирске ћелије. Опустелу и оштећену грађевину крајем XVII века обновио је тадашњи кувеџински игуман Јевсевије, док је редовно одржавање службе у њој започето тек између 1700. и 1709. године. Већа обнова цркве изведена је 1734, када је добила и нови кровни покривач.

У току Првог светског рата црква је страдала, па се око 1920. године бележи да је у лошем стању. Радови на њеној обнови започети су пре 1927. године и трајали су све до Другог светског рата, када је црква поново страдала и када је уништен иконостас. Изрезбарени крст, који се налазио на иконостасу, пренет је у Музеј Срема у Сремску Митровицу.

Обнова храма и чишћење живописа рађени су од 1950. до 1952. и током 1984–1985. године. Данас манастирски комплекс чине црква и нови конак, који је недавно изграђен на месту старог јужног конака.

Пејковица, акварел, Ђорђе Лазић – Ђајиша

П Р И В И Н А Г Л А В А

Манастир Привина глава подигнут је на најзападнијем делу Фрушке горе, седам километара од Шида. Манастирска црква посвећена је светим арханђелима Гаврилу и Михаилу. По предању, манастир је задужбина непознатог властелина Прибе или Приве из XII века, а крајем XV века обновили су га деспоти Бранковићи – Јован и Максим. Први поуздани подаци о манастиру потичу из 1566–1567. године, када су у турским пореским књигама забележени манастир и његов тадашњи игуман Максим.

За историју манастира важна је 1741. година, када је подигнута данашња црква, која је структуром и декорацијом слична цркви манастира Хопово. Иконостас је 1780. године сликао молер Кузман Попадић. Зидове цркве осликао је Кузман Коларић 1791. године, а иконе је насликао,

Привина глава, крај XV века

Привина Глава, Сабор архисѣрайиїи Михаила

не и западне стране. У последњих неколико година продужен је источни део конака, а подигнут је и нови, западни део конака. Упоредо су текли послови и на обнови цркве из XVIII века. Обновљен је горњи део звоника и враћен му је изгледни барокни торањ. Такође, обновљена је и стара црква изнутра и урађени конзерваторско-рестаураторски послови на барокном иконостасу. Обновљене су фреске и декорација цркве, а нови под је урађен од мермера.

После рата покрадени предмети су враћени Патријаршији у Београду, а неки су похрањени и у манастирску ризницу.

према налазу стручњака Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Андреј Шалгист 1786. године.

Од грађевина подигнутих при манастиру треба поменути првобитну цркву, данашњу већу црквену грађевину, и старе и нове зграде манастирских конака, који су изграђени у периоду од 1753. до 1771. године.

У Другом светском рату манастир је опљачкан, али на срећу није разрушен, тако да су на њему касније рађене мање реконструкције. Већа обнова цркве у послератном периоду изведена је од 1953. до 1956. године.

Данас комплекс манастира чине црква, два крила конака и економске зграде. Манастирска порта ограђена је зидом са север-

РАКОВАЦ

Манастир Раковац налази се на северним обронцима Фрушке горе, изнад насеља Раковац. Манастирска црква је посвећена Светим врачевима, Козми и Дамјану, и припада објектима насталим по узору на градитељску моравску школу. Према предању, манастир је основао Рака Милошевић, коморник деспота Јована Бранковића. Најстарији податак о манастиру потиче из 1533. године, са једног натписа који се налазио на зиду припрате. У турским катастарским дефтерима о Срему манастир се помиње 1541, затим 1545–1546, 1566–1567. године, па и касније.

Црква је највероватније подигнута у XV веку и по предању време њене градње се веже за 1498. годину. Црква има полукружне апсиде, осмо-

*Раковац, црква обновљена после рушења
у Друјом свейском райу*

страно кубе и зидана је од камена. Крајем XV века црква је и живописана. Иконостас је урађен 1763. године и био је изузетно леп: китњаст, барокни, са веома изгледним дуборезом. Радио га је Василије Остојић, док су мали иконостас у капели на гробљу осликали Василије Остојић и Јанко Халкозовић.

Након пораза код Беча 1683. и на Мохачу 1686. године, Турци приликом повлачења пљачкају и пале све на шта су наишли, па је тако страдао и манастир Раковац (1687). Наредних неколико година манастир је био напуштен, али доласком сналажљивог игумана Теофана, који је од султана добио заштитни ферман, а од Русије материјалну помоћ и богослужбене књиге, започела је обнова Раковца.

Године 1735. изведени су обимнији радови на обнови цркве и тада је уз цркву призидан и звоник. То је била висока барокна грађевина квадратног облика у основи, са криптом, приземљем и три спрата и декоративном капом на врху. Као ктитор забележен је тадашњи митрополит Вићентије Јовановић. Нови кровни покривач од лима на цркви урађен је 1741. године. Од 1736. до 1742. године граде се северно, јужно и западно крило конака. Тространи манастирски конаци завршени су 1771. године, о чему говори литографија из 1837–1841. године и архивске фотографије с краја XIX века.

Такође, обимнији радови на обнови и украшавању цркве изведени су између 1760. и 1769. године, када је довршено позлаћивање и сликање новог иконостаса. Црква је украшена фрескама, вероватно у првој половини XVI века, од којих су неке и данас сачуване. Иконе на барокном иконостасу сликао је 1763. године Василије Остојић, док су у једнобродној олтарској капели иконостас радили Јанко Халкозовић и Василије Остојић, између 1751 и 1755. године.

У Другом светском рату црква и звоник су минирани, конаци спаљени и манастир потпуно опљачкан. Прва послератна реконструкција обављена је 1953. године. Најнеопходнији радови на обнови цркве изведени су и током 1958–1959. године. Седамдесетих година XX века (1975–1976) обновљено је северно крило конака, а 1986–1989. обављена је конзервација цркве.

Од 2007. године манастир Раковац поново чува чудотворну икону Богородицу Одигитрију, која је након 60 година враћена из Загреба, после пљачке усташа.

Манастир Раковац је у сталној обнови и ставропигија је епископа сремског господина Василија.

Ш И Ш А Т О В А Ц

Манастир Шишатовац је смештен на јужним падинама западног дела Фрушке горе, у близини Сремске Митровице. Потиче из друге половине XV века. Подигнут је на извору речице Ремете и у прво време се називао *Реметишом*. Манастирска црква посвећена је празнику *Рођења Бојородице*. По предању, њега је подигла деспотица Јелена, удовица Јована Бранковића.

Оснивачи манастира су игуман манастира Жича и монаси Иларион и Висарион. Уствари, избегло братство манастира Жиче, на челу са игуманом Теофаном, затечену малу цркву Светог Николе срушило је 1520. године и на њеном месту саградило нови храм. Током XVI века тече градња конака, обављају се мање поправке цркве и граде економски објекти. Тада је црква и живописана. Обнављана је и 1616–1693. године, а између 1738. и 1742. годи-

Шишатоваци, после обнове

не призидан је звоник, који је обликован под утицајем руског барока. Спрат на јужном крилу конака подигнут је 1807, а на западном с краја XIX века.

Потпунији подаци о манастиру потичу из средине XVI века, када су у манастир донесене мошти светог Стефана Штиљановића, сремског деспота (1543). Шишатовоц од тада постаје важно стециште Срба. На поклоњење моштима свеца долазе многи Срби, а међу њима и српски патријарси Максим, Арсеније III и Арсеније IV.

У време архимандрита Лукијана (Мушицког), у XIX веку, у манастиру бораве и Вук Караџић, Тешан Подруговић, Филип Вишњић, а проучавају га и Павел Јозеф Шафарик и Фран Миклошић. Вук је најбоље песме, које је касније издао у Бечу, управо чуо и записао овде, захваљујући гостољубивом архимандриту и песнику Лукијану Мушицком.

Године 1788. срушена је стара двокуполна црква и на њеном месту саграђен је данашњи храм, са два улаза, девет великих богато обрађених прозора, вишеспратним барокним звоником и високим украсним капима опшивеним лимом. Као највећи ктитор забележен је вршачки владика Вићентије Поповић, ранији дугогодишњи шишатовачки архимандрит, а као приложници се помињу Јован и Јосиф Монастерлија. Претпоставља се да је те године настао и иконостас, који је потпуно страдао 1944. године. Иконостас и зидне слике у цркви радио је Григорије Давидовић Обшић између 1793. и 1795. године, а царске двери са иконама Димитрије Бачевић. Оне се данас чувају у Галерији Матице српске у Новом Саду.

Шишатовоц је имао богату библиотеку, а међу многим књигама налазио се чувени *Шишатовачки ајосџол*. Нажалост, и он је страдао у Другом светском рату. Мањи део је сачуван, а нешто од књижног фонда пренето је у ризницу Патријаршије у Београду, као и један део икона.

Манастир Шишатовоц су у XVIII веку посебно поштовале наше породице које су припадале војничком сталежу. Као заштитници овог манастира појавили су се чланови угледне породице Монастерлија, која је дала и подвојводу у временима после Сеобе. Јован Монастерлија овде је и сахрањен, као и пуковник оберкапетан Витковић, такође из познате војничке фамилије. И Исаковичи, јунаци Милоша Црњанског, везани су за манастир Шишатовоц.

У Другом светском рату манастир је претрпио тешка разарања: ступци су минирани, кубе, сводови и галерија срушени, горња звона звоника тешко оштећена, а унутрашњост цркве потпуно демолирана.

Од манастирског комплекса који је постојао до Другог светског рата – црква, спратни конаци са три стране и економски објекти – данас постоји црква која се обнавља и једно крило новоизграђеног конака.

Ф Е Н Е К

Манастир Фенек по географском положају не улази у ред фрушкогорских манастира, али по историјској вези припада овој скупини. Посвећен је преподобној мученици Параскеви, а према легенди подигли су га Стефан и Ангелина Бранковић у другој половини XV века. Први поуздани подаци о Фенеку потичу из 1563. године, а у турским записима Фенек се спомиње већ 1566–1567. године.

Од објеката у манастиру треба поменути: првобитну цркву, стару капелу над лековитим бунаром, звоник старе цркве, данашњу цркву са звоником, нову гробљанску капелу и, коначно, старије и данашње манастирске конаке и неопходне економске зграде.

Манастир је дуго био сведок бурних историјских догађаја који су се збивали на нашим просторима: у њему су се састајали кнез Алекса Ненадовић и аустријски цар Јосиф II 1788, 1789. и 1790. године; године

Фенек, XVI век

1813. у манастиру су боравили Карађорђе и његов син Алекса Петровић; једно време ту је било смештено чак и војно складиште, а после слома Првог српског устанка, па све до 1815. године, у њему бораве и студенички монаси са моштима светог Стефана Првовенчаног. У Фенеку је забележен и Карађорђево сусрет са протом Матејом Ненадовићем.

Нова црква (са звоником) почела је да се гради 1793. године и већ 1797. коначно довршену грађевину, призидану уз раније подигнути звоник, освештао је митрополит Стефан Стратимировић. Следеће године, 1798, богату резбарију данашњег иконостаса у цркви довршио је познати новосадски мајстор Аксентије Марковић. Од 1818. до 1820. године сликарске радове на иконостасу извео је панчевачки мајстор Петар Радосављевић. У току 1858–1859. године унутрашњост цркве украсио је са укупно тринаест зидних слика земунски мајстор Димитрије Петровић.

Сматра се да вода из манастирског бунара, који је изградила мајка Ангелина Бранковић, има лековита својства, јер су у манастиру једно време почивале мошти свете Петке, приликом њеног преношења кроз Србију. Данашња капела свете Петке изграђена је 1800. године, на месту старе манастирске капеле.

У току Првог светског рата манастир је имао тешка оштећења. Аустријски војници оштетили су кровну конструкцију, као и звоник, кубе, иконостас и унутрашњост цркве. И зграде манастирских конака су претрпеле велика оштећења, а део спратног здања на југоисточној страни порушен је до темеља. Сличну судбину коначи су имали и у току Другог светског рата, када су опљачкани и спаљени.

Комплекс манастира данас чине црква са звоником, коначи са три стране и мала капела подигнута изван конака, јужно од цркве.

ДАРИВАЛИ СУ СВОМЕ РОДУ

ЗАДУЖБИНЕ НА ПОЛЗУ НАРОДА СВОГ

Задужбинарство код Срба нарочито почиње да јача стварањем грађанског друштва, у бурним годинама XVIII века. И док је у свом настанку задужбинарство код Срба било, углавном, везано за Српску православну цркву, крајем XVIII века оснивају се задужбине чија се активност превасходно усмерава ка просветитељству и развоју школства. Значајан подстрек остваривању тих идеја нарочито даје оснивање Богословије 1749. године и Гимназије у Сремским Карловцима 1791. године.

Почетком XIX века, са слабљењем моћи Отоманске империје, настаје период дуге борбе за формирање самосталне српске државе. У градовима у Србији обликује се снажније грађански слој. Он се све више богати, превасходно бавећи се трговином, и чини окосницу економске снаге. Из тих редова потицали су радни и проницљиви појединци, поникли из народа, махом из заосталих крајева, које је красила упорност, штедљивост, ентузијазам и велика стваралачка енергија. Захваљујући природној интелигенцији и снажљивости, ти појединци су, упорним радом и штедљивошћу, стицали велика богатства. То своје богатство, које су годинама увећавали, несебично и са љубављу даривали су своме роду. Путујући по свету, ови хумани и племенити људи, одани свом отечеству, имали су прилике да виде и схвате да њихова материјална добра, некретнине и остало богатство најбоље могу да послуже народу ако се завештају за сасвим конкретне намене, превасходно за просветне, културне и хуманитарне циљеве. Због тога су многи од њих постали велики добротвори и дародавци Београдског универзитета, Српске краљевске академије, многобројних образовних, културних, здравствених и социјалних установа.

Радити мукотрпно читавог живота и стицати богатство и све то одједном и великодушно оставити своме роду, а не својим наследницима – могли су да ураде само људи дубоких патриотских осећања, свесни националних интереса, циљева, стремљења и, надасве, егзистенцијалних интереса и потреба свог народа. Тако су формиране знамените задужбине *Мише Анастасијевића* (1863), *Николе Чујића* (1870), *Илије Милосављевића Коларца* (1878), *Ајанасија Гереској* (1878), *Ђорђа – Ђоке Влајковића* (1878), *Симе Андрејевића Ијуманова* (1880), *Велимира Михаила Теодоровића* (1889), *Милана Кујунџића Абердара* (1891), архиман-

дрийа Нићифора Дучића (1899), Васе и Николе Радојковића (1900), браће Јовановић (1911), Николе Сјасића (1912), Николе и Евџеније Кики (1913), Љубомира Сјојановића (1920), Алексе Крсмановића (1924), Луке Ђеловића Требињца (1925), Јована Авакумовића (1927), Стевана Милосављевића (1928), Голуба и Босиљке Јанић (1929), Влајка Каленића (1931), Ристије и Персиде Миленковић (1937)...

У току XX века, посебно између два светска рата, са пуно разлога се може тврдити да задужбинарство доживљава своје – *златно доба*. Како је расла економска снага српског грађанског друштва, тако је растао и број задужбина, фондација, фондова и легата. Поред богатих индустријалаца и велетрговаца, међу задужбинарима је било и уважених министара, угледних професора и официра, црквених великодостојника и политичара. А колики је у то доба придаван значај задужбинама и њиховој улози на унапређивању просветних и културних активности у Србији, најбоље може да потврди податак да је при Министарству просвете већ 1914. године основано Задужбинско одељење. Оно је било смештено у згради у којој се данас налази Дом Вукове задужбине.

КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА

Карловачком митрополијом у историји српске цркве називамо подручје које је, до проглашења уједињења свих православних цркава у једну Српску патријаршију 1920. године, обухватало православне Србе у Јужној Угарској, Славонији и Хрватској.

Карловачка митрополија крајем XVIII и почетком XIX века

Ове области на којима су Срби вековима живели, од краја XVII века потпале су под аустријску власт. После Карловачког мира 1699. године, Банат и доњи Срем и даље су остали под турском влашћу. Аустрија их је добила Пожаревачким миром 1718. године.

После Велике сеобе Срба 1690. године, под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, више од 40.000 Срба прешло је Саву и Дунав. Цар Леополд I привилегијама из 1690, 1691. и 1695. године признао је Србима верско-просветну самоуправу, извесна политичка права, као и неке повластице које су се односиле на привреду и финансије.

Српски народно-црквени сабор, одржан у манастиру Крушедол, у јануару 1708. године, донео је одлуку да се седиште Митрополије из Сентандреје премести у овај сремски манастир. На Сабору је снажно подвучена духовна зависност Крушедолске митрополије од *мајере* цркве,

Пећке патријаршије. Пећки патријарх Калиник I признао је аутономију Крушедолске митрополије и, у том смислу, издао грамату 18. марта 1710. године.

На Трећем црквено-народном сабору, одржаном у априлу 1713. године у Карловцима, седиште Митрополије пренесено је из манастира Крушедол у Сремске Карловце и од тада се она назива Карловачка митрополија.

Организованост и деловање Карловачке митрополије, чије је темеље поставио патријарх Арсеније III Чарнојевић, током XVIII и XIX века су се стално дограђивали, развијали и институционално прилагођавали животу и потребама Срба на просторима аустријске монархије.

За све то време, Карловачка митрополија се сусретала са више или мање прикривеним настојањима Аустрије и Угарске, а потом и Аустроугарске монархије да се трајно укину или сузе српска *привилегијална права* која су они добили од цара.

Аустрија и Угарска су те привилегије и призната права Срба често кршиле и ограничавале, нарочито у времену када се није ратовало са Турцима. У ратним временима Србима су се та права враћала и изнова потврђивала. Аустријској војсци тада су били потребни Срби да би се борили у њеним редовима. Кршење права и добијених привилегија нарочито се дешавало у време Марије Терезије, али и касније.

У Угарској је интензивно текао процес мађаризације немађарских народа. То је нарочито било уперено против српског народа и његове црквено-школске аутономије, која му је омогућавала да самостално издржава своју цркву и школе на народном језику. Угарска власт је активно радила на гушењу српског националног осећања, а посебно на гушењу и затирању сваке идеје о српској државности, односно идеје о оснивању посебне српске аутономне области на тлу Угарске.

Карловачки архијереји, митрополити и патријарси српски, као и црквено-народни сабори у Карловачкој митрополији морали су, у континуитету, да воде упорну борбу за одбрану верских, политичких и економских права које је српски народ стекао; да заштите и очувају стечену (изборену) црквено-школску аутономију.

Наведимо тек неке примере те борбе и њихове главне носиоце.

Митрополит Павле Ненадовић (1699–1768), поред сталне бриге о цркви и сређивању црквене управе, обновио је и реорганизовао српске школе и основао клерикално-народни фонд (1749) за њихово издржавање. Поред митрополита, средства у фонд су улагали и епископи, манастири и имућни појединци. Од његовог времена оснивају се библиотеке и установљавају архиви при митрополијском двору и епископским дворovima. На иницијативу митрополита Ненадовића подигнута је 1762. године Саборна црква у Сремским Карловцима и обновљен манастир Гргетег.

Богословија у Сремским Карловцима

Мийројолић Стефан Сїраїмировић (1757–1836) нарочиту пажњу посвећивао је унапређивању просветних институција. На његову иницијативу и уз материјалну подршку имућних Срба, основана је 1791. године Карловачка гимназија, 1794. Богословија у Карловцима и 1797. конвикт за смештај сиромашних богослова и гимназиста. Богословија је била прва редовна богословска школа за православне Србе. Митрополит је уредио и допунио митрополитску библиотеку и основао фонд за подизање нове митрополитске резиденције. Уз његову велику помоћ основана је 1812. године учитељска школа у Сентандреји, која је касније пресељена у Сомбор.

Пайријарх Јосиф Рајачић (1778–1861), на Мајској скупштини 1848. године проглашен патријархом, основао је неколико фондова (стипендијски, за издржавање епископа и фонд за парохијско свештенство) и штампарија за просветне и црквене потребе. Његовим залагањем шесторазредна Карловачка гимназија постаје осморазредна. Здушно се борио да се у Аустријској монархији и српском народу, по начелу равноправности, признају права на сопствени језик, веру, образовање, слободу мисли и штампе.

Пайријарх Герман Анђелић (1822–1888) заједно са братом Стефаном, који је у то време био сремскомитровачки парох, подигао је угледну зграду за Гимназију и Богословију у Карловцима. Прилозима браће Анђелић у Карловцима је основан и Интернат (Свештенички конвикт) у коме су свештеничка деца, за време док су се ту школовала, имала обезбеђен стан и храну.

За време патријарха *Георгија Бранковића* (1830–1907) обновљени су готово сви фрушкогорски манастири, отворане су основне и српске вероисповедне школе, основан је Фонд *Светиої Саве* и Проповеднички фонд. Патријарх је потрошио више од милион круна у просветне циљеве. Карловачка богословија у његово време доживљава највећи успон: добија факултетско уређење и школске 1891/1892 усељава се у нову зграду. Његовим залагањем саграђен је у Карловцима данашњи Патријаршијски двор (1892), а из оставштине Саве Текелије подигнут је и Богословски семинар, у коме су се бесплатно издржавали ученици Богословије. Тада је изграђен и *Народни дом* (1900) с лепо украшеном двораном за одржавање црквено-народних сабора. Данас у овој згради ради, од 1964. године, богословија (у рангу средње школе) *Св. Арсеније* и Архив Српске академије наука и уметности. Патријарх Георгије Бранковић, својим задужбинама и прилозима у црквено-просветне сврхе, уврстио се у ред највећих задужбинара свог времена.

Последњи карловачки патријарх *Лукијан Бојдановић* (1867–1913) од свог новца је приложио 100.000 круна за нове вероисповедне школе и са школским одбором се изборио код угарских власти да се Српској учитељској школи у Пакрацу врати право јавности (1910). Његовим залагањем преуређено је *Благодјејање* митрополита Стратимировића у савремени гимназијски интернат *Стефанеум*, у коме су се бесплатно издржавали сиромашни ученици Карловачке гимназије.

Карловачка митрополија се борбом за верска, културна и национална права српског народа, током XIX века, развила у сложен и јак верско-национални и материјално-друштвени организам српског народа. У туђој држави, у којој су Срби живели, то је имало пресудан утицај за њихов опстанак и развој и огроман значај за очување његове православне вере, културног и националног идентитета.

На почетку XX века митрополија је окупљала више од 1.200.000 верника у око 730 парохија. Службу је обављало око 720 свештеника у више од 770 цркава. Они су изводили и наставу у око 350 српских основних школа. У саставу митрополије било је и 27 манастира, највише на Фрушкој гори, али их је било и у Бачкој, Барањи, Славонији и другим деловима Хрватске.

Важно је истаћи да се организација, сложена и разноврсна активност Карловачке митрополије заснивала на њеној великој и снажној материјалној основи, коју су чинили земљишни поседи, новчани фондови, прилози добротвора и задужбинара, многе грађевине, покретна и непокретна добра. Цени се да су бројни новчани фондови (највећим делом, Клерикално-школски и Неприкосновени), као и средства многих задужбина и задужбинара износили близу 15 милиона круна. Вредност цело-

*Патријаршијски двор у Сремским Карловцима,
дело Владимира Николића (1892)*

купне имовине Карловачке митрополије процењена је на око 100 милиона круна¹⁵.

Најзначајнији резултат у раду Карловачке митрополије био је тај што је она непосредно била у функцији заштите и очувања верског, просветног, културног и политичког живота Срба; развоја његове националне свести, отпора према однарођавању и верској конверзији. Посебан значај у томе имао је рад на развијању мреже школа, коју је црква са нарочитом пажњом и љубављу стварала, о њој се бринула и стално је унапређивала. У Митрополији црква је основала или покренула отварање на стотине основних школа. Посебна пажња посвећивана је и школовању свештеника, који су, поред верског учења, стицали и друга световна знања, која су им помагала у раду са народом.

Цркве и манастири, као и епископске и митрополијске резиденције били су центри где су се неговале историјске традиције и вредности српског народа. Посебно место међу њима имало је неговање култа српских светитеља и чување успомена на славна времена српске државности, која има свој континуитет од светородне лозе Немањића. У томе је био посебно издигнут култ Светог Саве, кнеза Лазара и светих Бранковића.

¹⁵ Знамења Карловачке митрополије, САНУ, Београд 2007, стр. 92.

У стваралаштву Карловачке митрополије изузетно место заузимају архитектура и сликарство. Српска православна црква показала је највећу бригу за очување и заштиту властитих религиозних и културних вредности, али, истовремено, показала је и слух за напредне утицаје и достигнућа европске културе, као што су барок, просветитељство, класицизам, романтизам... У том смислу веома импресивно делују велике барокне цркве које су Срби подигли, као што су, на пример, седам храмова у Сентандреји, Саборна црква и Патријаршијски двор у Сремским Карловцима и многе друге грађевине широм Митрополије.

Црквени иконостаси, зидно и портретно сликарство XVIII и XIX века досегли су највиши ниво. Споменимо само уметничке и мајсторске радове Стефана Тенецког, Николе Нешковића, Васе Остојића, Димитрија Поповића, Јанка Халкозовића, Димитрија Бачевића, Теодора Крачуна, Јанка Орфелина, Теодора Илића и многих других.

После Првог светског рата створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Након тог политичког уједињења, 26. маја 1919. године, проглашено је уједињење православних цркава у Српску патријаршију. У њен састав је ушла и дотадашња аутономна Карловачка митрополија.

Грб Карловачке митрополије

КАРЛОВАЧКА ГИМНАЗИЈА

Карловачка гимназија основана је 1791. године и најстарија је гимназија код Срба. Одиграла је изузетно важну улогу, не само на образовном и културном плану, већ и у борби српског народа за очување националног и културног идентитета и одбрану стечених права.

Гимназија је васпитавала и оспособила за живот велики број припадника младе српске генерације, од којих су многи имали важну улогу у историји српског народа и утицали на његову судбину у Аустријској, а затим, од 1867. године и у Аустроугарској монархији, као и на другим просторима на којима су Срби живели. Истакнимо само неке од познатих ђака Карловачке гимназије: Димитрије Давидовић, Павле Соларић, Сима Милутиновић Сарајлија, Јаков Герчић, Милован Видаковић, Јован Стерија Поповић, Стеван Шупљикац, Бранко Радичевић, Јосиф Рајачић, Јован Суботић, Димитрије и Иларион Руварац, Јован Живановић, Милан Недељковић, Никола Радојчић, Васа Стајић, Дејан Медаковић, Борислав Михајловић Михиз...

Оснивање Гимназије веже се за име угледног грађанина Сремских Карловаца – Димитрија Анастасијевића Сабова, који је дао митрополи-

*Старо здање српске велике гимназије у Сремским Карловцима,
1791–1829.*

ту Стефану Стратимировићу близу 20.000 форинти за оснивање српске гимназије, *на користи и добробити српској народа*. Уз велико ангажовање митрополита Стратимировића, осамдесет седам (87) угледних грађана Сремских Карловаца, такође, приложило је више од 30.000 форинти за оснивање Гимназије.

Основно писмо Димитрија Анастасијевића Сабова и изјаву карловачких дародаваца, коју су они потписали 14. августа 1791. године, митрополит Стефан Стратимировић је већ наредног дана, 15. августа, упутио грофу Ференцу Балши, председнику Илирске дворске канцеларије у Бечу. У писму га обавештава о жељи Срба да у Карловцима оснују прву српску гимназију. На основу тог документа, Илирска дворска канцеларија израдила је основно писмо за Гимназију. Цар Леополд II је својеручно, Дипломом од 11. октобра 1791. године, потврдио закладно писмо Димитрија А. Сабова, тако да се он фактички сматра оснивачем Карловачке гимназије. Сабов је и касније Карловачкој гимназији даривао знатна финансијска средства, као што је учинио 1803. године, уплативши јој још додатних 20.000 форинти.

Због немалих опструкција, Карловачка гимназија је прву школску годину започела 1. новембра 1792. године са три професора, припремним разредом и са два *трамаџикална разреда*. Већ следеће, школске 1793/94. године, отворен је трећи *трамаџикални разред*, а наредне године и први разред хуманистичких наука. Од 1796/97. године почео је са радом и други разред хуманистичких наука. Наставни језик је био латински, а поред њега предавао се и немачки, грчки и мађарски.

Од 1907. године наставу у Гимназији могле су да прате и девојке, у почетку само оне које су живеле у Карловцима, како би увек могле да буду *на оку својих родитеља*.

У Гимназији се учило по наставном плану који је важио за школе у Угарској, па је свршеним ученицима омогућено даље школовање и усавршавање на универзитетима у Аустрији и Угарској. Право на полагање испита зрелости Гимназија је добила 1873. године и од 1921. године постала је државна реална школа (гимназија).

Када је 1868. године у Србији уведен *Вуков њравопис*, патријарх Јосиф Рајачић је забранио његову употребу у Карловачкој гимназији. Залагањем пре свих професора Јована Живановића и Стевана Лазића, Вуковим правописом је био исписан програм Велике гимназије Карловачке 1872. године.

Од 1860. године, захваљујући патријарху Рајачићу, у Гимназији се прославља школска слава *Свети Сава*. Од тог времена датирају и прецизно утврђене казнене мере за непослушне ђаке – од батинања и школског затвора, па све до искључења из школе.

Гимназија је првих сто година радила у старој згради Латинске школе, коју је подигао митрополит Павле Ненадовић. Она је била неугледна и

скромних могућности за квалитетно извођење наставе. Међутим, и поред тога, кроз учионице школе прошло је више од 18.000 ученика. Рецимо, на почетку рада, школске 1791/92. године, Гимназија је имала само припремни разред, а већ 1797/98. године настава се изводила у пет разреда. Шести разред отворен је 1849, седми 1852/53, а осми разред почео је са наставом 1853/54. године.

На темељу старе зграде, 1891. године подигнута је нова грађевина, репрезентативног изгледа, према пројекту мађарског архитекте Ђуле Партоша. Зграда је изграђена захваљујући средствима патријарха Германа и његовог брата Стевана Анђелића, проте сремскомитровачког, па се они стога и сматрају задужбинарима Гимназије.

Карловачка гимназија

С Р П С К А У Ч И Т Е Љ С К А Ш К О Л А У С О М Б О Р У

У Сомбору је 1. маја 1778. године почела да ради *Норма*, прва образовна институција за припремање учитеља код Срба и других јужнословенских народа. Њен оснивач, управитељ и главни предавач је био познати грађанин Сомбора, Аврам Мразовић, који је у то време био и директор свих српских школа у Бачкој, Барањској и Торонталској жупанији.

Мразовићева *Норма* радила је у Српској православној црквеној општини у Сомбору и била је једно време највиши ниво образовања у Срба, све док нису почеле са радом Гимназија (1791) и Богословија (1794) у Сремским Карловцима. Школа је у црквеној општини у Сомбору радила више од 30 година, све до 1811. године, када се уписала последња генерација учитеља.

Већ наредне школске године, 1812, у Сентандреји је основана прва Српска учитељска школа, као одговор на нове и нарасле потребе Срба за образованим учитељским кадром. Оснивач и директор Српске учитељске школе био је Урош Несторовић, Србин из Будима, који је у то време обављао и функцију врховног надзорника свих православних школа (укључујући грчке и румунске) у Аустроугарској монархији. Школа је у почетку трајала петнаест месеци, а затим је 1814. године продужена на две године. Током школовања изучавало се више световних предмета (педагогија, методика, историја и географија) и настава је извођена на латинском и српском (славеносрпском) језику.

Након четири године рада у Сентандреји, Школа је 1816. године поново пресељена у Сомбор, уз велико славље грађана Сомбора и целе Српске Војводине. И Српска учитељска школа у почетку је, такође, била смештена у згради Српске православне црквене општине, у којој је раније радила и Мразовићева *Норма*.

Велики допринос развоју Учитељске школе дао је њен управитељ, а потом и патријарх српски – Георгије Бранковић. Он је о свом трошку 1895. године подигао нову зграду *Прејарандије* у Сомбору, у којој је Учитељска школа радила све до 1948. године.

Годинама је Георгије Бранковић непрекидно и упорно радио на унапређивању народне просвете и културе, јер је јасно уочавао да само

школовани људи могу успешно да се боре за верска, национална, културна, образовна и политичка права српског народа. А, образовање увек почиње од учитеља. Због тога је помагао многе школе, а неке је и сам градио (на пример, у Даљу, Кулпину, Белом Брду, Сантову).

Нова зграда Српске учитељске школе – *Прејарандија* изграђена је у самом центру Сомбора. Била је то једносратна зграда, која је у приземљу имала канцеларије, собу за управника, архив, кабинете и стан за послужитеља, док су се на спрату налазиле учионице. У то време патријарх Георгије Бранковић је био и председник Савета школе. Иначе, Георгије Бранковић је и раније, у време док је као прота радио у Сомбору, руководио учитељском школом скоро 10 година – од 1862. до 1871. године.

Учитељска школа у Сомбору је, готово један век, била једина школа за припремање српских учитеља. С временом је стекла велики углед, тако да је у многим конкурсима за учитеље неретко стајао и услов да је *кандидат* завршио школу у Сомбору. Многи сомборски учитељи били су просветни и културни радници у свим крајевима насељеним српским живљем. Школа је била толико угледна и снажна да је одолела многобројним изазовима и у континуитету је обављала своју образовну и просветитељску функцију, развијајући и продужавајући наставу, најпре са две на три, а потом на четири и на пет година.

Здање Прејарандије у Сомбору

Многе познате личности, које су у историји и култури српског народа заузимале истакнуто место, биле су ђаци и професори чувене сомборске *Прејарандије*: Јоаким Вујић, Петар Коњовић, Јован Дучић, Исидора Секулић, Паја Радосављевић и многи други.

Учитељска школа – Сомборска препарандија прерасла је 1973. у Педагошку академију. Међутим, реформа ове школе тиме није престала. После вишегодишњих припрема, у Сомбору је 1. јула 1993. године основан Учитељски факултет, који је радио све до 31. јануара 2006. Тада је Савет Универзитета у Новом Саду донео одлуку да се Учитељски факултет у Сомбору трансформише у Педагошки факултет.

Аврам Мразовић

НОВОСАДСКА ГИМНАЗИЈА

Српска православна гимназија у Новом Саду, основана 1810. године, улази у ред важних просветних институција код нас. Одиграла је изузетно значајну улогу у образовању младих српских генерација, развијајући код њих идеје српства, родољубља, борбе за ослобођење од туђинске власти. Спада међу најстарије културно-просветне и образовне институције код Срба, чији почеци сежу далеко у прошлост. Друга је по реду гимназија основана у читавом Српству.

Почетком XIX века, о Светом Сави 1810. године, угледни новосадски трговац Сава Вуковић, племенити од Берегова¹⁶, даровним писмом приложио је 20.000 форинти за оснивање Српске православне гимназије у Новом Саду.

Сава Вуковић

У *Оснивачком њисму* Саве Вуковића наведена су три основна задатка која је Гимназија требало да испуни: опште образовање и васпитање у народном духу преко православне религије и народног језика. На подстицај владике бачког Гедеона Петровића и карловачког митрополита Јосифа Стратимировића овом племенитом делу придружио се и велики број Новосађана тако да је сакупљено више од 100.000 форинти, што је било довољно за оснивање школе. Хабзбуршки цар Франц I је 11. децембра 1811. године дао сагласност за оснивање школе. Али, тек 31. јануара 1816.

¹⁶ Сава Вуковић је рођен у Мостару 1740. године. Једно време је живео у Ријеци, а затим долази у Нови Сад, у град у коме је постигао највеће пословне успехе. У XIX веку израстао је у једног од најбогатијих трговаца у тадашњој Аустроугарској монархији. Цар Леополд доделио му је и племићку титулу 1791. године.

године потврђено је *Оснивачко писмо*, чиме су се стекли услови да се отвори први и други разред, а у новембру и трећи разред Гимназије.

На основу царске одлуке и у складу са *Оснивачким писмом*, формирану су највиши управни органи Гимназије – Патронат и Старатељство.

На челу Патроната били су карловачки митрополит и новосадски епископ, док су два члана били из конзисторије бачке, а четири члана давала је новосадска православна црквена општина. Патронат је одређивао наставну основу Гимназије, прописивао је уџбенике, бирао управитеље и наставнике школе, одређивао им плате и награде.

Старатељство је имало задатак да капитал Гимназије улаже и обезбеђује несметано финансирање школе. Оно је имало шест чланова, а чинили су га углавном бирани богатији трговци, занатлије и адвокати.

Са порастом броја ученика и разреда, Патронат се ангажовао да се Гимназији подари царска привилегија са правом јавности, која је омогућавала да сви свршени ученици Гимназије имају право да упишу било коју академију, лицеј и универзитет у Хабзбуршкој царевини без полагања пријемних и диференцијалних испита. Ову привилегију Франц Јозеф I је подарио Гимназији 26. октобра 1818. године.

Гимназија је остала шесторазредна све до 1848. године, а сви предмети су били на немачком језику, изузев веронауке, која се предавала на српском језику.

Свој свеобухватни развој Гимназија је доживела када је на њено чело дошао књижевни историчар и научник светског гласа Павел Јозеф Шафарик.

У периоду од 1816. године па до 1848. године Гимназија је имала седам управитеља (директора), а наставни процес је остваривало двадесет и седам професора. Међу њима најпознатији су били Милован Видаковић, Павел Јозеф Шафарик, Георгије Магарашевић и Јован Хаџић. Сматра се да је у том периоду Гимназију похађало више од 3.300 ученика, што је имало немерљив значај за развој интелигенције и за национални препород код Срба.

Гимназија је успешно радила све до револуционарних збивања 1848. године. Кобног 12. јуна 1849. године Нови Сад је бомбардован артиљеријском ватром са Петроварадинске тврђаве и том приликом се међу многим уништеним грађевинама нашла и зграда Гимназије.

То је условило да она настави са радом тек у октобру 1852. године. Видно осиромашена српска православна црквена општина крајњим напором је скупила средства за наставак рада школе. Она је обновљена као непотпуна четвороразредна гимназија, без права јавности. Издржавање четвороразредне гимназије било је велико оптерећење за Патронат и новосадску православну црквену општину. На срећу, помоћ је стигла из Беча 27. септембра 1860. године, лично од цара Франца Јозефа. У ствари, била је то његова понуда да се Гимназији додели помоћ из државне касе како би

она могла да постане потпуна осморазредna школа, под условом да очува свој верски и национални карактер. Разуме се, царев предлог је оберучке прихваћен, али ће проћи пет година пре него што Угарско намесничко веће обавести Патронат да је царско-краљевском резолуцијом наређено да се новосадска гимназија уздигне на ниво велике гимназије од осам разреда. Цар Франц Јозеф је истом резолуцијом Гимназији подарио и право јавности.

Након Аустроугарске нагодбе из 1867. године долази период великих промена у раду Гимназије. Угарске власти покушавају да, условљавањем давања државних субвенција, изврше асимилациону политику према Гимназији. Тако је, на пример, у школској 1870/71. години Угарски сабор изгласао помоћ Гимназији, али уз захтев да Министарство просвете добије право да одређује наставни план и професоре, што је Патронат одлучно одбио, уз образложење да је то у супротности са *Оснивачким њисмом* школе.

Након ступања на снагу Основног закона о средњим школама из 1883. године, Патронат се ипак нашао под личним надзором повереника угарске владе, који су два пута годишње обављали инспекцијску службу и присуствовали вишем стечајном испиту. Закон о средњим школама из 1883. године обавезао је управу школе да у још већој мери усагласи рад и организацију са државним школама, што је изискивало још већа материјална давања.

Поред гимназијског фонда, Гимназија се издржавала од школских активности и завештања бројних народних добротвора и задужбина. Ту свакако треба споменути задужбину Атанасија Гереског *Аџанасеум*, др Николу Крстића из Београда, Гедеона Дунђерског, брачни пар Пајевић из Новог Сада, Теодора и Персиду Мандић, Луку Милановића, Марију Петровић, Васу Јовановића Чичу, Задужбину Ђорђа Сервијског и многе друге.

Крајем седамдесетих година XIX века зграда Гимназије више није одговарала својим потребама. Формиран је Одбор за прикупљање прилога за проширење зграде Гимназије, који је почео са радом 1897. године. У току ове акције барон Милош Бајић¹⁷ поклатио је 200.000 круна за изградњу установе. Нова зграда је изграђена у ренесансном стилу, на месту старе, по нацрту Владимира Николића. Градња је започета 22. септембра 1899. године, а завршена је 1. јула 1900. године.

¹⁷ Милош Бајић рођен је у Земуну 1827. године. Отац му је био трговац, а мајка Петрија била је кћерка кнеза Милоша Обреновића. После погибије кнеза Михаила Обреновића, сестре и њихова деца су наследиле велико богатство. Заједно са капиталом који је стекао трговином, Милош Бајић је, с временом, постао велики богаташ, који је био у стању да помогне да се заврши нова школска зграда. За све заслуге и добротинства које је учинио, добио је титулу барона и био биран за посланика у Угарском државном сабору.

У периоду од 1868. до 1918. године у Гимназију је уписано 15.792 ученика. Прве ученице су уписане у школској 1894/1895. години. Највећи број ученика је био српске националности, али је било и Немаца, Јевреја, Хрвата, Мађара, Словака, Румуна и Русина, што најбоље сведочи о квалитету наставе у Гимназији. За разлику од других гимназија у Угарској, Патронат је решио да ученици без обзира на вероисповест плаћају исту цену школарине, као и да, уколико то својим радом заслуже, буду ослобођени плаћања школарине.

Гимназија је кроз читав XIX век била прави расадник српске интелигенције. Као ученици или као наставници у раду школе су учествовали: Јован Ђорђевић, Лаза Костић, Јован Туроман, Ђура Даничић, Коста Трифковић, Јован Јовановић Змај, Илија Огњановић-Абуказем, Јован Грчић Миленко, Паја Марковић Адамов, Милан Савић, Светозар Милетић, Михаило Полит-Десанчић, Тихомир Остојић, Исидор Бајић, Станоје Станојевић, Јован Радонић, Радован Кошутић, Милан Шевић, Павле Вујевић, Алекса Ивић, Радивој Кашанин, Радивој Петровић, Јован Максимовић, Милета Јакшић, Милоје Милојевић, Петар Коњовић и многи други.

У току Првог светског рата, зграду Гимназије је 1914. године преузела војска, а већ 1915. године у њој је била смештена војна болница. И поред тих тешких услова рада, у школским годинама 1916/1917. и 1917/1918. одржавана је редовна настава, уз велике потешкоће због недостатка професора и економске оскудице.

У новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца Гимназија је наставила рад. Њоме је и даље управљао Патронат, све док одлуком Министарства просвете Краљевине СХС, од 27. августа 1920. године, Гимназија није подржављена и добила име Државна мушка гимназија у Новом Саду. Ова одлука је дошла у право време јер Патронат, због ратом опустошене привреде, инфлације и аграрне реформе није више могао да се носи са економским тешкоћама и да самостално финансира рад школе.

Гимназија је 3. октобра 1931. године променила име у *Државна мушка реална гимназија краља Александра I*. Њен динамичан развој прекинут је априлским ратом 1941. године, када јој је забрањен рад, као институцији са јасно наглашеним националним предзнаком.

После Другог светског рата, Законом о национализацији из децембра 1946. године, а затим и допуном Закона из априла 1948, одузета је имовина православне новосадске општине. Тим прописима укинута су и фондови Патроната и његова управа над Гимназијом.

У послератном периоду Гимназија је, као и све друге образовне установе, била изложена честим реформама образовања. При том, она је увек служила као показатељ успеха предузетих новина у школском систему.

Од 1959. године Гимназија носи име једног од њених бивших ђака – Јована Јовановића Змаја. У њој је школске 2009/10. године, близу 1000 ученика (тачније, 983) уписано на четири смера: природно-математички

и друштвено-језички смер, смер за ученике талентоване за математику и општи спортски смер. Школа је до данас образовала више од 140 генерација матураната.

Гимназија је опремљена савременим училима и кабинетима, богатом школском библиотеком, лабораторијама, свечаном салом и физкултурном двораном. У Гимназији се одвијају и многе разноврсне ваннаставне активности. Прва српска јавна библиотека у Новом Саду основана у овој гимназији 1821. године, као и први српски хор, настао седам година касније (1828).

Новосадска гимназија данас, и после два века постојања, наставља са успехом да обавља своју важну просветну функцију, поносно носећи име великог српског песника и лекара из XIX века – Јована Јовановића Змаја.

Гимназија „Јован Јовановић Змај”

МАТИЦА СРПСКА

ОСНИВАЧКО ПИСМО

Матица Српска.

*Ми доле подписали добровољно се слажемо, и успано-
вљавано своје Друштво, као одно Мило, као рабиничко,
и единице судитиља дуљана за пољоу и славу народну душо.*

*I. Повод и намерице. — Нашице намерице соју-
зати. — Поводу ка за уведење овога Друштва сваб своје
на любви и редности ка одинителу славу, а намерице
сваб распросарањенице Ковинице сваб и просветителне на-
рода Српскага, то сваб, да се книже Српске рукописи
на свабих идејах и распросарањеницах, и то сваб и
остаде боду арестанки за свабду.*

Тако, а не иначе!

Оснивачи Матице српске

Гаврило Бозитовац, Јован Деметровић,
Јосиф Миловук, Петар Рајић,
Андрија Розмировић, Георгије Станковић,
Јован Хаџић

Оснивачко писмо

У фебруару 1826. године седморица грађана Будима и Пеште основали су друштво са задатком да ради у користи и славу српског народа. Усвојили су правила, названа Основ и уплатили чланске улоге. Потписе на овај оснивачки акт ставили су трговци: Гаврило Бозитовац, Јован Деметровић, Јосиф Миловук (покренуо акцију), Петар Рајић, Андрија Розмировић, Георгије Станковић и адвокат Јован Хаџић, који је био и први председник новооснованог друштва. Сви су се потписали укруг (да нико не буде ни први ни последњи), изјављујући: *Ми доле пошписани добровољно се слажемо*

Пошписани на оснивачком документу Матице српске

мо и установавамо једно Дружество као једно тело које равним (истим) и једним јединим духом за њолзу (користи) и славу народну дише. Повод к заведенију овога Дружества јесте једина љубов и ревности (стирање) к обшћему благу, а намереније јесте расиротираненија књижевства и просветленија народа Србској, то јесте, да се књије рукописне на свети издају и расиротиравају и то сад, и огад, без протанка за свагда.

Осим Бозитовца, који је био рођен у главном граду Угарске, сви остали су били пореклом из других крајева у којима су Срби живели: Деметровић из Далмације, Миловук из Трпиње код Вуковара, Хаџић из Сомбора, Розмировић из Сремских Карловаца, Станковић из Вршца, Рајић из Ковачице у Банату. У следећем седмочланом кругу налазили су се архимандрит манастира Крупе Герасим Зелић, рођен у Жегару у Далмацији, двојица Бечлија, по један Новосађанин, Темишварац, Бајац, Осјечанин. Међу трећом седморицом, који су се учланили августа 1826. године, била су и двојица из тек ослобођене Србије – Јеврем и кнез Милош Обреновић. Та географска разуђеност чланства показује да Матица, од самог почетка рада, није била нека уска, локална организација, већ у правом смислу речи – општесрпска институција.

Кнез Милош се може сматрати и првим великим добротвором Матице јер је уплатио петоструко већи улог од свих осталих. Као добар државник, визионар и политички стратег схватио је да је ово друштво општесрпско, које може бити снажан кохезиони фактор народа на културном плану, а можда и више од тога. Кнез Милош остаје члан Матице доживотно, чак и после уписа у Матицу кнеза Александра Карађорђевића који га је смењо са власти. Године 1845. у Матицу се уписао и велики Његош, чиме се и династија Петровића наша у *заједничком српском колу*. Све то снажно симболизује настојања Матице да културно-образовним активностима повеже српски народ и умањи политичке сукобе и трвења унутар њега самог.

После кнеза Милоша и првог дара Саве Текелије из 1833. године, међу значајним задужбинарима и добротворима нашао се и Јован Нако – великосентмиклушки велепоседник и племић. Он оснива *Фонд за њоуларисање српске књижевности*, дарујући му 1837. године пет хиљада сребрних форината.

Улога добротвора у развоју Матице српске увек је била изузетно велика и значајна. Поред наведених, истакнимо још и добротворе: Ђорђа Радака, Марију и Јована Трандафила, Милоша и Марију Димитријевић, Михајла Пупина, Богдана Дунђерског и многе друге.

Годину дана после Накиног дара, почиње права *Текелијина ера* у Матици српској. На седници Матице од 21. августа 1838. године, председавајући Сава Текелија предаје под надзор Матице своју задужбину *Текелијанум*,

Сава Текелија, рад Тана Мора, 1861.

која је постала стециште младих интелектуалних снага српског народа и, заједно са Матицом, центар важних културних акција и иницијатива.

Нове могућности за снажнији и садржајнији развој Матице указале су се њеним пресељењем у Нови Сад 1864. године. У последњој четвртини XIX века, па све до Првог светског рата, у Матици се развија значајна просветитељска делатност. Истакнимо да се у то време публикује серија од преко 160 *Књига за народ* (1885–1932), које су, заједно са *Календаром* Матице српске, за многе читаоце биле једино приступачно и поучно штиво, штампано у великом тиражу за то време.

Крајем Првог светског рата, услед тешких последица окупације, Матица остаје јако осиромашена и онемогућена да се на прави начин бави радом у корист свог народа. Због тога ће уследити дуготрајна осека у њеној активности. Тек уочи Другог светског рата почеле су да се јављају нове иницијативе и да стасавају млађе снаге, способне и жељне да учине садржинске промене у раду Матице, а које ће доприносити развоју и напретку српског народа.

После Другог светског рата Матица је постала веома уважена институција највиших интелектуалних снага друштва. Њена делатност усмерена је ка виталним подручјима српске културе, нарочито у области језика, писма и књижевности, али и према развоју других хуманистичких, па и природних наука.

Лейојис Матице српске је књижевни часопис који без већих прекида излази још од 1824. године. Покренут у Новом Саду под називом *Србска лејојис*, а штампан у Будиму, овај часопис је по замисли његовог покретача, Георгија Магарашевића, постао гласило у којем су представљани резултати српског књижевног и научног стваралаштва. Уз то, *Лейојис* се систематски бавио и питањима која у средиште пажње стављају језик,

књижевност, историју, религију, фолклор и културу, не само српског народа него и целог словенског света. За све време свога трајања *Лейхойис* је био и остао водећи српски часопис који је настојао да окупи проверене вредности српске књижевности, науке и културе. Прекиди у раду су настајали само у времену великих историјских догађаја, када није било елементарних услова за културни рад: у периоду снажних настојања угарске администрације да угаси установу 1835–1836, у време револуционарне 1848. године, као и током Првог и Другог светског рата.

Поред *Лейхойиса*, у оквиру Матице српске, посебно место заузимају њена Библиотека, Галерија и издавачка делатност.

Библиотека Матице српске улази у ред најстаријих српских библиотека од националног значаја. У односу на број публикација које се у њој чувају, она је по величини друга библиотека у Србији. Њени зачеци сежу далеко у прошлост, све до 1826. године и првих издања Матице. Већ од августа 1838. године фонд Библиотеке доступан је и спољним корисницима.

Галерија Матице српске основана је с циљем да се у њој скупљају вредни уметнички предмети и дарови значајни за историју српског народа. Један од првих поклона била је колекција од 11 породичних портрета коју је Сава Текелија поконио Матици. Галерија је данас, са фондом дела насталих у периоду од 16. до 20. века, један од најбогатијих уметничких музеја у земљи. По значају и целовитости, издвајају се збирке сликарства, графике, цртежа, склуптуре, акварела, пастела, колажа, примењене уметности, документарног материјала и позајмљених дела Матице српске.

Издавачки центар Матице српске данас објављује књиге у антологијској едицији српске књижевности и то је највећи подухват у српском издаваштву. Прво коло антологијске едиције *Десет векова српске књижевности*, у десет књига, објављено је у јуну 2010. године, док је друго коло, такође у десет књига, објављено у јулу 2011. године.

Под окриљем Матице српске, група еминентних историчара прихватила се великог и веома важног посла на изради Српског биографског речника. Ова енциклопедијска публикација доноси биографије свих значајнијих личности из српске историје од првих писаних споменика, дакле од IX века, до 1945. године. У Редакцији Српског биографског речника завршен је огроман истраживачки поступак и сакупљени су подаци о 30.500 личности. Сам Азбучник чини око 22.500 досијеа личности које су оставиле трага у српској историји, а као посебан фонд чувају се подаци о око 5.500 личности странаца, који су на разне начине везани за српски народ.

Као пројекат Матице српске, а у организацији Одбора за стандардизацију српског језика, Редакторска група приредила је *измењено и допунљено* издање *Правойиса српскога језика* Матице српске из 1993. године (и у поновљеним издањима 1994. и 2002).

Матица српска и Српска академија наука и уметности, заједно са Заводом за уџбенике као извршним издавачем, објавили су прву књигу првог тома *Српске енциклопедије* (А–Бео), чиме је започело остварење замисли о националној енциклопедији у десет томова. Њен главни циљ јесте сакупљање, систематизовање и енциклопедијско тумачење свеукупног историјског развоја и савременог положаја српског народа и да прикаже његов допринос европској и светској култури и цивилизацији.

Матица има и свој гласник, који је био покренут још 1946. и излазио повремено до 1949. године. Нова серија *Гласника Матице српске* покренута је 2008. године, ради редовнијег и потпунијег информисања сарадника Матице српске и шире јавности о активностима ове најстарије културне и научне институције српског народа. У *Гласнику*, који излази једном месечно, објављују се кратке информације о свакодневном раду часника, научних сарадника и чланова Стручне службе Матице српске, Библиотеке Матице српске, Галерије Матице српске и Издавачког центра Матице српске.

Матица има седам научних одељења: за књижевност и језик, за друштвене и за природне науке, за ликовне уметности, за сценске уметности и музику, Лексикографско одељење и Рукописно одељење, које води богат и драгоцен архив, претежно књижевних рукописа.

Статус Матице српске регулисан је Законом о Матици српској, који је донела Скупштина Србије 1992. године. Тај *lex specialis* првим чланом дефинише Матицу као *јединствено и самостално књижевно, научно и културно друштво којим ујављају његови чланови*. Сходно одредбама тог закона, Матица бира своје органе који утврђују политику, програме и планове рада и старају се о њиховом спровођењу. То су Скупштина, Управни одбор, Извршни одбор, председник, потпредседници и секретар.

У нови миленијум Матица је ушла као снажна културно-образовна и научна институција српског народа која је у стању да се понесе са изазовима и потребама новог доба и захтевима актуелних историјских околности – а све на корист и напредак српског народа.

* * *

Седиште Матице српске налази се у задужбинском здању велике добротворке Марије Трандафил (1816–1883). Изградња овог објекта финансирана је средствима фонда Марије Трандафил, под називом *Задужбина Марије Трандафил за српску православу сирочад у Новом Саду*. Радови су почели у јулу 1910. године и у целости су завршени до краја 1912. године. Зграда је изграђена на доброј локацији у Новом Саду – на углу трга Марије Трандафил и улице Матице српске. У почетку се у њој налазио Завод за српску православу сирочад и Градска читаоница. Матица српска

Марија Трандафил

Други важан део њеног добротворног рада био је усмерен на унапређивање културно-просветне делатности. Основала је Фонд за стипендирање сиромашних талентованих ђака Новосадске српске гимназије, као и Фонд за материјалну помоћ Николајевске и Успенске цркве. Ипак, њено највеће завештање било је оснивање *Завода за српску православну сирочад*, чију је управу поверила Матици српској. Одредила је новчани износ за подизање зграде у којој ће Завод бити смештен и од које ће се издржавати његови питомци. Такође,

Мајица српска

се у ово здање уселила 1926. године и оно је, с временом, постало симболом седишта српске културе.

Марија Трандафил, родом из угледне новосадске породице Поповић, улази у ред великих добротвора, који су много задужили српски народ. Значајан део њене хуманитарне делатности био је усмерен на бригу о новосадској сиротињи, посебно о сиромашним брачним паровима, удовицама и болесницима. За време Првог српско-турског рата 1876. године била је председница одбора за прикупљање помоћи српским рањеницима.

Такође, прописала је и правила по којима се у Заводу радило и њиме управљало.

За такав свој самопрегоран рад Марија је одликована Орденом Црвеног крста.

Умрла је у Новом Саду 1883. године и сахрањена поред супруга, Јована Трандафила, и деце, Софије и Косте, у Николајевској цркви.

ТЕОДОР – ТОША АПОСТОЛОВИЋ

Манастир Светог архангела Гаврила, у Градском парку у Земуну, подигао је угледни земунски грађанин Теодор – Тоша Апостоловић, како је забележио – *себи и својим родитељима на вечни ђомен.*

Теодор потиче из Македоније и верује се да је рођен у Битољу око 1745. године. У Земун је дошао као двадесетогодишњак, са два брата и одмах су почели да раде сапунцијски занат. Касније је Тоша напустио овај посао и окренуо се трговини. Био је способан, вредан и вешт трговац, који је стекао вредно газдинство. Међу грађанима Земуну био је веома цењен и као такав биран за члана црквене општине.

Тоша се истицао и добротворним радом, а једно од тих важних добро-

*Црква Светиої арханїела Гаврила
у земунском ѓарку*

чинстава које је он оставио свом граду јесте бунар поред пута за Бежанију. Дуго је ово место било омиљено излетиште грађана Земуну, који су ту долазили појединачно, породично и у групама. На бунар су организовано долазили и ученици у пратњи учитеља, као и културно-уметничка друштва која су поред њега изводила програм. Назив *Тошин бунар* и данас се употребљава за Бежанијску улицу, раније звану Бежанијски пут.

Манастир Светог архангела Гаврила подигнут је у XVIII веку, 1786. године, на месту где је раније стајала мала црква од дасака. На молбу ктитора,

аустријски цар је 1785. године одобрио да он о свом трошку подигне цркву, али да у њој не сме да се врши богослужење сваки дан, већ само за верске празнике. Међутим, већ 1787. године дворски ратни савет је дозволио да се у храму богослужење одржава недељом. Поред тога, Теодор је прихватио да сам издржава једно свештено лице, а када је он умро, 1810. године, ту обавезу је преузела православна црквена општина.

Црква је подигнута у барокном стилу. Звоник је двоспратан, с тим што је други спрат дозидан 1840. године, што је означено крупним рељефним бројкама на фасади. Црква је обновљена 1986. године. Између два светска рата црква је била уступљена руској емиграцији, а од 1972. године враћена је Српској православној цркви. Од 1990. године, одлуком архијереја, уз ову цркву образован је женски манастир.

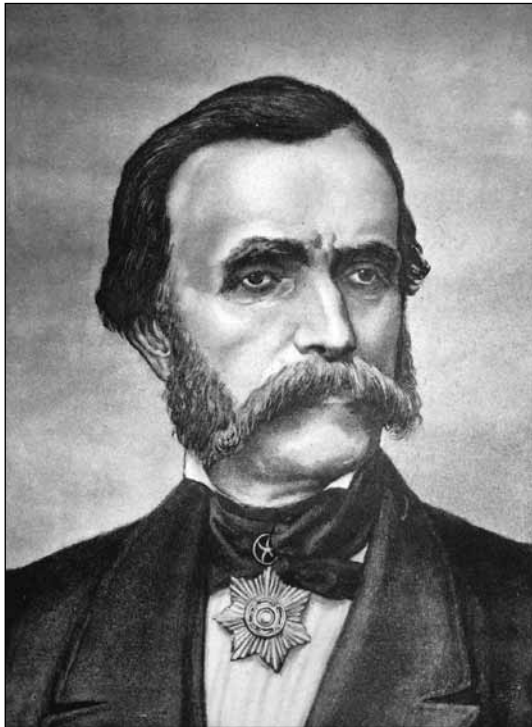
Свѣи Арханѣл Гаврило

МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ

Миша Анастасијевић, *дунавски кайетан* и велики народни добротвор, рођен је 24. фебруара 1803. године у Поречу, некадашњем острвском градићу на Дунаву. Рано је остао без родитеља и одрастао је уз помајку Миљу, са којом је у више махова бежао преко Дунава, плашећи се турског зулума и страха од одмазде. Са једанаест година, тек описмењени дечак, постао је учитељ у новоотвореној поречкој школи, *на неколико месеци, док се сѝари учиишељ не враићи из збеѝа.*

Након Другог српског устанка Миша Анастасијевић почиње интензивно да се бави трговином. У међувремену је добио и звање *ђумруѝије* (цариника) на Дубравичкој скели, с платом од 25 гроша месечно. Оженио

Миша Анастасијевић
(1803–1885)

се Христином, сестром секретара кнеза Милоша, са којом је изродио пет кћери. Све су се оне удале за мужеве који су у то доба били на добрим, високим положајима. На пример, кћи Јелена је била удата за Васу Гарашанина, синовца Илије Гарашанина, добро познатог министра у владама тадашње Србије; Сара се удала за Ђорђа Карађорђевића, сина старијег Карађорђевог сина Алексије; Ружица се удајом за Арсенија Црнојевића нашла у старој породици Црнојевића, која је имала велике поседе у Мађарској и др.

Миша је тиме себи отворио пут да непосредно учествује у политичком животу Србије. Укључује се у поли-

тичку борбу у време Светоандрејске скупштине 1858. године, желећи да кнеза Александра замени његов зет Ђорђе Карађорђевић. Врхунац његове политичке каријере и политичког ангажмана био је избор за председника Светоандрејске скупштине. Међутим, у политици Миша није био тако успешан као у трговини. Разочаран у политику и политичаре, подноси оставку, напушта Србију и одлази у Румунију. Настанио се у Букурешту одакле је неколико пута долазио у Београд, додуше увек у дискрецији. Остало је упамћено да је Миша у то време доста путовао Европом, да је организовао балове, позоришне представе и ловачка дружења, на којима су често као гости били и румунски краљевски пар – краљ Карољ и краљица Силва.

Своје трговачке послове Миша је увећало проширио и унапредио у ортаклуку с кнезом Милошем, с којим је, углавном, извозио стоку. Већ 1827. године постао је *думенцибаша*, што ће рећи старшина дунавских кормилара. Након проглашења Хатишерифа 1833. године, кнез Милош је Миши доделио титулу *дунавског кайеџана*. Била је то висока почасна титула, која је спретном трговцу, какав је био Миша, омогућила знатне трговачке привилегије, као што је био монопол на извоз соли из Влашке и Молдавије, а касније и монопол на увоз соли из Аустрије.

Бавећи се успешно трговином, Миша је изградио прву српску мултинационалну компанију, која је запошљавала око 10.000 људи и располагала са око 80 бродова. Средином XIX века био је један од највећих трговаца на Балкану.

Крајем шездесетих година XIX века, Миша је почео изградњу велелепне палате на Великој пијаци у Београду, данашњем Студентском тргу. Пројектант је био чувени чешки архитекта Јан Невола. Грађевина је саграђена као репрезентативна монументална палата, која је у то доба била једна од највећих и најлепших зграда у Србији. Дванаестог фебруара 1863. године Миша је написао *завештајно писмо* министру просвете у коме га је обавестио да ову прелепу грађевину *поклања отеческој за просвејне потребе*. У зграду се, убрзо након тога, усељава Велика школа, Гимназија, Народна библиотека, Музеј и Министарство просвете. Данас се у њој налази Ректорат Београдског универзитета.

Поред изградње ове палате и њеног завештања отечеству, Миша је као велики народни добротвор помагао сиротињу, подизао цркве и школе и дотирао културно-просветни рад. Захваљујући њему основана је *Прва српска читалоница* у Београду 1846. године, која је подстакла оснивање још 70 читалишта широм Србије. Такође, помагао је оснивање и рад Народног позоришта, Народног музеја и Српског ученог друштва, чији је једно време био и почасни члан. Помагао је многим писцима, плаћајући им штампање књига, или дајући им знатне финансијске позајмице. Многим је касније опраштао дугове које они нису могли да врате.

Капетан Миша Анастасијевић умро је на Светог Саву, 1885. године у Букурешту. Сахрањен је у Румунији, у селу Клежани, у цркви коју је за живота подигао. Црква је у земљотресу 1977. године тешко страдала. Почетком XX века (1909) у Београду је формиран Одбор за пренос посмртних остатака Мише Анастасијевића у наш главни град, али та намера ни до данас није остварена. Миша Анастасијевић, дунавски капетан и велики народни добротвор, засигурно је заслужио да почива у свом *ојћечџтву*.

*Капетан-Мишино здање
Ректорат Београдској универзитету, Сјуденџски џир 1*

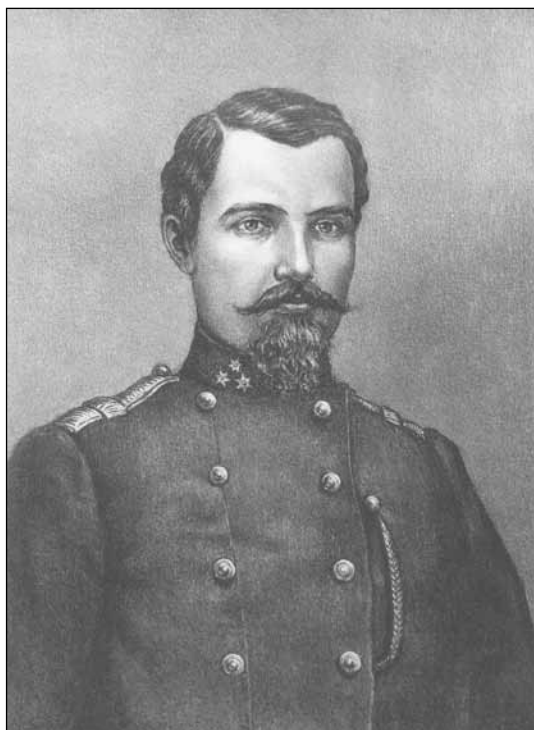

НИКОЛА ЧУПИЋ

Задужбина Николе Чупића једна је од најстаријих задужбина код нас, која је била искључиво намењена издавању књига. Основао ју је Никола Чупић, унук Стојана Чупића (*Змаја од Ноћаја*).

Николина мајка Василија била је кћерка Стојана Добриловића – Чупића који је, још као дете, дошао из Херцеговине у Мачву.

Никола Чупић родио се у Шапцу 1836. године. Имао је свега шест година када му је умро отац, шабачки трговац Куртовић. Основну школу завршио је у Шапцу, а као достојни наследник свога деде Стојана Чупића уписао је и успешно завршио Артиљеријску школу, као трећи у рангу. По завршеној школи, 6. новембра 1856. године, Никола је добио чин потпо-

Никола Чупић
(1836–1870)

ручника, а затим је следило усавршавање војничког позива у Бечу, па повратак у Србију и напредовање у служби. Новембра 1859. године произведен је у чин поручника, а већ јануара 1861. године у чин капетана друге класе. Указом књаза Михаила Обреновића, од 4. септембра 1863. године, постао је капетан прве класе. У том чину завршио је војничку каријеру, коју је морао да прекине јер се разболео од туберкулозе, у то време неизлечиве болести.

О Николи је Милан Ђ. Милићевић, његов биограф и добар познавалац, написао: *Никола Чупић је био човек коме није било ласно наћи друћара у свему једнака.*

Младић црне љути – тојово јарав – свејлих црних очију које сведоче бојати ум шито љодире кроз онај љредмеј који размајтра; љорасјом висок, вишак и врло сјасиј; за добра здравља своја одвећ дичан, љоносиј, жив и окрејан, а и кад ја је болест била освојила, ојетј је осјтао љих, миран, не изљубивши мноо од своје љоносијосји.

Никола је у потпуности био посвећен војничком позиву и политика га није занимала. У току школовања, а и касније у војничкој служби посебну љубав и дар испољаво је према математици и нацртној геометрији, а веома је волео да чита и да игра шах.

Женидбом је ушао у владарску породицу Обреновић. Његова супруга Ђермила била је кћерка господар Јована. Али, како деце нису имали, брак се није одржао и, уз сагласност цркве, супружници су се развели.

Никола се разболео од туберкулозе већ у тридесетој години. Најпре се лечио у Бечу, а затим путујући по јужним крајевима Европе. По савету лекара, у јесен 1869. године, отишао је у Алжир, у град Оран. Надао се да ће му топао медитерански ваздух помоћи при лечењу опаке болести. Нажалост, то се није догодило и Никола је умро 31. јануара 1870. године, у својој 34. години. Сахрањен је у том далеком алжирском граду.

У Орану, пред смрт, Никола је 8. јануара 1870. године написао тестамент, у коме је расподелио своју имовину: по 100 дуката оставио је двома сестрама од тетке, стрицу и кћерци мајора Протића, *а све осјтало, љокрејно и нејокрејно моје имање, да се ујојреби на издавање научних и моралних дела.*

У последњем писму, које је Никола упутио свом пријатељу Ђенералу Протићу, остало је забележено: *Час је љу; мреји се мора, лека ми нема; моћи немам да се кући врајим; ах, срјско сунце, срјска земљо!... Хијтам да најравим расјоложење мојим имањем док још ово мало душе у мени љраје; кад не бих среће да, као шито моји сјари, будем од корисји својој ојтацбини; на бојном љољу, са сабљом у руци, за шито се увек сјремах, осјавићу све своје имање на љросвејне цељи, ље да бар на овом љољу својој земљи љомојнем. И љросвејта је ошјра као бојни мач; и она може да љојњави Турке и освети Косово.*

Димитрије Матић, тадашњи министар просвете и црквених дела Кнежевине Србије, одмах по обавештењу из Орана о Чупићевом тестаменту, одредио је 21. октобра 1871. године Комисију од дванаест чланова са задатком да утврди стање Чупићеве заоставштине и поступи по одредбама тестаента. Комисија је веома одговорно приступила повереном и сложеном послу, јер се Чупићева заоставштина састојала не само од готовог новца, већ и од непокретности. Из масе покојникове заоставштине требало је измирити разне дугове, као и завештане легате и пријављене повериоце.

Комисија је касније прерасла у Одбор Чупићеве задужбине, који је наложио да се најпре утврди тачно стање имовине којом се располаже, па да се тек након тога приступи изради Статута Задужбине. У први састав Одбора су ушли: Јосиф Панчић, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић, Стојан Бошковић, Сава Сретеновић, Коста Протић, Ђорђе Малетић, Јован Анђелковић, Миливоје Прајзовић, Мата Карамарковић, Јован Павловић и Коста Маринковић. Како задужбински новац не би лежао бесплодан, Одбор је решио да га, до доношења Статута, издаје четири године под интерес са 10 процената

Након окончања дугих судских парница и поравнања са претендентима на заоставштину, Одбор је 22. децембра 1874. године донео Уредбу о оснивању и почетку рада Задужбине Николе Чупића. Управни одбор Задужбине одмах је огласом позвао књижевнике да конкуришу и објављују књиге о трошку Задужбине. Прва књига коју је Задужбина објавила било је дело Милана Ђ. Милићевића *Чујићи, Стојан и Никола*. Штампана је 1875. године.

Задужбина је успешно радила 65 година и за то време издала 33 књиге посебних издања, међу којима посебно треба истаћи популарна издања: *Српске народне зајонейке* Стојана Новаковића, *Десетих Ђурађ Бранковић* Чедомиља Мијатовића, *Поменик знаменијих Срба у српској народо* Милана Ђ. Милићевића, *Примјери чојстива и јунаштва* Марка Миљанова и др.

Од 1877. године Задужбина је почела да издаје и посебан часопис *Годишњица Чујићеве задужбине*, у коме су објављивани годишњи извештаји о раду Задужбине и одабрани текстови познатих аутора о темама из историје, књижевности, географије, права, филологије, етнографије, фолклора и других области које су занимале широки круг читалаца. *Годишњица* је с временом постала најважније издање Задужбине. Било је замишљено да ова публикација излази једном годишње, али то није било увек могуће. Некада су узрок за то били ратови, а некад и недостатак новца. Наиме, главни приход Задужбина је остваривала од интереса на главницу, док је од продаје књига била мала зарада. Цене књига су биле ниске (приступачне широком кругу читалаца), а уз то велики број примерака поклањао се установама, школама, читаоницама и приватним лицима. Укупно је штампано 69 свеака *Годишњице Николе Чујића*. Примерци ове публикације наручивани су из многих места: Петрограда, Париза, Њујорка, Граца, Загреба, Сплита, Скопља... *Годишњица* се помињала и цитирала у научним књигама, часописима, расправама и наметнула се као веома вредан и важан алманах свог доба. Последња *Годишњица* објављена је 1940. године.

Од 1880. године, па све до почетка Другог светског рата 1941, на дан смрти Николе Чупића одржавана је у сали Велике школе (Ректората) свечана јавна седница Задужбине и даван парастос њеном оснивачу.

Капитал Задужбине налазио се код Државне хипотекарне банке у Београду и 1. октобра 1940. године износио је 88.929 динара, без урачунате камате.

Нападом Немачке на Југославију 6. априла 1941. године угасио се рад Задужбине. После Другог светског рата Задужбина Николе Чупића стављена је под управу Задужбинског одељења Савета за просвету, науку и културу Владе Србије.

Гробље у Орану је касније преорано и посмртни остаци Николе Чупића су тако нестали без трага. Али, име овог великог добротвора српске културе трајно је сачувано у књигама које је објавила Задужбина чији је он оснивач.

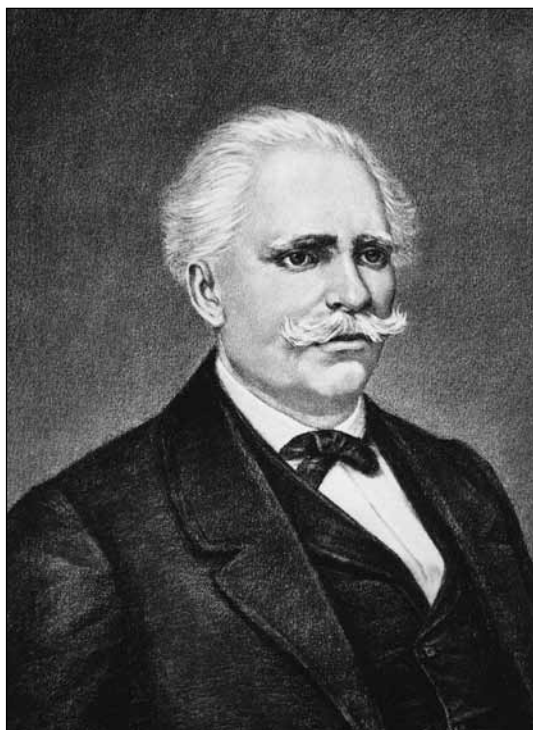

Публикација Задужбине Николе Чупића из 1941.

ИЛИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ КОЛАРАЦ

Илија Милосављевић Коларац, трговац и велики добротвор српске просвете, рођен је око 1800. године, у Коларима, селу надомак Београда. Потиче из сиромашне породице и са непуних 14 година долази у Београд, тражећи посао. Налази смештај код рођака у Панчеву, а овај га потом упућује у Вршац да изучи трговачки занат. Након непуне три године, поново долази у Београд и запошљава се код Милутина Радовановића, тада највиђенијег београдског трговца. Ту је упознао и газдину кћер Синђелију, којом се касније оженио. Становали су на Дорћолу, где је Илија убрзо отворио и свој дућан. Тада је свом презимену додао и назив *Коларац*, по селу из којег је потекао.

Илија Милосављевић Коларац
(око 1800–1878)

Након десетак година успешног пословања, Илија Коларац поново одлази у Панчево, у коме почиње да се бави трговином свињама и храном. Са ортацима, рођаком Ђорђем Јовановићем, а затим и Ђорђем Вајфертом, дедом чувеног београдског пивара, проширио је послове – све до Беча и Пеште.

У Београд се враћа после женине смрти 1856. године. Наставио је да тргује сољу и шалитром. Као добар познавалац Београда и живота у њему, свестан да турско време неповратно пролази, купује имања у близини Варош и Стамбол-капије. Када су Турци напустили Београд 1872. године и држа-

ва конфисковала њихову непокретну имовину, Коларац купује неколико плацева на добрим локацијама, насипа шанац који је опасивао град и на том месту подиже кућу, башту, апотеку и дућан.

Добротворним радом почео је да се бави доста рано. Тако је, још 1857. године, заједно са Томом Вучићем Перишићем основао *Фонд за ѿо-мен ѿоинулим Србима у бојевима за ослобођење Србије од 1804. до 1815. ѿодине*, у који је уложио 250 дуката. Четири године касније (1861), на позив Светозара Милетића, Илија Коларац приложио је 400 дуката и Фонду за стварање *Правне академије*, у оквиру Матице српске. Иначе, са супругом Синђелијом постао је члан Матице српске 1854. године.

Што је више залазио у године, смањивао је своје трговачке послове и све је више живео од ренте. Почетком 1878. године неочекивано је опту-жен да је учествовао у Тополској буни, која је букнула крајем 1877. годи-не. Осуђен је на пет година робије и казну је издржавао у пожаревачком затвору. После неколико месеци тамновања, помилован је Кнежевим ука-зом, поводом проглашења независности Србије, 10. августа 1878. године. Тада је већ био у дубокој старости, имао је око осамдесет година. Након изласка из затвора проживео је још само неколико месеци и умро је 6. ок-тобра 1878. године у својој кући код Стамбол-капије. Сахрањен је на бео-градском Новом гробљу.

Са супругом Синђелијом није имао деце и тестаментом је сву имовину оставио на корист српском народу. Задужбина Илије Милосављевића Колар-ца основана је 1878. године и једна је од највећих задужбина у нас. Касациони суд је, након више судских парница са претендентима на наследство, 26. окто-бра 1881. године признао задужбину и она је од тада почела свој успешан рад. Према тестаменту, задужбину су чинила два фонда: *Књижевни фонд Илије М. Коларца*, који је он основао још за живота (1861), и *Фонд за ѿодизање српској универзитетѿа*, који је по тестаменту требало да се зове *Универзитетѿ Илије М. Коларца основан сојсѿивеним ѿрудом на користѿ свој народа*.

Књижевни фонд Илије М. Коларца награђивао је књижевна дела писа-на ћирилицом, не само Срба из Кнежевине Србије, већ и вредна књижевна дела Срба из *свију ѿредала српских*. Књижевни фонд је издавао књиге у више библиотека, у којима су наши најпознатији књижевници и научни-ци штампали своја дела, као што су били Иво Андрић, Александар Белић, Владимир Ђоровић, Иван Ђаја и др. Најпознатије библиотеке тога фонда су биле *Мала библиотѿека*, *Редовно издање* и *Поучна библиотѿека*.

Одлуку о изградњи Коларчевог универзитета на Студентском тргу у Београду донео је Одбор Коларчеве задужбине 26. јуна 1927. године. Згра-ду је пројектовао архитекта Петар Бајаловић, професор универзитета, и она је завршена 1932. године. Од тада се у Задужбини одржавају многе културно-образовне, музичке и друге важне друштвене активности.

У току Другог светског рата у Задужбини је успостављена Комесарска управа, али због малог прилива новца, њен рад једва да је и постојао. Приходи су се, углавном, убирали од активности које су се одвијале у Великој дворани. У току ратних дејстава имовина Задужбине је или уништена или је тешко страдала. На пример, потпуно су уништене зграде на плацу код Кнежевог споменика на Тргу Републике, а у борбама за ослобођење Београда и велики део зграде Задужбине страдао је од пожара.

После Другог светског рата Задужбину је задесила иста судбина као и друге задужбинске установе код нас. Плац на Тргу Републике експроприсала је општина а, према закону о аграрној реформи, одузета су и имања у општинама Супска, Ђуприја и Железник. Остао је само мањи број свезака и књига које је Задужбина својевремено објавила у оквиру својих библиотечких издања.

Тек 1. априла 1992. године Задужбини Илије М. Коларца враћен је статус задужбине, док поступак за враћање њене непокретне имовине у целости још траје.

*Задужбина Илије М. Коларца
Коларчев народни универзитет, Студенјски тир 5*

ЗАДУЖБИНА СВЕТИ АНДРЕЈ ПРВОЗВАНИ

Задужбина Свети Андреј Првозвани основана је 1857. године. Њени оснивачи су били Илија Милосављевић Коларац и Тома Вучић Перишић, *ради њомоћи учесницима ослободилачких рајнова, њиховим њородицама, а њре свеја деци.* Задужбина је радила без прекида до Другог светског рата и за то време велики допринос дала је унапређењу науке, образовања и културе у нашој земљи.

Свети аѡсѡол Андреј Првозвани

Рад Задужбине обновљен је 16. фебруара 1992. године. Године 1997. Задужбина је започела програм ревитализације села. Први корак у том правцу било је отварање амбуланте у селу Цветојевац код Крагујевца, као и осавремењивање рада основне школе у истом селу и обнова сеоске цркве Светог Илије пророка.

Задужбина је организовала, од 3. до 12. септембра 2004. године, у Конаку кнегиње Љубице у Београду изложбу икона под називом *Икона – ѡрозор ка Боју*, на којој је било представљено 200 икона. Откупљене иконе дариване су школама, дечјим домовима, болницама и другим институцијама намењеним деци.

АТАНАСИЈЕ ГЕРЕСКИ

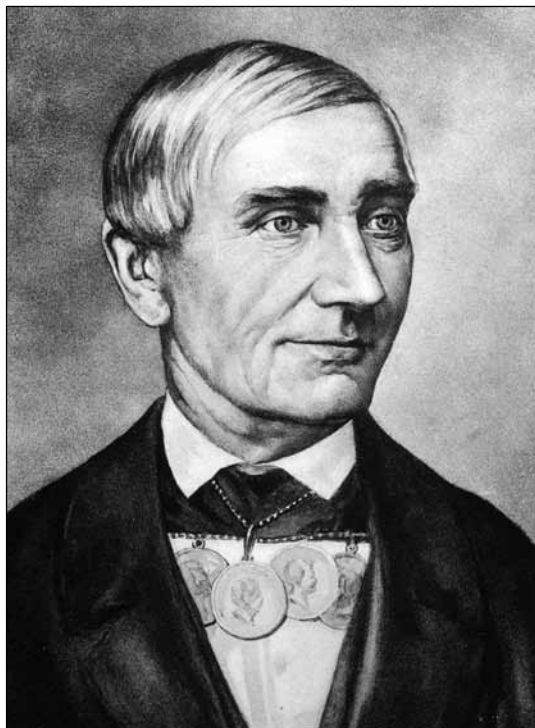
Атанасије Герески, народни и просветни добротвор, родио се у Черевиху, у Срему, 1810. године. У родном месту је завршио основну школу, а затим је почео да учи трговачки занат. У Бечу је, у једној трговачкој радњи, провео шест година. Пут га затим води у Трст, одакле, уз помоћ српског учитеља Димитрија Владисављевића, који му је из црквеног фонда дао шест шпанских талира, креће за Цариград, а одатле за Одесу. Дајући му новац, учитељ Димитрије му је на расстанку рекао: *Ако Вам Бој помоине, ви ћете нам њај новац враћити.*

Атанасије одлази у Русију и трајно се настањује у Одеси, важној и великој трговачкој луци на Црном мору. Уз помоћ трговачке куће

Ризнића, која га је препоручила једној другој трговачкој радњи, својом вредношћу стекао је поверење газде, који га води са собом у Француску и Швајцарску, где склапају трговачке послове.

Атанасије успешно савлађује трговачке вештине у пословању, добро зарађује и убрзо отвара самосталну трговинску радњу. У свом економском успону сетио се Трста, црквеног фонда и свог дуговања – и позајмицу је вратио у стоструком износу. Поред тога, цркви је послао и много вредних дарова.

Пуних 50 година Герески је живио и радио у Одеси. Био је један од

Атанасије Герески
(1810–1885)

највиђенијих трговаца у том граду, често биран у многе одборе и одликован од државе и грађана.

На крају радног века, пожелело је да се врати у отаџбину. Долази кући и 1880. године настањује се у Новом Саду. Ту је и преминуо, после само пет година проведених у њему (1885).

Септембра 1878. године, Герески је одредио суму од 20.000 руских рубаља за оснивање ђачког конвикта – своје задужбине, под називом *Аџанасеум Герески*. Она је била основана при Српској гимназији у Новом Саду и помагала је школовање српских ђака. Предајући овај легат српској школи, рекао је: *Од младости своје желео сам и Боја молио да ми ђодари здравља и живота и даде да узмоју учинији добра свом милом народу. И Бој милосџиви услиша ми молићиву и блајослови џруд мој и ево ћу да учиним колико моју за овај мах.*

Две године пред смрт (1883) завештао је и своју кућу за помоћ сиротињи, а све остало имање, у вредности више од 30.000 форинти, дао је Српској девојачкој школи и Матици српској у Новом Саду.

Андра Гавриловић, у књизи *Знаменији Срби XIX века*¹⁸, истиче да су и узрок и џовод за ова добротинсџива лежали у с р ѝ с к о м осећању Герескоја. Цитирао је и једно Атанасијево писмо у коме он каже: *Рођен од маџере срџске у срџском месџу Черевџу у џравославном Срему, џремда сам касније ново оџечесџиво нашао у једноверној Русији и џраду Одеси, нисам мојао милу своју колевку заборавији, нији сам се мојао искључији из милој рода, народа срџској, неја сам желео, ма џде ми косџи маји земља џримила, и џосле смрџи живетији у народу у ком сам се родио, и сџомињаји се с усрдијем у земљи у којој сам сунце џрво ујледао. По вољи налазим да је Србима народ свој највеће блаја и бији џримеом унуцима и џрауницима срџским да род свој више свеја џубе и џејово добро и славу сваким мојућим сџањем да џошџомажу. Заџо сам закључио једну честџ своја имања џринеји на оџтар народне џросветџе и духовноја развијка младежи срџске.*

¹⁸ *Знаменији Срби XIX века*, Андра Гавриловић, професор, Наклада и штампа Српске штампарије, страна 102, Загреб, 1903.

ЂОРЂЕ – ЂОКА ВЛАЈКОВИЋ

Ђорђе – Ђока Влајковић, пуковник српске и руске војске и јунак српско-турских ратова, улази у ред наших највећих добротвора у области просвете.

Рођен је у Београду 3. марта 1831. године, где је завршио основну школу. Прерана смрт оца Тодора, досељеника из Призрена (1839), а касније и мајке (1845), утицали су да се он, са само четрнаест година, пријави у војску. Војну школу је похађао у Русији, али није познато да ли ју је и завршио. Као ратник и војник од каријере борио се, ратовао, живео и радио за свој народ. Још 1848. године, у време бурних револуционарних догађаја, остао је упамћен по помоћи коју је, већ тада као искусни војник, пружао Србима у Аустроугарској монархији у борби против Мађара. Посебно се истакао у одбрани Србобрана, код Варадинског моста, 1848. године, где је добио и прво одликовање – *Медаљу за храброст*. Војничке медаље примао је и касније у више наврата, заслужене током честих војевања.

Када је избио устанак Срба у Херцеговини, у народу познат као

Ђорђе – Ђока Влајковић
(1831–1883)

Невесињска љушка, Влајковић је у свом дому формирао *Главни одбор за њомањање усџанка*. Веома активно је радио на окупљању и организовању добровољаца, или, како су се тада називали – *својевољаца*. Своју кућу претворио је у прави ратни штаб. У њој је увек било пуно добровољаца и свега онога што је пратило војску: оружја, муниције, одеће и обуће, хране, санитетског материјала, па и новца.

Ђорђе се борио и у оба српско-турска рата. Године

1876. прелази Дрину, предводи храбре Подрињце и Шапчане и продире све до Бијељине. Тада су му шабачки Цицварићи посветили у народу добро познату песму која с сачувала све до наших дана. Додуше, учињене су само извесне измене у имену војсковођа који спасавају „све српско”: *Кайеџан Ђока ѿуџује, ѿуџује / Кайеџан Ђока ѿуџује сад / Он иде у Турску...*¹⁹

Године 1878. учествује и у борбама за ослобођење од Турака у многим местима источне и јужне Србије: у Пироту, Владичином Хану, Белој Паланци, Власотинцу, Грделици, Сврљигу...

Ђока Влајковић није био само ратник и није само ратовао, већ је у периодима мира, додуше краткотрајним, обављао и друге послове. Тако је, на пример, једно време био управник војне болнице у Београду (1864) и радио у дипломатској служби. Познато је да је у неколико наврата путовао у Црну Гору и преговарао с књазом Николом о заједничкој српско-црногорској борби против Отоманске империје.

У Београду је, у чину пуковника, дочекао пензију 1878. године. Умро је 17. августа 1883. године, у 52. години живота. Сахрањен је, уз све војничке почасте, на гробљу код цркве Светог Марка. Касније су његове кости пренете на Ново београдско гробље.

Године 1878, на дан Светог арханђела Михаила, Ђока Влајковић је написао тестамент у коме је, и поред живих потомака – супруге Александре, сина Богољуба и кћерке Марије – сву своју имовину завештао српском народу *да је користи у ѿросветине циљеве*.

Александра, поштујући последњу вољу свог супруга, тестамент је предала надлежним државним властима и омогућила да се он без судске парнице спроведе. У циљу остваривања воље и жеље дародавца, основана је *Задужбина Ђоке Влајковића*. Министарство просвете управљало је задужбинским новцем и имовином. Имовина Задужбине Ђоке Влајковића састојала се од четири куће са становима и дућанима и плацем на Врачару. Њена вредност између два светска рата процењена је на око пет милиона динара. Приходи су коришћени за финансирање научних истраживања, куповину књига Универзитетској библиотеци и за побољшање студентског стандарда.

Ђока Влајковић је оставио опширне мемоарске белешке о својој војничкој каријери, које је посветио сину Богољубу, апотекарском помоћнику. Како је и Богољуб рано преминуо од туберкулозе (1884), само годину дана после очеве смрти – имао је тада тек 21 годину – мемоари су постали власништво Српског ученог друштва.

У Београду је једна централна градска улица добила назив – Влајковићева. У њој је, тридесетих година прошлог века (1931–1932),

¹⁹ Мира Софронијевић, *Даривали су своје оѿчесѿву*, Библиотека града Београда, 1995.

*Рељеф Ђорђа Влајковића,
рад вајара Марка Брежанина*

после Другог светског рата Задужбина готово да престаје са радом. Решењем Министарства културе Републике Србије, од 24. јула 1995. године, обновљен је рад Задужбине Ђоке Влајковића. Општина Стари град, решењем од 11. маја 2000. године, пренела је право управљања и коришћења станова и пословних просторија на Задужбину. Дирекција за имовину Републике Србије дала је сагласност

Зграда Задужбине, Влајковићева бр. 5

на та решења 23. августа 2000. године.

средствима Влајковићеве задужбине подигнута зграда на броју 5, према пројекту архитекте Милана Секулића. Ова вишеспратница, површине 1.874 квадратна метра, располаже са једним пословним простором и има 32 стана и две гарсоњере. На фасади је постављен и рељеф Ђорђа Влајковића, рад вајара Марка Брежанина, који се и данас на њој налази.

После Другог светског рата Задужбина готово да престаје са радом. Решењем Министарства културе Републике Србије, од 24. јула 1995. године, обновљен је рад Задужбине Ђоке Влајковића. Општина Стари град, решењем од 11. маја 2000. године, пренела је право управљања и коришћења станова и пословних просторија на Задужбину. Дирекција за имовину Републике Србије дала је сагласност на та решења 23. августа 2000. године.

Задужбина је тако наставила са радом који јој је завештао њен оснивач – да помаже опште потребе Универзитета у Београду, у области високог образовања и науке, како је то и раније чинила. На фасади зграде, која сада после ревитализације и обнове лепо изгледа, постављена је табла с натписом да *Задужбином Ђорђа Влајковића ујравља Универзитет у Београду*.

С Р П С К О П Р И В Р Е Д Н О Д Р У Ш Т В О П Р И В Р Е Д Н И К

Српско привредно друштво *Привредник* основано је у Загребу 1897. године и улази у ред најзначајнијих привредно-образовних српских институција XIX и XX века. Оснивач је био Владимир Матијевић, такође оснивач и прве српске банке у Загребу 1895. године. Банка се звала *Српска банка Д.Д.* и уједно је била и први српски новчани завод у Аустроугарској монархији.

*Између два свејска рајна Привредник је располагао са 57 фондова, 37 задужбина и 76 лејата... остављао је уписак једне разјанате и разуђене колективне задужбине. Бројни фондови, задужбине и лејати омоћили су му, између остало, свестрану и њлодворну добродворну делатност.*²⁰ Поред стипендирања ученика и студената, *Привредник* се бавио и питањима образовања и запошљавања младих, а испољавао је сталну бригу и о материјалном уздизању српског народа.

Најистакнутије личности које су помагале рад *Привредника* били су Лазар Бачић, Васо и Марија Радосављевић, Сретен Пилављевић, Жарко и Лепосава Станић, Исидор и Кристина Добровић, Хаџи Гавра и Марија Плавшић, Антоније Рађеновић, Ђорђе Велисављевић и др²¹.

Друштво *Привредник* је радило све до 27. јула 1914. године, када му је забрањена свака делатност. Активност је поново обновио у Загребу 23. септембра 1920. године. Крајем 1922. године, Друштво прелази у Београд, а у Загребу је остало да ради његово Представништво, које се налазило у Прерадовићевој улици бр. 18. Оно је било активно до априла 1941. године, када му је забрањено свако деловање.

СПД *Привредник* престало је да постоји 1947. године, и то после 50 година плодног и изузетно важног и корисног друштвеног ангажовања.

Бивши *Привредникови њићомци* основали су Задужбину *Владимир Матијевић*, с циљем да окупи све организације и појединце који су повеза-

²⁰ Др Радош Љушић, *Задужбинарство код Срба, Институција задужбинарства у традицији српског народа*, Конгрес српског уједињења и Задужбина Студеница, Чигоја штампа, Београд, 2007.

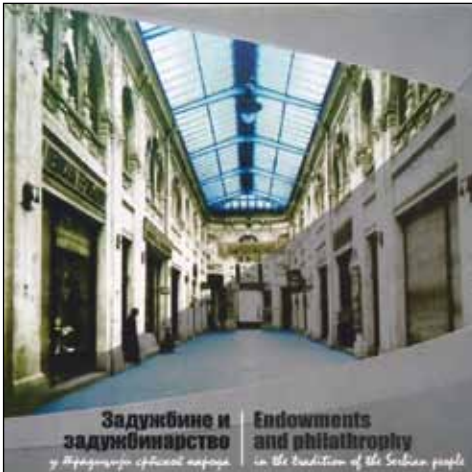
²¹ Исто.

*Шејритски дом „Владимир Матијевић”,
који је у Београду (Лазаревићева улица) поједило
Српско привредно друштво „Привредник” 1931. године*

Новог Сада, Удружење Привредникових њишомца и Шегртски дом *Владимир Матијевић* у Београду (Лазаревићева улица), као и ученички домови у Новом Саду, Зрењанину и Вршцу.

На традицији предатног Српског привредног друштва *Привредник*, у Београду је, у јануару 2002. године, основан Српски пословни клуб *Привредник*, који ради на популарисању и ширењу предузетништва код нас и реформисању државе на *евројском њишу*. Клуб обезбеђује стипендије

*Насловна сѝрана монографије
„Задужбине и задужбинарство у
традицији српског народа”*

ни именом или делом Владимира Матијевића. Данас постоји више таквих организација и институција, као што је Српско привредно друштво *Привредник* у Београду, Сиднеју, Лондону, Загребу, Бањалуци. Такође, ту су и Хуманитарни фонд *Привредник* из

најбољим ђацима и студентима у Србији, које се додељују на основу јавног позива – конкурса за доделу годишњих стипендија, а чланови клуба својим личним донацијама помажу установе које брину о болесној деци и деци без родитеља, као и о старим лицима. У јуну 2009. године Клуб је у Скупштини града Београда поставио изложбу *Задужбине и задужбинарство у Србији*, коју је представио и на 75. Вуковом сабору у Тршићу. Издао је и монографију (2010) *Задужбине и задужбинарство у традицији српског народа*.

СИМА АНДРЕЈЕВИЋ ИГУМАНОВ

Сима Андрејевић Игуманов – велики поклоник и приврженик српске цркве, задужбинар, хуманиста и родољуб – рођен је у Призрену 30. јануара 1804. године, у имућној породици призренског трговца Андреје Ђорђевића. Био је најмлађи, четврти син, који је по тада важећем обичају по оцу носио презиме *Андрејевић*. Остао је упамћен као велики народни добротвор и дародавац широке руке за многе установе, цркве, манастире, школе и појединце. Био је један од првих и најзначајнијих задужбинара у области школства и народне просвете. Подарио је српском народу две значајне институције: Богословију у Призрену и Задужбину у Београду.

Уколико нашим савременицима име *Игуманов* данас нешто значи, онда се оно, углавном, везује за прелепу палату на Теразијама која носи

његово име. Ова петоспратна зграда, једноставне и лепе фасаде у духу модернизма, урађена је по пројекту архитеката, браће Петра и Бранка Крстића, 1938. године. Мало је оних који се сећају да је на ободу њеног крова била постављена и монументална групна скулптура *Сима Игуманов са шишићеницима*, висока 3,70 метара, која је приказивала овог народног добротвора са прерано умрлим сином Манојлом, двојцом ђака и сирочетом. Скулптуру је урадио вајар Лојзе Долинар. Међутим, у ноћи између 10. и 11. августа 1950. године, по наредби Градског урбанистичког одсека, скулптура је исечена и склоњена.

Сима Игуманов
(1804–1882)

Академик Светомир Арсић Басара успео је, на основу оштећених гипсаних калупа у призренској Богословији и делова оригиналне скулптуре који су се сачували у Патријаршијском двору, да реконструише њен изглед. То омогућује да се може приступити враћању скулптуре на њено првобитно место.

У породици Симе Игуманова дубоко је била усађена свест о припадности српском народу. По избијању Првог српског устанка 1804. године отац Андреја, са два сина, прелази у Србију и придружује се српским устаницима. Као Карађорђевог познаник, набављао је оружје и муницију за устанике и у те набавке је уложио готово сву своју имовину.

Сима је рано остао без родитеља и о њему је преузео бригу његов најстарији брат Аксентије (1780–1825), који је у то време био монах у манастиру *Св. Марка*, у селу Кориши, недалеко од Призрена²². У манастиру Сима се описменио и, као дечак, често је обављао послове за свога брата. У томе су му помагали и мештани Призрена, Срби и виђенији Турци, на које се Аксентије ослањао *да би манастир могао да одржи од навале оближњих Арнауџа*. Када је требало да пође на занат, брат га је дао у радионицу у којој се млео сушени дуван. Пошто је савладао занат, Сима је отворио своју радњу коју је успешно водио. Године 1832. оженио се Султаном Вукићевом, девојком из познате призренске породице, са којом је имао двоје деце: кћерку Магу и сина Манојла.

Високи данак који су Турци 1836. године увели у Призрену и почели наплаћивати од српских трговаца, финансијски је уништио многе од њих, а међу њима и Симу. То га је приморало да крене у печалбу, најпре у Алексинац, а затим у Битољ, у коме почиње економски да се опоравља, нарочито захваљујући закупу за вађење пијавица из језера. Али, локални паша, без икакве надокнаде, преотима му тај исплативи посао. Сима тада одлази у Цариград и тамо отвара дуванцијску радњу.

Средином четрдесетих година XIX века у Призрену Сими умире жена, а нешто касније и кћер Мага. Он тада доводи сина у Цариград и уписује га у грчку школу. Манојло је био бистар и вредан младић и, према сведочењима савременика, добро је владао турским, грчким, руским и француским језиком.

²² Средњовековни манастир *Св. Марко Коришки* налази се на стени изнад Коришке реке, три километра југоисточно од села Корише. Црква Св. Марка саграђена је 1467. године као једнобродна грађевина, правоугаоне основе, са делићем првобитног живописа. На западној страни изнад стене сазидао је 1861. године звоник са два звона, као задужбина Симе Андрејевића Игуманова. Шиптари Кабашани су звона са звоника насилно ишчупали априла 1941. године, а гроб ктитора више пута скрнавили и разбијали. Манастир је поседовао и вредну збирку књига. Након доласка немачких снага КФОР-а 1999. године, шиптарски екстремисти су манастир опљачкали, спалили и потпуно срушили експлозивом (*Расветло Косово*, 1999).

У току тих печалбарских година Сима Андрејевић долази до горких сазнања да су *водећи Срби* свој српски живаљ потпуно препустили самима себи. То га подстиче на размишљање: шта он може да учини за свој народ и завичај? Схватио је да је просвећивање народа најјаче средство у борби за националне интересе и од тада ће на томе, колико је год могао, упорно радити до краја живота. Сазнавши да га у његовом завичају још помињу као игумановог Симу, он 1856. одлучује да свом имену и презимену дода и назив *Игуманов*, који се од тада најчешће користи као његово презиме.

Године 1850. прелази у Одесу, где је отворио прву фабрику бурмута. Ту је дошао у контакт са просвећеним људима, које до тада није имао прилике да сретне и могао је непосредно да види шта су они све у стању да учине за себе, али и за свој народ. Просвећивање српског народа и буђење националне свести постају главна Симинова прекупација и брига. То се, нарочито, огледа у све издашнијој помоћи коју он шаље у завичај у виду разних вредних прилога и поклона. Посебну пажњу посвећује унапређивању школовања деце у српским срединама, у које упућује учитеље и у њима отвара српске школе или одељења.

После двадесет осам година проведених у печалби, Сима је 1864. године дошао у прву посету Призрену. Стигао је из Кијева, где је у међувремену отворио и своју другу фабрику, док је трећу фабрику отворио у Курску, коју је водио његов син Манојло. У Призрен, свој родни град, донео је многе поклоне и дао вредне прилоге: школама, црквама, манастирима, митрополиту (који је у то време био Грк), виђенијим Турцима, а свакој српској кући поклонио је славску икону. Том приликом, предузео је и практичне кораке за отварање руског конзулата у Призрену, што ће се и догодити две године касније.

Међутим, зла животна судбина не престаје да прати Симу Игуманова. Године 1865. умире му у Кијеву син јединац Манојло. Синовљева смрт променила је Симине пословне планове. Он постепено гаси трговачке послове у Русији, с намером да имовину пребаци у Београд и да активност усредреди на развој просвете у завичају. Године 1869. он по други пут долази из печалбе у Призрен, у намери да надгледа припремне радове за изградњу и отварање Богословије. Да би дошао до простора који би највише одговарао таквој грађевини, купио је неколико кућа у близини свог родног дома, како би се њиховим рушењем обезбедио адекватан простор. У Призрену је априла 1871. године положен камен темељац за изградњу Богословије. Зграда је озидана веома брзо и већ у августу 1872. године била је потпуно завршена. Тако је отворена прва средња школа, подигнута под турском влашћу, у којој се учило на српском језику и по српском наставном плану и програму. Била је намењена образовању српских учитеља и свештеника, који су у то време недостајали, а били су најнеопходнији кадрови за

ширење просвете међу Србима у још неослобођеним крајевима под Турцима. Радећи као народни учитељи и свештеници, из редова полазника ове школе с временом је израсла значајна плејада бораца за културни и духовни препород српског народа, који ће на плећима носити огромну тежину посла и одговорност за национално-ослободилачки програм Срба у Старој Србији. Међу њима посебно место заузима прота Степа Димитријевић, који је у неколико махова био и ректор Богословије.

Школа је била интернатског типа и све трошкове школовања и живота ученика, наставника и другог особља плаћао је задужбинар, који је за то обезбедио сигурне изворе прихода.

Од октобра 1872. године, па до јула 1875, Игуманов борави у Призрену, у свом омиљеном месту – у манастиру *Св. Марка*. Због ратних догађања, али и због тога што је у Призрену власт преузела Албанска лига 1878. године, он од тада углавном борави у Београду, све до септембра 1881. године. Октобра 1880. године написао је последњу верзију свога тестаментa, у коме је одредио главне тачке опорукe²³:

- 1) *Сви издаци имају се њрошићти њрема одређеној жељи, за васићћнање младића из Сћаре Србије који се буду васићћавали у Беоћраду или на сћрани у вишим заводима као и на ѡићћомаћнање настћавника њризренске Боћословије како њрема времену и ѡићћреби сћарайћељи моје масе за нужно и целисходно наћу.*
- 2) *Кућа моја у Призрену, у којој је сада боћословија, да остћане за вечићћа времена кућом ѡправославне срћске Боћословије Призренске, у којој ће се учићћи и за духовна звања сћремачићи синови моје оћћацбине – Сћаре Србије.*
- 3) *Сћарайћељство у лицу мићћройолићћа Србије и два беоћрадска ћраћанина као сћомоћна сћараоца да остћане на будућа времена сћално. И кад које од ова два ѡследња лица умре, или ма из којих узрока из Ућраве моје масе исћууи, има се ѡоћунићћи друћим лицем.*

Сима Игуманов је умро у Призрену 23. фебруара 1882. године. По сопственој жељи, сахрањен је у породичној гробници, у манастиру *Свешћој Марка*.

Задужбина Симе Игуманова национализована је 1959. године и престала да постоји као правно лице. Поред палате на Теразијама, поседовала је и две маће зграде у Београду, у Бранковој улици. Оне су национализоване 1960. године, а убрзо потом и срушене. На њиховом месту подигнуте су нове грађевине.

²³ Сима Андрејевић Ићуманов велики задужбинар, Мирка Павловић, Задужбина, септембар 2003. године, Број 64.

Рад Задужбине обновљен је почетком деведесетих година прошлог века. Министарство културе Републике Србије донело је решење да се *Задужбина Симе Игуманова рејисџује и уведе у рејисџар задужбина*, а општина Стари град Игуманову палату је вратила Задужбини 1991. године. Тиме су створени услови да она може да настави с делатношћу на остваривању циљева због којих је и основана. Већ од јула 1992. године Задужбина је преузела финансирање Призренске богословије у целини. Преко свог наменског Фонда помогла је многим талентованим младићима да уче на високошколским установама. Корисници средстава овог фонда биле су и неке школе, цркве, манастири и друге институције.

Уз финансијску помоћ Задужбине, 1994. године започета је изградња новог интерната Богословије. Зграда, површине 2.500 метара квадратних, са свим неопходним садржајима, завршена је крајем 1997. и усељена 1998. године.

После бомбардовања НАТО 1999. године, Призренска богословија је у јуну 1999. године избегла у Ниш и сместила се у метох манастира Хиландара. У згради Богословије у Призрену нашли су уточиште преостали Срби и друге избеглице, које су се ту склониле од напада албанских националиста.

У Нишкој епархији Богословија је већ школске 1999/2000. године наставила са радом, а током 2001–2004. године добила је и нову зграду.

Игуманова палата, Теразије 31

Изграђен је модеран објекат, површине 7.500 квадратних метара, са свим просторијама неопходним за успешан рад установе.

Интернат има двоструку намену: за време трајања наставе у Дому школе раде и живе ученици, а током распуста бораве гости и ученици који похађају семинаре, летње школе и курсеве. Сиромашним ученицима Богословије омогућено је да преко летњег распуста раде и тако обезбеђују допунска средства за живот и школовање.

Новоизграђена зграда Богословије, у ствари је ЗАДУЖБИНА Задужбине Симе А. Игуманова. На самој згради великим словима је исписан текст: *Бојословија – задужбина Симе А. Игуманова – Призренца.*

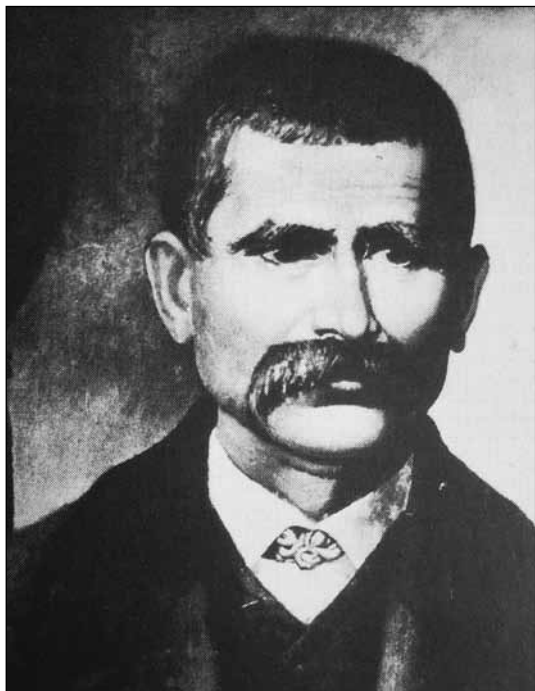
Призренска бојословија у Нишу

РАДОВАН ЛАЗИЋ

Радован Лазић, син надничара и полуписмени гвожђарски трговац из Ваљева, заузима часно место међу добротворима српске књижевности. Остао је упамћен не само по томе што је 1883. године основао *Књижевни фонд*, коме је даривао суму од 10.000 динара у сребру, већ можда још више по томе да је то добротворство учинио једва писмени добротвор, који је схватио и разумео значај племенитог давања и даривања на корист свог народа и роднога краја.

Рођен је у Ваљеву, 22. фебруара 1834. године, од оца Лазара Тодоровића, досељеника из Мостара, и мајке Јоке из Ваљева. Отац Лазар бавио се ћурчијским занатом и ситном трговином, што никако није могло породици да обезбеди довољну зараду за какав-такав нормалан живот. После

Радован Лазић
(1834–1884)

преране очеве смрти, Радовану и мајци Јоки остала је једна кућица плетара покривена даскама, невелики плац и шездесетак дуката.

После мужевљеве смрти, мајка Јока се преудала за извесног Гаврила Стевановића из Ваљева – доброг, поштеног, али и сиромашног човека. Очух је Радована веома волео и према њему се односио као према рођеном детету. Њих троје су успели да од наследства и стечене имовине купе нову кућу у коју се уселила цела породица.

Родитељи нису могли Радовану да обезбеде школовање више од два разреда основне школе, коју је напустио 1847. године.

Радован, као и многи други младићи из краја, одлази затим у Београд у коме три године ради и учи терезијски занат. Као калфа ради три године у Београду, а затим се враћа у Ваљево и 1854. године ступа у ортаклук са једним имућним трговцем, са којим успешно ради три године. Са уштеђевином и зајмом од 12.000 гроша, који му је одобрила Управа фондова, Радован је 1857. године почео самостално да се бави трговином. Те године оженио се девојком Данојлом, кћерком трговца Глише Дабића из Ваљева.

У почетку Радован тргује свим и свачим, али се убрзо опредељује за трговину гвожђаријом. Веома брзо постаје познати и признати трговац те га терзијски еснаф бира за старешину. На састанцима еснафа одлучно је заступао и бранио став да би било корисно *да сваки занатлија ради само онај занат за који је сиреман и за који се добро извештио*.

Као вредан и окретан трговац и добар домаћин Радован је 1859. године биран и за старешину Ваљевске цркве.

Да би што боље снабдео своју радњу квалитетном робом и по што повољнијим ценама, често путује и обилази многа места у Србији; редовно одлази у Земун и Панчево, а неретко се виђа и у Пешти и Бечу. За тридесетак година упорног бављења трговачким пословима, Радован је стекао солидан капитал. Ваљевци му указују поверење и бирају га за одборника Ваљевске општине 1865. године. За њеног председника је биран два пута, и то 1867. и 1868. године. Биран је и за посланика Велике народне скупштине, која је одржана у Топчидеру 1868. године.

Радован је остао упамћен по томе што, док је био председник Ваљевске општине, није дозвољавао да грађани пијанче по кафанама у радно време и да беспосличаре. Такође, водио је рачуна и о томе да ђаци, шегрти и омладина не дангубе, да се примерено понашају и да не ометају друге грађане, нарочито у време док раде. Бринуо се и за изглед Ваљева, па је организовао сађење младог растиња.

За време другог Радовановог мандата као председника општине (1868) донета је одлука да се о трошку државе подигне школа. У тој згради је, по одобрењу министра просвете, отворена нижа гимназија.

Велики Радованов успех било је оснивање Ваљевске штедионице, чији је председник био од њеног оснивања, па све до своје смрти. Такође, иницирао је 1882. године оснивање *Сиротињској фонда* Ваљевске вароши, који је имао задатак да помогне школовање сирочади. Али, нажалост, Радован убрзо умире, 22. јануара 1884, тако да овај фонд није ни заживео.

Радован је остао највише упамћен по томе што је основао свој *Књижевни фонд*. У тестаменту, који је написао у Ваљеву 1. маја 1883. године, истакао је да му је жеља да *остави сиомен после себе и да учини задужбину, од које ће се моћи користићии сваки Србин*.

У седамнаест тачака, прецизно је утврдио правила о раду Фонда:

Прво: да се ова усџанова зове КЊИЖЕВНИ ФОНД РАДОВАНА ЛАЗИЃА, шрџовца из Ваљева;

Друго: да се овом Фонду да десетџ хиљада динара;

Треће: да о џиом Фонду води сџарање џрофесорски саветџ Ваљевске џимназије;

Четвртџо: новци џиоџа Фонда имају сџајајџи џод инџтересом у Швџед-оници ваљевској, а у сџечају ове у Уџрави фондова;

Петџо: џлавница џиоџ Фонда не сме се никако крџиџи;

Шестџо: сав инџтерес од реченоџ Фонда уџоџребиће се само на наџраде књижевних сачињења;

Седмо: свака џрана џоџуларне књижевностџи, која има шири круџ чиџшалаца џрисиџујна је наџради из овоџ Фонда;

Осмо: џрофесорски Саветџ Ваљевске џимназије џреџледа џоднесене ру-койисе, оцењује их, и издаје наџраде од џрисиџа динара;

Деветџо: дела само на срџском језику и са срџским џисменима џисана моџу се наџрађиваџи;

Десетџо: свако наџрађено дело џреба да је целокујно. Једно дело које би на више свезака џодељено било, не може свака свеска џосебно биџи наџрађена;

Једанајестџо: џреводи и џрешџамџавање не моџу биџи наџрађени из овоџ Фонда;

Дванајестџо: кад сџисаџељ коме је наџрада досуђена достџави џрофесорском саветџу један шџамџани еџземџлар од наџрађеноџ дела, онда џрофесорски Саветџ изузеће од фондовноџ инџтереса суму, колика је наџрада и џредаће сџисаџељу;

Тринајестџо: на насловној сџрани сваке књиџе нека сџоји наџамџано, „Ова је књиџа наџрађена из Књижевноџ фонда Радована Лазиџа, шрџовца из Ваљева”;

Четврнајестџо: избор дела и одређење наџраде џреџоручујем савесџи, образованостџи и родољубљу џрофесорскоџ Саветџа Ваљевске џимназије;

Петџнајестџо: одређујући да се сав инџтерес џиоџа Фонда само на више речене књижевне наџраде издаје, молим џосџоду који џо закону чине џрофесорски Саветџ Ваљевске џимназије да се из џубави џрема књижевностџи без икакве наџраде џрџме дужностџи које сам џоре џоменуо и да џодишње извешџаје шџамџају у Срџским новинама;

Шеснајестџо: ако би било каквих џо законима земаљских одређених из-даџака око овоџ Фонда нека се од инџтереса исџлаџе; они незнаџни шрџошкови као џошџарина, харџија иџд. нека се одџију од наџраде доџичноџ дела;

*Седмнајестіо: молим Министарсїво ѡрсветїе и црквених дела да бди над овим Фондом и над овим мојим наређењима.*²⁴

Априла 1931. године браћа Лазић, као једини наследници покојног Радована Лазића, трговца из Ваљева, доставили су обавештење Наставничком савету Ваљевске гимназије, у коме се каже:

1. ѡок. Радован Лазић имајући у виду у оно доба нашу ранију оѡтаѡбину Србију ѡо је у свом Тестіаментїу и сїавио да се имају наїрађивати само Срби. Како се наша оѡтаѡбина ѡроширила у велику Јуѡславију и ѡроменила име Краљевина Србија у Краљевина Јуѡславија ми као наследници и извршиоци Тестіаментїа ѡрисїајемо да се реч „Србин” измени и замени са реченицом „Поданик Краљевине Јуѡславије ѡравославне вере словенске народносїи”.

2. наїрада од 300 динара (ѡрисїоѡїине динара) шїо је у оно време важило као 300 златїних динара, ѡо ми као наследници ѡок. Радована Лазића ѡумачимо и ѡрисїајемо да се наїрада исїлаћује дин. 300 (ѡрисїоѡїине) у златїу или ѡо курсу швајцарскої франка који данас вреди око 11 динара (1 шв. франак дин. 11).²⁵

Овим измењеним правилима Књижевни фонд Радована Лазића је могао да награђује и потпомаже издавање књига на целој територији Краљевине Југославије.

Из средстава Фонда објављена је књига професора Милана П. Зарића, *Живої и рад ѡок. Радована Лазића*.

²⁴ Мира Софронијевић, *Даривали су своме оїечесїву*, Библиотека града Београда, Београд, 1995, стр. 99.

²⁵ Исто.

ВЕЛИМИР МИХАИЛО ТЕОДОРОВИЋ

Велимир Теодоровић, ванбрачни син кнеза Михаила Обреновића и мајке Марије Бергхауз из Рогатеца, код Рогашке Слатине, подарио је српском народу знамениту задужбину – *Велимиријанум*. Шеснаестогодишњу девојку Марију млади кнез је упознао 1848. године у Ројичу, у току свог боравка у Штајерској. Из те везе родио се ванбрачни син Виљем, 8. маја 1849. године. Будући да је Марија била католикиња, дете је крштено у католичкој цркви.

Велимир Михаило Теодоровић (1849–1898), оснивач Задужбине Велимиријанум

Виљема је кнез Михаило признао за сина и њему и мајци купио је изгледну кућу у Бечу, чиме им је обезбедио сасвим угодан живот у аустријској престоници. Марији је дао и одговарајући мираз, а сину је редовно плаћао издржавање преко бечког банкара Тиркеа. То је Марији помогло да се, после четири године од рођења сина, уда за извесног господина Шустера, доктора по занимању. Он је, у брачној вези с Маријом, поред осталог, видео и zgodnu прилику да од српског кнеза узима редовну и позамашну апанажу за Виљемово издржавање, па је стално подстицао супругу да од кнеза тражи све више новца. У томе је био крајње неумерен, па је, чак, у једном моменту задужио и кућу

коју је кнез купио. Банкар Тирке је успео да измири створене дугове и откупи кућу на име дечака.

Незадовољан односом очуха према Виљему, а још више његовим неодговарајућим, па и погрешним васпитањем, кнез Михаило одлучује да сина пресели у Београд 1857. године. Сместио га је код Анте Радивојевића, управника његових добара, који је, такође, имао сина Живка, сличног узраста као што је био и Виљем. Његова супруга Софија здушно се бринула о дечаку, па су многи знатижељни Београђани говоркали да је Виљем можда Антино ванбрачно дете.

Виљем није добро говорио српски језик, али су га, и поред тога, уписали у основну школу код Саборне цркве, у којој се он сасвим добро сналазио и учио. У породици Радивојевића Виљем је провео четири године. По савету личног лекара и повереника кнеза Михаила, др Пацека, дечак 1861. године прелази на даље васпитање код академског сликара Стеве Тодоровића. Уз кнежеву дозволу, Степа у кућу доводи и свог сестрића Јована Стојшића и дечака Живка Радивојевића и сву тројицу уписује у гимназију.

Стева Тодоровић отворио је и *Сликарску школу* и од својих ученика основао *Прву српску дружину за ђимнастичку и борење*. Дружина је приређивала јавне наступе са вежбањем, борењем и такмичењима. Кнез Михаило је помагао рад ове дружине и подржавао настојање да се вежбањем и такмичењем омладина развија и јача. Уз његову помоћ и подршку у близини Кнез Михаилове улице, на месту где се данас налази САНУ, поравнато је и ограђено земљиште и постављене справе за вежбање. Ту су се окупљали и чланови *Сликарске школе* Стевана Тодоровића, који су се, поред сликања, бавили и певањем, вежбали и организовали разне гимнастичке свечаности. Виљем је био члан гимнастичке дружине, која је била састављена од синова високих државних службеника и угледних грађана Београда. Члан дружине остао је све до одласка на студије у Минхен.

На предлог Илије Гарашанина, Виљема пресељавају у кућу познатог професора Милутина Стојановића, који у њему још више развија љубав према позоришту, књижевности и уметности. Све ће то битно утицати на формирање његове личности и опредељење да оснује Задужбину *Велимиријанум*.

Када је Виљем напунио 17 година, кнез Михаило одлучује да он пређе у православну веру. На крштењу је добио име Велимир, а кум му је био београдски митрополит Михаило. У младићевој крштеници²⁶ митрополитовом руком уписано је име оца: *Михаило М. Теодоровић*. Презиме

²⁶ Извод из *Књиге присаједињених Београдској духовној суда*, за 1886. годину.

Теодоровић Велимир је добио по старом презимену породице Обреновић, јер се отац кнеза Милоша Обреновића звао Теодор. Од тада се Виљем увек потписивао са Велимир Михаило Теодоровић.

Велимир је веома личио на свог оца, како по боји гласа, тако и по покретима, понашању и нарави уопште. Међутим, остало је забележено да је он имао много приснији контакт са кнегињом Јулијом него са својим оцем. Кнез га је ретко виђао, мада се свесрдно старао и стално бринуо о њему. Запамћено је да га је кнез најчешће примао у току вечери, у билијарској сали Старог двора. Тада би му, обично, давао покоји савет у вези с учењем, владањем или одевањем.

Како је гимназија у Београду имала само седам разреда, то је Велимир 1867. године послат у Швајцарску на даље школовање. Уписао је приватну гимназију професора Оливијера, која се налазила у близини Женева. Аристократско друштво у тадашњој Европи свесрдно га је прихватало, како због његовог порекла, тако и због Велимировог образовања, широке културе и личног шарма.

Након убиства кнеза Михаила у Кошутњаку 1868. године, Велимир се нашао пред великим проблемима. Пошто кнез није оставио тестамент, родбина је, како то често бива, хтела да приграби цело наследство. Само захваљујући намесницима и митрополиту Михаилу, Велимиру је припало имање *Нејоја* у Румунији са 4.000 хектара површине и обвезнице у вредности 30.000 дуката. Овај велики посед налазио се у округу Долже, у срезу Пласа Балта, тридесетак километара удаљеном од града Калфата. С јужне стране имање је излазило на Дунав, с правом да власник може да изгради и сопствено пристаниште.

Пошто су му осигурали наследство, намесници су Велимира најпре послали у Румунију на његово имање, а затим, по њиховој жељи, он одлази на студије у Минхен. Најпре студира агрономију, а потом прелази на камералне науке (наука о државним финансијама), за које је показивао више склоности.

У Минхену Велимир доживљава и своје велико љубавно разочарање. Заљубљује се у охолу кћерку руског посланика, која му не узвраћа љубав и он се због тога повлачи у себе и на своје имање на Тегернском језеру. Дружи се са књигама, окренут је уметности, позоришту, поезији, успоменама... Често се среће и разговара са кнегињом Јулијом, са којом обнавља сећања на дане проведене у Србији и у Београду.

Имање *Нејоја* дао је на управљање свом другу из детињства, Живку Радивојевићу, с овлашћењем, како је било записано: ... *да имањем он уйравља и да од њихода живе обојица*. Међутим, Живко га поткрада на најгрубљи начин и изневерава указано поверење. Велимир је био присиљен да прода имање на Тегернском језеру и прстен који му је отац

дао приликом њиховог последњег виђења, да би вратио настале дугове и спасио *Нејоју од њродаје на добош*.

Велимир од тада живи у Минхену. Окружен је српским студентима који су ту студирали. Све њих несебично помаже, будући да је *Нејоја*, са новим управником, поново почела да доноси финансијски приход. У Србију се више никада није вратио.

Породица Обреновић остала је нетрпељива према овом свом блиском рођаку, иако Велимир никада и ничим није показивао жељу да се домогне престола. Ономогућаван му је сваки покушај да се врати у Србију, а краљ Милан, који је за свог личног секретара узео већ помињаног Живка Радивојевића, био је веома подозрив према Велимиру. О њему је често с омаловажавањем говорио као о *изјаловљеном ѡрејшенденѡу*. Чак је и прогањао људе који су се са њим дружили и забрањивао студентима да га посећују за време студија у Минхену. Српске власти му нису дозволиле, чак, ни да, као добровољац, учествује у српско-турским ратовима 1876. године. Међутим, то Велимира није спречило да српској војсци, у више прилика, шаље новчану помоћ, као и помоћ у храни коју је производио на свом имању у Румунији.

Велимир је изненада умро у Минхену, 31. јануара 1898. године, у 49. години. На погреб није дошао нико од родбине. Схранио га је његов верни собар на Градском гробљу, уз помоћ српских студената који су се у Минхену затекли на студијама. Тек после Првог светског рата пренети су његови посмртни остаци у отаџбину и положени на Новом гробљу у Београду. Уствари, то је био један од првих послова који је реализован средствима Задужбине *Велимиријанум*.

Велимир је читавог живота у срцу носио Србију и њу је сматрао својом једином отаџбином. У Србију је улагао сав свој новац и обилато је помагао српску војску. У знак сећања на оца Михаила, помагао је и Народно позориште у Београду, које је он основао; обезбеђивао је стипендије и материјалну помоћ глумцима, сликарима, основао хор *Србадију* и намеравао је да од откупљених и прикупљених слика у Београду отвори *Галерију модерне уметности*.

Према тестаменту, који је сачинио 3. фебруара 1889. године, Велимир је сву своју покретну и непокретну имовину завештао српској држави.

У тестаменту је записао:

Моје цело имање добио сам ѡклоном, као неојраничену својину, и моју њиме без ојраничења да расјолажем.

I

Ако бих ја, не остјавивши ѡшмомака из законитјоја брака, умро, ѡто ће све моје ѡкрејино и нејокрејино имање, ма где се оно налазило, ѡријасити мојој Ојтаџбини, ѡто јесит:

Краљевини Србији као мојем једином и искључивом наследнику.

Ово ће моје имање биће одвојено од државној имања као задужбина, и ова ће задужбина носити име:

В е л и м и р и ј а н у м.

Тач. 1. Циљ Задужбинској фонда је да унапређује науку, уметност, трговину, индустрију и занатство у Србији. Фонд ће се користити за следеће циљеве:

а) за образовање младића у свим јоре означеним областима;

б) за установавање или унапређивање школа и завода за поменуте циљеве;

в) за образовање наставника и наставница, као и за давање њихових стипендија;

г) за поштовање људи заслужних за науку, уметност, трговину, индустрију и занатство и за поштовање њихових породица;

д) ради поштовања циљева Задужбине моју се вршити издвајања из фонда и у иностранству.

Тач. 2. Само СРПСКИ ДРЖАВЉАНИ имају право на доходе из ове задужбине и на њихову из фондa.

Тач. 3. Задужбински фонд мора неокрњен остати и само се доходи и камате моју употребити за циљеве Задужбине.

Тач. 4. За првих 10 година постојања Фонда, може се од његових прихода само једна трећина, а за других 10 година моју се од њога само две трећине, употребити за задужбинске циљеве.

Остали делови – једна трећина односно две трећине – уносиће се у Задужбински фонд и на њај ће се начин повећавати.

Тек по истеку 20 година, моћи ће се сви доходи задужбинској фонда издавати и употребљавати.

У трећој деценији Управа Задужбине ће одвајати 10% од задужбинских прихода и предавати вароши Београдској у циљу њеној улепшавања и у интересу улепшавања Београдске општине. Овом сумом управљаће даље Београдска општинска управа.

Тач. 5. За управљање Задужбином одређујем Краљевско-српски Државни савет, који је једино и искључиво овлашћен да управља и да користи Задужбински фонд.

Додатком на тестамент, од 15. јуна 1893. године, Велимир је оставио легат госпођици Терези Шустер, својој полусестри, да се њој доживотно исплаћује одређена сума у маркама. Ово завештање Задужбина је остваривала све до 1944. године.

Задужбина Велимиријанум је основана 1908. године – десет година после смрти њеног утемељивача. За све то време су вођени дуго судски спорови око наследства. Као могући наследници појављивали су се ближи и даљи потомци породице Обреновић, а у спор се умешала и краљица

Наталија, која се појавила као наследник убијеног краља Александра, после мајског преврата 1903. године. Српска држава је, уз велике судске трошкове, који су пали на терет средстава Задужбине, успела да постигне поравнање са свим заинтересованим наследницима.

Након коначне пресуде суда, румунске власти тада нису дозволиле српској држави да постане власник и корисник имања *Нејоја*, већ су је приморали да га прода. Државни савет је успео да постигне цену од 1.160.971,95 динара у злату и од те суме основана је задужбина Велимира Михаила Теодоровића – *Велимиријанум*. Са још неким додатним и заосталим примањима из Румуније, достигнута је укупна вредност задужбинске имовине од око 1.700.000 ондашњих динара у злату.

Задужбином је управљао Државни савет, а њен први председник је био Никола Пашић. Државни савет је 5. фебруара 1905. године донео и посебан Закон о раду Задужбине *Велимиријанум*, који је потписао краљ Петар I Карађорђевић.

Државни савет је, почетком сваке године, у *Службеном листу* Краљевине Србије објављивао извештај о приходима и расходима Задужбине у протеклој години. Такође, сваке године расписивао је и конкурс у дневним листовима *Полиџика*, *Време*, *Правда* и у *Службеним новинама* за добијање потпоре и коришћење средстава Фонда *Велимиријанум*.

Многе установе, хуманитарне организације, друштва и појединци били су корисници средстава овог фонда.

Од хуманитарних организација и добротворних установа редовну новчану помоћ примала су дечја обданишта у сиромашнијим радничким четвртима Београда, Фонд сиромашних студената, Коло српских сестара, *Насушни хлеб* и др. У току 1940. године новчану помоћ добило је 36 хуманитарних друштава у износу од око 37.000 динара.

Знатна средства за своје активности годишње су примали и Српска академија наука и Београдски универзитет.

Од установа помоћ су, поред осталих, примали: *Цвијета Зузорић* за ширење уметности, Музичка школа *Стианковић*, Српска књижевна задруга, Универзитетски одбор за доделу награде за Светосавски темат, Историјско-етнографски музеј у Нишу и Народни универзитет у Шапцу. Помоћ су, такође, примале коморе (*Трјовинска*, *Радничка* и *Занайска*) и друштва (*Вукова задужбина*, *Кнејиња Зорка*, *Кнејиња Љубица*, *Српска мајка*, *Мајтеринско удружење*, *Привредник* и Певачко друштво *Обилић*).

Задужбина је сваке године откупљивала књиге и часописе, широког тематског садржаја²⁷, које је, потом, као поклон слала гимназијама, учитељским

²⁷ Он зна све Лазара К. Лазаревића и *Ново оружје* Симе Матавуља (1890); *Иконија везирова мајка* Чедомира Мијатовића (1891); *Канџи нашег доба* Лазе Комарчића (1893); *Гор-*

школама, сеоским школама и разним установама. Од откупљених књига и часописа, по два примерка су остајала у Задужбинској библиотеци.

Задужбина је, такође, помогла да се објаве и многе вредне књиге. На пример, средствима Фонда објављене су књиге: Добросав Миленковић, *Шумадијска дивизија I њозива*; Милан Ђ. Недић, *Српска војска на Албанској Голгоџи*; Марко Цар, *Моје симболије...* Етнографском музеју у Београду пружена је помоћ за штампање његових публикација, а Одбору за прославу Филипа Вишњића дата је помоћ за штампање књиге *Песме Филипа Вишњића* и др.

И поред свих издатака за програмске циљеве, задужбинска имовина је и даље остала значајна. Рецимо да је на дан 31. јануара 1939. године она износила око 2.900.000 ондашњих динара.

После Другог светског рата Задужбина *Велимиријанум*, као уосталом и све друге задужбине, престаје са радом. Након укидања Државног савета, Министарство просвете Србије је 27. августа 1945. године упутило допис Задужбини, у коме је стајало да је у смислу *телефонског наређења Председништва Владе ДФЈ одлучено да се Задужбина Велимиријанум комисијски преузме*.

У Архиву Србије Мира Софронијевић, аутор изузетно вредне књиге *Даривали су своје отечеству*²⁸, пронашла је два документа (решења) у којима се говори о Задужбини *Велимиријанум* и у послератном периоду.

У једном решењу, од 3. децембра 1957. године, Секретаријат за просвету – Задужбински одсек обавештава Савет за школство НР Србије да је поштанском уплатницом достављен износ од 10.000 динара осмогодишњој школи у Горњем Милановцу као помоћ редакцији *Дечјих новина* при истој школи и да је помоћ исплаћена из прихода Задужбине *Велимиријанум*.

У другом решењу, од 2. јула 1971. године, стоји да се на основу члана 6 Закона о републичким органима управе и организацијама које обављају

ски цар Светолика Ранковића (1898); *Порушени идеали* Светолика Ранковића (1899); *Сила у савјестии, Исус Христос и њишице и Молишва на Шийану* Људевита Вуличевића (1905); *С џланине и Исјод џланине* Петра Кочића и *Из земље џлача* Радована Т. Перовића-Невесињскога (1906); *Мученици за слободу* Лазе Комарчића и *Слике из Сџаре Србије* Зарије Р. Поповића (1907); *Песме* Јована Дучића (1911); *Нове џесме* Милана Ракића (1912); *Из солунских борби* Ива Ђипика (1922); *Љубав џишица* Густава Крклеца (1926); *Сабрана дела* Јована Дучића (1929); *Шумадинке* Перише Г. Богдановића (1933); *И ми смо се џовлачили* Јелисија Калацановића (1934)...

²⁸ Др Риста Гостушки, *Лечење лековитим биљем*; Станоје Станојевић, *Светии Сава*; Војислав Илић Млађи, *Светии Сава у нашем уметничком џеснишћиву*; Душан Узелац, *О емисионим банкама*; Михајло Вељић, *Пријовейке с јуја*; др Душан Поповић, *О Цинцарима*; Лука Лекај, *Албанско-српски речник*; Слободан Барац, *Крајике џоуке из шумарсџива*; др Милутин Борисављевић, *Шемајтски џрејлед српско-хрвајтске џрамајтшке...* Од Грујице Ацемовића откупљено је 100 примерака едиције *Злајтна књииа* и др.

послове од интереса за Републику, Србољубу Митићу, песнику сељаку из села Црљенца код Пожаревца, исплаћује износ од 3.000 динара. Новац ће исплатити Задужбински одсек Републичког секретаријата за образовање, науку и културу, и то, поред осталих, и из Задужбине Велимира Михаила Теодоровића 500 динара.

Задужбина *Велимиријанум* је имала и своју троспратну зграду у Београду, у улици Светог Саве бр. 11, коју и сада краси лепо урађена фасада. На главном улазу, бакарним словима је писало – *Велимиријанум*. Данас тих слова више нема, а у приземљу зграде отворен је угоститељски објекат и истакнут његов назив.

Захваљујући Државном савету сачињена је биографија о Велимиру Михаилу Теодоровићу и тако сачувана од заборава успомена на овог нашег великог добротвора и задужбинара.

<p style="text-align: center;">ИЗВОД ИЗ КЊИГЕ ПРИСАЈЕДИЊЕНИХ БЕОГРАДСКОГ ДУХОВНОГ СУДА ЗА 1866 ГОДИНУ</p>	
Число: 212.	
Имя и состояніе желающаго присоединится православной вѣрѣ:	<i>Вилгелмъ</i>
Мѣсто рожденія и пачѣнныя пребыванія:	<i>Кисени извори въ Рончѣ у Аустрии године 1849. мѣа Маіа дне 8.^ю</i>
Родители и состояніе ихъ:	<i>Отець Михаилъ М. Теодоровичъ¹ Матѣ же Марія роф. Беркхауъ</i>
Вѣроисповѣданіе въ которомъ рожденъ и крещенъ:	<i>Римокатолическо</i>
Когда и чрезъ кого нанесено усердіе къ присоединенію:	<i>Неговою Высочайшею милостию Господину Митрополиту 18 септембрія 1866 године</i>
Когда произведено рещеніе къ присоединенію:	<i>18 септембрія 1866 године у придворнои храму Св. Симеона Мироточиваго. — Име получилъ: Велимиръ М. Теодоровичъ</i>
Кому повѣрено дѣло присоединенія:	<i>Предсѣдателю Конвенторіа Београд. Протопрелату Станку Дмитріевску</i>
Въ который ден, мѣсеца и лѣта совершилъ то:	<i>18 септембрія 1866 године у придворнои храму Св. Симеона Мироточиваго. — Име получилъ: Велимиръ М. Теодоровичъ</i>
Кои были свидѣтели, либо воспріемники:	<i>Кумъ быв Архіепископъ Београдскій и Митрополитъ Сербскій Господинъ Михаилъ (№ 3595 од 1866 год.)</i>

У књизи *присаједињених* име оца уписано је руком митрополићевом

НИКОЛА Ј. МАРИНОВИЋ

Јован Мариновић, председник министарстава, дипломата и посланик у иностранству и почасни члан Српске краљевске академије, да би сачувао успомену на свог прерано преминулог сина, основао је 8. септембра 1889. године *Задужбину Николе Ј. Мариновића*. У *Основном њисму* о оснивању Задужбине записао је:

Мој њокојни син Никола, која ми је немилосрдна судбина оћрћла из моје љубави 15-ој месеца јула ове њодине (1889), био је срћем и душом одан њоезији и њозоришним сћисима из животоја народној, и њочео је био, не без усћеха, обделаваћии леју књижевностћ, њако да би, може бићии, остћавио лејо име њо себи, да му је сућено било дуже живећии.

Мени се чини да ћу најбоље ућодитћии духу моја њокојној сина, ако оснујем једну закладу за давање сваке њодине једне књижевне наћраде извесним сћисима леје књижевностћии, у сћомен мој сина Николе.

Никола Ј. Мариновић
(1859–1889)

Одредио је да се наћрада додељује сћисима њоећичким њенденције моралне и њаћриотојске, најисаним чистћим срћским језиком, и који би се одликовали лејотојом слоће и садржине.

Српска краљевска академија усвојила је *Правила* о раду ове Задужбине и удовољила жељи њеног оснивача. У тексту је прецизирано да *док љлавница не нарастће на 100.000 динара, с ћири четћвртћине њодинећеећ љрихода ове задужбине наћраћиваће се сваке њодине одлични њоећиски сћиси, с моралном и њаћриотојском њенденцијом, који су наји-*

сани чистїим срїским језиком и одликују се лейоїџом слоїа и садржаја. После џоїа џирошиће се цео џриход. Академија је из ове задужбине наградила многа вредна дела²⁹.

Никола Мариновић је рођен у Београду 1859. године. Његова мајка била је кћи Мише Анастасијевића, великог задужбинара и добротвора српског народа. Основну школу и гимназију Никола је учио у Београду, а право је студирао и са успехом завршио у Паризу. После студија за-послио се у дипломатији. Једно време је био и секретар Министарства иностраних дела. Умро је веома млад, 15. јула 1889. године, у 31. години живота.

Још као младић Никола је заволео књижевност и писао прве огледе. Био је веома музички обдарен и лепо је свирао клавир. Деловао је отмено, у контакту са људима био је искрен, у служби савестан и, уопште, одавао је утисак необично културног човека. По речима једног његовог савременика, био је *један од реїких и узориїих каракїера*. Још за време студија у Паризу показивао је посебну склоност и интересовање за позориште и драмску књижевност. Због тога је, пред крај живота, изабран за члана Одбора Српског народног позоришта у Београду.

Француски језик Никола је изванредно познавао и веома је успешно преводио дела, која је објављивао у посебним књигама. Преводио је и у стиху, водећи рачуна не само о тачности преношења мисли, већ и о лепоти форме. Са музикалним даром, давао је лаке и ритмичне стихове, који су одговарали музици и могли су се певати. У његовим преводима, остало је записано, има изванредних стихова, који стварају утисак као да их је написао прави песник. Због тога су се његови преводи са успехом играли у Народном позоришту у Београду, као, на пример: *Хорације*, трагедија у пет чинова, од Пјера Корнеја; *Јованчини сватїови*, шаљива игра у једном чину (ову једночинку написали су Мишел Каре и Жил Барбис); *Женидба џри фењерима*, оперета у једном чину (написали је Мишел Каре и Леон Бати); *Намерник*, позоришна игра у једном чину, у стиху, коју је написао Франсоа Копе. Превод овог дела посебно је штампан у

²⁹ Он зна све Лазара К. Лазаревића и *Ново оружје* Симе Матавуља (1890); *Иконија везирова мајка* Чедомира Мијатовића (1891); *Канїи нашеї доба* Лазе Комарчића (1893); *Горски цар* Светолика Ранковића (1898); *Порушени идеали* Светолика Ранковића (1899); *Сила у савјестїи*, *Исус Христїос и џїицие* и *Молиїва на Шїїану* Људевита Вуличевића (1905); *С џланине* и *Исїод џланине* Петра Кочића и *Из земље џлача* Радована Т. Перовића-Невесињскога (1906); *Мученици за слободу* Лазе Комарчића и *Слике из Старе Србије* Зарије Р. Поповића (1907); *Песме* Јована Дучића (1911); *Нове џесме* Милана Ракића (1912); *Из солунских борби* Ива Ђипика (1922); *Љубав џїициа* Густава Крклеца (1926); *Сабрана дела* Јована Дучића (1929); *Шумадинке* Перише Г. Богдановића (1933); *И ми смо се џовлачили* Јелисија Калацановића (1934)...

часопису *Поїлег* 1889. године. Представа је изведена у Народном позоришту 1886. године и касније поновљена још осам пута.

О таленту свог сина и његовој склоности ка лепој књижевности и уметности говорио је отац Јован Мариновић у *Основном ѝисму*. Поред осталог, то је био и један од важних разлога да оснује Задужбину, сачувавши тако успомену на сина, даровитог младог човека, који је прерано умро.

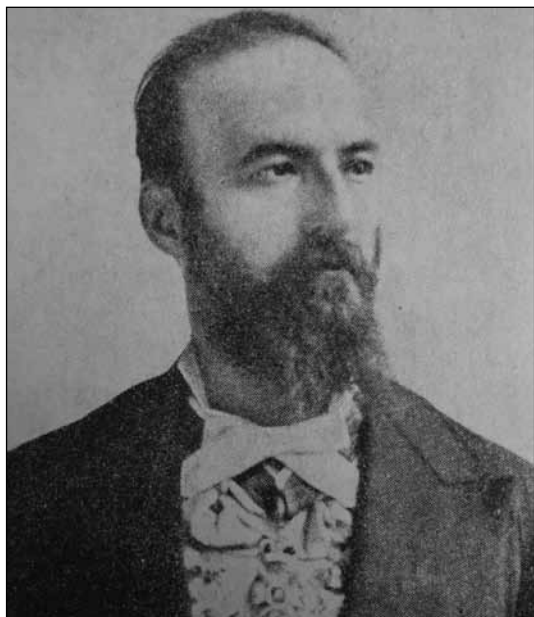
МИЛАН КУЈУНЦИЋ АБЕРДАР

Милан Кујунџић Абердар је истакнута личност српског народа друге половине XIX века. Родио се у Београду 16. фебруара 1842. године где је живео, радио и умро 14. новембра 1893. године као пензионер. Имао је тада 51 годину.

Потиче из угледне, бројне и имућне грађанске породице. Захваљујући томе, као и стипендији коју је добио од српске владе, Милан се школовао у Бечу, Минхену и Паризу. Студирао је филозофију и дипломирао на Оксфордском универзитету 1865. године. Говорио је неколико језика.

Одмах по завршетку студија, 1866. године преузео је Катедру филозофије у Великој школи, коју је већ 1868. године изгубио због политичких разлога. На своју катедру се вратио после седам година – 1873. године.

Широк је круг послова којима се Милан бавио: 1868. године именован

*Милан К. Абердар
(1842–1893)*

је за секретара Министарства унутрашњих послова; 1874. године изабран је за првог секретара Народне скупштине, а затим је биран за њеног потпредседника (1881–1882) и председника (1882–1883); за посланика у Риму постављен је 1882. године, а од 23. марта 1886. до 1. јуна 1887. године обавља дужност министра просвете. Као министар просвете био је веома активан: увео је предшколски рад са децом, оснивао девојачке школе и девојачке радне школе, подигао је ранг гимназије на осам разреда, а Богословију на ранг више школе.

У почетку свог политичког ангажовања припадао је либералној омладини. Био је и један од вођа Уједињене омладине српске и главни и одговорни уредник тада најпопуларнијег часописа *Млада Србадија*. Од 1866. године био је један од петорице одборника Уједињене омладине српске. Без поговора је 1871. године прихватио одлуку Одбора странке и дао оставку на државну службу да би могао бити уредник *Младе Србије*, све док је власти нису угушиле.

Кујунџић се убрзо одваја од ове организације и по оснивању Народњачке партије постаје њен члан, где је такође заузимао угледно место.

Веома важан период у Милановом животу било је његово ангажовање у Српском ученом друштву. За члана Друштва изабран је 8. јануара 1867. године и од 1873. до 1882. године биран је за његовог секретара и благајника. За то време радио је на оснивању Српске краљевске академије. *Основни закон Српске краљевске академије* донет је 1. новембра 1886. године. За члана Српске краљевске академије именован је 5. априла 1887. године.

Милан је био веома динамичан човек, широког образовања, богате културе, заинтересован за многа збивања и догађаје код Срба. Превасходно се бавио науком и књижевношћу. Писао је песме, приповетке, књижевне и научне критике и расправе из филозофије. Позната су његова два рада из области психологије и логике: један носи наслов *Крајњак ѿре-ілед хармоније у свейу* (1867), а други је академска беседа, коју је насловио *Воља и слобода* (1889). Такође, у овај опус улазе и неки други мањи радови полемичког карактера (*Иде ли свей на боље или на ѿоре?*, 1870; *Филозофија у Срба*, 1868; *Наука о свесіи*, 1872). Сарађивао је у многим часописима: *Вили*, *Даница*, *Србији*, *Виделу*, *Гласнику Српској ученој друшћива*, *Годишњици Чуйићеве задужбине*.

Истакао се као *јесник чежње и носіталіје*. Његове две збирке песама *Јек I* и *Јек II* објављене су у Београду 1868. и 1870. године. У првој књизи приказује *свей у коме смо ѿоникли*, а у другој су љубавне песме.

Учествовао је у ратовима од 1876. до 1878. године као интендант Чачанске бригаде и као батеријски командант. У војсци је дошао до чина резервног потпуковника.

Милан је био и велики задужбинар. Тестаментом, који је написао 16. фебруара 1891. године – назвавши га *Мој завешіај* – сву своју имовину оставио је Српској краљевској академији. Од имања, велику вредност је имао летњиковац *Звезда*, који се налазио на Топчидерском брду. Нажалост, овај објекат је, због дугог судског спора који се водио око наследства између даљих Миланових сродника и Српске краљевске академије, услед небриге и елементарних непогода – сасвим девастиран. Академија је ову судску парницу окончала у своју корист тек 1907. године. У складу с тим, Државни савет Краљевине Србије је, 3. маја 1913. године, донео одлуку да

Академија може да прода летњиковац *Звезду* и да добијени новац унесе у Фонд Милана Кујунџића Абердара. Такође, у одлуци даље стоји да ће *Правила* Фонда прописати Српска краљевска академија.

У написаном *Завештају* посебно су дирљиве речи у којима Милан изражава своја осећања према српском народу: *Ја имам само један љубави аманет, једну милу жељу, која и мојим драгим љубавицима у срцу је, а то је: да у човечанству најпрегује мој српски народ који сам јако волео. Једина би моја молба била да ми се описи ако нисам учинио онолико колико сам желео.*³⁰

Задужбина Милана Кујунџића Абердара почела је да ради 1931. године. Њена активност је преваходно била усмерена на штампање научних расправа и издавање вредних књига на теме из области филозофије и филологије³¹. Вредност задужбинске имовине износила је близу 800.000 динара у сребру, са годишњим приходом од око 45.000 динара, такође у сребру. После рата и ова задужбина је престала са радом. Након извршене конверзије динара 1948. године, вредност задужбине сведена је на минимум – на свега 1.963 динара.

Једна улицица у Београду, која поред Телевизије Београд излази на Ташмајдански парк, носи назив – *Абергарева*.

³⁰ Архив Србије, Министарство просвете, Задужбине.

³¹ Задужбина је, поред осталог, издала следеће књиге: др Винко Радатовић, *Шимун Дундурило, дубровачка комедија XVII века* – Б. 1931; др Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских јасова* – Б. 1933; др Борислав П. Стевановић, *Развиће дечје интелекције и београдска ревизија Бине-Симонове скале* – Б. 1935; Петар Колендић, *Биографска дела Ињана Ђурђевића*. Увод написао Павле Поповић – Б. 1935; др Крешимир Георгијевић, *Српскохрватска народна песма у њојској књижевности* – Б. 1936.

АРХИМАНДРИТ НИЋИФОР ДУЧИЋ

Нићифор Дучић – калуђер, војсковођа, архимандрит и велики српски добротвор, рођен је 21. новембра 1832. године у Лугу на Требишњици, у Херцеговини. Као младић дошао је у манастир Дужи код стрица Јевстатија Дучића, архимандрита дужског. По његовој жељи веома се рано закалуђерио, још као седамнаестогодишњак, на дан Светог Луке, 1849. године. После 14 година „произведен” је за архимандрита 1863. године на Цетињу.

У манастиру се Нићифор сусрео са књигом и почео је интензивно да учи. Његово даље школовање тече овим редом: богословске науке завршио је у београдској Богословији, а словенску филологију слушао је код Ђуре Даничића у Великој школи у Београду. Потом одлази у Париз (1886) на даље усавршавање, где око годину дана остаје на Сорбони.

У то време у Паризу борави и школује се неколико десетина српских ђака, са којима се Дучић интензивно дружи. На његов наговор они оснивају

Српску чииаоницу, која је радила на принципу месечне чланарине. Од прикупљених средстава набављане су српске новине и часописи. Такође, за време боравка у Паризу, Дучић је 28. јула 1886. године изабран за члана изузетно цењене организације – *Société d'histoire diplomatique*.

По повратку у земљу Дучић се налази на многим важним и одговорним функцијама: биран је за посланика Народне скупштине у сазиву 1877–1880. године; на заседању Скупштине у тек ослобођеном Нишу (1879) предлаган је за председника Скупштине и поверена му

Архимандрит Нићифор Дучић
(1832–1900)

је функција једног од чувара кључева зграде у којој се налазио прибор за израду државних обвезница. Као представник српске владе непосредно је учествовао у Народној скупштини на доношењу Закона о црквеним властима. Српско учено друштво бира га више пута за председника и оно се – захваљујући и његовом упорном раду и заузимању и под његовим председништвом – спојило са Српском краљевском академијом 15. новембра 1892. године. Неколико месеци касније, Дучић је 22. фебруара 1893. године у Српској краљевској академији прочита своју приступну беседу под насловом *Светии Сава, српска црква и српска краљевина у XIII веку*.

Дучић је 1892. године изабран за наставника историје српске цркве и црквенога права краљу Александру Обреновићу. Уз то, привремено је управљао и Жичком епархијом, у време када је у Крушевцу одржан 500-годишњи помен косовским јунацима.

Као награду за успешан рад у руковођењу Жичком епархијом и за успех у доношењу Закона о црквеним властима, Архијерејски сабор му је дао *Похвалницу* 1890. године, а 1896. године дозволио да при богослужењу може носити епископску митру.

Дучић се доста бавио пословицама у области културе и просвете. Од 1868. до 1876. године био је председник Одбора за школе у српским областима изван Србије, председник Одбора за Народну библиотеку и музеј, редовни члан Главног просветног савета од 1881. и његов потпредседник од 1884. до 1886. године. Био је и председник Комисије за зидање цркава у византијском стилу у Србији. Под Вуковим утицајем сакупао је и штампао збирке народних приповедака, загонетки, поскочица и народних речи из родног краја. Писао је и историјска дела у којима је описивао догађаје чији је био непосредни учесник. Значајну вредност имају његови описи старина (на пример, манастира Житомирлић), а посебно су значајне његове мемоарске белешке.

Архимандрит Нићифор Дучић, сјоменик на Новом гробљу у Београду

Нићифор Дучић није био само вешт у писању, већ је изузетну способност и вештину показао и у ратовању. Активно је учествовао у борбама с Турцима за народно ослобођење: у Херцеговини 1861, у Црној Гори 1862 и у Србији 1876–1878. године. Командовао је добровољачким јединицама Ибарске армије и устаничким четата Јаворске армије. У борби с турском војском бива рањен код Јавора.

Цео живот је провео у служби српске цркве, на пословима у просвети, на књижевном плану и у борби за ослобођење и уједињење српског народа.

У пензију је отишао нарушеног здравља и умро је у Београду 21. фебруара 1900. године. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду, уз све војне почасте, као и почасте које су му указали Српска православна црква, Српска краљевска академија, многобројни пријатељи и поштоваоци његовог дела.

У тестаменту, који је написао у Београду 1899. године – а који почиње речима: *У име Оца и Сина и Светиога духа* – на самом почетку истиче: *Нијесам никоме ништа дужан; а ко мени што дуије, оирашиам.*

У првом делу тестамента завештава да *Своју уштеду у четрдесет акција Српске народне банке... оставља Српској краљевској академији под именом „Фонд архимандрита Нићифора Дучића”*. Затим у девет тачака, пред остало, одређује:

- Академија је власна устроити сваке године три дијела интереса из мојега Фонда; а четврти ће дио редовно уносити у Главницу мојега Фонда ради умножавања докле од Фонд постоји.
- Моја је жеља да Академија наирађује годишњијем интересом с три дијела расправу, или монографију, или цијело дјело из српске историје политичке, војничке и црквене; а може и из српске филологије, географије и етнографије уопће.
- Академија ће одређивати темеље за наираду; одређиваће оцјењиваче према струци свима за наираду. Садржина наирађеног свима не смије никад бити политичке садржине. Ваља да је у њему чист и правилан српски језик и стил печан и одабран. Оцјењивачима ће Академија одређивати пристојну наираду за шруд из суме интереса.
- Ако би досуђена наирада за свис с наирадом оцјењивачима била већа од суме једногодишње интереса мојега Фонда, Академија је власна појити уједно двогодишњи интерес и измирити наираду. У таквом случају неће расписивати нову наираду за једну годину. Сваки чисти остатак од интереса уносиће се у Главницу мојега Фонда.
- С временом када се умножи мој Фонд, Академија је власна одређивати један дио интереса и на друге културне потребе у српству.

У другом делу тестаента Дучић одређује коме шта све оставља (Српској краљевској академији, Српском народном музеју у Београду, цркви Светог Саве на Савинцу, манастиру Дужу...) и, поред осталог, завештава:

- *Оставиљам Српској краљевској академији наука у власнишћој своје књижевне радове. Нико други осим ње нема право прештампавати ниједну моју књију.*
- *Књижарнице: М. Стајића у Београду и Арсе Пајевића у Новом Саду, које имају и продају књија од мојих књижевних радова предаће новце од продајних књија Академији, која ће их унијети у главницу мојега фонда.*

У трећем делу тестаента Дучић одређује како ће се одржавати његова гробница на Новом гробљу у Београду.

Српска краљевска академија утврдила је *Правила* о руковању Задужбином и Фондом за одржавање гробнице архимандрита Нићифора Дучића. У први Одбор за управљање Задужбином изабрани су академици: Јован Мишковић, Љубомир Ковачевић и Љуба Стојановић. Задужбина је почела са радом 1901. године и њена имовина тада је износила 21.418,50 динара у злату. Из тих средстава објављене су и награђене многе вредне књиге³².

³² Објављене књиге: Др Илија М. Јелић, *Васојевички закон од дванаест ђачака*; Др Никола Радојчић, *О Тромочком родослову*.
Награђене књиге: Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVII и XIX веку*; Јован Н. Томић, *Пећки патријарх Јован и рад на покрету хришћана под Турцима 1593–1614*; Риста Т. Николић, *Ојис Пољанице и Клисуре*; Милош Зечевић, *Рајтовање Војиновића са Дубровником (1358–1362)*; Дионисија Мирковић, *Српско православно боко-кошорско владичанство*; Гргур Јакшић, *Акерманска конвенција закључена између Русије и Турске 25. септембра 1826*; Љубивоје Павловић, *„Ужичка Црна Гора” антропогеографска промајрања*; Милош Ивковић, *Особине јорџоресавској јовора*; Б. Милојевић, *Куйрешко, Вуковско, Равно и Гламочко поље*; Светозар Томић, *Пива и Пављани*; Боровоје Дробњаковић, *Смедеревско Подунавље и Јасеница*; Данило Вушовић, *Дијалект источне Херцеговине*; Ђ. Киселиновић, *Пресија*; Петар Костић, *Призренски патријархат*; Боровоје Ж. Милојевић, *Тийови динарских острва*; Боровоје Дробњаковић, *Космај*; Милан Корановић, *Војничка жупа у Босанској Крајини*; Сима Тројановић, *Недашње одолевање православних Срба Муслиманима*; Илија М. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Албанији*; Славко Сирићевевић, *Наше морске луке*; Милоје Васић, *Жича и Лазарица*; Владислав Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*; Душан Ј. Поповић, *О Цинцарима, прилози ишћању јосћанка нове чаршије*; Жарко Тагић, *Трајом велике прошлости*; Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 19. веку*; Радомир Казимировић, *Наше народне шаре*; Гојко Ружичић, *Језик Пећра Зоранића*; Васа Бановић, *Гацка долина с околним пољима*; Добросав Ј. Миленковић, *Улоја и рад 19. пешадијској пука 1. јозива у 1914. јодини*; Данило Вушовић, *Прилози проучавању Њеџошева језика*; Ђуро

После Другог светског рата, из годишњих извештаја о стању задужбина и фондова Српске академије наука, у Фонду архимандрита Нићифора Дучића, за годину 1946. и 1947, нашло се укупно 24.459 динара. У завршном рачуну Српске академије наука за 1950. годину појављује се *Фонд за наирађивање дела, те више не наилазимо на Фонд Нићифора Дучића*³³.

Поповић, *Лица народа. Њен постанак, уређење и рад*; Димитрије Кириловић, *Српско народно позориште*; Перо Ј. Поповић, *Споменица петстотогодишнице смедеревској града десетого Бурђа Бранковића*; Радоје Ускоковић, *Духовни живој народа у Сјарома Влаху око Ивањице*; Крешимир Георгијевић, *Наша народна песма у јољској књижевности*; Милутин Д. Лазаревић, *Српско-турски рат 1912*; Драгољуб Павловић, *Ђорђе Башић, дубровачки биограф 18. века*; Драг. Страњаковић, *Влада уставобранишља 1842–1853. године*; Радомир Алексић, *Језик Мајије Анђуна Релковића*; М. Ђорђић, *О старословенским стариним придевима*; Осман Нури Хаџић, *Мухамед и Коран*; Фране Барбалић, *Вјерска слобода Хрватиа и Словенаца у Истори, Трсту и Горици*; Крешимир Георгијевић, *Новија хрватиска комедија*; Миленко С. Филиповић, *Модрича*; Милан Ђ. Неђић, *Српска војска и солунска офанзива*; Петар И. Поповић, *Француско-српски односи за време Првој устанка*; Миленко А. Марковић, *Тојлица у прошлости*; Радослав Вешовић, *Постанак и развјиак илемена Васојевића*; Драгутин Костић, *Старост народној ејској песничкојва нашеј*; Душан Ј. Поповић, *Хајдуци*; Фране Барбалић, *Перој, српско село у Истори*; Васа Стајић, *Јован Јовановић Змај*; Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске иаје и српске земље*; Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*; Добросав Ј. Миленковић, *Шумадијска дивизија 1. позива 1915. године*; Митар Влаховић, *Лов у Колашину*; Милутин Д. Лазаревић, *Српско-бујарски рат 1913. године*; Петар Костић, *Просветно-културни живој православних Срба у Призрену и њејојој околини у 19. и почетком 20. века*; Радослав П. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крајујевцу*; Љубица и Даница С. Јанковић, *Народне ијре, ирва књија*; Боривоје Дробњаковић, *Воденица на Дрини, Саобраћај на Дрини и Риболов на Дрини*; Никола Банашевић, *Циклус Марка Краљевића*; Виктор Новак, *Најко Нодило*; Милан М. Николић, *Крајујевачка гимназија*; Војислав С. Радовановић, *Народна ношња у Мариову*; Љубомир М. Милић, *Моравска дивизија друјој позива иод мојом командом*; Боривоје Стојковић, *Историја српској позоришћја*; Љубо Влацић, *Пантелејмон као далмаиински ејиској*; Војислав Радовановић, *Географске основе Јужне Србије*; Радослав Бошковић, *Развјиак суфиска у јужнословенској језичкој заједници*; Драгослав Страњаковић, *Србија од 1834–1858. године*; Миленко С. Филиповић, *Ејиничке ирлике у Јужној Србији*; Даница С. Јанковић, *Мелодије народних итара*; Даница С. Јанковић и Љубица С. Јанковић, *Народне ијре, књија друја*; Радомир Алексић, *Прилози истјорији кајкавској дијалектја*; Петар Шобајић, *Никишић – Онојоји*; Радослав П. Марковић, *Пишњање иресионице у Србији*; Петар С. Јовановић, *Уздужни речни ирофили, њихови облици и стварања*; Драгутин Костић, *Бујарски ејиској Константиин, ијсац службе Св. Мејодију*; Драгомир С. Поповић, *Чачанска гимназија 1837–1937*; Миленко Филиповић, *Дебарски гримкол*; Миховил Томандла, *Светислав Касациновић*; Драгослав Страњаковић, *Михаило и Јулија*; Видо Латковић, *Симо Мајавуљ у Црној Гори*; Моша и Миодраг Пурковић, *Хиландарски ијуман средњеј века*.

³³ Мира Софронијевић, *Даривали су своме отчестјиву*, Београд, 1995, стр. 165.

БРАЋА ВАСА И НИКОЛА РАДОЈКОВИЋ

Зграду на углу улица Цетињске и Деспота Стефана, у ужем центру Београда, подигли су браћа Васа и Никола Радојковић и наменили је Српској трговачкој академији, да *дојриноси развоју српске трговине*.

Браћа Радојковић рођена су у Шапцу – Васа 1822, а Никола 1839. године – у сиромашној трговачкој породици. Васа је још као младић дошао у Београд. Након обавезног учења – шегртовања, почео је да се бави трговином. Показао се као упоран, вредан и надаре способан трговац. Убрзо стиче самосталну бакалску радњу на углу улица Дубровачке и Узун Миркове. Ступа у ортачке везе с познатим трговцем Костом Овчаревићем и убрзо шири послове и на велетрговину.

Васин брат Никола, који је од њега био млађи 17 година, у Шапцу је завршио основну школу. Када је стасао за посао, Васа га је довео у Београд 1850. године и запослио у својој радњи. Године 1855. шаље га у Панчево да стекне прво трговачко образовање. Ту је Никола са одличним успехом завршио Трговачку школу, а затим одлази у Беч где изучава *трговачку рачуницу*

и књиоводство. Школовање у Бечу Никола је завршио с врло добрим успехом 1856. године. У то време то је била висока стручна спрема за трговца. По повратку из Беча Никола, који тада није имао ни 18 година, ради као трговачки помоћник у великој колонијалној радњи брата Васе. После пет година, 1862. године, добио је од брата 600 дуката да покрене сопствени посао. С овим капиталом, и у друштву са ортаком Луком Величковићем, отвара своју радњу нирнбершке и ману-

Браћа Васа и Никола Радојковић

фактурне робе у Кнез Михаиловој улици (кућа данас носи број 56). После три године раскинуо је ортаклук с Величковићем и наставио успешно да води своју самосталну радњу, све до 1891. године, када се повлачи из посла. Од тада је живео као рентијер, све до смрти, 12. новембра 1901. године.

Браћа Радојковић су рано учили да је за успешну трговину потребно знање и да није довољно бити само вредан, упоран, предузимљив и одрицати се много чега у животу. Поготово се то осећало откако су трговачки послови почели све више да се шире по већим градовима и земљама западне Европе.

У складу с таквим сазнањем и жељом да помогну свом народу, а пре свега младим људима који ће се бавити трговином, Никола Радојковић саставио је 16. октобра 1900. године тестамент, у коме је изразио своју вољу речима³⁴:

Једна од мојих првих жеља: да будем од користи српском народу, што је ово моја последња воља.

Све што имамо ја и мој браћо њок. Васе што нам је донела пррловина. Зашто сам се ја решио да целу пррловину моју и моја њок. браћо Васе, која сам ја наследио, оставим на користи српске пррловине.

Моја је, дакле, воља овако:

I

Све што је њокрејно, осим осамнаест комада акција Београдској Кредитној Завода, нека оставане у својини мојој жени Лейосави.

А, све што је нењокрејно, као и осамнаест комада акција Београдској Кредитној Завода нека оставане у својини српском народу, и што пррловинску пррловину онако, како овде наређујем, али њод условом: да моја жена Лейосава, док је жива, или док се не пррреуда, ужива све нењокрејно имање и са њиме упрравља но њод овим опрраничењем.

1. Да у случају пррреудаје добије из имања у својину 30.000 динара у сребру, у шта улази и мираз њен 12.000 динара.

2. Да је дужна, докле њод буде нењокрејно имање уживала, од прррихода истој сваке њодине давати Одбору, који ниже остављам, њо 1.000 динара на целу коју сам овде њод VII означено.

II

После моје смрти моја жена, односно Одбор, даваће Марији Мијаловић, свакој месеца њо 25 динара док је жива, њо вољи мој њок. браћо Васе.

III

Одмах њосле моје смрти да се образује Фонд, у који ће се унећи цело моје нењокрејно имање са прррњих 18 комада акција Београдској Кредитној Завода и у своје време уприсаћи пррриход од истој.

³⁴ Архив Србије, кутија 81, Задужбина 440

IV

Новци од њрихода и иначе даваће се на руковање Уйрави фондова или ком друіом сличном заводу.

V

Приход од имања њрикуйљаће се дойле док се не накуйи йолико да се може йодићи савремена зйрада за срйску АКАДЕМИЈУ ТРГОВИНЕ. На йој зйради сйавиће се наййис овако:

АКАДЕМИЈА ТРГОВИНЕ

Дело

ВАСЕ И НИКОЛЕ БРАЋЕ РАДОЈКОВИЋА

А, за случај да йакову академију буде неко друіи йодиіао, нека Одбор на местіо йоіа йодиіне друіу йакову усйанову у духу моје жеље, која се види овде.

VI

За уйраву са целом имовином йосйављам Одбор на цео живойи, који ће биіи независно йело и у коме ће биіи лица ова: і. Димиййрије Радовић, йредседник Касацйе у йензији, і. Аћим Чумић, бив. йредседник минисйарсйва, Борислав Тодоровић, дирекйор Трйовачке Академије, Пера И. Јовановић, йрйовац и Воја С. Вельковић, бив. секретйар Краљев.

Овај Одбор биће дужан сваких шестй месеци да се једанйуіи сасйане ради савеййовања о чему буде йребало, но чим сйууи у живойи, онда ће одмах за сваки случај изабраіи йри лица која ће йо реду заузимайи уйражњена местйа одборника.

Сваки одборник од сваке седнице нека добије йо 10 динара, а уйравник, коіа ће Одбор одмах йосле моје смрйи изабраіи да води бриу о имању, нека добије йо 100 динара месечно све из њрихода имања.

Уйравник сваких шестй месеци йолаже рачуне Одбору, йод чијим ће надзором и сйајаіи и који има йраво да іа мења.

VII

Из оне 1000 динара, шйо ће моја жена сваке йодине Одбору давайи, Одбор ће сваке йодине давайи йри найраде оним свршеним ђацима садашње Трйовачке Академије, а будуће Академије Трйовине, који йо йласу школских сведочансйава буду йо сйособносйи и владању најбољи. Найраде йе даваће се само срйским држављанима и носйе име:

НАГРАДЕ ВАСЕ И НИКОЛЕ БРАЋЕ РАДОЈКОВИЋА

Прва найрада биће 200, друіа 100, а йрећа 50 динара. Пејсйоййина динара (500) Одбор ће сваке йодине јавним начином давайи као найраду или на йрйовинску књижевну или какву друіу целу у корисйи йрйовачке образованосйи.

Одбор ће дужан бићи да сваком њриликом, кад њтакву наїраду буде давао, њретїходно да саслуша мишљење Насїавничкої савеїта Академије Трїовине или данашње Трїовачке Академије...

Осїаїај од 1000 динара, а њо износи 150 динара, Одбор ће уїо-їребїиїи за нужне њрошкове.

VIII

Одбор ће биїи дужан да сваки свој заїисник њреда јавностїи и још каквом лисїу, коїи се њонајвише у месїу буде чїїао.

IX

Када се зїрада за Академију Трїовине буде њодиїла, онда ће Одбор једну њоловину њрихода њрошиїиїи на њтрїовинску њросвеїу, како њрема духу времена буде најбоље налазио, а друїа њоловина њрихода кайїїїализоваће се док целокуїна вредностїи фонда не достїиїне један милион динара.

А њек ће одбор цео њриход њрошиїиїи на исїу цељ.

X

После смрїиїи или њреудаје моје жене оне наїраде о коїима је реч у делу VII њовећање се њако да њрва буде 300, друїа 200, а њрећа 100 динара.

XI

На случај, ако би се Одбор или ко од одборника, не дао Бої, оїрешио о ову моју вољу, њо ће у њрвом случају, на њужбу оноїа или њод коїим Академија Трїовине или данашња Трїовачка Академија буде сїїојала, или на њужбу ма кої одборника, а у друїом случају на њужбу одбора или ма кої одборника судови решиїиїи: има ли месїа да се Одбор, односно одборник збацїи. У њтаквом случају њрофесори Правної факулїетїа Велике школе изабраће нови Одбор или нове одборнике, ако у Одбору нема њтри избачена одборника, иначе ће избор једної или двоїице одборника извршиїиїи сам Одбор.

XII

Ако би ма која власїи ма у чему њовредила ову моју вољу, нека Одбор или ма коїи одборник њозове у заїиїиїиїу ове задужбине земаљске судове.

XIII

Пошїо ја и мој браїи њок. Васа већ имамо їробницу и сїоменик, њо ће моја жена, а њосле ње Одбор биїи дужан да за сва времена чини све шїїо њреба да њо буде у уредном сїању.

А њосле моје смрїиїи сїавїиће се на сїоменуку ове речи:

Са њредње сїїране:

Овде њочивају два браїа

Васа и Никола Радојковиїи

Коїи су све шїїо су сїїекли осїавили своме народу

*Са задње сџране
Академија Трговине
Дело Браће Радојковића*

*Са десне сџране
Васа Радојковић
Родио се у Шайцу, њодине 1822,
а ѓреминуо у Београду 10. аѓрила 1898. ѓод.*

*Са леве сџране
Никола Радојковић
Родио се у Шайцу 29. августиа 1839, а ѓреминуо...*

XIV

Мешање суда и друѓих власѓи искључујем

XV

Ја желим да овако, како сам ја овде наредио, осѓане у важностѓи на вечиѓа времена и да ѓи не сме никоја власѓи ни ѓод којим видом или изѓвором ма у чему ѓреиначиѓи, а осѓављам ѓосѓоди одборницима на ѓихову савесѓи и ѓихову частѓи, да ову моју задужбину, као једну срѓску народну сѓвар, од сваке најасѓи бране.

*16. окѓобар 1900.
У Београду*

*Све најисао и ѓоѓѓисао
Никола Радојковић*

Браћа су за свог радног века стекла завидну имовину. Поред куће на спрат у Кнез Михаиловој улици бр. 23, где је Никола Радојковић и стано-вао, Васа и Никола су имала још десетак разних стамбених објеката и некретнина у неколико улица на ужем подручју Београда:

- плац у углу Цетињске и данашње улице Деспота Стефана;
- три куће на углу Поп Лукине и Фрушкогорске улице бр. 1 и празан плац бр. 3;
- две куће у улици Змаја од Ноћаја, бројеви 4 и 5;
- кућа у улици Змаја од Ноћаја и угао Цинцар Јанкове;
- две куће у улици Краљице Наталије бр. 9;
- зграда у Кнез Михаиловој улици бр 23.

Према одредби (V) тестаента Никола је завештао да ће се приход од имања прикупљати све дотле док се не накупи толико да се у Цетињској улици подигне савремена зграда за српску Академију трговине. Пошто приход од непокретности није могао, у догледно време, бити довољан за подизање једне велике палате намењене Академији трговине, извршио-

ци тестаментa доби́ли су одобрење да све непокретности, сем оне у Кнез Михаиловој 23, изложе јавној продаји. У току 1927. године сви објекти су продати и за то је добијено укупно 4.300.950 динара. Остала је само зграда у Кнез Михаиловој улици и од прихода те зграде Одбор је, по одредбама тестаментa, помагао трговинску наставу и новчано награђивао најбоље ученике Трговинске академије.

У току 1928. године приступило се подизању зграде на углу Цетињске и данашње улице Деспота Стефана. Према пројекту архитекте Јозефа Најмана, подигнута је веома наочита и функционална зграда, која је у то доба била једна од најсавременијих школских зграда у држави. Палата је изграђена веома брзо и свечано је отворена већ 22. септембра 1929. године. Обухватала је простор од 1.400 квадратних метара и њена изградња је коштала 8.766.439 динара. Високо на фасади зграде постављен је натпис, који и данас стоји: *Дело Васе и Николе браће Радојковића*, а изнад главног улаза *Академија трговине*.

Према тестаменту завештаоца, пок. Николе Радојковића, и одлуком Одбора задужбине, цела зграда, са свим њеним постројењима и просторијама, стављена је *на бесилајно уживање и слободно располажање за потребе Државне Трговачке академије у Београду*³⁵. Иначе, зграда са плацем остала је у својини задужбине.

У Извештају задужбинског Одбора, који је упућен Државној Трговачкој академији 17. септембра 1929. године, детаљно је описано од чега се све састоји ова зграда:

- *Из суштерена иде су смештене инсталације централног грејања, тушеви са тојлом и хладном водом, сала за гимнастику, сиванови за служитеља и одрум.*
- *Из јартиера иде се налази: сиван за директора, канцеларије за директора, професоре, лекара, хемијски и физички кабинети, учионице и амфиитеатар.*
- *Првој и другој сиваји иде се налази: свечана сала са позорницом и терасом, учионице, ћачка читаоница и јаргеробе, и*
- *јарећи сиваји са салом за конторске радове, собе за ћачке дружине, вешернице и шаван*³⁶.

Предајом зграде Државној Трговачкој академији, фактички је започео и најсадржајнији рад Задужбине. Министарство просвете Краљевине Југославије, 22. маја 1931. године, издало је *Уверење да је Задужбина Васе и Николе браће Радојковића заснована по закону о задужбинама и заведена у регистар задужбина на сивани 326, редни број 1 и да поштојада по*

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

надзор Министарства просвете као врховне задужбинске власти и да не илаћа никакве таксе по закону о таксама. Даље се у истом уверењу каже да је рад задужбине одобрен Решењем јосиподина министара просвете од 18. септембра 1930. године и да је намењена српском народу на користи српске територије.

После Другог светског рата Задужбина је потпала под надзор Савета за просвету НР Србије, а Решењем Комисије за национализацију НО Стари град, од 26. децембра 1959. године, обе задужбинске зграде – Цетињска улица 5 и 7 и Кнез Михаилова 23 – национализоване су и постале друштвена својина.

Генерације ученика су у овом лепом здању годинама стицале (и сада стичу) знања из области економије – онако како су то задужбинари и завештали. Данас се у овој згради налази Прва економска школа.

*Прва економска школа,
задужбина Васе и Николе Радојковића*

ВАНЂЕЛ ТОМА

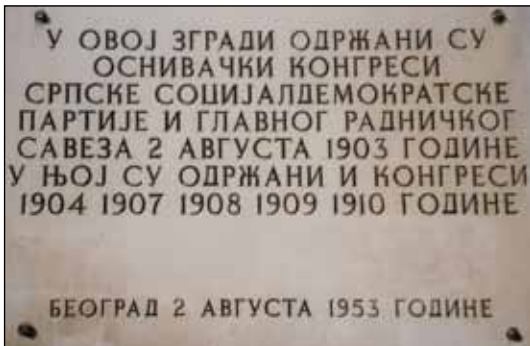
Ванђел Тома, родом из Македоније, у Београд је дошао шездесетих година XIX века. Имао је тада око тридесет година. Бавио се трговином и као способан и окретан трговац стекао је велико богатство. На Сави, код Мале пијаце, у близини хотела *Крајујевац* отворио је дуванцијску радњу. Његови купци су били, махом, пиљари са Мале пијаце, као и *Срби из њрека* који су, тргујући са њим, избегавали монопол на дуван уведен у Аустроугарској монархији. Када је и у Србији уведена иста протекциона мера, Тома је почео да увози дуван за Монопол и на томе је добро зарађивао.

Почетком XX века (1900. године) купио је велику зграду у улици Браће Југовића 16, која је у то доба била познати хотел *Булевар*. Њен претходни власник је био Ђорђе Пашона, богати Цинцарин, који је такође био родом из Македоније. Данас се у овој згради налази биоскоп *Балкан*.

Хотел је заузимао велики простор, између данашњих улица Македонске и Деспота Стефана, и у то време је био објекат високог ранга. Почев

Зграда биоскопа „Балкан”

Спомен-плоча постављена на згради

ра, јер је у његовој Великој сали почела да се даје и прва Опера у Београду, коју је основао Жарко Савић из Земуна. За овај хотел везано је и неколико значајних догађаја из историје Београда и Србије, као што је био развој радничког покрета. О томе сведочи и спомен-плоча, постављена 2. августа 1953. године на главној фасади, на којој је написано: *У овој згради одржани су оснивачки конгреси Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза 2. августа 1903. године. У њој су одржани и конгреси 1904, 1907, 1908, 1909. и 1910. године.*

У хотелу су редовно приређивани пригодни концерти, у њему је почео да изводи представе и *Орфеум* (прво српско хумористично-сатирично позориште Бране Цветковића), а једно време ту су становали и познати књижевници Јаков Игњатовић и Густав Матош. Од краја XIX века у сали хотела почињу да се приказују и биоскопске представе, које су, после реконструкције зграде 1979–1980. године, коначно определиле њену намену.

Ванђел Тома је умро 1906. године и тестаментом је сву имовину оставио Српској трговачкој омладини. Завештао је да се приход од хотела *има њрошијши на школовање и њошњуну образовање и издржавање младића српске и трчке народности из Сшаре Србије и Македоније у њравцу њрјовачком, занайлијском и индустријском.* У договору са Српском трговачком омладином, Београдска трговачка омладине се старала да се ово завештање остварује. Из Фонда Ванђела Томе, који је у међувремену проглашен и за великог добротвора Београдске трговачке омладине, од 1926. до 1930. године стипендију је примало више од 150 питомаца.

На углу Добрачине и Господар-Јевремове улице, уз помоћ Задужбине Ванђела Томе, подигнут је 1931. године споменик на Чукур–чесми, у знак сећања на догађај од 26. маја 1862. године, када је турски војник, у препирци око точења воде са чесме, разбио главу младом Србину, шегрту Сави. То је довело до сукоба између турских војника и Срба и тај инцидент убрзо је прерастао у конфликт широких размера између турске и српске

од 1885. године, рекламирао је своје *елејанјно намештене собе и зимске и лејње салоне.* Осамдесетих година XIX века у њему је дограђена Велика сала, која је била богато декорисана и укусно опремљена, што је све скупа одавало утисак успелог архитектонског остварења. Од 1909. године хотел се спомиње и под именом *Оје-*

полиције и грађана. Турци су се повукли у Београдску тврђаву и са њених зидина артиљеријом бомбардовали Београд. Као последица тог сукоба и енергичне дипломатске акције Кнежевине Србије, дошло је до ослобођења српских градова (Београда, Смедерева, Кладова, Ужица, Шапца...) од турских војних посада 1867. године.

Споменик је урађен у облику камене спомен-чесме на чијој горњој површини лежи бронзана фигура дечка са разбијеним крчагом. Аутор овог уметничког дела, израђеног 1922. године, јесте познати београдски скулптор Симеон Роксандић (1874–1943).

Чукур-чесма, иодиунуџа средсџвима Задужбине Ванђела Томе

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ

Јован Јовановић, средњи лекар у пензији, основао је Задужбину *Јованијанум*. У тестаменту, који је написао 7. августа 1908. године у Властотинцу, месту у коме је провео најдужи период живота и службовања, сву своју имовину завештао је Српској краљевској академији наука, као једином и искључивом наследнику. Одредио је да Српска краљевска академија наука може слободно и самостално одлучивати о свим пословима који се тичу ове Задужбине. Она је једина и искључива у праву да управља Задужбинским фондом и да употребљава Задужбинске приходе.

У тестаменту је ту своју вољу изразио следећим речима:

Пошто нисам жењен, а наравно и не мислим да се женим у овим годинама, те у случају смрти немам наследника законитих, то ће сва моја имовина тековина припасти Српској академији наука Краљевине Србије као моме једином и искључивом наследнику.

Јован Јовановић
(1845–1909)

Али ово ће моје имање ипак бити одвојено од имања Српске академије наука, важиће као једна задужбина и ова ће Задужбина носити име „Јованијанум“.

Такође, тестаментом је одредио и најважније циљеве Задужбине:

- а) образовање младића за медицинске и правничке науке;*
- б) ширање научних дела од вредности;*
- в) да се академске расправе од вредности најрађују;*
- г) издржавање болесника и сиротињских девојака; и то девојкама да се даје на име*

удомљења, и *џо* у овим варошима: у Смедереву, Врању, Књажевцу и Власоџинцу, *џе сам живео, а све џо џрема дохоџима фонда коџи сам образовао. На ово имају џраво сви срџски држављани из ових крајева коџи су сиротџи.*

У Правилима о раду Задужбине из 1913. године утврђено је да се задужбински фонд од 465.000 динара у готовини и хартијама од вредности мора неокрњено одржавати, *а само ће се џриход џрошиџи, и џо за џрвих десетџ џодина само једна четџврџина џрихода, а џри четџврџине ће се уносџи у кайџџал. После десетџ џодина џрошиће се џоловина, а џоловина уносџи у кайџџал. Тако ће се радџи све доџле док џлавница не нарасџе на џри милиона динара. Од џада ће се џрошиџи цео џриход.*

Из средстава Задужбине 1936. године дата је помоћ Медицинском факултету Универзитета у Београду у износу од 1.500 динара. У току 1937. године пружена је помоћ од 5.000 динара болницама у Смедереву, Власотинцу, Врању и Књажевцу и штампана је књига др Драга Страњаковића, *Вучићева буна 1842. – Б. 1936.*

Јован Јовановић рођен је 1845. године у Смедереву у трговачкој породици, где је завршио и основну школу. Гимназију је похађао у Београду и у њему је школске 1866/67. године уписао право. Студије права, међутим, није завршио, већ је, као државни питомац у Бечу уписао и успешно завршио студије медицине. Са дипломом доктора бечког универзитета вратио се у Београд, али у њему није остао, већ је годинама радио у мањим местима по Србији.

Најпре је радио у књажевачком, а потом у тимочком, врањском, пиротском, пчињском и сврљишском крају. У власотиначком округу дочекао је и пензију 29. октобра 1903. године. Као приватни лекар – пензионер радио је до краја живота. Остало је запамћено да се као лекар, када је реч о медицини и лечењу људи, *са својим младићким жаром уџушиао у борбу џрошџив заосџјалосџи и џримџџивизма сваке врџе.*

Учествовао је у ратовима 1876–1878. године као санитетски поручник и за то је добио *Сџоменицу* из ратова 1876, 1877. и 1878. године. Одликован је и *Мегаљом* за 40-годишњицу Велике Светоандрејске скупштине 1899. године, као и *Мегаљом* њ. в. краља Петра I 1904. године.

Ратови и тешки услови рада и живота у тадашњим српским провинцијама утицали су на то да му се здравље рано и увелико наруши. После дужег лечења у земљи, одлази на лечење у бању у Карлове Вари и, нажалост, ту умире 15. септембра 1909. године. Имао је тада 64 године. Сахрањен је у Београду на Новом гробљу. Сахрани су присуствовали многи чланови Српске краљевске академије наука, свештенство, ученици београдских школа и велики број пријатеља. На његовом гробу Српска краљевска академија наука подигла је споменик, чији су аутори академик Богдан Поповић и вајар Ђорђе Јовановић.

Задужбина *Јованијанум* радила је све до Другог светског рата, када се њен рад гаси и она се утапа у јединствени државни *Фонд за науку.*

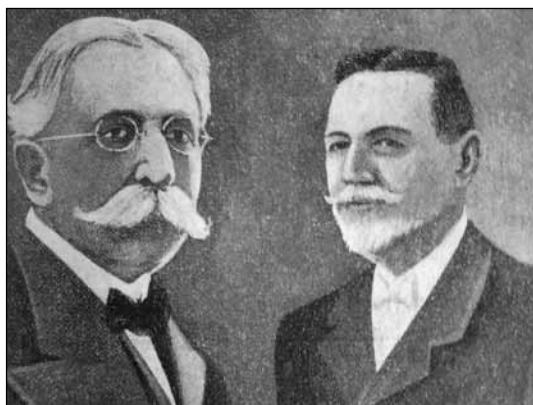

БРАЋА ЈОВАНОВИЋИ

Браћа Јовановићи, Каменко и Павле, штампари и књижари из Панчева, улазе у ред великих српских добротвора. Почели су као мали књижари, да би затим основали штампарију и објављивали књиге, првенствено из националне историје и књижевности. Готово сви наши писци из друге половине XIX века нашли су у браћи Јовановић своје издаваче. Њихова књижара *Найредак*, како истиче Богдан Бранковић, *била је њознања целом српсџву, као једна од најакџивнијих и најсолиднијих*³⁷. Велики део заслуга браће Јовановић лежи у богатој издавачкој делатности, и то у време када је издаваштво код нас било у повоју.

Браћа Јовановићи основали су и Задужбину која је, управо, имала задатак да објављује и популаризује вредне књиге у српском народу. У *Основном џисму*, које су написали 27. априла 1911. године, истакли су да *смаџрамо за дужностџ да од зараде, сџечене у џом (џџамаџарија и књижарсџтво) и друџим џрџовачким џословима, свој део миломе српском народу џренесемо и да оснујемо задужбину која ће и џосле, када нас једноме не буде у живоџу, служиџиџи српској књизи и џросветџи*.

Задужбина је почела са радом 1922. године, када су и донесена *Прави-*

Каменко и Павле Јовановић

ла о руковању Задужбином и о употреби њених прихода. У њима је била исказана изричита жеља задужбинара да се приходи од Задужбине не употребљавају за стипендирање појединаца, већ да служе:

а) џоџлавиџо џросвеџивању најџирих слојева нашеџа народа, и џо џџо дирекџиџије: џоџуларним сџисима, џредавањима џо разним

³⁷ Богдан Бранковић, *Браћа Јовановић, велики српски добротвори*, Вукова задужбина, Даница 2000, страна 72.

Каменко је, наводно због велеиздаје, оптужен и одведен у затвор 1876. године (када и Светозар Милетић), а 1914. године оба брата Јовановића интернирани су у злогласну тврђаву у Араду, у Румунији. У њој је Павле, који је већ увелико био нарушеног здравља, умро 29. новембра 1914. године. Каменку је било дозвољено да се врати у Панчево и он је у родном граду умро после две године (13. октобра 1916), не дочекавши да Панчево и Војводина постану српске земље, за шта су се оба брата тако свесрдно борила читавог живота.

Године 1870. браћа Јовановићи су у Панчеву основали штампарију, а две године касније (1872) отворили су и своју прву књижару, да би, како су навели у *Основном њисму, колико је њо било мојуће њојравили јадне њрилике срїске књије ондашињеї времена.*

Као штампари и књижари основали су и Библиотеку *Браћа Јовановић*, у оквиру које су издали више од 350 вредних дела из различитих области, од којих је око 100 наслова било из програма школске и педагошке књижевности. Покренули су и едиције под називом *Домаћи лекар, Панчевац, Граничар и Грађанин.*

Браћа су још пре Првог светског рата основали и *Закладу*, у којој су завештали 348 јутара плодне земље. Намера им је била да се од прихода од пољопривреде помогне, по четвртину, рад Српског друштва *Привредник* у Београду и Српски православни велики управни и просветни савет у Сарајеву, а остала половина да се употреби за културне и просветне циљеве Срба у Хрватској, Славонији, Далмацији, а нарочито за организовање популарних предавања и за издавање вредних књига.

Међутим, *Заклада* није испунила очекивања и жеље својих оснивача и великих народних добротвора – браће Јовановић. Наиме, Жупанијски аграрни уред у Вршцу је 1920. године, у складу са политиком и законом о аграрној реформи, ово земљиште поделио беземљашима и добровољцима. Они су ту додељену имовину одмах запосели и почели да је обрађују, тако да *Заклада* од ње готово није имала никакав приход.

У односу на *Закладу*, Задужбина браће Јовановић је у свом раду имала више успеха. Из њених средстава штампане су многе вредне књиге, нарочито у оквиру едиције *Поучна библиоџека*³⁹.

³⁹ У оквиру ове едиције објављене су књиге: Милош С. Московљевић, *Наша оџацбина* – Б. 1920; др Антоније Вуковић, *Ветеринарске њоуке* – Б. 1929; Крста Пчеларевић Мршуља, *Праќиично њчеларсїво* – Б. 1930; др Урош Стајић, *Народно живинарсїво* – Б. 1930; Јован М. Жујовић, *Снабдевање села водом. Извори и бунари* – Б. 1931; Милан Маринковић, *Значај шума у њривредном и кулїурном живоїу нашеїа народа* – Б. 1932; А. Г. Јовановић, *Гајење свилене бубе* – Б. 1932; Инж. Борислав Милутиновић, *Важносїћ љубрења и уїоїреба љубреїа у њоїоїривреди* – Б. 1933; А. Г. Јовановић, *Млекарсїво* – Б. 1933.

Задужбина је помагала и рад многих српских друштава, организација и установа. На пример, корисници ове помоћи били су: Друштво *Просвета* у Сарајеву (четири године), Књижевна задруга у Трсту, Часопис *Књижевни север*, Југословенско историјско друштво, Глазбена матица за споменик Даворину Јенку, а две године помоћ је пружана и Женском покрету за домаћичке школе.

Почетком Другог светског рата и ова значајна установа у Срба – *Задужбина Каменка и Павла, браће Јовановић* – престала је са радом.

Зграда Задужбине на штрџу у Панчеву,
слике са сџарих разгледница

НИКОЛА СПАСИЋ

Велики народни добротвор, Никола Спасић, рођен је у Београду 1838. године, а умро на Крфу 1916. године. Сахрањен је у гробници своје задужбине – храму *Св. мученика Трифуна*, у цркви на Топчидерском гробљу, коју је сазидао 1903. године.

Никола Спасић је био познати српски велетрговац, а уз то и председник Београдске берзе, члан Управног одбора Народне банке и председник одбора Прометне банке. За живота је основао више задужбина и помагао њихово одржавање. Тако, на пример, већ 1908. године подигао је Ђачко склониште у дворишту основне Палилулске школе у Београду и редовно плаћао његово одржавање и трошкове становања ученика. Године 1915. основао је Дом Српског народног инвалидског фонда *Свети Ђорђе*, који

се налазио у великој згради у Београду, на углу улица Кнеза Михаила и Вука Караџића.

Својеручним тестаментом, написаним 9. фебруара 1912. године, Никола Спасић основао је задужбину под својим именом, која је у то време била највећа на Балкану и међу највећима у свету. Рад ове задужбине одобрен је указом Александра I, краља Срба, Хрвата и Словенаца, 4. децембра 1922. године. Задужбина је основана с циљем да подигне *болнице и Дом за сиротице и изнемогле српске грађане и за оштрице привредне циљеве.*

Тестаментом је одређено да Задужбином упра-

*Никола Спасић
(1838–1916)*

вља Задужбински одбор – Управни одбор од пет чланова. Првих пет чланова именовано је сам оснивач, а у случају да се *уиразни које месѿио, остѿали чланови ће изабрати другои на месѿу онои који је умро или одсѿуиуио*. Први председник Управног одбора био је Тихомиљ – Тића Ј. Марковић, гувернер Народне банке, а прва седница Управног одбора одржана је 30. априла 1930. године.

Чланови Одбора, као извршиоци тестаментa, били су дужни да поштују све налоге Николе Спасића: *да уирављају овом мојом Задужбином самостѿално и независно од свих земаљских власѿи, они сами ѿ својој савесѿи и увиђавностѿи, а ѿрема духу времена и ѿоѿребама одређују, колико ће се и кад на коју ѿрану земаљске ѿривреде ѿрошиѿи из ѿприхода*. Никола Спасић је био изричит у свом налогу Управном одбору да се непокретна имовина не може отуђивати ни под којим условима, већ да се мора добро и редовно одржавати и да се циљеви Задужбине остварују искључиво из прихода који та имовина доноси и камата од уложеног новца и акција.

Од оснивања, Задужбина никада није прекидала рад на остваривању циљева које је њен оснивач одредио тестаментом. Уписана је у Регистар задужбина, под редним бројем 1. До национализације имовине, 1960. године, Задужбина је, готово, остварила све основне налоге свог оснивача: подигнуте су и предате на управљање три болнице (у Београду, Куманову и Крупњу) и Дом за изнемогле и сироте српске грађане у Књажевцу.

Болница у Београду, названа Градска или Општа болница, изграђена је 1935. године, према пројекту архитекте Игњата Поповића. Имала је 100 болесничких постеља и у њој су се бесплатно лечили Београђани и досељеници после најмање пет година проведених у Београду и који поднесу сиротињско уверење Београдске општине. Ова зграда је касније била основа за изградњу Клиничко-болничког центра Звездара, а данас је позната као Градска болница. Вајар Ђорђе Јовановић израдио је рељеф Николе Спасића који се налази у згради болнице.

Болница у Куманову завршена је, такође, 1935. године; имала је 50 болесничких постеља и била је опремљена свим потребним апаратима за лечење болесника. Три године касније, 1938. године, саграђена је и болница у Крупњу.

Дом за изнемогле и сироте грађане у Књажевцу саграђен је 1935. године и имао је укупно 36 места.

На Београдском сајмишту изграђен је *Сѿасићев ѿавиљон*, у коме је 1937. године приређена изложба нашег туризма и одржана свечаност поводом отварања првог Београдског сајма.

Поред изградње ових капиталних објеката, Задужбина је помагала и развој народне привреде. Посебно је била ангажована на унапређивању воћарства, виноградарства, пчеларства, производње сирева, цвећа, ра-

*Кнез Михаилова бр. 33
Зграда саграђена 1889, по пројекту
архитекте Константина А.
Јовановића, у стилу неоренесансе*

ног воћа и поврћа и женске кућне радиности. Задужбина је, такође, помагала и привредно друштво *Привредник* и издавала *Летопис* Задужбине Николе Спасића. У знак захвалности за његов добротворни рад, Београдска општина је 1929. године једну малу улицу, између улица Кнеза Михаила и Цара Лазара, назвала именом Николе Спасића.

Упркос овако хуманој активности и пружању помоћи

*Кнез Михаилова бр. 37
Зграда је подигнута у другој половини XIX века, према пројекту архитекте Александра Бујарског. Никола Спасић је зграду прикљонио Инвалидском фонду „Свети Борђе”, 1915. године. На фасади се налази биста добротвора*

*Кнез Михаилова бр. 47
Пословно-стамбена зграда подигнута
према пројекту архитекте Јосифа
Најмана, у духу француског академизма*

српском народу, Комисија за национализацију НОО Стари град 1960. године национализовала је све зграде Задужбине Николе Спасића: зграду у улици Обилићев венац 17 и три зграде у Кнез Михаиловој улици (бројеви 33, 37 и 47). Од национализације је био изузет само део стана у Кнез Михаиловој улици бр. 47, који је служио за потребе Задужбине. Касније је, 1985. године, од

национализације изузет и преостали део стана, тако да је Задужбини у власништву остао само тај један стан.

Решењем Министарства културе Републике Србије Задужбини је 1996. године враћена непокретна имовина, с тим да се остварена средства користе само за извршавање њених циљева. Међутим, упркос донетом решењу, Задужбина није била у могућности да располаже и приходима оствареним од издавања станова и пословног простора. Општина Стари град је тек недавно Задужбини пренела право коришћења имовине Николе Спасића у зградама у Кнез Михаиловој 19 и 47, као и у згради на Обилићевом венцу 17. Реч је о 63 стана, са око 5.500 квадратних метара укупне стамбене површине. Рецимо да је у току и судски спор који Задужбина води пред Четвртим општинским судом како би онемогућила продају зграде у Кнез Михаиловој 33, која је национализована 1959. године, а потом укњижена као власништво фирме *Јуіоелекіро* из Београда.

И поред свих ових проблема, Задужбина је наставила са својим активностима, да остварује циљеве оснивача, делујући у условима који су ограничавали њену активност. Задужбина сваке године додељује награде најбољим студентима Медицинског и Пољопривредног факултета Универзитета у Београду.

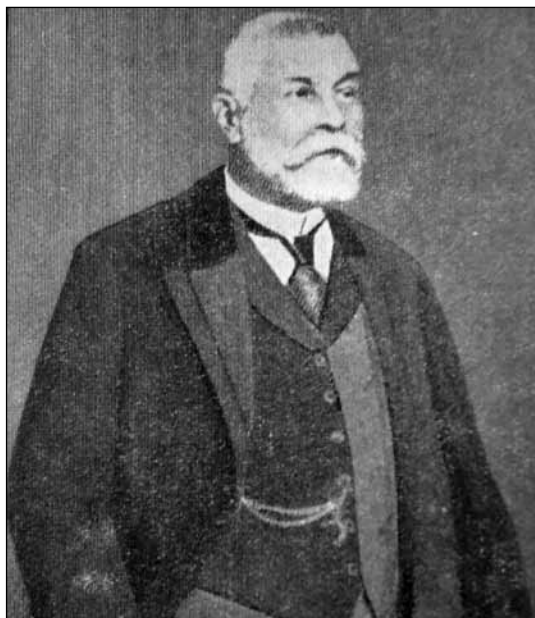
Манасџир Свџи Трифун

НИКОЛА И ЕВГЕНИЈА КИКИ

Никола и Евгенија Кики улазе у ред великих добротвора, који су свом народу подарили трајна добра. Били су, уствари, највећи задужбинари и добротвори Београдске трговачке омладине. Имовину коју су оставили овој организацији београдских трговаца – а која је уистину била велика – стицали су годинама упорним и пожртвованим радом.

Никола Д. Кики, београдски трговац, рођен је 1. августа 1841. године у Македонији, у Клисурси, срез Костурски. Када је напунио шест година са мајком је дошао у Београд. Било је то у јесен 1847. године. У Београду се Никола најпре уписао у грчку школу, затим је наставио школовање у Српској основној школи, а потом је почео да похађа Трговачку школу. Нажалост, због болести напушта школовање у Београду и враћа се у родни крај, у коме је оздравио и завршио три разреда гимназије. Поново долази у Београд и као шегрт почиње да ради у чувеној радњи Думе Ђ.

*Никола Кики
(1841–1918)*

Јане, у којој је његов стриц био ортак. Као шегрт ту је остао три године и већ 1863. године стриц му је отворио радњу на очево име, будући да он још није постао калфа. Оженио се девојком из угледне трговачке и занатске куће Наумовића 1870. године.

Кроз цео живот Никола се искрено и истрајно придржавао трију основних начела: поштење, рад и штедња. Уз то, био је тих, миран, скроман, изузетно вредан, предузимљив, частан и одговоран човек. У трговачким круговима уживао је велики углед.

Супруга Евгенија му је била најближи сарадник и саветник у свим трговачким пословима, а у кући стуб породице и узорна домаћица. Са њом је Никола стекао велику имовину. Поред бављења трговином, Никола и Евгенија Кики имали су кафану и касапницу у Београду и ортачку комисиону радњу у Трсту. Посао им је добро напредовао и непрестано се ширио. Створили су велико богатство које се мерило како у замашним свотама готовог новца, тако и у великом броју некретнина.

Никола Кики је умро у Београду 1. фебруара 1918. године. У тестаменту (*Завештању*), који је написао 14. јануара 1913. године, одредио је наследника своје имовне: *За јединог наследника целокујног или целокујне моје имовине одређујем своју жену Евџенију са којом сам у љубави и роуео и десет година... она се једина има сматрати као наследник моје имовине целокујне сем оне коју сам у виду лејати оставио било родбини било разним фондовима, које се имају после њене смрти удејствовати*⁴⁰. У даљем тесту *Завештања* утврдио је да: *И Кућу моју на Краљевом ирју бр. 15, цео комилет „Уједињење”... као и кућу у Кнез Михаиловој бр. 50... остављам као лејати Београдској трговачкој омладини, с тим да, комилет „Уједињење” и кућу на Краљевом ирју ирода, кад исте куће као лејати добије, и од иродајне цене за те куће и од ирхода куће у Кнез Михаиловој бр. 50 сазидати болницу под именом „Болница Николе и Евџеније Кики за сиромашне и остирадале иривоце”. Приход куће у Кнез Михаиловој бр. 50 неирестано скујити за издржавање болнице и та кућа не сме се ошћити*⁴¹.

У складу с овом жељом дародавца, од средстава из тог легата подигнута је *Болнице Николе и Евџеније Кики* у Звечанској улици број 9, која је почела са радом 15. јуна 1940. године. Била је то модерно опремљена установа, која је имала 22 собе и располагала са 100 кревета. Академски вајар Ђорђе Јовановић урадио је бисте добротвора Николе и Евгеније Кики, које су постављене у холу болнице. У овој згради данас је смештен Клинички центар за пластичну хирургију.

Евгенија Кики, поштујући вољу свог супруга, у свом *Завештању*, које је написала 1. јуна 1924. године, поред осталог, одредила је: *Плац са зградама у Хиландарској улици бр. 1 и 3..., као и илац са зградама у улици Краља Пејра бр. 65... остављам као лејати Београдској трговачкој омладини, с тим да илац са зградама у улици Краља Пејра бр. 65 ирода чим овај лејати ирими, а од иродајне цене сазидати на земљишту у Хиландарској бр. 1 Дом Трговачких омладинаца, под именом „Дом Трговачких омладинаца задужбине Николе и Марије Наумовић иодиинуи* од

⁴⁰ Архив Србије, Задужбина 111, кутија 81

⁴¹ Исто.

Болница у Звечанској 9
 „Болница Николе и Евџеније Кики” за њосџрадале и сиромашне џрџовце

кћери Евџеније Н. Д. Кики”. Даље је прецизирала да: Подизању зџраде Дома Трџовачке омладине има се џрисџуџиџи најдаље у року за џодину дана када Беоџрадска џрџовачка омладина џрими овај леџаџ...

Бисџа Николе Кики

Бисџа Евџеније Кики

За подизање овог дома Евгенија је оставила и знатну вредност у облигацијама, меницама, штедним књижицама и другим финансијским потраживањима код Хрватске штедионице (Филијала за Србију), Коло-нијалне банке, Кредитног завода и Српско-швајцарске банке у Београду.

У свом другом *Завештању*, које је написала 13. јануара 1930. године, Евгенија је записала да: *У случају да се Београдска трговачка омладина не буде хтела примити овој наслеђа под даљим условима или се прими али не придржава мојих жеља у овом „Завештању”, онда ова моја имовина има пријасити у наслеђе по законском редоследу – праву свим појимцима из мушке и женске лозе породице Наумовић од које водим порекло*⁴².

Захваљујући овим добротворима, Београдска трговачка омладина добила је непосредно пред почетак Другог светског рата (1939) изгледну зграду за свој дом. Објекат је подигнут на четири спрата, на углу улица Цетињске бр. 2 и Хиландарске бр. 1, према пројекту Драгомира Живојиновића. Дом је био намењен за прихват и смештај сиромашних чланова Београдске трговачке омладине и они су у њему могли да добију

*Зграда у Кнез Михаиловој 50, с највишим:
„Никола и Евгенија Кики Београдској трговачкој омладини”*

⁴² Исто.

здрав сѣан, домаће и ойшїїе васїїїање. Почетком 1941. године освештан је Дом Трговачке омладине, као *Задужбина Николе и Марије Наумовић*, леїаїї њихове кћери Евїеније Н. Д. Кики, и то је био врхунац организованости и рада Београдске трговачке омладине.

Краљ Александар I, у свом допису од 27. априла 1925. године, одобрио да се *на їредлої нашеї Минисїтра їросветїе, у доїовору са Државним саветїом, а на основу члана 3. о задужбинама, оснује задужбина їод именом „Задужбина Николе Кики”, којом ће руковаїїи Срїска краљевска академија наука*⁴³.

И зграда у Кнез Михаиловој улици број 50, која је исто била у власништву брачног пара Кики, такође је завештана Београдској трговачкој омладини 1929. године. Кућа је изграђена 1870. године, а 1910. године купили су је Никола и Евгенија Кики. Данас се у овој згради налази Немачки културни и информативни центар и један угоститељски објекат.

После Другог светског рата, 29. априла 1947. године, Народни одбор града Београда донео је Решење⁴⁴ по коме *сва нейокреїйна и їокреїйна имовина Беоїрадске їрїовачке омладине из Беоїрада їосїїаје ойшїїенародна*

*Задужбина Николе и Марије Наумовић,
леїаїї кћери Евїеније Н. Д. Кики Беоїрадскої їрїовачкої омладини
(Зїрада на уїлу Цейїњске и Хиландарске улице)*

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

имовина. На основу овог решења Други срески суд у Београду узео је у Фонд општенародне имовине непокретност Евгеније Н. Д. Кики... *йалайшу „Кики” на уїлу Цейињске улице у Беоїраду која је нейокреїносїй йесїа-менїом завешїана и даїа Беоїрадској їрїовачкој омлагини.* Исто тако, и Срески суд у Аранђеловцу, на основу овог решења НО града Београда, унео је у Фонд *ойшїїе народне имовине и нейокреїносїй у селу Буковику код Аранђеловца, коју је їакође йочивша Евїенија Н. Д. Кики завешїала Беоїрадској їрїовачкој омлагини.* Савет за просвету и културу НР Србије – Задужбински одсек, својим Одобрењем од 13. априла 1955. године, пове-рио је Трговачкој комори Београда управљање овом имовином.

Данас се у овом велелепном задужбинском здању у центру Београда – *Задужбини Николе и Марије Наумовић, леїайу кћери Евїеније Н. Д. Кики,* како стоји на видно истакнутом натпису на челу зграде – налази Средња трговачка школа *Јездимир Ловић.*

ЗАДУЖБИНА
ДИМИТРИЈА НАУМОВИЋА,
ЖЕНЕ АНКЕ И СИНА ВАСЕ

Димитрије Наумовић, казанџија из Београда, улази у ред марљивих и сналажљивих *Јужносрбијанаца*, који су као млади људи дошли у Београд с југа, у време када је стасавала српска држава. Њихова основна животна преокупација била је да, пожртвованим и марљивим радом, штедљивошћу и умећем себи и својој породици обезбеде животну сигурност и бољи живот. Своје богатство, стечено радом и штедљивошћу, нису расипали, већ су се понашали као добри домаћини који су водили рачуна о сваком динару. Многи од њих су, пред крај радног века и живота, стечену имовину завештавали у корист свог народа и своје државе. Тако је учинио и Димитрије Наумовић.

Пролазници који се нађу у Коларчевој улици не могу а да не примете изгледну, монументалну четвороспратну зграду на броју 9, на којој стоји очуван и јасно видљив натпис *Задужбина Димитрија Наумовића, жене*

Анка и Димитрије Наумовић

Анке и сина им Васе. Вероватно се неко од њих упита ко су ови задужбинари који су овако лепу грађевину подарили српском народу.

Ктитор ове вредне задужбине је Димитрије Наумовић (1834–1918), спретни и вредни београдски занатлија. У свом *Завештању*, написаном 21. јануара 1913. године, изразио је жељу да се образује једна задужбина – *Задужбина Димитрија Наумовића из Београда, жене му Анке и сина Васе*⁴⁵ и изричито одредио да се ова задужбина има основати одмах по смрти моје жене Анке. А имовина ове састојаће се у мојој великој кући на Терезијама са свим зградама у истом дворишту као и у оној њојовини моје масе, што буде преостало од исплате леђа и свију осталих потребних трошкова⁴⁶.

Циљ задужбине је био, како је одредио њен оснивач, да се из прихода исте имовине у беди и невољи помажу они честити мајстори, ма које врсте заната, који су: као ваљани и без икаквих стравих порока ровели радећи (као мајстори) свој занат у Београду најмање 30 година и који су вере православне и српски поданици.

Такође, у *Завештању* је прецизирао да ће се ова помоћ издавати само онима које буде уврстио и достигао за исту Одбор ове задужбине, који има управљати имовином задужбинском. Одредио је да ће Одбор бити састављен од шесторо људи, и то: једног државног саветника и једног касационог судије, које бирају њихови колегијуми, два управна члана занатске коморе и два члана Управе свију заната у Београду и да они осмишљају задужбинском одбору све доплате док се налазе на реченим положајима. Прецизирао је да ће се овај одбор саставити и седнице одржавати свега четири пута у једној години ради свршавања својих послова и сваког члану припада по десет динара на име хонорара за једну седницу. Најмањи износ помоћи који је Одбор одобравао мајсторима износио је 50 динара месечно.

У *Завештању* је, затим, записао да моја кућа у Чарачићевој (Васиној) улици бр. 9 има се продајни одмах по мојој смрти и од њој новца има се одмах саиздати две пристојне двоспратне куће у дворишту ове моје велике куће у Коларчевој улици. У једној од ових двеју кућа нарочито ће се саиздати приземљи (у партеру) једна пристојна соба, у којој ће се намести сав мој кућни намештај, ја и моја лична каса, што све остало сачињава задужбинску имовину и ова ће соба служити за канцеларију моје задужбине, где ће се држати седнице, и тако исто где ће Одбор ове задужбине сваке године о Светом Димитрију (26. октобра) као на дан моје славе држати помен. На крају Завештања закључује: А од смрти моје жене неограничену управу са имовином моје масе, која прелази у својину њоменуће задужбине, преузима одбор задужбински, који се одмах по смрти моје жене образује и остало

⁴⁵ Архив Србије, кутија 59, задужбина 349.

⁴⁶ Исто.

свој рад и коме ће именовани сѝараоци биѝи дужни одмах ѝредаѝи сву имовину своје масе.

У складу с овом опоруком задужбинара, министар просвете Краљевине Југославије, 2. септембра 1930. године, одобрио је оснивање *Задужбине Наумовића Димитрија, казанције из Београда, жене му Анке и сина Васе* будући да је, како стоји у образложењу ове одлуке, *решење судије за неѝсредна дела Првосѝейеноѝ суда за ѝрад Београд ѝо ѝесѝаменѝу ѝок. Наумовића Димитрија бившеѝ казанције из Београда ѝосѝало извршно, а ѝошѝо је суѝруѝа Анка ѝокојноѝ Наумовића Димитрија умрла 28. аѝрила 1930. ѝодине.*

Министар просвете Краљевине Југославије, решењем од 26. марта 1931. године, одобрио је *Сѝаѝуѝ Задужбине*, и тиме је она фактички почела са радом, који и данас траје. Рецимо да је Задужбински одбор конституисан и почео да ради 7. новембра 1930. године, а већ 15. децембра 1930. расписао је јавни позив за доделу задужбинске помоћи. О томе је Одбор обавестио и Министарство просвете Краљевине Југославије 4. марта 1931. године.

Супруга Анка Наумовић (1846–1930), у свом тестаменту који је написала 2. марта 1929. године, завештала је да, *како ће зѝрада у Коларчевој улици, ѝоред моѝ мужа биѝи и моја задужбина, ѝо сам намерна да на исѝу зѝраду надзидам још два сѝраѝа својим средсѝвима, чиме ћу и зѝраду и варош улеѝшаѝи, а уједно и ѝриход исѝе зѝраде ѝовећаѝи... јер ми је жеља да овим завешѝањем ѝокојноѝ ми мужа Димитрија доѝуним ѝиме, шѝо ће се из ѝрихода од ова два нова дозидана сѝраѝа мојом ушѝедом, ѝо мојој жељи, издаваѝи месечна ѝомоћ удовицама сиромашних мајсѝора-занатлија, а које су сѝаре и изнемоѝле, које су осѝале без средсѝава, а удове су честѝѝих мајсѝора вере ѝравославне из Београда.*

*Ову ѝомоћ издаваће, као и ѝрикуѝљаѝи ѝриходе новонадзидана два сѝраѝа исѝи Одбор, који се буде образовао у смислу ѝесѝаменѝа моѝ ѝокојноѝ мужа Димитрија и који ће водиѝи бриѝу о целокујној зѝради*⁴⁷.

Задужбина Наума Димитријевића, а касније и основани Фонд Анке Димитријевић нису прекидали рад ни у току Другог светског рата. И у том ратном времену редовно су исплаћивали помоћ сиромашним занатлијама и сиромашним занатлијским удовицама и редовно подносили годишње извештаје државном надлештву. Задужбински одбор редовно је одржавао седнице на којима је прегледао рачуне о приходима и расходима Задужбине и Фонда, старао се о исплатама помоћи штићеницима и бринуо о издавању станова и локала. Главни извор прихода био је од издавања станова и локала у Коларчевој улици.

⁴⁷ Исто.

Тако, на пример, у Извештају о раду Задужбине у току 1944. године истиче се да се имовина Задужбине састоји од имања које се налази у улици Коларчевој бр. 9 и састоји се од једне зграде с лица (приземље и 4 спратова) и зграде из дворишта (приземље и 2 спратова). У обе ове зграде има 16 закупаца, и то: 14 станова и 2 локала.

Задужбинска зграда (Коларчева бр. 9) у току Другог светског рата два пута је била озбиљно оштећена. Једном, приликом бомбардовања Београда 1941, а затим и 1944. године. О томе Задужбински одбор говори у Извештају за 1945. годину и даје преглед свих активности које је предузео на санацији учињене штета. У Извештају се даље констатује да како редовни приходи Задужбине нису јужали моћношћу да се штићеницима Задужбине ислаћује помоћ, то је Задужбински одбор донео одлуку да се исплати њих помоћи за сада обустави.

Задужбина наставља рад и после Другог светског рата, али у битно измењеним околностима. У годишњим извештајима, које редовно подноси Задужбинском одсеку Министарства просвете, Задужбински одбор прецизно извештава о активностима које се предузимају на очувању и заштити имовине Задужбине, као и о броју штићеника који примају њену помоћ.

Активност Задужбине се гаси 1954. године и зграда прелази у надлежност Народног одбора Теразије, да би Законом о национализацији прешла у надлежност општине Стари град и у њу се усељавају станари.

Републички секретаријат за културу Републике Србије, на предлог Републичког савета за задужбине, фондације и фондове доноси Решење (1. јула 1975) да се ујављање Фондом Димирија Наумовића предаје Удружењу занатлија за град Београд (Улица Лоле Рибара 1). И у овом документу стоји да је циљ установе имање занатлија слабо материјално стање. Изнесен је и податак да средства Фонда износе 42.885,80 динара и изражавања за национализовану зграду од Градског амбулантног предузећа у Београду у износу од 26.116,42 динара по решењу Н.Р. бр. 2106/59 од 23. јуна 1963. године Стари Град у Београду⁴⁸.

Министарство културе Републике Србије, Решењем од 10. фебруара 1999. године, донело је одлуку о обнављању рада Задужбине Димирија Наумовића, жене Анке и сина Васе. Влада Републике Србије, Закључком од 18. октобра 2000. године, зграду у Коларчевој 9 пренела је Задужбини на коришћење. Њена имовина уписана је у Правилник о ујављању станова који се изузимају од опште у зградама задужбина које би могле обновити рад, под редним бројем 54⁴⁹. Задужбином данас управља Фондација со-

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Службени гласник Републике Србије, бр. 29/94, 41/94 и 63/94.

лидарности Србије⁵⁰ и средства од закупа пословног простора Фондација усмерава за школовање ученика, пре свега оних који се оспособљавају за производна занимања и потичу из сиромашних породица или су, пак, лишени родитељског старања. Из тих средстава Задужбине, на пример, у току 2008/09. године обезбеђене су стипендије за 153 ученика.

С обзиром на то да у згради сада живе станари са заштићеним су-станарским односом и да постоје привредне организације који су закупци пословног простора, око права коришћења имовине ове задужбине воде се судски спорови, који су још у току.

Зграда Задужбине у Коларчевој улици бр. 9

⁵⁰ Фондација солидарности Србије, поред ове, управља и следећим задужбинама: Алексе Крсмановића (Београд), Агније и Михаила Срећковића Ђенерала (Београд), Заједница Брајсџиво Милоја и Михаила Д. Васића (Београд), Рихарда Фрелиха (Београд), Михаила и Саре Арсенијевић, Крисанте и Андре Пурића (Ужице) и Лазара Стојадиновића (Врњачка Бања).

ТАСА Ј. МИЛЕНКОВИЋ

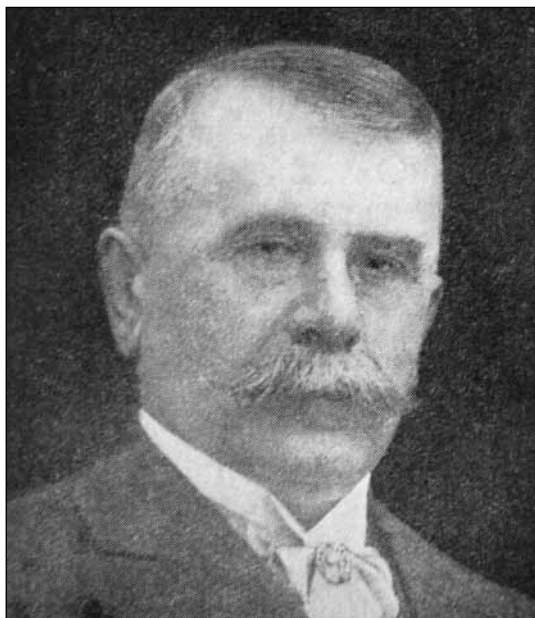
Таса Ј. Миленковић, популарно називан првим српским школованим полицајцем, рођен је у Београду 17. октобра 1850. године. Потиче из угледне трговачке породице. Његов отац Јован био је познати београдски трговац из *главне чаршије*, а мајка Ана је рођена у признатој трговачкој кући Спирића. И деда Миленко, родом из Груже, такође се бавио трговином, а једно време, у доба владавине кнеза Милоша, био је и народни посланик.

Таса је у Београду завршио студије права и одмах почео да ради у правној струци. Међутим, убрзо, са још неколико својих другова, прелази у Министарство унутрашњих дела и ту остаје, уз неколико прекида, све до краја радног века. Пензионисан је 1901. године као начелник Министарства унутрашњих дела.

Још као студент на Правном факултету у Београду, Таса је почео да се бави писањем. Најпре је сарађивао у правном часопису *Говорница*, али

је убрзо постао врстан сарадник и у листовима *Млада Србија*, *Будућности*, *Јавор* и *Ошацина*. Сарађивао је и у бечкој *Српској зори* и због те његове плодне активности, Словенско друштво у Бечу изабрало га је за свог члана и дописника.

Таса је писао и текстове из правне струке. Расправу *О смртној казни* објавио је 1872. године у правном часопису *Правда*. У часопису *Пороша*, 1880. године, покренуо је иницијативу да се у Србији оснује полицијски лист. Он је касније и почео да излази под називом *Полицијски гласник*. У *Поро-*

Таса Ј. Миленковић
(1850–1918)

џи је објављивао и приповетке (на пример, *Животи за динар*), са темама из живота и рада полиције. Обично се каже да је Таса био први који је у Србији популарисао белетристику са темама и догађајима из криминалистике, који су потресали ондашњи Београд. Његови написи о овоме су били веома читани и као такви превођени и објављивани и изван Србије (Хрватска, Словенија, Бугарска, Немачка). У *Српском љравнику* 1891. године објавио приповетку *Поноћ*, коју је касније публиковао као засебну књигу. Ово дело је, од више издавача, неколико пута прештамповано за читалачку публику коју је занимала ова врста штива. Добар пријем код читалаца имала је и приповетка *Деца кесароши*.

Током 1885. године Таса је, о свом трошку, провео неколико месеци у бечкој, берлинској и париској полицији и ту је, на лицу места, проучавао организацију и рад полицијских служби. По повратку у земљу та своја сазнања објавио је у *Тасиним љисмима*, која су штампана у *Полицијском љласнику*.

Око 1896. године почео је да објављује *Тасин дневник*, у коме је, у облику кратких бележака и прича, описивао поједине догађаје и појаве с којима се сусретао у полицијској каријери. При том, оштро је нападао и осуђивао многе негативности у друштву, које су наносиле велику штету народу, политици и моралу.

Издао је 23 књиге под називом *Тасин дневник*, *Тасина љисма* и *Тасине белешке* и сва ова издања наилазила су на добар пријем код читалаца.

Међу савременицима Таса је остао упамћен и као врстан делатник на социјалном пољу. Одликовао се честитошћу, вредноћом, правичношћу и савесношћу у раду. Међу суграђанима је уживао велики углед. Многима је давао и материјалну помоћ, нарочито младим људима, који су управо захваљујући његовој племенитости и помоћи успешно завршили школовање. Остао је упамћен и по томе што је покренуо иницијативу да се оснује друштво које би се бринуло о сиромашној и напуштеној деци. О томе је у новинама често писао. У часопису *Србадија* објавио је текст под називом *У школу или на робију*, који је значајно допринео да се ово друштво ускоро и оснује. То је и био разлог што га је оно 1887. године изабрало за почасног члана.

Таса је умро у Београду 23. марта 1918. године. Сву имовину оставио је Српској краљевској академији и Друштву *Свети Сава*.

У тестаменту, који је потписао као члан Главне контроле у пензији 15. априла 1915. године, Таса Ј. Миленковић изразио је своју *љоследњу вољу*. Завештао је да се сав новац *који љреосџане након измирења леџаџа и џирошкова лечења и љоџреба љреда Краљевској српској академији у Беоџраду, и џио са молбом и условима: да се џиим новцем образује Фонд Тасе Ј. Миленковића. Од љрихода од инџиереса на овај новац да се сваке џодине на*

дан моје смрти издају и наирађују књије, сјиси које Академија љрими и оце-ни. А на сваком љом сјису, као шљо је љо већ уобичајено, да се означи да је из мој фонда наирађен. У тестаменту је такође навео да никоме ништа не дугује и да се његово имовно сљанање састљоји у кући (Јованова улица бр. 51), вредећим љајирима и облиљацијама, дајљим Народној банци на чување, љо-љовини код Промејне банке или код мене, љокрејносљима иљд.

На тестамент је изразио жалбу и повео судски спор његов брат Сава Миленковић, коме Таса није оставио ништа у наслеђе. Спор је окончан у корист Српске краљевске академије извршном пресудом београдског Апелационог суда од 24. септембра 1926. године.

Након ове судске пресуде, Академија је 25. маја 1936. године усвојила Правила у којима је, у члану 4, утврђено: *Према исљакнуљом циљу у ље-сљаменљу љок. Тасе Миленковића, Академија ће љодишње љриходе овој Фон-да уљољребљавалји за шљамљање и хонорисање радова у својим издањима.*

После Другог светског рата Задужбина Тасе Миленковића престаје са радом. Зграда у Господар Јовановој 51 је национализована 1959. године. Народни одбор општине Стари град преузео је ту зграду 1963. године, чиме је она постала општинско власништво, иако се САНУ никада није одрекла свог власништва над овим вредним објектом, спомеником културе.

Општина Стари град дозволила је 1991. године откуп зграде приватним лицима, пре ступања на снагу Закона о становању из 1992. године и Правилника из 1994. године о утврђивању станова који се изузимају од откупа у зградама задужбине које би могле обновити рад, а којим је била обухваћена и зграда у Господар Јовановој 51. У међувремену је зграда променила власнике и њима је општина Стари град дала дозволу да оба-ве реновирање, адаптацију и доградњу објекта. Међутим, нови власници су, као инвеститори, у октобру 2005. године бесправно и до темеља сру-шили овај вредан споменик културе, с намером да на његовом месту подигну стамбени објекат. Грађевинска инспекција након тога је наложила инвеститорима да објекат врате у првобитно стање. То, нажалост, није било могуће, јер је порушена улична фасада већ била замењена бетонским здањем, на којем је касније подигнута нова зграда.

А Г Н И Ј А И М И Х А И Л О С Р Е Ћ К О В И Ћ , Ћ Е Н Е Р А Л Б Е Л И К И П Р О С В Е Т Н И Д О Б Р О Т В О Р И

Међу великим српским добротворима и задужбинарима из редова војске, попут Николе Чупића, Ђорђа – Ђоке Влајковића и краља Александра I Карађорђевића, посебно место заузимају ђенерал Михаило Срећковић и његова супруга Агнија.

Михаило Срећковић рођен је 1. октобра 1843. године у Крагујевцу. Након завршене гимназије уписао се 1861. године у Артиљеријску школу. После завршеног школовања, уследила је очекивана и успешна војничка каријера. Године 1866. добио је чин поручника, 1876. чин капетана, 1888. је унапређен за пуковника, а већ је 1894. постављен за ђенерала. Као млади официр, у чину потпоручника, провео је годину дана (1873–1874) у Пруској артиљеријској школи. Био је и професор у Војној академији, у којој је предавао јахање, вожњу, артиљеријска правила и дисциплинске уредбе.

Најдуже је био у трупи са војском. Између осталог, командовао је Другом шумадијском батеријом (1876), Смедеревском бригадом прве класе (1877–1878), Петнаестим пешадијским пуком (1885), а био је и командант Дунавске дивизијске области и вршилац дужности команданта активне војске.

У току војничке каријере више пута је био пензионисан и поново враћан у службу. Први пут је пензионисан 1899, а затим реактивиран 1900. године. Поново је био пензионисан 1902, па реактивиран 7. маја 1906. и, на крају, коначно пензионисан 7. септембра 1906. године, у 63. години живота.

Михаило Срећковић је умро 13. септембра 1920, а његова супруга Агнија 8. фебруара 1926. године. Потомака нису имали и сву своју имовину завештали су Задужбинском одељењу Министарства просвете, уз захтев да се оснује *Задужбина Аџније и Михаила Срећковића, ђенерала из Београда*. Њен превасходан циљ је био да помаже породице и децу погинулих српских ратника.

У тестаменту, који је сам саставио, Михаило је записао да су он и његова супруга Агнија, уз велику штедњу, стекли непокретно имање у Таковској улици бр. 12 и 14. Одредио је да се од годишњег прихода од ове

имовине једна трећина уноси у задужбинску масу, а две трећине да се дају сиромашним фамилијама активних и резервних официра и подофицира. Када се стекну финансијски услови, да се састави *Чийанка за војску*, у којој ће бити описани сви ратови вођени од 1912. године, истакнуте све борбе и одликовања команди, *како ће вештаци моћи из тих ојиса израђивати слике, којима да се окиће касарне, школе, и српски домови*. Задужбинском одељењу, такође, оставио је у аманет да одржава њихову супружничку гробницу и да им дају помен, као и да награђују, откупљују и поклањају заслужницима корисне књиге.

Остварујући ту одредбу тестаментa, из средстава Задужбине откупљиване су и поклањане вредне књиге, као на пример: *Војвода Радомир Пућиник* ђенерала Живана Ранковића, *Коњички зборник* ђенерала Милана Вуковића, *Карађорђе М. Вукићевића*, *Одбрана Вардарске и Качаничке комуникације* пуковника Н. Пејчића, *Наша ошацибина* Ђ. Димитријевића, *Биљка код Кайорети*а ђенерала А. Даскаловића, *Од Куманова до Биљоља* Табурна и др.

Зграда Задужбине у Таковској улици бр. 12

На месту старе задужбинске зграде у Таковској улици број 12 и 14, средствима Задужбине подигнута је 1938. године нова зграда, која је имала два дела: зграду из улице са пет спратова и зграду из дворишта са че-

тири спрата. У њима је било изграђено 39 станова. Средствима која су прибављана издавањем ових станова, финансирана је активност Задужбине за циљеве због којих је и основана.

Задужбина је пребродила Други светски рат и делала је све до 1955. године, када је задужбинска зграда у Таковској улици, одлуком Одељења за стамбене послове НО града Београда, укључена у Стамбену заједницу. Данас ову зграду користи Скупштина општине Палилула. У међувремену, док је то по закону било могуће, станове су откупили станари који су у њима живели, тако да је Задужбина остала без средстава за намене које је завештао њен оснивач. Данас Задужбином управља Фондација солидарности Србије.

У каснијим годинама, приликом реновирања фасаде зграде, са њеног чела скинути су ликови Агније и Михаила Срећковића, али поред улазних врата постављена је уочљива табла од месинга са њиховим именима. На фасади задужбинске зграде стоји упечатљив натпис: *Задужбина њоч. Агније и Михаила Срећковића, ђенерала.*

Натпис на фасади зграде

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ

Љубомир Стојановић – академик и професор Београдског универзитета, државник, политичар и задужбинар – осебујна је личност у историји српског друштва. Он припада оној плејади стваралаца с краја XIX и почетка XX века, без чијих би радова у области језика, књижевности и историје, наша наука остала осиромашена и ускраћена за вредна дела.

После завршене Велике школе, а уз помоћ свог професора Стојана Новаковића, Љубомир наставља студије у Бечу, Петрограду, Лајпцигу и Берлину. Упоредо с учењем на страним универзитетима, предано ради и у библиотекама у Москви, Кијеву, Петрограду и Прагу.

*Љубомир Стојановић
(1860–1930)*

Током своје богате каријере Љубомир је био професор Друге београдске гимназије, доцент руског језика на Великој школи, а од 1892. до 1899. године професор и шеф Катедре словенске филологије на Великој школи. Из политичких разлога отишао је веома рано у пензију – у тридесет деветој години живота.

Након пензионисања, Љубомир наставља са интензивним научним и политичким радом. Биран је за народног посланика, био је министар просвете и председник владе 1905. године. Са политичким истомишљеницима, противницима старих Пашићевих радикала, оснива странку Самосталних радикала

и постаје њен председник. У току своје политичке каријере сматран је за најморалнијег и изузетно поштеног и принципијелног политичара.

Пуних 10 година, од 1913. до 1923, Љубомир је био секретар САНУ, и то у времену када су њени председници били истакнути научници Стојан Новаковић и Јован Цвијић.

Интелектуална и радна способност Љубомира Стојановића била је изузетно велика и то потврђују његови сакупљачки послови, као и богата прибављена и објављена грађа из области српске националне историје. Велики допринос дао је развоју филолошких и историјских наука и написао је граматику за средње школе, која је деценијама била у употреби.

Током плодног научног рада приредио је осам књига народних песама са више од 150.000 стихова, седам томова преписке Вука Караџића са близу 3.500 писама на 6.375 страна. С Пером Ђорђевићем припремио је и публикувао треће издање *Српског рјечника*.

Приредио је и чувено фотолитографско издање *Мирослављевој јеванђеља*, најстарије сачуване српске књиге с краја XII века. Уз материјалну помоћ Александра Обреновића ово дело непроценљиве вредности штампано је у 300 примерака и послато у свет најзначајнијим славистима, филозофима и библиотекама.

Од 1902. до 1905. године, као плод Стојановићевог рада, изашле његове три књиге *Сџари српски најџиси и заџиси*, које представљају незаобилазну грађу у изучавању књижевног рада и културних прилика у турском ропству.

Још од студентских дана Стојановић се интересовао и за средњовековне текстове, објављујући рукописе српских летописа које је, после чувеног корпуса *Сџари српски заџиси и најџиси*, заокружио 1927. године другим корпусом под називом *Сџари српски родослови и леџоџиси*. Истакнимо да у историји српског народа нарочито место заузима и трећи корпус *Сџаре српске џовеље и џисма*, у коме су представљени ћирилски документи Дубровачког архива, до средине шеснаестог века.

Посебно је значајан Стојановићев допринос проучавању дела Вука Стефановића Караџића, о чему је издао и знамениту монографију 1924. године – *Живоџи и рад Вука Караџића*. На Стојановићеву иницијативу, Вукове песме постају незаобилазно штиво у школама. Његов суд о Вуку да је он у *џом свеџиу (Евроџи)* више раџирио српско име неџо све џобезде Карађорђеџе и сви усџеси Милошеџи у сџварању нове државе – и данас чврсто и стамено стоји.

Стојановић је основао и задужбину на корист Београдског универзитета, односно Српског семинара Филозофског факултета. Тестаментом, који је својеручно написао 16. јануара 1920. године у Београду, задужбину је основао у спомен на своје родитеље. У тексту, насловљеном *Моја џоследња воља*,

ТЕСТАМЕНАТ ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА

Моја последња воља

(тестаменат)

Како сам већ зашао у 68-у годину, те ме сваки час може смрт наћи, време је да писмено оставим своју последњу вољу и учиним распоред са својим имањем.

I. Од непокретног имања имам сад кућу (без дуга) на углу Теодосијевог улице бр. 7, и Копитареве градине бр. 5. Тапија од плаца налази се у мом писаћем столу. Од покретности у кући: библиотеку, намештај и покућанство. Од готових новаца и хартија од вредности састављан је у почетку сваке године списак у једном бележнику у мом писаћем столу, у коме је означено и где се што налази.

II. Од свеколиког мог покретног и непокретног имања које будем имао као своје на дан моје смрти, што претече после исплате доле под IV, 1, 2, назначених поклона, оснивам за спомена својих родитеља фонд под именом *Задужбина Саре и Васе Стојановића, Мостарца, ђушкара из Ужице*, који ће бити при београдском Универзитету, и којим ће начином којим доле под V назначујем, руковати професори (редовни и ванредни) Српског Семинара истог Универзитета.

III. За извршиоце овог моје последње воље означаујем ректора Универзитета и по годинама најстаријег професора Српског Семинара, који га буду затекли на дан моје смрти, и молим их да ми ту услугу учине.

IV. Они ће после моје смрти поступити овако:

1. Намештај у мојој радној соби (осим библиотеке, писаћег стола и столице) и у претсобљу (заједно с креденцом) предаће моме брату од уја-

Тестаментни Љубомира Стојановића

а испод тога у загради *и* тестаментни, у осам тачака завештао је оснивање *Задужбине Саре и Васе Стојановића, Мостарца, ђушкара из Ужице*.

На самом почетку тестаментна, Стојановић истиче: *Како сам већ зашао у 68-у годину, те ме сваки час може смрт наћи, време је да писмено оставим своју последњу вољу и учиним распоред са својим имањем...* и затим набраја своју непокретну и покретну имовину: кућу са плацем, библиотеку, намештај, покућство, готов новац и хартије од вредности.

У тачки 2 наводи да *од свеколиког мог покретног и непокретног имања које будем имао као своје на дан моје смрти..., оснивам за спомена својих родитеља фонд под именом Задужбина Саре и Васе Стојановића, Мостарца, ђушкара из Ужице, који ће бити при београдском Универзитету, и*

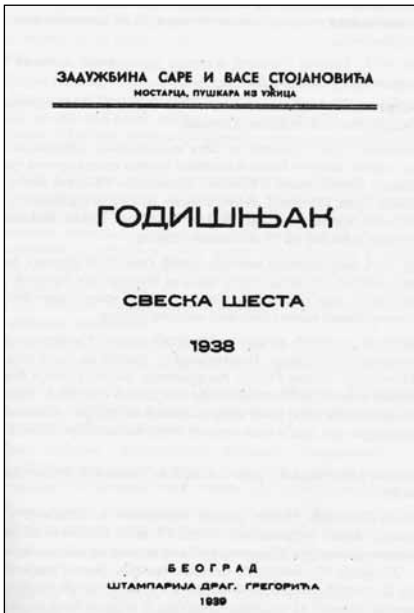
којим ће руковајти професори (редовни и ванредни) Српској семинара исторјо Универзитетџа.

Тестамент је 1928. године заведен у судски протокол у Београду. Након две године од смрти Љубомира Стојановића и после спроведене оставинске расправе, решењем суда од 8. јуна 1932. године тестамент је постао пуноважан. Његов садржај је у целини објављен у *Годишњаку* Задужбине 1934. године.

Професори Српског семинара – Александар Белић, Стеван Куљбакин, Душан Поповић, Павле Поповић, Станоје Станојевић и Владимир Ђоровић – према жељи оснивача, именовани су у Управни одбор Задужбине. Они су сачинили *Правила*, у која су уградили све жеље из тестаанта. *Правила* су, затим, доставили на усвајање министру просвете Краљевине Југославије, др Ивану Шуменковићу. Он их је одобрио 13. марта 1934. године и тиме је *Задужбине Саре и Васе Стојановића* званично почела са радом.

Имовина Задужбине била је процењена на око милион и триста педесет хиљада динара (тачније, 1.348.336 динара). Само његова кућа са плацем је процењена на 650.000 динара. Управа Задужбине продала је кућу 1935. године за 400.000 динара и новац је придодат маси Фонда.

Стојановићева библиотека, коју је такође оставио Српском семинару, била је изузетно богата. Имала је 2.955 инвентарских бројева, са око 8.000 књига, а садржавала је и велики број часописа, брошура, разних сепарата и других вредних публикација.

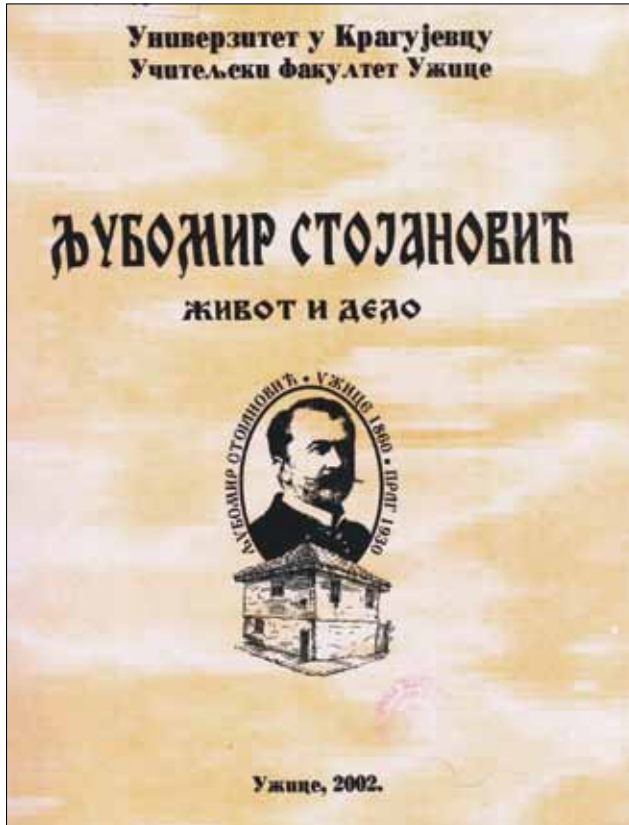

Насловна страна „Годишњака” Задужбине Саре и Васе Стојановића

У току седмогодишњег рада, Задужбина је помогла да се реализује велики број истраживачких пројеката, првенствено из филологије и историје. Више од 170 научних радника, професора и сарадника Београдског универзитета примало је новчану помоћ (неки и по неколико пута) за свој истраживачки рад. За ове намене Задужбина је доделила више од 380.000 динара. Публиковала је и седам свезака – *Годишњака*, у којима су објављени сви појединачни извештаји о научним истраживањима. Захваљујући томе, данас имамо врло прецизан преглед свих истраживања која су остварена средствима Задужбине. Прва свеска Задужбине објављена је 1934, а последња 1940. године.

Љубомира је смрт затекла у Прагу 16. јуна 1930. године, где је и сахрањен.

Као и друге задужбине, и ова је престала да ради после Другог светског рата. Београдски универзитет тиме је остао без велике имовине и лиштен редовних прихода за научноистраживачки рад многих својих професора и сарадника.

Насловна сйрана Зборника „Љубомир Сйојановић – живои и дело”, са научној скуйа који су 18–19. айрила 2002. у Ужицу орјанизовали Универзитет у Крајујевцу и Учишељски факултет у Ужицу

ВЕЉКО И ЛАЗАР САВИЋ

Модерну, лепу и складну зграду у Кнез Михаиловој улици број 46, у којој се данас налази позната кафана *Коларац*, омиљено састајалиште београдских интелектуалаца и уметника, подигао је 1869. године београдски трговац Вељко Савић. У приземљу зграде својевремено се налазила мануфактурна радња, у којој су се снабдевали многи трговци из унутрашњости, док је на спрату био газдин стан и просторије Београдске берзе, која је ту годинама радила. Са суседном зградом бр. 48, једна је од првих грађевина које су изграђене у Кнез Михаиловој улици одмах по усвајању регулационог плана (1867). Првобитни изглед зграде с временом је претрпео извесне промене, нарочито поправкама и доградњом које су почеле 1912. године. Реконструкцијом из 1977. године згради је, у знатној мери, враћен некадашњи изглед фасаде. Поред кафане, у једном делу зграде данас се налази Галерија *Недељко Гвозденовић*, а на спрату су смештени легати Музеја града Београда.

Вељко Савић
(1830–1897)

Вељко Савић је рођен 12. маја 1830. године, у селу Лоћика код Јагодине, срезу беличком, старог округа Моравског. У Београд је дошао 1845. године да учи трговачки занат. Служио је најпре као шегрт, а затим и као калфа. Марљиво је учио занат и брзо овладао трговачким знањем и вештинама. Постао је успешан трговац и стекао је велико имање, које је стално увећавао. У томе је имао несебичну помоћ и свог рођеног брата Алексе. Умро је 5. априла 1897. године и сахрањен је на Новом гробљу. У истој гробници почивају

Лазар Савић

посмртни остаци сина му Лазара и супруге Драге.

Син Лазар Савић наследио је део очеве имовине⁵¹, коју је уживао 24 године. Иначе, Лазар је био немирна душа: школовао се у земљи и иностранству, неко време је радио у дипломатији, али је, ипак, највише времена проводио по познатим летовалиштима Европе и по београдским кафанама. Није се женио и умро је као нежења 9. априла 1923. године.

Тестаментом од 25. децембра 1921. године, Лазар је немалу имовину оставио Краљевској српској академији. Своју вољу исказао је на следећи начин:

Моје нејокрејино имање у Кнез Михаиловој улици бр. 46 као и сву њокрејиносћ: акције разних завода, уложну књижицу Врачарске задруге, намешћај, библиотеку и сав њојов новац који се њосле моје смрћии у каси нашао буде, осћављам Краљевској српској академији да она са њиме расћолаже како за сходно и корисно буде наша. Академија ће образоваћии Фонд који ће носитћии назив

Фонд Вељка Савића, бившег њирћовца београдског

Академија ће њосле моје смрћии исћлаћиићии следеће лећаћии:

Мојој сесћирци од сћирцица Љубици, њоч. Алексе Савића, бив. њирћ.

Мојој сесћирчинци Полексији Владе и Каје Проћиића, мојој браћииа-ници Славки, кћери Људе Симића, касац, судије у њензији – свакој њо 40.000 динара једном за свајда.

Мојој драјој и милој њејћки Милеви Милосављевић, која ме је чувала и нећовала као њрава мајка, Академија ће исћлаћиићии сваког месеца до њене смрћии њо 5.000 динара.

Поред већ поменуће куће у Кнез Михаиловој улици, задужбина је имала и готов новац у висини од 200.000 динара, акције Београдске залож-

⁵¹ Вељко Савић је све своје покретно и непокретно имање распоредио, на једнаке делове, пунолетном сину Лазару и малолетној кћерки Станки. Супрузи Драги дао је велика права уживања прихода од имања, док је неким својим ближним рођацима оставио мање суме новца, од 1.200 до 2.400 динара.

не банке, Народне банке, Извозне банке, Београдског друштва, Врачарске задруге, као и удеонице Београдског кредитног завода, што је укупно износило око 3.130.000 динара.

У циљу спровођења воље дародавца, 1924. године основана је *Задужбина Вељка Савића, бившег њрџовца београдског*. Академија је на седници одржаној 29. децембра 1924. усвојила *Правила*, којима је регулисана имовина и начин управљања овом задужбином.

Задужбина Вељка Савића помогла је да се објави више научних радова, углавном из историје и етнологије⁵². Из средстава ове задужбине, такође, откупљени су рукописи Илариона и Димитрија Руварца, Стевана Дучића, рукопис *Србијанке Симе Милутиновића* и оригинална писма Његоша, Вука и Ђорђа Поповића.

Кућа Вељка Савића, Кнез Михаилова 46
Саграђена је 1869. године као њрџовачка радња. У њрземљу је кафана „Коларац”, а на сџрајуу су леајати града Београда

⁵² Живко Г. Павловић, *Бијка на Колубари*, Први део Дефанзивна битка (1928) и Други део Офанзивна битка (1930); Др Милан З. Влајинац, *Моба и њозајмица* (1928); Сима Тројановић, *Вајра у обичајима и живоју срјског народа* (1930); Др Бранислав Петронијевић, *Крајак њолед на историјски развијак новије ујоредне анајомије осјрва на сисарском мозју* (1930); Коста В. Петковић, *Геолошки састав и њектјонски склој Суве џланине* (1930); *Насеља и њорекло сџановнишџва*, књига 26 – Б. 1930; Стеван Дучић, *Живој и обичаји џлемена Куча* (1931); Др Мита Костић, *Проф Колер као кулџурно-џрсовејни реформајтор код Срба у Уарској у XVIII веку* (1932); Гл. Елезовић, *Речник косовско-мејхохијског дијалектја* (1932); А. Белић, *О двојини и словенским језицима* (1932); Др Боривоје Ж. Милојевић, *Динарско џриморје и осјрва у нашој Краљевини* (1933); *Расјраве и грађа књиге 1*, Уредио др В. Чајкановић (1934).

АНДРА И ЉУБИЦА МИЛОСАВЉЕВИЋ

Андра Милосављевић, бивши директор државних добара и успешан управитељ имања *Неїоја* у Румунији – које је било власништво Велимира Теодоровића, великог добротвора српског народа и ванбрачног сина кнеза Михаила Обреновића – са супругом Љубицом подарио је Српској краљевској академији знамениту задужбину.

Велимир Теодоровић упознао је Андру Милосављевића у Минхену, у време када је он ту дошао на студије, као врло способног, оданог и вредног младића. То је био разлог што је Велимир указао Андри пуно поверење и поставио га за администратора целокупног свог великог имања – *Неїоја*. Милосављевић је својим радом и савесним односом према газдинству у потпуности оправдао указано поверење и обезбедио да *Неїоја*, после дужег периода кризе у пословању, почне да остварује добре економске резултате.

После изненадне смрти Велимира Теодоровића 1898. године, Андра је пронашао његов тестамент и предао га српској држави. За такав свој одговоран и патриотски гест, Андра је добио од српске државе и одговарајућу новчану награду.

Андра и Љубица Милосављевић

Андра је рођен у Шапцу 3. јуна 1860. године. Отац Јовица је био свештеник у Крагујевцу, а мајка Катарина је потицала из имућне шабачке трговачке породице.

Основну школу и гимназију Андра је завршио у Крагујевцу, матурирао је школске 1878/79. године

и одмах након тога одлази у Беч где уписује Медицински факултет. Нажалост, студије медицине није завршио, јер се пред крај друге године озбиљно разболео и био принуђен да се врати у Крагујевац. Након две године лечења, углавном у Врњачкој Бањи, успешно се опоравља и затим одлази у Минхен на студије, где уписује Правни факултет. Ту је срео и упознао Велимира Михаила Теодоровића.

По сведочењу савременика, Андра је био срдачан човек, пријатне нарави и радо виђен у сваком друштву. Његови пријатељи су, поред осталих, били: Милован Миловановић, Миленко Веснић, професор Пера Ђорђевић, Васа Антонић и други.

Супруга Љубица, угледна девојка из Пожаревца, рођена је 1863. године. Умрла је 31. јула 1922. године. Андра се упокојио 20. фебруара 1935. године. Обоје су сахрањени на београдском Новом гробљу.

Љубица Милосављевић је у тестаменту, који је написала 28. марта 1922. године, завештала да сав приход од свог имања – две куће у Добрачиној улици у Београду, бр. 23 и 25; покретну имовину из ових кућа и куће у Пожаревцу (Карацићева бр. 15), као и сав накит, акције Народне банке и све друге хартије од вредности – *оставља после смрти мога мужа Андре, као доживотној уживаоца, у својину Српској краљевској академији у Београду, са жељом да се код ње оствори задужбина под именом Андре и Љубице Милосављевић.*

Тестаментом је, такође, завештала да јој је жеља да циљ ове задужбине буде да: средствима њеним потпомаже сва она научна дела и све оне књижевне радове, којима је намера да утичу на развитак мисли и осећаја патриотизма, да у душу и срце уливају жеље, пожртвовање и вољу за све оно што га као племенита човека и сина земље његове може одликовати и красити, како би своје народу у садашњости и заветној мисли народној у будућности могао бити од користи; или да на пољу науке и научних истраживања Академија потпомаже оне научне радове чија би практична примена у животу била у стању да подиже културни напредак нашег народног живота.

У *Правелима*, у пет чланова, које је усвојила Српска краљевска академија, поред осталог је записано да:

Главницу ове Задужбине чини 700.000 динара добивених од продаје њихових кућа у Добрачиној улици бр. 23 и 25;

Академија ће годишње приходе од задужбинске главнице употребљавати на издавање оних својих издања у којима се објављују обрађена научна питања из оквира постављеног циља ове Задужбине;

Академија може задужбинске приходе употребљавати и на научна истраживања, под условом да се резултати истраживања објављују у Академијиним издањима;

Задужбина ће ступити у живот када главница, укапиталисовањем прихода нарасте на 1.500.000 динара.

А Л Е К С А К Р С М А Н О В И Ћ

Алекса Крсмановић, трговац из Београда, потиче из чувене куће Крсмановића. Сву своју имовину завештао је држави за *српске њајри-ошске циљеве*. Рођен је 1842. године у Тузли, у добростојећој породици. Његов отац Никола био је један од власника велике трговачко-извозне радње, коју су педесетих година XIX века преселили у Београд. Никола је био у задружно-ортаким односима с Ристом Параносом, такође великим трговцем, а касније и мужем његове сестре Василије, па се фирма и звала *Браћа Крсмановић и Паранос*. Бавили су се куповином и извозом разне робе, а понајвише трговином сувим шљивама, кожом, крзном, житом и соли. Градили су и сушаре за шљиве и доносили саднице, да би унапредили узгој шљива у српским селима и домаћинствима. Када су увећали капитал, почели су да граде и велике двоспратне магацине на свим већим пристаништима на Дунаву и Сави, од Шапца до Прахова.

После смрти ортака Ристе Параноса, задружну фирму, сада под називом *Браћа Крсмановић*, наставља да води Никола Крсмановић, са синовима Алексом и Димитријом.

Алекса је био школован трговац и много је помагао оцу, нарочито када се радило о извозним пословима за Америку. Он је био и председник Београдске трговачке банке и њен велики акционар. У време док је боравио у Панчеву, у једном од својих житних магацина, упознао је угледну девојку из куће Петровића, којом се касније и оженио. Деце нису имали.

Након смрти брата Димитрија 1904. године, а касније и оца Николе 1910. године, Алекса Крсмановић се споразумео са стараоцима о подели ортачке имовине, која је извршена 29. октобра 1912. године. Тако је фирма *Браћа Крсмановић*, након пуних шездесет година успешног рада, престала да постоји.

Како Алекса Крсмановић није имао деце, то је сву своју имовину оставио држави. Умро је 25. марта 1914. године. У тестаменту, који је написао 6. фебруара 1914. године и насловио са *Мој њесџаменати* завештао је како да се поступа са имовином после његове смрти. Поред осталог, одредио је: *Моја жена Линка има њраво да ужива у кући на Теразијама бр. 40 и у вили „Јелисаветџа” у мом виноџраду на Сењаку све доџиле докле она буде жива... Од чистџој њрихода од кирија (који остијају њосле њом. издџака) издџаваџе*

се свакој месеца њоловина мојој жени Линки, а друџа њоловина улађаће се у Управу фондова на уложену књижицу њод интерес, на име „Фонд Алексе Н. Крсмановића”. ... Сва остђала моја њејокрејна имовина на Теразијама и на Сењаку, има се њосле смрђи моје жене њродађи и сав добивени новац за истђо има њријисађи њоре њоменуђом „Фонду Алексе Н. Крсмановића”⁵³. Када овај Фонд, које од њродађе њејокрејности, које од интереса достђиђне суму од два и њо милиона динара, да се са њим новцем озидга у Беођраду један велики дом на којем има биђи њађисан овај наслов: „Алекса Н. Крсмановић – Срђсђву”.

У Одбор за куђовину њлаца и зидање овој великој дома као и за уђођребу њрихода од дома, који се има њрошиђи само на срђске њађриођске цељи, како Одбор за њајбоље њађе, одређујем сђално ї. Минисђира војнођ, њредседника Академије наука, њредседника Државнођ савеђи и њредседника Беођрадске ођшђине. У њрви Одбор, ако буду живи, желим да уђу и извршиоци њесђаменђа.

Такође, у истом тестаменту одредио је како после смрти његове супруге да се имовина подели међу бројном фамилијом (синовца Јове Д. Крсмановића, сестара Маре, Анђе и Анке, деце покојне сестре Јоке и друђих блиђих и даљих рођака).

Значајну имовину Алекса је оставио и многим српским хуманитарним и патриотским друштвима и удружењима: Савезу српских добровољаца, Српској народној одбрани, Колу српских сестара, Српском друштву *Кнеђиња Љубица*, Друштву за подизање споменика палим српским јунацима, Гимнастичком друштву *Душан Силни*, Друштву Црвени крст, Инвалидском фонду *Свеђи Ђорђе*, Друштву сироте деце, Друштву за подизање храма *Свеђођ Саве* ...

Алекса Крсмановић је иза себе оставио велику имовину:

- Један плац на *два лица* у Балканској улици и у Краља Милана бр. 40 на коме постоји, са Улице краља Милана, кућа од тврдог материјала, а из Балканске улице једна штала од тврдог материјала, све процењено на 600.000 динара;
- Један плац на *ђри лица*, и то из улица Кнез Михаилове бр. 17, 18 и 19, Краља Милана и Цара Уроша бр. 1, на коме постоји једна двоспратна зграда од тврдог материјала у којој је хотел *Срђска круна*, једна зграда од мешовитог материјала и једна од слабог, све процењено на 600.000 динара;
- Један плац на царинском пристаништу бр. 11 и угао Травничке и Карађорђевоје улице на коме је једна зграда од тврдог материјала, процењена на 250.000 динара;

⁵³ Линка Крсмановић, рођена Петровић, умрла је 16. јануара 1929. године.

- Један плац на царинском пристаништу бр. 17 са једном двоспратном и једном једноспратном зградом, процењена на 60.000 динара;
- Један плац на царинском пристаништу бр. 18 са двоспратном зградом од тврдог материјала, процењена на 60.000 динара;
- Један плац у Улици цара Душана бр. 45 и Скендербеговој улици бр. 16, са три зграде, процењене на 200.000 динара;
- Један виноград на Сењаку са вилом и једном мањом зградом, процењена на 50.000 динара;
- Механа у *Забрежју*, процењена на 40.000 динара;
- Један магaзин од тврдог материјала;
- Три плаца.

Процењена вредност заоставштине Алексе Крсмановића износила је укупно 2.866.801 динар, од тога: вредност непокретног имања процењена је на 1.864.500 динара; готовог новца било је 185.591 динар; вредносне хартије износиле су 805.170 динара и вредност разних других покретности износила је 11.540 динара.

Министар просвете, *Решењем* од 25. септембра 1924. године, одобрио је оснивање Задужбине *Фонд Алексе Крсмановића на Српске њаџириојске цељи, којом ће ујрављаџи Оџбор одређен џесџаменџом*. Ову одлуку потврдио је и Државни савет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 13. октобра 1924. године. Краљ Александар I, такође, Указом од 15. новембра 1924. године, одобрио је оснивање Задужбине Алексе Крсмановића. Министар просвете Краљевине Југославије одобрио је Статут Задужбине 25. новембра 1936. године по којем је она радила.

Задужбина је у континуитету радила и у току Другог светског рата. Од остварених прихода додељивала је помоћ, како се истицало у донетим одлукама (решењима), *несрећној српској браћи и деци који су били џриморани да у овим џренуџима заџфраже уџочиџиџе код нас у Србији*.

Задужбина је у току Другог светског рата претрпела велику штету. О томе говори и извештај Комисије за ратну штету у Београду, III срез, која је у свом закључку од 1. марта 1946. године, изнела процену да је Задужбина у току рата 1941–1944. године имала штету на имовини од 1.528.857 динара, док је штета на изгубљеној добити износила 896.724 динара. Дакле, укупна штета Задужбине у овом ратном времену износила је 2.425.581 динар.

После Другог светског рата Задужбина Алексе Крсмановића долази под непосредну управу Задужбинског одсека Министарства просвете Србије. И у овим новим условима и са драстично смањеним приходима, Задужбина настоји да одржи своју активност. Тако, на пример, на молбу ОШ *Вук Караџић* у Београду, од 24. 5. 1956. године, из средстава задужбине Алексе Н. Крсмановића исплаћена је суму од 75.000 динара за набавку

витрине са књигама и слике Вука Караџића, као поклон ове основне школе Вуковом родном месту Тршићу, а поводом прославе 130. годишњице изласка Вуковог Буквара (штампан у Бечу 1827).

Од заоставштине Алексе Н. Крсмановића посебно се истиче луксузна палата на Теразијама бр. 34, позната под именом *Протокол*. После Другог светског рата у овој згради је, више од три деценије, био смештен Протокол Савезног секретаријата за иностране послове. Кућа је саграђена 1885. године, у барокном стилу, према пројекту архитекте Јована Илкића. Крсмановићева кућа улази у ред његових најуспешнијих архитектонских остварења. Браћа Крсмановић су ову зграду купили на лицитацији, а после деобе њихове задружне имовине, зграда је припала Алекси Крсмановићу, који је у њој живео до смрти. У овој кући је 1. децембра 1918. године регент Александар Карађорђевић прочитао проглас о уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца и формирању заједничке државе. Такође, у овој згради је од 1918. до 1922. године била смештена и привремена краљевска резиденција, јер је Краљевски двор био знатно оштећен током бомбардовања Београда у Првом светском рату.

У уређењу околног простора саграђен је модеран пословни објекат који је архитектонски добро повезао фасаду палате *Ајшина* са Крсмановићевом кућом. Данас се у згради налази музејски простор, а у њој су смештене и неке пословне установе.

Друга важна зграда са плацем, која је такође била у власништву Задужбине, налази се у Кнез Михаиловој улици бр. 56. Саграђена је 1869. године, а свечано отворена 1870. Пројектант није познат, али се претпоставља да је то био инжењер Андрија Вуковић због сличности са

Задужбина Алексе Крсмановића, Теразије 34.

архитектуром зграде Управе монопола коју је Вуковић пројектовао. Зграда је претворена у хотел који се звао *Српска круна*. По архитектури, улазио је у ред најлепших београдских хотела, еклектичког стила, али и са елементима ренесансе. Основа објекта је правоугаона, димензија 28x20 метара, са три уличне фасаде. Дужном страном објекат је окренут према Калемегдану. Породица Крсмановић је и ову зграду, као своју задужбину, оставила Министарству просвете. После Другог светског рата објекат је 1946. године, из Задужбинског фонда, предат на употребу Народној библиотеци Србије, која га је користила све до 1973. године, до изградње нове зграде на Светосавском платоу. После обављене реконструкције, у згради се сада налази Библиотека града Београда.

Зграда на Косанчићевом венцу, у улици Симе Марковића 2 изграђена је 1899. године по пројекту архитекте Милорада Рувидића. Данас се у њој налази аустријска амбасада.

Имовина Задужбине Алексе Крсмановића, као и код других задужбина, национализована је после Другог светског рата. Решењем комисије за национализацију при НОО Стари град у Београду, од 19. 8. 1959. године, утврђено је *да су на дан 26. децембра 1958. године национализоване и по-*

Свечана сала њалаише у којој је 1. децембра 1918. године поилашено уједињење Срба, Хрваиша и Словенаца у заједничку државу – Краљевину Срба, Хрваиша и Словенаца

Крсмановићева кућа, звана „Пројокол”, детаљ са фасаде

сйале друшйивена својина зйраде – раније власнишйво Задужбине Алексе Крсмановића, и йо:
 – Зйрада у улици Кнез Михаилова бр. 56, уйао Тадеуша Кошћушка и Цара Уроша;
 – Зйрада на йрйу Теразије бр. 34.

Даље, у истом решењу, у закључку стоји да йосйоје услови и за национализацију зйрада у Карађорђевој улици бр. 46, Травничкој 49 и улици Браће Крсмановића бр. 11 и 12⁵⁴.

Од укупне имовине Задужбине Алексе Крсмановића, Фондација солидарности Србије данас користи око 1.000 квадратних метара пословног простора у згради на Теразијама бр. 34 (*Пројокол*) и средства од закупнине усмерава за школовање ученика, пре свега младих људи који уче производна занимања, а слабог су материјалног стања или су без родитељског старања.

Зйрада у Кнез Михаиловој 56

Зйраду је йодиуао йрйовац Милија Павловић 1869. йодине и у њој је 1870. йодине ойворео йосйионицу „Срйска круна”. Трйовац Консйанйин Јајодић куйио је ову йосйионицу 1872. йодине, а зайим су је ойкуйили браћа Крсмановић. Данас се у овој зйради налази Библиошйека йрада Беойрада

⁵⁴ Исто

ЛУКА БЕЛОВИЋ ТРЕБИЊАЦ

Лука Ђеловић Требињац улази у ред највећих добротвора Београдског универзитета. Рођен је на Светог Луку, 31. октобра 1854. године, у Придворици код Требиња. Као дечак отишао је од куће, најпре у Бањалуку, где је наставио да похађа основну школу, коју је започео у родном месту, и да ради као шегрт у трговини. Ту је остао све до 1871. године, када прелази у Брчко где, такође, ради као шегрт у трговачкој радњи. У Београд долази 1872. године, као осамнаестогодишњак и, уз помоћ архимандрита Нићифора Дучића, који је такође био родом из Херцеговине, почиње са шегртовањем у једној галантеријској радњи.

Сопствену магазу за трговину прехрамбеном робом Ђеловић је отворио 1880. године, у својој 26. години. Одмах је уговорио лиферацију оваса и хлеба за војску и започео други уносан посао – извоз сувих шљива у Америку. У томе су му, у почетку, помагали познати београдски трговци Паранос и Крсмановићи. У трговинским пословима красиле су га природна бистрина и упорност, а у животу изузетна скромност, пожртвовање, честитост и штедљивост.

Лука Ђеловић Требињац (1854–1929), највећи задужбинар Београдској универзитету

Иако је рано отишао од куће, Лука никада није прекидао везе са родним крајем. У току Босанско-херцеговачког устанка 1875. године, названог *Невесињска њушка*, Лука се прикључује добровољачком одреду Ђоке Влајковића и у тим борбама бива рањен. Када је Србија заратила с Турском 1876–1878. године, Ђеловић се враћа у Београд и поново, као добровољац, учествује у борбама с Турцима.

Слободарски и родољубиви дух испољио је и после

херцеговачког устанка и борбе с Турцима. Финансијски је помагао четничке организације и њихове активности у јужној Србији и Македонији. У својој кући у Београду, заједно са пријатељима, међу којима је био и велики добротвор Никола Спасић, основао је Главни одбор четничке организације, чиме је започет тежак период борбе за ослобођење српских крајева од турског ропства.

По завршетку ратова поново се враћа трговини. Када је 1882. године основана *Београдска берза* за међусобно помагање и штедњу, Ђеловић је био међу првим улагачима и члановима Управног одбора. Задруга је из године у годину напредовала и јачала, стицала нове деоничаре и увећавала свој капитал, захваљујући добрим делом и Ђеловићевој умешности и упорности. Од 1897. па све до смрти (16. августа 1929. године) редовно је биран за председника Управног одбора.

Ђеловић је 1912. године постао и члан Управног одбора Народне банке Србије. И на овој дужности истицао се умешношћу и пословношћу. Заједно са гувернером Ђорђем Вајфертом, 1914. године спровео је имовину Народне банке до Крушевца, а одатле 1915. године до Солуна. Крајем те године имовину су бродом пребацили у Марсеј. Ђеловић је у Француској остао као дежурни члан *Одбора* све до 1919. године, када се, заједно с имовином Народне банке, вратио у Београд. За све то време новчано је помагао и српске избеглице.

Лука Ђеловић је доста рано испољио свој хуманизам, родољубље и добротворство према српском народу. Иако је био скромног образовања (завршио је само четири разреда основне школе), Лука је врло рано уочио велики значај школе и науке за развој Србије и напредак српског народа. Већ у првом тестаменту из 1911. године сву своју (велику) имовину наменио је Београдском универзитету. Међутим, његов важећи тестамент – *Основно њисмо* – састављен је 23. децембра 1925. године и оверен у *Савамалском кварћу*. Обнародован је на Светог Саву, 27. јануара 1926. године у Ректорату Београдског универзитета, када је ректор Павле Поповић прочитао *Основно њисмо о оснивању задужбине Луке Ђеловића Требињца, београдског њироџца*.

Указ краља Александра I којим се оснива „Задужбина Луке Ђеловића Требињца” (Архив Србије, Београд, Фонд Луке Ђеловића Требињца)

Ђеловић је у тестаменту изричито нагласио да своју имовину намењује *на научне њошребе и циљеве Универзитета*. Тако је Београдски универзитет постао власник и корисник више палата у Карађорђевој, Загребачкој, Босанској (Гаврила Принципа) и Улици Краљевића Марка. Поред тога, иметак овог великог добротвора обухватао је још и плацеве и другу имовину, чија је укупна вредност процењена на око 50 милиона динара⁵⁵.

⁵⁵ Имовина Задужбине Луке Ђеловића Требињца састојала се од: плаца са кућом у Јаворској бр. 7 и 9; двоспратне куће у Краљевића Марка бр. 1, која има четири стана и четири дућана

У складу са опоруком из Основног писма, формиран је Одбор који је управљао Задужбином. У њега су ушли: Чедомир Митровић, ректор (био је и председник Одбора); затим проректор, декани и продекани факултета и неки најугледнији професори и научници Београдског универзитета. За секретара Одбора изабран је Павле Стевановић, који је био и секретар Ректората. Одбор је донео *Правила* по којима је Задужбина радила.

По изричитој жељи дародавца, Задужбина је почела да ради још за његова живота, па је већ 1929. године факултетима подељена знатна сума новца за истраживачке и друге послове.

Са редовном делатношћу Задужбина је почела 1930. године, када је факултетима, такође, додељена знатна сума новца (379.534 динара) за научну делатност. Из прихода Задужбине финансирани су до 1941. године многи научни пројекти и истраживачки радови универзитетских професора из природних и друштвених наука, како у земљи тако и у иностранству. Београдски универзитет је, такође, из тих средстава опремао лабораторије, куповао неопходне апарате за наставу, набављао књиге и стручну литературу, публикувао научне студије, обезбеђивао стипендије вредним студентима и др.

Задужбина је финансирала и постављање мермерних плоча са именима погинулих студената и професора у ратовима 1912–1918. године у аули *Кайеџан-Мишиној здања*. Из овог фонда финансирано је и подизање зграда неких факултета и научних института.

Ђеловић је, такође, 1927. године основао и Фонд, са повеликим средствима, за помагање Академског певачког друштва *Обилић*, као и за награде које су се додељивале студентима за радове на светосавске теме.

Зграда у Карађорђевој улици бр. 65

Зграда у Зајребачкој улици бр. 9

у партеру; палате на углу Карађорђевој бр. 65 и Загребачке бр. 1, у којој су 24 стана са три лифта и шест дућана са три теретна лифта; палате дуж целе Загребачке улице с бројевима 3, 5, 7 и 9 и Босанске бр 14 и 16 (данас Гаврила Принципа). Ова зграда има 31 стан и седам дућана са четири теретна лифта. Лука је поседовао и многе акције, обвезнице и разне хартије од вредности. Подигао је и хотел *Брисџол* и уредио трг и терен око њега.

Две зграде у улицама Загребачка 3–9 и Карађорђева 65 подигнуте су у периоду од 1928. до 1930. године, према пројекту архитекте Богдана Несторовића. Финансиране су средствима из Фонда Београдске задруге, на чијем је челу годинама био Лука Ђеловић (1887–1929). На истакнутим местима на фасади зграда постављени су медаљони са ликом задужбинара.

Као и све друге задужбине, и ова установа је после 1945. године престала с радом, иако је већ тада, у извесном смислу, представљала право национално добро. Зграда у Загребачкој улици била је претворена у студентски дом, кроз који су прошле многе генерације студената Београдског универзитета.

Решењем Министарства културе Републике Србије од 1995. године обновљен је рад Задужбине Луке Ђеловића Требињца. Њен је циљ помагање научног рада на Универзитету у Београду и награђивање најбољих научних радова студената. Општина Савски венац није пренела на Универзитет право управљања и коришћења Задужбине, а воде се спорови за поништавање откупљених станова у зградама Задужбине.

Задужбина Миливоја Јовановића и Луке Ђеловића Требињца обновила је рад 1995. године и њој је враћена зграда која се налази у Београду, на Андрићевом венцу бр. 12⁵⁶. Ипак, присутно је осећање да допринос Луке Ђеловића Требињца развоју високог школства и универзитетске науке код нас и даље није довољно вреднован.

Породична кућа Луке Ђеловића у Улици Краљевића Марка 1

⁵⁶ Зграда, укупне површине 2.115 м², има шест локала и 28 станова

Породићна кућа Луке Ђеловића подигнута је 1903. године по пројекту инжењера Милоша Савчића у стилу неоренесансе са елементима необарока, као угаони пословно-стамбени објекат, са подрумом, приземљем, два спрата и поткровљем.

Андрићев венац 12

Зграда је задужбина Луке Ђеловића и професора Миливоја Јовановића. Подигнута је током 1938. и 1939. године, према пројекту архитекте Григорија Самојлова. Изнад улаза у зграду постављени су рељефи „Рударство” и „Просвећеност”, као и ликови задужбинара.

Крст и њарку у Карађорђевој улици

СТЕВАН МИЛОСАВЉЕВИЋ

Задужбину *Др Стевана Милосављевића*, првог српског начелника санитета, основала је 1928. године Савка М. Панић, Стеванова сестра. Она је, у знак сећања на свог брата и по његовој жељи, подарила део породичне имовине Српском лекарском друштву, која је обухватала плац на Зеленом венцу, преко пута истоимене пијаце, и више од 400.000 динара у готовини.

Стеванов отац, Лазар, по занимању магација, рано је умро, али је, ипак, за живота стекао завидну имовину у Београду: плацеве са зградама у улицама Краља Милана и Призренској; плацеве у Херцеговачкој улици и у Бари Венецији, виноград у Топчидеру, њиве у Булбулдеру и др. Са супругом Симком изродио је четворо деце: три кћерке (Крестину, Магдалену и Савку) и сина Стевана.

Стеван је рођен 1827. године у Београду, у коме је завршио основну

Др Стеван Милосављевић
(1827–1879)

школу и гимназију. Студије медицине завршио је у Паризу 1855. године и постао први дипломирани лекар Србин из Србије.

По повратку у земљу, Стеван је најпре радио као општински лекар у Београду, а затим га је кнез Милош Обреновић именовao за *начелника санишета*. На том месту испољио је све своје стручне, професионалне и организационе квалитете и способности, тако да је многе послове из делокруга свога рада обавио веома успешно и на време. После неколико месеци на месту начелника санитета, објавио је прве расписе и правила

из области куративне медицине, који су за ондашње прилике у Србији представљали праву новост. Таква његова активност била је запажена, па је убрзо био биран за одборника Београдске општине (1870), а затим и за народног посланика (1873).

Почетком седамдесетих година XIX века искрсли су неспоразуми и несугласице између Стевана и новостасале младе генерације српских лекара, на челу са др Владаном Ђорђевићем, каснијим председником Београдске општине, а затим и Владе Србије. После тог сукоба, који је на моменте био жесток и буран, Стеван се повлачи из друштвеног живота, тако да није ни учествовао у оснивању Српског лекарског друштва (1872) и Црвеног крста Србије (1876). Убрзо после тога, умро је од туберкулозе 1879. године. Пред смрт је оставио опоруку својим сестрама, Магдалени и Савки, да његову имовину завештају Српском лекарском друштву за подизање свог дома.

У складу с том братовљевом жељом, сестра Савка Панић у тестаменту⁵⁷, који је написала 30. маја 1921. године у Београду, завештала је да *део мој нейокрејиној имања, йлац са зйрадама у Београду на уйлу Призренске улице бр. 15 и 17 и Зеленој венца остйављам Срйском лекарском друшйву са седйишйем у Београду; да оно на йом земљйишйу сайради Дом за себе йошйио је мој умрли брайй др Сйева Л. Милосављевйић био йрви срйски начелник саныйеййа, жеља ми је да се на йом дому сйави наййиис „Задужбина др*

Сйеве Милосављевйића, йрвој срйској начелника саныйеййа”, а исйод йоја наййиис „Дом Лекарској друшйва”.

Део имовине Савка је оставила и *Майтеринском удружењу* у Београду, *Дому сйарица – усйанови Женској друшйва* за зидање Дома, *Друшйву кнейиње Љубице* и *Дому сиротйе деце* у Студентској улици.

Тестамент је постао извршан 5. јуна 1925. године решењем Београдског првостепеног суда. За извршиоце тестаментa одредила је Мићу Радовановића, професора

Савка Милосављевић – Панић

⁵⁷ Архив Србије, Задужбина 121, кутија 53.

Универзитета, др Тиру Панића, лекара, и Петра Бабића, шефа Одељења Министарства финансија.

Државни савет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, на седници од 23. јуна 1928. године, усвојио је предлог Министарства просвете да се одобри оснивање задужбине под именом *Задужбина др Стеве Милосављевића, првој српској начелника санијетта* са натписом *Дом Српској лекарској друштва*.

Краљ Александар I Карађорђевић, Указом од 29. августа 1928. године, одобрио је оснивање ове задужбине и обавезао министра просвете да се стара о извршењу ове уредбе.

У Статуту Задужбине, који је усвојен на седници Српског лекарског друштва 30. јуна 1931. године, утврђено је да *Задужбином рукује и управља Српско лекарско друштво* (члан 4). У члану 6. Статута дефинисано је да се имовина Задужбине... *састоји од једној плаца у Београду на Зеленом венцу, бр. 1 и 3 са остацима порушене зграде* и да располаже *имовином од 416.706 динара уложених код Француско-српске банке у Београду*⁵⁸. У члану 7 Статута истакнуто је да ће се на овом плацу *поставити Дом Српској лекарској друштва на чије се подизање има употребити и новца ове Задужбине*, а у члану 8 стоји да ће се на овај ставити натпис „*Задужбина др Стевана Милосављевића, првој српској начелника санијетта*”, а *испод овога „Дом Српској лекарској друштва”*. Даље је у Статуту прецизирано да ће се приходи од ове задужбине трошити *на одржавање Дома; на просветне и хумане цели, што је и циљ Српској лекарској друштва, и на остале потребе*⁵⁹.

Натпис „Задужбина др Стеве Милосављевића” који је раније стајао на фасади Задужбине

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

Српско лекарско друштво касније је подигло свој дом, на који је, сем завештане суме, уишло и сву своју имовину од преко 1.000.000 динара и начинило хипотекарне зајмове код фонда Луке Суботића и његових родитеља у износу од 1.200.000 динара, Фонда Ранимир 206.000 динара и код Хипотекарне банке у износу од 1.450.00 динара.

Овим средствима подигнута је монументална вишеспратна грађевина, на којој сада упечатљиво делује обновљена и сређена фасада. На улазу у зграду је, све до обнове фасаде 2008. године, стајала мермерна плоча са натписом: *Задужбина др Стеве Милосављевића, начелника санитета*, а испод тога текст: *Дом Српског лекарског друштва*. Данас на згради стоји само натпис *Лекарска комора Србије!* Изостављена је табла са натписом задужбинара др Стеве Милосављевића.

Обновљена фасада зграде Задужбине

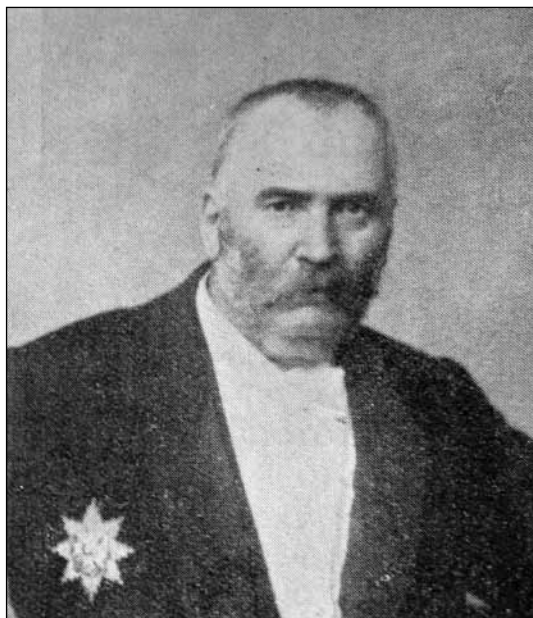

ЈОВАН Ђ. АВАКУМОВИЋ

Јован Авакумовић – правник, теоретичар и политичар – рођен је 1. јануара 1841. године у Београду, а умро је 3. августа 1928. године у Рогашкој Слатини (Словенија). Сахрањен је у Београду на Новом гробљу.

Припадао је генерацији ученика Лицеја – правни одсек, а по завршетку школовања у Београду, правне и државне науке студирао је на Хајделбергу и другим универзитетима у Немачкој.

После завршених студија у иностранству, Јован је обављао многе одговорне државне послове и дужности: од 1876. до 1880. године био је начелник Министарства унутрашњих дела; 1880. године кратко је био министар правде, да би у периоду од 1881. до 1887. године био судија Касационог суда. Поново, накратко, постаје министар правде (1887), да би 9. августа 1892. године постао председник владе и министар иностраних дела. По други пут Авакумовић је постао председник владе. То се десило

Јован Ђ. Авакумовић
(1841–1928)

одмах после убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге Машин 29. маја 1903. године. За време те владе Петар Карађорђевић је изабран за српског краља и враћен је на снагу Устав из 1888. године.

Током Првог светског рата, 1915. године, аустроугарске окупационе снаге заробиле су га и интернирале у логор Цеглед у Мађарској, а затим у Хицинг у Аустрији, у коме је дочекао крај рата. По повратку из заробљеништва повлачи се из политике.

Редован члан Српске краљевске академије постао је 1891. године. Своју при-

ступну беседу насловио је *Сѣара срѣска ѿроуѣа, ѿоређена са енѣлеском ѿроуѣом*.

Јован Авакумовић је био изузетна појава код нас: иако судија и адвокат, и уз то још политичар (члан Либералне странке), успео је да се подробно бави и правном науком и да објави велики број монографија и расправа. Посебно су му значајни монографски радови из кривичног права и кривичног поступка, а његово главно дело се зове *Теорија казнене ѿрава (1887–1891)*. Поред тога, Авакумовић је објавио у три књиге и своје адвокатске и парламентарне говоре, под насловом *Говори Јована Ђ. Авакумовића у ѿишѣини, судовима и скуѣишѣини 1901–1902*.

Од свих почести које је доживео, Авакумовић је највише уважавао и ценио чланство у Српској краљевској академији. Љубав Авакумовића и његове породице према Академији обележена је и завештањем њиховог имања овој важној научној српској установи.

Љубица Авакумовић, старија кћи Јована и Милеве Авакумовић, и правни заступник Српске краљевске академије наука, овлашћени адвокат Драгослав Гођевац из Београда⁶⁰, саставили су *Поравнање* о оснивању Задужбине породице Авакумовић, у коме се, поред осталог, каже:

У намери да шѣо ѿре осѣвари жељу своѣ ѿок. оца ѿосѣодина Јована Ђ. Авакумовића, б. ѿредседника Министарскоѣ савеѣа и академика, коју је раније изразила у свом шестамениу ѿѿврђеном код Несѿорних дела судије Првосѣейеноѣ суда за ѿрад Беоѿрад 19. маја 1927. ѿодине, ѿѣица Авакумовићева је данас ѿоклонила Срѣској краљевској академији наука своје неѿокреѣно имање овде у Беоѿраду, ѿлац са зѣрадама у Кнез-Михаиловој улици бр. 34. ... Овај ѿоклон ѿѣица Авакумовићева учинила је Академији ѿод следећим условима:

- *Да Академија ѿрими имање заједно са шерешѣима Државне хѣѿѿекарне банке, у укуѣном износу од дин. 1.956.824,90.*
- *Да Срѣска краљевска академија наука од овоѣа ѿоклона образује фонд-задужбину ѿородице Авакумовића ѿод именом:*
„Задужбина ѿородице Авакумовића: Јована, Милеве, Љубице и Лейосаве”.
- *Приход ове Задужбине, кад њеѣа буде било, Академија ће ѿрошиѣи на издавање и наѿрађивање научних дела било сѣваражући конкурс за њих, било издајући их и наѿрађујући их ѿо својој увиђавносѣи. Ови научни радови шѣреба да буду из ѿруѣе: моралних, ѿравних и друшѣивених наука, као и ѿаѿриѿѣски сѣиси.*

Целим ѿослом око издавања и наѿрађивања оваквих књѣѣа руководиће Председнишѣво Академијино. На издаѣим књѣѣама

⁶⁰ Решење Управе града Београда, Кварт варошки, 21. март 1928. год, Бр. 6322

имају се међинући слике: оца њоклонодавкиној, њене мајке, њена и њокојне јој сестре Лейосаве, са најјисом: „Издање Задужбине њородице Авакумовића”.

Кад Академија нађе за сходно, може из њрихода ове Задужбине издржавати и њићомце Фонда, који ће стиудираћи њравне науке на стираним универзитетима, и њо њо једној њићомца или њићомицу, који ће се звати „Пићомац/мица Задужбине њородице Авакумовића”. У сваком случају, избор њићомца вршиће нарочићи одбор, који ће бити састављен од два академика и једној њрофесора Правној факултетиа Универзитетиа у Београду. Чланове овој Одбора академике бираће целокуйна Академија наука, а њрећет члана њрофесора Правној факултетиа бираће Савет Правној факултетиа.

Над извршењем овој њоклона водиће надзор целокуйна Српска краљевска академија, која ће сваке њодине на своме њодишењем скују њодносити извештај о уњоћреби њрихода Задужбине, као и о њеном стиању.

- Да Академија на њоклоњеној кући стиави стиомен-њлочу са најјисом: „На овоме се имању родио и у овој куће је живео до своје смрти Јован Ђ. Авакумовић, бив. Председник Министарској саветиа и члан Српске краљевске академије наука”.
- Академија нема њраво на њоре речене циљеве њрошити кайићал Фонда, већ само чисић њриход.

У писаном Поравнању, овереном од троје судија (Д. Јовановић, М. Зарић и М. Вељовић), записано је да правни заступник Српске краљевске академије, адвокат Драгослав Гођевац, из Београда, у свему усваја изјаву њћице Авакумовићеве, чиме су, фактички, створени неопходни услови за почетак рада Задужбине Јована Ђ. Авакумовића.

ГОЛУБ И БОСИЉКА ЈАНИЋ

Голуб С. Јанић, бивши трговац и рентијер из Београда, син Софије и Самуила Јанића, улази у ред великих српских задужбинара. Код савременика је остао упамћен као човек благе и отмене нарави, изразито патриотског опредељења, упоран борац који је радио на буђењу националне свести и заштити нашег човека. Рођен је 1853. године у селу Маврову, срезу Гостиварском, у данашњој Македонији.

Његов отац Самуило Јанић родио се, такође, у Маврову 1830. године. Отац му се звао Јане, па је отуда и носио презиме Јанић. Њихови преци су дошли из Лазаропоља, те су стога његове Мавровце називали Лазаровцима.

Самуило се доселио у Београду 1845. године и одмах почео да ради у трговини свога оца Јанета, који је већ раније стигао у главни град.

Након очеве смрти, Самуило је наставио да се бави трговином. Био је веома штедљив и способан предузетник, те је у Београду стекао велику

имовину. То му је омогућило да у позним годинама материјално помаже многе вредне, а сиромашне људе. Било је запажено његово учешће и у одбрани Београда 1862. године. У њему је умро 1903. године, оставивши иза себе сина Голуба и шест кћери.

Голуб је у Београду завршио основну школу и гимназију. После очеве смрти преузео је самостално да води радњу, као и све друге послове. И Голуб је показивао врлине које су красиле многе Јужносрбијанце: вредноћа, марљивост, отреситост, честитост; били су љу-

Голуб Јанић
(1853–1903)

ди од речи, склони одрицању од многих животних радости, способни да зараде и да стечено сачувају.

У очевој радњи Голуб је радио све до смрти родитеља, а затим се постепено повлачи из трговине и почиње интензивније да се бави рентијерством. То му омогућује да све више времена посвећује хуманитарном раду и разним добротворним активностима, а посебно пословима на остваривању националних права српског народа под турском влашћу у јужној Србији. У књизи *Задужбине и фондови*, коју је Српска краљевска академија објавила 1938. године, стоји оцена да је у *ћредкумановској Србији* Голуб био *један од најистакнутијих духовних вођа наше борбе за ослобођење јужних крајева. За његово име тесно су везани ћочеци орђанована чейничких акција у Јужној Србији. Са још неким истакнутим емигрантима из Јужне Србије он најћре стћвара националистичко Удружење Сћаросрбијанаца, чији је и ћредседник био дућо ћодина*⁶¹.

Голуб је, заједно са познатим борцима за национална права српског народа, какви су били, на пример, бивши министар Љуба Јовановић и Јосиф Студић, основао Друштво *Срћска браћа*. Као председник овог друштва одушевљено је помагао *развијање наше чейничке акције у Јужној Србији, увек ћоћов да учини најћеће духовне ћайоре и маћеријалне жрћиве за ћосћићнуће њених циљева*⁶².

Поред тога, Голуб је давао и велику новчану помоћ многим културним и националним организацијама које су биле ангазоване у борби за слободу, национална права и напредак српског живља у јужној Србији.

Голуб је веома добро познавао прилике у срединама у којима је живео српски народ под Турцима. То потврђује и чињеница да га је Никола Пашић редовно позивао к себи и са њиме се консултовао о сваком крупнијем питању и правцу активности које је намеравао да спроведе у односу на тамошњи српски живаљ. Голуб је, такође, био веома цењен и у нашим тадашњим званичним круговима, о чему говори и податак да су све тапије од имања које је Србија куповала у Скопљу и по другим местима јужне Србије за наше просветне и националне установе – гласиле на име Голуба Јанића.

Јанић је био биран за народног посланика и учествовао у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. године. Умро је у тек ослобођеном Београду 1918. године, у 65. години.

Оженио се Босиљком Цинцар-Јанковић, кћерком Јелене и Ђорђа Цинцар-Јанковића, помоћника начелства и сина Цинцар-Јанка Поповића, познатог пожаревачког војводе из Карађорђевог времена. Рођена је у

⁶¹ Српска краљевска академија, *Посебна издања*, Споменице, Педесетогодишњица Српске краљевске академије 1886–1906. Књига 2, *Задужбине и фондови*, Београд, 1937, страна 340.

⁶² Исто.

Босилjка Г. Јанић
(1869–1936)

Ђуприји 1869. године, где је учила учитељску школу, а касније је у Београду завршила Вишу женску школу.

Босилjка је васпитава-на у патриотском духу и на родољубивим традициjама својих родитеља и предака, па је после мужевљеве смрти наставила са активностима које су красиле њеног супруга, као познатог националног радника. Уз то, несеквично је помагала сиротињу и кроз цео радни век, како стоји у већ поменутој књизи Српске краљевске академије, издашно је ѿмајала и све оне акције које су биле ујравњене на добро срјсiва. Веома

је добро знала да су вера и свештенство у српској историји у прошлости били главни ослонци и пропагатори српских националних тежњи, па је због тога додељивала обилне прилоге и дарове нашим црквама и манастирима.

Босилjка Јанић је 1929. године основала *Задужбину Самуила и Голуба С. Јанића* при Филозофском факултету и Учитељској школи у Скопљу, подаривши јој суму од 50.000 динара. Намера јој је била да се из тих средстава исплаћују по две награде на дан Светог Саве, и то *редовним ученицима Филозофској факултетијата у Скопљу, рођеним у Јужној Србији, који израде најбоље ѿемаише из историје и етнографије Јужне Србије.*

Умрла је 2. фебруара 1936. године у Београду, у 67. години. Тестамент је саставила 14. јануара 1936. године. У њему је одредила:

Моје имање које се налази у Краља Милана ул. бр. 18 и Призренској бр. 2, на коме се налази хошел „Балкан”, оствављам са целокупним земљиштем, зградама и оградама Срјској краљевској академији у Београду, ѿод условом да се образује ѿод називом „Задужбина Самуила и Голуба Јанића из Маврова”.

Од ѿрихода овој имања, који месечни ѿриход сада је у висини 45.000 (четјрдесет и ѿећ хиљада динара), ишћо чини висину ѿодишњеј ѿрихода од 540.000 (ѿећ стотина и четјрдесет хиљада динара), дужна је Срјска краљевска академија у Београду да у срезу Госћиварском, у

коме се налази село Маврово у коме је рођен мој муж, поч. Голуб – годи-
же сваке године у једном селу, односно сеоској оштини зграду за основ-
ну школу и за ову станове, и да присијуи шоме истом циљу за остале
срезове округа Тешовској, а затим по целој Јужној Србији.

На свакој згради стоља има се ставити кружним словима „Задуж-
бина поч. Самуила и Голуба Јанића из Маврова”.

Ако Српска краљевска академија у Београду, у року од три године
после пријема овој имања, не сазида ни једну школу, дужна је целокуј-
но моје имање и сав дошле прикуљени приход предати одбору који
рукује Фондом Софије, Самуила и Босилке Голуба Јанића.

Српска краљевска академија је позитивно одговорила на одредбе
шестаменја и на седници од 25. маја 1936. године усвојила је Прави-
ла, у којима је конкретно утврђено:

Чл. 1

На основу шестаменја пок. Босилке Голуба С. Јанића, бив. прі. из
Београда, од 14. јануара 1936. године и њеној додатак овоме шестамен-
ју од 22. фебруара 1936. године и на основу расположивој решења Сре-
ској суда за град Београд и срез Врачарски оснива се у Српској краљевској
академији „Задужбина Самуила и Голуба С. Јанића из Маврова”.

Чл. 2

Главницу ове задужбине чини:

а) у поштовом новцу 3.100.000 динара;

б) остатак неекспројисаној имања у Краља Милана улици бр. 18 и
Призренској улици бр. 2 у Београду;

Чл. 3

Облик главнице ове Задужбине Академија може променити у циљу
повећања задужбинских прихода.

Чл. 4

Годишње приходе ове Задужбине Академија ће употребљавати на
подизање зграда за основне школе и учитељске станове, прво у срезу
Госпиварском, затим у осталим срезовима Тешовској округу; а када
се ове потребе задовоље, онда ће Академија подизати шакве зграде по
целој Јужној Србији.

На овим овако подијнућим зградама стављаће се напис „Задуж-
бина Самуила и Голуба С. Јанића из Маврова”.

Чл. 5

Подизање ових зграда вршиће се према преходном члану по сели-
ма односно по школским оштинама.

Чл. 6

Сваке године подизаће се најмање по једна зграда.

Истим тестаментом Босиљка је завештала и оснивање *Фонда Софије (Голубове мајке), Самуила и Голуба С. Јанића*, који је имао за циљ да пружи помоћ у одевању деце на њодручјима Јужне Србије, и то првенствено у оним деловима Србије који су ослобођени од Турака после савезничких ратова 1912–1913. године. Средства за овај фонд требало је да се обезбеде од продаје породичне куће Јанића, која се налазила на Теразијама, а чија је вредност била процењена на око 1.500.000 динара. Кућа није одмах продата, већ је издавана под кирију, од које се обезбеђивао приход за остваривање циљева Фонда. После Другог светског рата зграда је порушена и на том месту, укључујући и неке суседне плацеве (на пример, један плац са кућом је био у власништву Радета Пашића, сина Николе Пашића), подигнута је нова грађевина у којој се сада налази Привредна комора Србије (раније Привредна комора Југославије).

Стари хотел *Балкан* – подигнут на имању Голуба и Босиљке Јанић, на месту старог истоименог хотела из средине XIX века – срушен је 1935. године. На његовом месту Српска краљевска академија подигла је нови хотел 1938–1939. године, у стилу архитектонског романтизма, а идејни творац је чувени архитекта Андрија Вуковић. Саграђен је као импозантна грађевина, угаоног облика, са фасадама на три стране. На првом спрату, на прочељу зграде према хотелу *Москва*, постављене су бронзане бисте Самуила и Голуба Јанића. Првобитни изглед објекта измењен је

*Бисте Самуила и Голуба Јанића на прочељу хошела „Балкан”
Изнад стоји уклесан најийис:
„Задужбина Самуила и Голуба Јанића из Маврова”*

дозиђивањем горњег спрата. Са терасе хотела, која гледа на Теразије, пружа се упечатљив поглед на Савску падину и живописну Балканску улицу.

Политичким променама које су се код нас десиле после 2000. године и најавом доношења закона о повратку национализоване имовине, САНУ је у јануару 2002. године упутила апел с молбом Влади Републике Србије да се *повраћај задужбинске имовине САНУ узме у размајрање*. Уз списак од десет задужбина и два фонда који су национализацијом седамдесетих година прошлога века одузети Академији, у допису су наведени основни подаци о дародавцима, адресама и називима задужбина којима су некретности намењене. Поред хотела *Балкан*, наведене су и друге задужбинске непокретности (зграде) које је САНУ поседовала у улицама Кнез Михаиловој, Господар Јовановој, Јелене Ђетковић...

Српска академија наука и уметности поднела је и тужбу са захтевом да се хотел *Балкан*, који је уз то и вредан културно-историјски споменик под заштитом државе, врати њеном правом власнику. Нажалост, хотел *Балкан*, на чијој фасади више од седамдесет година стоји натпис *Задужбина Самуила и Голуба Јанића из Маврова* продат је на „тендеру”, како се то данас популарно каже. Купила га је домаћа компанија WEG Technology, у августу 2005. године. Може се рећи да је она хотелу вратила *сјари сјај*.

Хоћел „Балкан” – Задужбина Самуила и Голуба Јанића

ВЛАДИМИР – ВЛАЈКО С. КАЛЕНИЋ

Владимир – Влајко Стефановић Каленић рођен је 1851. године у Београду, у Малом Мокром Лугу. Као и његов отац, Стојко Стефановић, изучио је папуцијски и обућарски занат, и тиме се бавио до краја живота. Остао је упамћен по томе што је био не само добар обућар већ и врстан економ. По угледу на оца, куповао је земљу, углавном по периферији Београда. Али, како се Београд ширио, тако је ово земљиште добијало све више на цени – од обрадивих површина оно се претварало у грађевинске парцеле, чија је цена стално расла.

Влајко је поседовао плац са кућом у Светогорској улици бр. 12 и велике плацеве, винограде и њиве на бањичком брду. Поседовао је, такође, и плацеве у улицама Кичевској, Невесињској, Новопазарској, Мекензијевој и Небојшиној, затим плацеве на Крагујевачком друму, код Старог гувна и Симићевог мајура. На његовом земљишту подигнута је 1926. године и једна од највећих београдских пијаца – Каленић пијаца.

Пред смрт, 1907. године, Влајко је написао тестамент, којим је целокупну своју имовину завештао у добротворне сврхе. Умро је у Београду 1908. године. У складу са вољом задужбинара, Министарство просвете донело је одлуку 12. октобра 1931. године о формирању *Задужбине Влајка Каленића*.

Средства Задужбине коришћена су, како је и сам Влајко навео у тестаменту, за пружање помоћи дому за сироту и напуштenu децу и за издржавање по једног ученика Београдског универзитета који је сиромаш и који се ода изучавању народне Економије.

*Биста Влајка Каленића,
рад вајара Драјомира Арамбашића*

Задужбина је, такође помагала и Палилулску основну школу и Трговачку академију и за њихове ђаке, првенствено сиромашне, набављала је уџбенике, одећу, обућу и плаћала екскурзије.

Решењем Министарства културе Републике Србије, рад Задужбине је обновљен 1996. године и о њој сада брине Универзитет у Београду. Општина Стари град је 2000. године на Задужбину пренела право управљања зградом у Светогорској 12, која има 32 стана и две собе, чијим се издавањем обезбеђују средства за остваривање воље добротвора. Она се користе за помагање одличних студената Економског факултета, који су слабијег имовног стања. Стипендије се додељују за школовање и усавршавање у земљи и иностранству; финансијски се помаже набавка уџбеника, литературе и других средстава потребних за студије и специјализацију, као и рад установа и организација у области студентског стандарда.

Фасада зграде Задужбине обновљена је током 2008. године и враћен јој је стари сјај. На њој упечатљиво стоји биста Влајка С. Калинића, рад вајара Драгомира Арамбашића, а на улазу је постављена табла с натписом да *Задужбином управља Универзитет у Београду*.

*Задужбина Влајка Каленића, Светогорска 12
Зграда је подињена 1935. године, према пројекту
грађевинској инжењера Радослава В. Тодоровића*

ПЕРСИДА МИЛЕНКОВИЋ

Персида Миленковић, супруга београдског трговца и рентијера Ристе Миленковића, била је велики добротвор, патриота и хуманиста. Она улази у ред највећих српских задужбинара у XX веку.

Подигла је цркву *Светије Тројице* у насељу Кумодраж у Београду и манастир *Ваведења Пресвете Богородице* на Топчидерском брду у Београду. У улици Краљице Наталије бр. 37 у Београду подигла је школску зграду, у којој је био смештен интернат женске учитељске школе, а данас се у њој налази Математичка гимназија. О томе сведочи и уочљив натпис на табли која је постављена на челу зграде.

Персида је даривала и две куће и вилу за збрињавање сиротиње и

Персида Миленковић
(1857–1943)

школовање деце: Дом за сиротињу у Табановачкој улици; зграду у улици Кнегиње Љубице бр. 5 у Београду, у којој је 1937. године основала *Задужбину Персе Р. Миленковићке*, и зграду у Добрачиној улици бр. 20 у Београду, у којој је основала *Фонд Персе Р. Миленковићке*. Кућу у улици Змај-Јовина бр. 5 у Београду Персида је завештала Београдском универзитету, а виноград са вилом у Румунској (данас Ужичкој) улици бр. 39 поклонила је Црвеном крсту у Београду, за *дечије лејшовалишће и лејњу школу*. Зграда је данас порушена.

Ова велика добротворка је током живота редовно давала значајне новчане

Маџемаџичка џмназија у улици Краљице Наџалије бр. 37

Наџиис на зџради Маџемаџичке џмназије коју је Персида џодиџла заједно са суџруџом Ристиџом

Кућа у Змај-Јовиној улици бр. 5 саџрађена је 1928. џодине, у духу академизма, џрема џројекџу Глиџорија Вукчевића

прилоге просветним и хуманитарним организацијама, цркви, и несебично је помагала сиромашне људе који су јој се обрађали за помоћ.

Персида Миленковић (девојачко Ђирић) рођена је у Шапцу 1857. године, у чиновничкој породици. Њен отац Никодије, неколико година после њеног рођења, премештен је у Београд и службовао је у Министарству грађевина. Удајом за познатог београдског трговца, рентијера и добротвора Ристу Миленковића, 1883. године, Персида улази у ред највиших београдских кругова. Имала је и сина Војислава, који је млад умро.

После мужевљеве смрти посветила се добротворном раду, оснивању и одржавању својих задужбина. Њени савременици запамтили су је као по-

вучену, строгу и штедљиву особу. Доживела је дубоку старост. Умрла је у својој вили на Топчидерском брду, у 86. години, 8. фебруара 1943. године, у тешким временима Другог светског рата. На сахрани, у порти манастира Св. Ваведена, од Персиде су се опростили митрополит г. Јосиф, министар просвете Велибор Јонић и председник српске владе, генерал Милан Недић.

У тестаменту⁶³, који је написала 10. маја 1937. године, за случај своје смрти чиним следеће располањање својом имовином, завештала је следеће:

I

Од мој имања у улици Кнеиње Љубице бр. 5 у Београду, оснивам задужбину под називом „Задужбина Персе Р. Миленковићке“.

Од чистиој прихода овога имања да се шаљу на стипендију, као стипендијци моје задужбине, ради усавршавања у појединим предметима науке, добри и ваљани студенти оба пола Београдској универзитету, деца активних, пензионисаних или умрлих државних чиновника или службеника.

Задужбином ће управљати и стипендијци бирајући Управа Београдској универзитету на начин већ усвојен код других задужбина и у смислу закона о задужбинама.

II

Од мој имања у Добрачиној улици бр. 20 у Београду оснивам задужбину под именом „Фонд Персе Р. Миленковићке“.

Од чистиој прихода овог имања да се даје помоћ за школовање ученицима оба пола државне Трговачке академије у Београду, деца постојалих и умрлих трговаца, која добро уче и добро су владања.

Даље је одредила да ће Задужбином управљати директор и Професорски савет државне Трговачке академије у Београду и да ће они бирајући и ученике којима ће помоћ давати на начин усвојен код других задужбина ове врсте у смислу закона о задужбинама.

Тестаментом, такође, оставила је и легате. Тако је, поред осталог, расподелила имовину:

Мој лејтениковац на Топчидерском брду – земљиште са вилом званом „Персида“ у улици Румунској бр. 47 у Београду (данас Ужичка улица) – остављам Друшћу „Црвени крст“ у Београду, за деције лејтовалиште и лејћу школу;

Саборној, Вазнесењској и Топчидерској цркви у Београду, остављам свакој по 5.000 динара;

⁶³ Архив Србије, Задужбина 395, кутија 76.

Друшћиву „Коло српских сесџара” у Београду (Главни одбор) осџављам 10.000 динара;

Цркви Св. Ваведџња на Тоџчидерском брду у Београду осџављам 100.000 динара у уложеној књиџици Државне хиџоџекарне банке, с џим да се џлавница не може џодизаџи неџо само камаџа и ова уџоџребљаваџи за оџравку храма.

На крају тестаментa записала је да *осџалу имовину, за коју нисам учинила наредбу, осџављам Поџлаварсџиву џрада Београда, да је уновчи и добивени новац уџоџреби за џомоћ џрадској сироџињи.*

Такође, одредила је да се сахрани у својој задужбини, у цркви Св. Ваведџња на Топчидерском брду. *За сџарање око моџ џоџреба, написала је у тестаменту, умолила сам Ујраву Кола српских сесџара у Београду, и осџавила сам за џо џоџребна новчана средсџива. У џо нека се нико не меша и не џраџи рачуна.*

За извршиоце тестаментa одредила је Светислава Н. Рајковића, књиџара из Београда, и Чедомира Б. Тодоровића, адвокатског приправника из Београда.

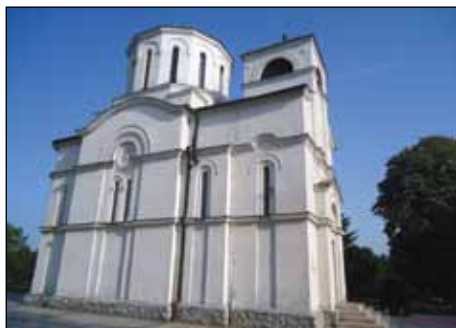
После Другог светског рата, Задужбински одсек Министарства просвете Народне Републике Србије потврдио је одлуку (13. 8. 1948) о постојању *Задужбине Персе Р. Миленковићке у улици Болеслава Бјеруџа бр 5 (Кнеџиње Љубице)* и одредио да ће њоме уџрављаџи *Рекџоратџ Београдској универзитџеџа, на начин усвојен код друџих задужбина, а џо џосџојеџим џроџисима.*

Сличну одлуку Задужбински одсек донео је и о *Фонду Персе Р. Миленковићке (13. 5. 1948) у Добрачиној улици бр. 20* и уписао га у Задужбински регистар. Овом одлуком одређено је да ће *Фондом уџрављаџи Професорски саветџ Прве Државне џрџовачке академије у Београду.* Управу над Фондом касније је преузела Прва економска средња школа у Београду.

Обе ове одлуке потписала је тадашњи министар просвете Народне Републике Србије, Митра Митровић.

Цркву *Светџе Троџице* у насељу Кумодраж у Београду Персида је подигла 1924. године. На улазу у цркву, на западној фасади, налази се мермерна плоча са уклесаним натписом ктиторке: *За владе Краља Александра I Карађорђевића џод џаџриџархом Димџиџријем џодџже овај светџи храм у славу Св. Троџице Перса Р. Миленковићка из Београда за џокој душе своје мајке Јелке Н. Ђирићке 1924. џодине.* Црква је подигнута на Торлаку, на месту где је од почетка рата 1914. године, па све до септембра 1915. године био штаб одбране Београда и где су вођене велике борбе приликом наступања и повлачења аустријске војске. Храм је освештао епископ Михаило Урошевић 1924. године.

У порти цркве налази се споменик жртвама и јунацима кумодрашким који су изгинули у ратовима од 1912. до 1918. године, као и мало гробље југозападно од улаза у цркву, на којем су сахрањени погинули на Сремском фронту. На споменику стоји натпис: *Подигнути од њихове ђородице, браћана оиштинине Кумодрашке и бријатилеља 1924. године.*

Црква у Кумодражу и натпис над улазом у цркву

На Топчидерском брду Персида је подигла манастир *Ваведења Пресвете Богородице*. Земљиште за изградњу храма уступила је Београдска општина. Црква је, иначе, изграђена веома брзо, за нешто више од годину дана (1935–1936). Темељи су освештани 10. августа 1935. године, а сама црква 25. октобра 1936. године. Оба пута служио је његова светост патријарх српски Варнава.

Архитектонско решење манастирског храма израдио је наш познати архитекта Петар Поповић, који је пројектовао и манастирски конак. Црква је грађена у духу традиције српског средњовековног градитељства. Обликована је као монументални петокуполни храм са основом у облику уписаног крста. Петокуполно решење указује на узор преузете из српске средњовековне архитектуре XIV века. На зиданом иконостасу налазе се иконе, рад руских сликара из 1937–1939. године. Иконе на олтарској прегради су рад иконописачке радионице манастира Раковице у Београду, а сликао их је чувени сликар Наум Андрић. Зидне слике је осликао сликар Душан Михајловић, у периоду од 1972. до 1982. године.

Манастир *Ваведење* је имао изузетно важну улогу у српској престоници, не само духовну, већ и хуманитарну, културну и образовну. У њему је, на пример, током Другог светског рата било смештено педесеторо избегле деце о којима се старало манастирско сестринство.

У манастирској порти сахрањена је Персида Миленковић, као и уважене игуманије манастира (Меланија, Ангелина, Варвара и Агнија) које су, свака на свој начин, дале посебан допринос развоју и устројству ове београдске светиње. Такође, у манастирској порти налазе се гробови цркве-

Манастир Ваведења Пресвете Бојородице, Београд, Сењак, Лубе Јовановића 8

*Највише над улазом у манастир:
„Задужбина Персе Р. Миленковић, 1936”*

них великодостојника: митрополита загребачког Доситеја (1877–1945), митрополита скопског Јосифа (1878–1957), митрополита црногорско-приморског и будимског Арсенија (1883–1963), митрополита загребачког Дамаскина (1892–1969) и епископа будимског Данила (1927–2002).

На Сењаку, у непосредној близини манастира, једна улица носи име Персиде Миленковић.

МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ

Милан Вукићевић улази у ред највећих добротвора Универзитета у Београду. Рођен је у Београду 1869. године, где је завршио гимназију и Правни факултет. Имао је веома успешну чиновничку каријеру: најпре је почео да ради у суду, а затим је обављао послове помоћника начелства Тимочког округа, помоћника управника вароши Београда, члана Државног савета, члана и председника управних одбора банкарских и неких индустријских предузећа. Писао је стручне тестове по новинама и часо-

Милан Вукићевић
(1869–1941)

писима. Ипак, најважније послове обављао је као члан Главне контроле СХС, у периоду од 1919. године, па све до пензионисања 1931. године. Такође, веома успешно је обављао и послове експерта за питања правне регулативе у државној управи и финансијама. Био је члан Народне радикалне странке и за народног посланика биран је 1935. године, на листи Богољуба Јефтића.

Заједно са супругом Радмилом подигао је у Београду, у Хумској улици број 26, своју задужбину – *Храм њосвећен Св. архисџрајинију Гаврилу, у част и славу ослободиоцима у рату 1914–1918. године.*

Црква је изграђена за само две године, од 1937. до 1939, у духу српске градитељске традиције, по

пројекту архитекте Григорија Самојлова. Иконостас, певнице и други црквени намештај радили су познати охридски мајстори у дуборезу. Руски сликари су сачинили живопис, који је допуњен 1983–1985. године.

Храм Св. арханђела Гаврила, Београд, Хумска 26

Најйис над улазом у храм:

„У име оца и сина и светога Михаила храм овај, посвећен Св. архистратигу Господњем Гаврилу, подигаоше Милан С. Вукићевић и супруга му Радмила, у часној и славној ослободиоцима у рату 1914–1918. године”

После пензионисања Вукићевић ради на свом великом имању, које се налазило на подручју атара Винче и Калуђерице. Умро је у октобру 1941, а супруга Радмила у априлу 1945. године. Обоје су сахрањени у крипти њихове задужбине.

У јулу 1941. године Милан је саставио тестамент по коме је сву своју имовину – кућу у Ресавској бр. 9 и две куће у Рузвелтовој бр 20 (раније Гробљанска и Гетеова), имање у Винчи и виноград на Бањици – наменио је да, после смрти своје супруге, припадне Пољопривредном и Медицинском факултету Универзитета у Београду.

Поштујући последњу вољу дародавца, основане су две задужбине: Задужбина Јевросиме, Симе и Милана Вукићевића, у помен његовим родитељима и Задужбина Раде и Милана Вукићевића, у помен супруге Радмиле.

После Другог светског рата имовина Задужбине је национализована. Решењем Министарства културе Републике Србије, од 24. јула 1995. године, Универзитет је обновио рад Задужбине Раде и Милана Вукићевића, чији је циљ унапређивање здравства на Универзитету у Београду. На жалост, и поред свих напора, Универзитету је до сада враћена на управљање само зграда у Ресавској улици бр. 9. Са општином Врачар 2010. године склопљен је уговор о ревитализацији уличне фасаде ове зграде, по пројекту који је финансирала Задужбина.

*Зграда Задужбине Раде и Милана Вукићевића
у Београду, Ресавска бр. 9*

Пољском имању Милана Вукићевића су 1947. године придодате и неке друге земљишне површине, добивене по другим основама, и основана је Воћарско-виноградарска огледна станица *Радмиловац* Пољопривредног факултета Београд – Земун. Њен задатак је био да организује практичну наставу и обуку студената Пољопривредног факултета Универзитета у Београду и да омогући израду допунских радова студената и научно-истраживачки рад наставног особља. Ову функцију *Радмиловац* и данас успешно обавља.

АЛЕКСАНДАР I КАРАЂОРЂЕВИЋ

Међу задужбинским објектима образовне намене који су подигнути у Београду по свом историјском и културном значају издваја се зграда у данашњој улици Васе Пелагића број 33, на Топчидерској звезди. Ово монументално здање изграђено је давне 1933. године као задужбина краља Александра I, а било је намењено образовању младих, даровитих ђака.

Краљ Александар, обишавши тридесетих година прошлог века колеџе у Енглеској (Оксфорд и Кембриџ), пожелео је да се сличне установе подигну и код нас. Тако је већ крајем априла и почетком маја 1930. године покренуо иницијативу да се обезбеди погодна земљиште на којем би се подигао објекат за ову намену. Избор је пао на парцелу у тадашњој Сењачкој улици, у непосредној близини *Музеја краља Пејтра I Карађорђевића*.

Општина града Београда, у августу 1930. године, обавештава Управу Двора величанства краља да је *Одбор Ојшћине Града Београда, на седници својој од 22. маја 1930. године, решио да ојшћина њоклони њојребно земљиште за њодизање дома на њојчидерском брду за средњошколску омладину..., око 14.000 квм⁶⁴*. На плацу, на којем се налазио логор *Прве њешадијске њодофицирске школе краљ Александар Први*, било је изграђено и више мањих војних објеката. Њиховим уклањањем и чишћењем терена, обављеним крајем 1930. и почетком 1931. године, започети су припремни радови на изградњи Дома.

Почетком јула 1931. године, краљ је, у пратњи ађутанта, маршала и управника Двора и уз присуство министра просвете и министра Двора, као и већег броја истакнутих личности, свечано положио камен темељац Средњошколског дома, своје нове задужбине. Том приликом је, после освећења, положио повељу у којој је записано:

У име Оца и Сина и Свешћој духа, Ми Александар Први Краљ Јућославије, њоложисмо данас њемељ овом Дому, који намењујемо младићима из свих крајева наше ојшаџбине, ђацима средњих школа, да се у њему сјремају за службу народу. Амин.

У нашем њресћоном ѓраду Београда, на дан 5. јула 1931. године⁶⁵.

⁶⁴ Момчило Анђелковић, *Зграда Архива Јућославије*, Београд, 2003.

⁶⁵ Исто.

Зграда Дома изграђена је врло брзо, за само две и по године. По пројекту архитекте Војина Петровића, подигнута је троспратна зграда у стилу академизма, корисне површине од око 8.000 квадратних метара, са главном фасадом окренутом према Топчидерској звезди. Сматра се да је тада то био најбоље уређен и за своју намену опремљен објекат на целом Балкану. Био је веома простран и располагао је потребним учионицама, библиотеком, двораном за музику и цртање, базеном за пливање, просторијама за спорт и посебно уређеним спортским игралиштем. У Дому је била опремљена модерна и хигијенски уређена кухиња, перионица за рубље, лекарска и зубна амбуланта.

Двориште је било изузетно лепо уређено; засађено је разно зимзелено и листопадно растиње, трава и цвеће и изграђене пешачке стазе.

Дом је освештан 17. децембра 1933. године, на рођендан краља Александра Првог, и тај датум је узет за славу Дома. Зграда је предата на употребу Министарству просвете и на предлог министра просвете краљ је 6. априла 1933. године донео Указ о отварању *Мушке гимназије краља Александра Првог у Дому*.

Данашњи изглед зграде Архива Југославије, ранијеј Дома краља Александра I за ученике средњих школа

Дом краља Александра I за ученике средњих школа (слика из Просјекта Дома из 1934)

Правилником о Дому краља Александра I за ученике средњих школа, регулисан је статус установе, њена организација и рад. Утврђено је да Дом своје ишћомце, редовне ученике Мушке гимназије краља Александра I у Београду васићића и иружи им добро ойишће образовање и примењујући најбоље васићићне методје и развијајући у њима здраво и снажно јуословенско национално осећање⁶⁶. Такође, одређено је да примљени питомци имају

⁶⁶ *Просјектй Дома краља Александра I за ученике средњих школа, Београд, 1934, Архив Југославије.*

*Биста краља Александра
I Карађорђевића*

Одлуком Савезног извршног већа од 1969. године зграда је додељена на коришћење Архиву Југославије.

На захтев Архива Југославије, Комисија Савезне владе дала је сагласност 27. новембра 2002. године да се у централном делу дворишта постави биста краља Александра I, задужбинара објекта, и то на месту где је, према сведочењима живих ученика школе, и раније стајала. Бронзана биста одливена је са оригинала у београдској ливници *Браћа Јерemiћ*. Оригинална биста, рад вајара Славка Милетића, изливена је 1936. године у ливници *Бронза* и налази се у Музеју *Рас* у Новом Пазару. На постаменту је уписано:

На том месту, од 1952. па до 2003. године, на каменом постаменту, налазила се биста Ђуре Ђаковића, изливена у бронзи, рад вајара Стевана

најмање добар усѣх у наукама и врло добро владање; да се њримају из свих крајева оџаџбине и да се на сваких 50 њишџомаџа, који љлађају школарину, њрима и 10 њишџомаџа бесџлајино. Право на бесплатно школовање имају они редовни ученици који докажу да су сиромашног стађа, а имају одличан или најмање врло добар успех у наукама и одлично владање. У складу с усвојеним правилима, почетком школске 1933/34. године Дом је примио прву генерацију питџомаџа – ђака Гимназије

Нажалост, зграда је кратко време служила својој почетној намени, јер се почетком Другог светског рата у тај простор уселио Гестапо и немачка војна команда. Одмах после Другог светског рата, па до 1953. године, у згради су били смештени полазници политичких школа⁶⁷. После тога, зграду је преузело Савезно министарство за унутрашње послове и користило је све до 1970. године као свој Школски центар, а касније и као део Дома радника унутрашњих послова *Пане Ђукић*.

⁶⁷ Више партијске школе при ЦК СКЈ Ђуро Ђаковић, Више политичке школе при ЦК СКЈ Ђуро Ђаковић, а касније и Више политичке школе.

*Краљ Александар I, краљ Југославије
(1888–1934)*

Боднарова. Биста се сада налази у приземљу зграде, поред улаза у читаоницу.

Уз сагласност Савезне владе и по спроведеној процедури, зграда је темељно реконструисана 2001–2003. године. Реконструкцијом фасаде, унутрашњих просторија, дворишта и ограде, објекту је враћен сјај из тридесетих година прошлог века. Због историјских и културолошких вредности, објекат је Одлуком Владе Републике Србије, од 22. марта 2007. године, проглашен за споменик културе.

Поред Дома за ученике средњих школа, краљ Александар I Карађорђевић је на дан свог венчања са краљицом Маријом, 8. јуна 1922. године, основао Краљев фонд, који је током тридесетих година прошлог века био највећи појединачни фонд у држави. Циљ Фонда је био да помаже рад и награђује друштва и појединце

који су се својим активностима истицали у области просвећивања народа, развоја науке и уметности, културног и моралног уздицања и здравствене заштите народа.

За ове циљеве краљ Александар је одмах приложио милион динара и обавезао се да сваке године уплаћује Фонду по 300.000 динара. Организацију посла пренео је на Краљевску канцеларију, односно Управу Краљевског фонда, која је установљена 12. новембра 1922. године. Краљев фонд је у Сарајеву формирао посебан одбор, који је помагао активности културних друштава у Босни и Херцеговини, као и рад истакнутих појединаца, посебно учитеља.

Међу првим акцијама које је Фонд водио било је оснивање *домаћичких школа* и подизање Студентског дома у Београду, код Вуковог споменика. Дом је саграђен по пројекту руског архитекте Георгија Павловича Ковалевског. Ова задужбина сазидана је у врло кратком року – градња је почела 1927. године, а већ 1. априла 1928. године Дом је свечано отворен и предат на употребу студентима. У септембру 1934. године Дом је

примио и прву групу српских студената из дијаспоре (САД), који су дошли у отаџбину да студирају и заврше високе школе. То је данас најстарији студентски дом на Балкану. Име је добио по краљици Марији, али је недавно био познат по називу *Лола*. Данас носи назив Студентски дом *Краљ Александар I*. По спољашњој аутентичности и луксузно уређеном ентеријеру један је од најлепших и најсавременијих студентских домова. Има више од 500 места за смештај студената и у његовом саставу налази се читаоница, велики ресторан и комерцијални грил ресторан. Преко лега станари се исељавају и дом се користи као туристички објекат. Због своје архитектонске, урбанистичке и историјске вредности ова зграда је, такође, проглашена спомеником културе.

Из средстава Краљевског фонда додељиване су стипендије вредним ђацима и студентима и истакнутим појединцима, који су се бирали по строгим критеријумима и уз консултацију са Министарством просвете.

Студентски дом „Краљ Александар I”, саграђен 1928. године

ВОЈИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО

Универзитетска библиотека *Светиозар Марковић* отворила је 25. маја 1988. године Одељење за народну књижевност у дому др Војислава М. Јовановића Марамбоа, у Бирчаниновој улици бр. 24. То је, уствари, легат овог истакнутог научног радника и публицисте који је, уз кућу са баштом, оставио и богату библиотеку са око 6.000 наслова, претежно из области народне књижевности.

Библиотека Војислава М. Јовановића

У библиотеци се, поред осталог, налазе нека најстарија издања песама и прозе (на пример, Алберто Фортис *Пушовање у Далмацију*, штампано у Берну 1778), лајпцишка и бечка издања Вукових збирки, *Пјеваније* Симе Милутиновића Сарајлије из 1837. године, као и збирке многих сакупљача народне књижевности после Вука. Такође, у њој се налази и богати избор страних превода народне књижевности и студија из XIX и XX века.

Др Војислав М. Јовановић рођен је 1884. године у Београду, у угледној грађанској породици. Његов отац, Мате Јовановић, био је управник Управе фондова и власник штампарије у којој је млади Војислав објавио своје прве радове. У литератури се Војислав рано појавио под псеудонимом *Марамбо*, по коме га, углавном, памти и препознаје културна и књижевна јавност код нас.

Портрет др Војислава М. Јовановића, начелника Историјског одељења Државног секретаријата за иностране послове и научног секретара САНУ (1884–1968)

На самом почетку свог књижевног стваралаштва испојио је таленат као драмски писац (*Наши синови*, Мостар 1907), а као студент упоредне књижевности, и као преводилац. Студије упоредне књижевности похађао је у Швајцарској, Француској и Енглеској. Веома успешно одбранио је докторску тезу, под називом *La guzla de Prosper Mérimée* (Гренобл, 1910), коју је наградила Француска академија наука. Примерак овог рада, са личним белешкама Јована Скерлића на маргинама докторске тезе, чува се у библиотеци В. М. Јовановића.

Пред сам Балкански рат, 1912. године, Јовановић је изабран за доцента Београдског универзитета, а по избијању Првог светског рата постао је члан *Рајног Пресбира* Српске Врховне команде. У том својству 1915. године био је пратилац Џона Рида и сликара Бордмана Робинсона, који су обилазили ратом и тифусом унесрећену и опустошену Србију. Истим послом, у суштини, бавио се и током 1916. и 1917. године у Лондону и Вашингтону, у којима је својим дипломатско-публицистичким радом много допринео идеји о уједињењу југословенских народа.

По повратку у земљу напушта универзитетску каријеру и посвећује се дипломатији. Био је саветник посланства наше владе у Бечу, Берлину и Лондону (1930–1935), а касније и начелник Главне архиве Министарства иностраних дела.

За све то време није прекидао рад на књижевном и културном плану. Једно време уређивао је *Српски књижевни гласник* и културну рубрику у *Полицији*. Са Милошем Ивковићем аутор је познатих читанки за ниже разреде гимназије, које су имале десетину издања и на којима су училе генерације ученика између два светска рата. Јовановић је саставио и две вредне антологије, које су доживеле по пет издања: *Српске народне пес-*

ме (прво издање објављено је 1922) и *Српске народне приповећке* (прво издање 1925).

После Другог светског рата, до 1953. године, В. М. Јовановић обављао је дужност начелника Архива Министарства иностраних послова, а такође био је и директор Дипломатске школе. Године 1953. прелази у Институт за проучавање књижевности при САНУ, а од 1957. године председник је Одбора за издавање збирки народних песама САНУ.

Војислав Јовановић се, поред књижевног и публицистичког рада, веома успешно бавио и фотографијом. Поред снимака са путовања по нашој земљи и иностранству, сачинио је веома интересантну и драгоцену збирку фотографија многих личности. Јовановић је снимао чланове своје породице, људе са којима се професионално дружио, савременике који су припадали његовом духовном обзору, па чак и особе које није ни познавао.

У својој дипломатској каријери урадио је богату и веома интересантну збирку фотографија познатих личности, које су не само својом вољом или заслугом рано отишле из уметничког, политичког, дипломатског или новинарског живота. Збирка фотографија тих ликова представља драгоцену документацију, која показује његов прави дар, зналачку и надахнуту посвећеност послу којим се бавио и којим нас је тако много задужио.

Последње две године живота Војислав М. Јовановић Марамбо провео је сређујући своју богату библиотеку и осталу документацију, коју је сакупио готово целог живота, припремајући рукописе за штампу. Пензионисан је 1962. године у звању научног саветника САНУ. Умро је у Београду 1968. године и сахрањен на београдском Новом гробљу.

Породична кућа Мајке и Јулке Јовановић у Бирчаниновој улици 24, јодинуша 1883.

ЗАДУЖБИНЕ У ДАНАШЊЕ ВРЕМЕ

С едамдесетих година XX века поново оживљава интересовање за задужбине, фондације и фондове. Прави замах оно је дошло доношењем Закона о задужбинама, фондацијама и фондовима (1972), а касније и доношењем новијег Закона о задужбинама, фондацијама и фондовима из 1989. године⁶⁸. Тиме задужбинарство добија потврду свог великог друштвеног значаја и улоге у култури, образовању, науци и друштву у целини. Овим законским актима су уређена основна питања организованости и рада задужбина: ко их оснива, како се са њима управља, како се користе средства задужбинара и др. Такође, уређена су и питања регистрације задужбина, надзора над законитошћу и јавности њиховог рада. Законом је, дакле, дефинисан статус и рад задужбина, а њихова имовина добила је карактер друштвене својине.

Законом о задужбинама, фондацијама и фондовима из 1989. године утврђени су услови за оснивање задужбине, фондације и фонда; циљеви ради којих се они оснивају, управљање задужбином, фондацијом и фондом и услови и начин престанка њиховог постојања. Изричито је било одређено да се задужбина, фондација и фонд оснивају ради помагања стваралаштва и остваривања хуманитарних и других друштвено корисних циљева. Утврђено је, такође, да задужбину, односно фонд оснивају физичка лица, док фондацију и фонд оснивају правна лица. Била је дата и могућност да више оснивача могу основати задужбину, фондацију или фонд⁶⁹.

Крај XX века обогатио нас је једним посебним видом задужбина, које су допринеле развоју књижевности и публицистике. Основане су задужбине великих српских писаца, чији рад умногоме утиче на кретања у области културе, књижевности и публицистике. Такве су задужбине *Иве Андрића*, *Милоша Црњанског*, *Бранка Ћопића* и *Десанке Максимовић*, фондација *Драјојла Дудића*, Фонд *Борислав Пекић* и *Њејошева фондација*.

Оснивањем Вукове задужбине 1987. године, која је по својој форми фондација, дат је посебан подстрек многим организацијама и појединцима, племенитим људима, задужбинарима и добротворима да оснивањем нових задужбина и развојем задужбинарства чине *добра дела, добра ради*.

⁶⁸ Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима донет је 28. децембра 1989. године („Службени гласник СРС”, бр. 59/89).

⁶⁹ Тако су, на пример, основане фондације: *Вукова задужбина* 1987. и *Задужбина Досијеј Обрадовић* 2004. године.

Скупштина Србије усвојила је, 23. новембра 2010. године, Закон о задужбинама и фондацијама, којим се уређују оснивање и правни положај задужбина и фондација, имовина, унутрашња организација, упис и брисање из регистра, делатност, статусне промене, надзор над радом задужбина и фондација, престанак рада и друга питања од значаја за њихову активност.

Задужбине и фондације се одређују као непрофитне невладине организације, које се оснивају добровољно и које су самосталне у утврђивању својих циљева. Поред тога, задужбина се дефинише као правно лице којем је оснивач наменио имовину, најмање 30.000 евра у динарској противвредности, ради остваривања општекорисног циља или приватног интереса. Под фондацијом се подразумева правно лице без основне имовине, а она се, такође, оснива ради остваривања општекорисног циља.

У закону је јасно речено да циљеви и деловање задужбина и фондација не смеју бити у супротности са правним поретком, и не смеју бити усмерени на остваривање посебних интереса политичких странака. На средства која стичу (добровољни прилози, поклони, донације, финансијске субвенције, заоставштина и сл.) задужбине и фондације не плаћају порез, али имају обавезу да њихови годишњи извештаји о раду буду доступни јавности.

За очекивати је да ће овим новим законом бити олакшано оснивање задужбина и фондација од стране грађана и правних лица, а велика је погодност и то што неће бити никаквих додатних трошкова за постојеће задужбине, фондације и фондове, грађане или привреду.

ВУКОВА ЗАДУЖБИНА

Вукова задужбина је 2007. године обележила значајан јубилеј: двадесет година од обнављања рада (1987–2007). Иницијатива за обнављање рада Задужбине потекла је од *Одбора за обележавање 200. јођишњице рођења Вука Сћефановића Караџића*, који су чинили представници Српске академије наука и уметности и других најзначајнијих научних, образовних и културних организација и институција у Србији. Сви су они касније постали и оснивачи Вукове задужбине.

Прва седница Скупштине *Вукове задужбине* одржана је 6. новембра

Вук Сћефановић Караџић
(1787–1864)

1987. године на Коларчевом народном универзитету у Београду. У раду Скупштине учествовало је више од 500 оснивача и суоснивача, повереника, задужбинара, представника многих удружења, установа и гостију Задужбине.

Вукова задужбина обновила је рад као невладина, самостална народна установа која се бави свим областима народног живота и стваралаштва, у духу трајних вредности Вуковог дела. Њени оснивачи су 16. јула 1987. године потписали и посебан *Споразум о оснивању Вукове задужбине*. Задужбина је, као Фондација, уписана у Регистар задужбина, фондова и фондација Србије⁷⁰.

⁷⁰ Републички комитет за културу, 022-1242/87-09, 20. 7. 1987, редни број 7.

У остваривању утврђених циљева и задатака, Задужбина, заједно са својим огранцима, ради на очувању и заштити српског језика и писма, уз пуно уважавање његове територијалне и стилске разуђености; помаже филолошка и лингвистичка истраживања на српском говорном подручју, као и истраживања живота и обичаја српског народа; унапређује сарадњу са сродним организацијама у земљи и свету у којима се изучава српски језик и књижевност; помаже издавање дела Вука Стефановића Караџића; награђује књижевно стваралаштво и научне радове из области којима се Вук бавио (историја, књижевност, филологија, лингвистика, етнологија, етнографија, народна музичка традиција...); помаже заштиту и чување споменика, спомен-обележја и културних добара везаних за живот и дело Вука Караџића...

Вукова задужбина оснива своје ојранке у земљи, заграничју и дијаспори и они представљају веома важан облик њеног рада. Ширећи мрежу огранака на целом српском културном простору, Задужбина доприноси бољем међусобном упознавању и повезивању српског народа на заједничким и важним задацима, којима се штити и чува његов културни и духовни идентитет. То данас има посебан значај, имајући у виду извесну расцепканост и међусобно удаљавање појединих делова српског народа.

До сада је основано четрдесетак огранака у Србији, Црној Гори, Републици Српској, Словенији, Мађарској, Немачкој, САД, Канади, Аустралији... Сви они, заједно са матичном кућом, учествују у остваривању утврђених програмских циљева и задатака.

Огранци организују такмичења ученика основних и средњих школа, која имају за циљ очување српског језика и писма. Бележе и сакупљају богату народну баштину и имају развијену издавачку делатност. До сада су објавили десетак књига, зборника и других публикација.

Вукова задужбина њубликује Српски народни илустрирани календар – забавник „Даницу” већ осамнаест година, у духу најбољих традиција Вуковог истоименог календара – забавника, који је излазио у Бечу почетком XIX века (1826–1829. и 1834). У својој *Даници* Вук је објавио најлепше странице о Првом српском устанку, житије јунака и највиђенијих људи у тим преломним историјским догађајима. Опис устаничке Србије и живота народа богато је илустровао народним песмама и причама, у којима је откривао суштину и сву лепоту српског народног језика.

Данашња *Даница* Вукове задужбине покренута је 1994. године и она је постала савремена народна читанка, књига за народ, за сваки дом. У њој су одреднице писане стручно и популарно и аутори су показали истанчану осетљивост за то шта и како треба писати за овај алманах, око којег се окупио велики број стваралаца и стручњака из најразличитијих области.

Даница је постала изузетно читана књига, значајног тиража, која је стекла поклонице у многим земљама. Она је постала снажна спона у великој *вуковској њородици*, како у матици тако и у расејању. Број пренумераната (претплатника) на *Даницу* повећава се из године у годину и за време ових протеклих година попео се на више од 50.000.

Од 2009. године Вукова задужбина, у оквиру своје *Данице*, објављује и посебан додатак *Даницу за младе. Школски забавник*, који настоји да пружи увид у оно најзначајније и највредније што се у протеклој години догодило младима и за младе, што је њима било намењено или су они сами остварили. Друго и треће годиште *Данице за младе* (2010, 2011) штампано је и као посебно издање.

Вукова задужбина објавила је и фототипска издање свих пет годишта *Вукове Данице* (1827, 1828, 1829. и 1834).

Вукова задужбина од 1988. године издаје свој лист „Задужбину“. То је публикација препознатљивог изгледа и садржаја, која сада излази три пута годишње (*свештосавски број* у јануару, *видовдански број* у јуну и *саборски број* у октобру). Лист прати најважнија збивања у култури, науци, просвети, уметности, народној књижевности, историји и бележи све значајне догађаје из живота народа и народног стваралаштва. У њему сарађују многи познати посленици из области културе, науке, уметности и јавне речи из земље и света. До сада су изашла 92 броја листа.

Током 2005. године, Вукова задужбина почела је организовање научних скупова о слојевима култура на појединим нашим подручјима. Намера је да се, у облику научне синтезе, прикажу сви развојни културни токови на тим просторима.

Први научни скуп на ову тему одржан је 2005. године у Беочину. Објављен је и Зборник *Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, у коме је дата целовита синтеза научних сазнања о слојевима културе на простору Фрушке горе и Срема. Обухваћен је период од праисторије и сеобе народа, па све до времена после Другог светског рата и страдања (поновног) фрушкогорских манастира.

Вукова задужбина наставља да организује ове научне расправе које се односе и на друга наша подручја. С обзиром на то да је Банат једно од тих важних простора, који има велики значај за српску и вишенационалну културу, Задужбина је објавила и зборник на тему: *Банат кроз векове. Слојеви култура Баната*, а сада се ради на припреми научног скупа и зборника *Бачка кроз векове. Слојеви култура Бачке*.

У оквиру своје богате издавачке делатности, Вукова задужбина објавила је и изузетно вредну монографију, аутора Симе Ђирковића, Десанке Ковачевић-Којић и Руже Ђук, под називом *Старо српско рудар-*

сiво, у којој је обухваћен развој рударства у Србији од антике и словенског наслеђа, па све до замирања средњовековног рударства код нас.

Заједно са Заводом за уџбенике и Матицом српском покренула је *едицију Сiудује о Србима*, у оквиру које се објављују књиге познатих научника из света. Оне су, превасходно, посвећене српском језику, књижевности, нашој култури и историји.

Циљ ове едиције је да се домаћој јавности приближе научни радови слависта из света и да се та сазнања уврсте у научни фонд. Вредност оваквих радова је у томе што имамо прилику да видимо како нас, нашу културну и духовну баштину други виде и вреднују. До сада је, у оквиру *Сiудуја о Србима*, објављено 20 књига⁷¹.

Вукова задужбина сваке године, почев од 1990, додељује награде за неговање, подстицање и унапређивање књижевног и уметничког стваралаштва, научних и истраживачких пројеката, који заступају поуке и поруке Вука Стефановића Караџића.

Награда за уметност додељује се једном аутору за оригинално уметничко дело настало у Србији, Црној Гори или иностранству, односно за књижевно дело објављено на српском језику.

Награда за науку додељује се једном аутору за научно дело, објављено на српском језику, из научних области којима се бавио Вук Караџић (књижевност, историја, лингвистика, фолклористика, етнологија, етнографија, етномузикологија, географија).

У оквиру *Вуковог сабора*, Вукова задужбина од 1999. године организује *Саборске дане*. Програм траје у току *саборске недеље*, у септембру, и одвија се на више места у Лозници, када се представљају огранци Вукове задужбине. За то време, у Дому Вукове задужбине у Београду одржавају се округли столови о актуелним и важним друштвеним темама. До сада је одржано тринаест округлих столова⁷².

⁷¹ Асмус Серенсен, *Прилои историји развоја српског јуначког јесништва*; Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*; Владислав Лубаш, *Сiудује из српске и јуословенске ономастичке и социолингвистичке*; Герхард Геземан, *Сiудује о јужнословенској народној епизици*; Иштван Пот, *Српско-мађарски односи у 19. веку*; Јожеф Шиц, *Српскохрватска географска терминологија*; Казимјеш Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватског јенитива*; Манфред Јенихен, *Јуославистичке теме*; Павел Рудјак, *Историја као роман*; Питер Херитиј, *Лингвистичка разматрања*; Предраг Степановић, *Говор Срба и Хрватиа у Мађарској*; Ронел Александер, *Стируктура поезије Васка Поје*; Станислав Хафнер, *Српски средњи век*; Максимилијан Браун, *Српскохрватска јуначка јесма*; Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности*; Владимир П. Гутков, *Славистика-српистика*; Илија Конев, *Сусрети у књижевности двају блиских народа*; Герхард Невелковски, *Српске и јужнословенске теме*; Александар Албијанић, *Прилози о српском предредуковском књижевном језику*; Алојз Шмаус, *Сiудује о јужнословенској народној епизици*.

⁷² *Срби у свету* (1999); *Српски језик данас* (2000); *Вуково дело и савремени однос према традицији* (2001); *Народна архиструктура данас* (2002); *150 година од шtamпања Првог*

Вукова задужбина награђује ученике основних и средњих школа и покровитељ је многих манифестација које доприносе унапређивању образовања и васпитања младих, очувању српског језика и ћирилице и развоју народног просвећивања.

Задужбина је, у оквиру *Ђачкој Вуковој сабора*, покровитељ *Рејубличкој штакмичења ученика основних и средњих школа из српској језика и језичке културе* у Тршићу; награђује победнике на Републичкој смотри рецитатора *Песнице народа мој* (млађи, средњи и старији ученички узраст), победнике на манифестацији *Дани ћирилице* у Баваништу, као и победнике на Републичком такмичењу ученика средњих школа у беседништву. Заједно са Друштвом за српски језик и књижевност Србије и Министарством просвете, награђују најбоље лингвистичке секције основних и средњих школа у Србији.

Задужбина је остварила добре резултате и у акцији Радио Београда *Књија солидарности*. Захваљујући том преданом раду, многа места и школе у Србији добили су вредна дела. Била је ангажована и на прикупљању књига за Дом културе и Народну библиотеку у Градишки, која је изгорела у пожару 16. новембра 2005. године.

Финансијски је помагала и издавање књига из области лингвистике, етнологије, историје књижевности и уметности, народне књижевности и зборника радова са научних скупова о Вуку Караџићу, његовим савременицима и следбеницима.

Дом Вукове задужбине

Дом Вукове задужбине у Београду (Краља Милана 2) налази се у кући некадашњег трговца Димитрије – Мите Голубовића, која је саграђена 1870/71. године. Зграда је зидана по пројекту архитекте Александра Бугарског, једног од највећих српских архитеката XIX века. Архитекта Бранко Таназевић је 1912. године изградио једно крило са унутрашњим двориштем и том приликом је урађена и фасада, која је до данас сачувала свој изглед.

Драгутин Инкиостри Медењак, декоративно-уметнички сликар и редовни професор на Уметничко-занатској школи у Београду, урадио је зидне слике 1906–1907, с орнаментима и мотивима српске народне уметности. Четири алегоричке фигуре – *Вера*, *Уметност*, *Историја* и *Просве-*

издања Вукове књије „Српске народне ћириловијетке” (2003); Двеста година српске револуције – обнова српске државе (2004); Књижевно дело Стеван Сремац у дружим медијима (2005); Романирање историје (2006); Српски језик и речници (2007); Активност Вукових ћорука (2008), Култура језика (2009), Творци језика (2010) и Задужбинарство код Срба данас (2011).

ѿа – које се налазе у улазу у Дом Задужбине, веома су пажљиво и успешно рестауриране 1997. године.

Зграда улази у ред најстаријих и највреднијих историјских споменика Београда и после Теразијске чесме, саграђене 1860. године, најстарији је објекат на Теразијском платоу. Завод за заштиту споменика културе града Београда зграду је 1966. године прогласио спомеником културе.

Зграда и делатности које су се у њој одвијале више од 100 година, уткане су у просветну и културну историју српског народа. У згради је најпре било смештено *Просветино одељење*, а затим *Црквено*, *Задужбинско* и *Уметничко одељење*. Од 1878. до 1952. године ту се налазило Министарство просвете и црквених дела: најпре Кнежевине и Краљевине Србије; од 1918. године Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, па Краљевине Југославије, а после 1944. године Министарство просвете Народне Републике Србије.

У окупираном Београду, од 1915. до 1918. године зграда је коришћена као канцеларија *Главне инѿенданѿуре Аустроугарске војске* и у њој је била смештена и *Главна ѿошѿанска уѿрава*.

После капитулације Краљевине Југославије 1941. године, Министарство просвете је накратко престало са радом, али је убрзо основано

Дом Вукове задужбине

*Зграда је саграђена 1870/71. године, ѿ ѿројекѿу архѿиѿекѿе Александра Буѿарскоѿ.
Данашњи изглед зграда је добила 1912. године, ѿ ѿројекѿу архѿиѿекѿе Бранка Таназевиѿа*

Одељење за наставау на немачком језику, које је ту деловало све до ослобођења Београда, октобра 1944. године.

У новембру 1944. године основано је *Повереништво за просвету НР Србије*, које је почетком априла 1945. године прерасло у Министарство просвете. Оно је у згради остало све до 1952. године, када су се у њу уселиле неке савезне институције: Савезни завод за патенте; Савезни завод за продуктивност рада и Редакција листа *Младоси*. Од 1988. године у згради се налази Вукова задужбина.

Генерална реконструкција објекта обављена је 1997/98. године уз помоћ Владе Србије. Том приликом, веома успешно је рестауриран плафон

Драгићин Инкиосири Медењак, сликар и редовни професор на Уметничко-занатској школи у Београду, урадио је на улазу у зграду Дома Вукове задужбине 1906/1907. године четири алејоријске фигури, с орнаментима и мотивима српске народне уметности: Вера, Уметност, Историја и Просвета

*Дом Вукове задужбине,
Улаз у Задужбину*

хола, степениште и ограда, а осветљење хола решено је савременим полиелејем.

Током 2006. године, у оквиру пројекта *Лейша Србија*, обављена је ревитализација спољне фасаде Дома Вукове задужбине, коју су финансирали град Београд и Влада Грчке. Након месец дана интензивног рада, ова лепа зграда засјала је пуним сјајем.

Вукова задужбина је, заједно са Заводом за заштиту споменика културе града Београда, објавила монографију о Дому Вукове задужбине (1996), аутора Милојка Гордића, под називом *Зграда Министарства просвете*.

*Дом Вукове задужбине,
Хол Дома*

*Дом Вукове задужбине,
Полиелеј у Холу*

ЗАДУЖБИНА ИВЕ АНДРИЋА

*Сви ми умиремо само једном, а велики људи
ио два љуџа: љрви љуџ кад их несџане са земље,
друџи љуџ кад љроџадне њихова задужбина.
(Иво Андрић, На Дрини љуџрија)*

Задужбина Иве Андрића основана је на основу пишчеве воље изражене у тестаменту, у коме је најважнија одредба *да се њеџова заосџавиџи-на сачува као целина и да се, као леџаџи, односно задужбина, намени за оџиџије кулџурне и хуманиџарне љоџребе.*

Факсимил оџорукџ Иве Андрића
(Политика, 17. 4. 2011)

Задужбина је почела са радом 12. марта 1976. године, када је одржана и прва седница Управног одбора. Уписана је у Регистар задужбина, фондација и фондова 17. маја 1976. године, под редним бројем 2.

Остварујући циљеве због којих је и основана, Задужбина на прави начин служи интересима наше књижевности, уметности и културе уопште. Многим славистима, магистрима и докторима наука из земље и света, који изучавају књижевно дело Иве Андрића, Задужбина је помогла и данас помаже у раду. Сви су они могли и сада могу бесплатно да користе њену богату библиотеку и

Иво Андрић, на весѝ о Нобеловој награди

годишњак *Свеске Задужбине Иве Андрића*. Ова публикација објављује непознате и непубликоване Андрићеве рукописе, преписку, научне и критичке студије о Андрићевом животу и делу, као и напise о духовном простору, људима, времену и свету у којем је наш нобеловац живео и стварао.

Задужбина сакупља документа, књиге и грађу о Андрићевом животу и раду. У библиотеци Задужбине налазе се издања Андрићевих дела на српском и на светским језицима. Такође, ту су и књиге о пишком животу и стваралаштву, разни приручници (енциклопедије, речници, лексикони), периодика, архив, фототека, видеотека и др.

Задужбина има веома живу комуникацију и сарадњу са издавачима из земље и света. Нико не може да штампа Андрићева дела, а да претходно не потпише одговарајући уговор са Задужбином, као јединим и искључивим власником ауторских права на објављивање дела нашег нобеловца. Задужбина се финансира искључиво из прихода добијених по основу ауторских права на штампање дела Иве Андрића.

Око Задужбине окупио се велики број књижевника, јавних радника, пријатеља и поштовалаца дела Иве Андрића, који су и заслужни што ова

све оно чиме располаже ова значајна културно-образовна установа. Задужбина пружа стручну и професионалну помоћ свима који проучавају Андрићево дело и који су заинтересовани за његово књижевно стваралаштво.

Задужбина учествује у манифестацијама којима се обележава и чува успомена на Иву Андрића, сарађује са установама које носе његово име, или реализују програме који се тичу књижевног стваралаштва нашег нобеловца.

На основу пишке воље, сваке године Задужбина додељује *Андрићеву награду* за причу или збирку прича написану на српском језику. Такође, од 1982. године Задужбина издаје и свој

установа, у континуитету и са успехом, учествује у нашем јавном и културном животу.

Седиште Задужбине налази се у Београду, у ужем градском језгру (Милутина Бојића 4), у згради коју је Задужбина купила сопственим средствима и која је њено власништво.

Зграда Задужбине Иве Андрића, Милутина Бојића 4

ЗАДУЖБИНА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Задужбина Милоша Црњанског основана је у Београду, 7. јуна 1980. године, с циљем да чува успомену на нашег великог књижевника. Њен задатак је да подстиче издавачку делатност, да развија интересовања за издавање капиталних дела овог књижевника и да ради на превођењу и проучавању његовог целокупног књижевног опуса. Такође, Задужбина се брине о ауторским правима књижевника, прикупља грађу и припрема издање *Целокућних дела* Милоша Црњанског.

Socijalistička Republika Srbija
REPUBLICKI SEKRETARIJAT ZA KULTURU
REPUBLICKI SAVET ZA ZADUŽBINE,
FONDACIJE I FONDOVE
Broj: 022-37/80-09
16. decembar 1980.
B e o g r a d

Na osnovu člana 9, 10. stav 1. i člana 25. Zakona o zadužbinama, fondacijama i fondovima ("Službeni glasnik SR Srbije" broj: 48/72), Republički savet za zadužbine, fondacije i fondove, na sednici od 11. decembra 1980. godine, doneo je

R E Š E N J E

Odobrava se osnivanje Zadužbine Mилоша Crnjanskog u Beogradu.

Zadužbina Mилоша Crnjanskog ima svojstvo pravnog lica i upisana je u Register zadužbina pod rednim brojem 25.

Rešenje dostaviti: Upravnom odboru Zadužbine Mилоша Crnjanskog u Beogradu.

PROSEDNIK REPUBLICKOG SAVETA,
Dr Miodrag Crlić
Miodrag Crlić

Решење о оснивању Задужбине Милоша Црњанског

*Милош Црњански (1893–1977),
снимио Војислав М. Јовановић*

У јулу 1978. године, Видосава Црњански, супруга преминулог књижевника, сачинила је тестамент у свом стану у Београду (Мекензијева 81), у којем је завештала оснивање Фонда, будуће Задужбине Милоша Црњанског. Уствари, најближим пријатељима и сарадницима Црњанског поверила је оснивање установе која ће се бринути о делу Милоша Црњанског, као и бригу о средствима новооснованог Фонда. У тестаменту је записала: *Чиним њо на начин како би њо учинио и мој Милош, с којим сам у браку њовела њуних 57 њодина, делећи с њим како радосији њејове славе њако исџио и њорчину њејова сџрадања. За мене живои још има смис-*

ла и значаја само уколико бих још и сама мојла дојринети да се сачува њрајна усџомена на њу реџку и изузеџну личности чије је дело ушло у саме врхове свеџске књижевности.

Прецизирала је и начин како да се сачува успомена на овог великог писца, одређујући да се додељују две награде: *Наџрада Милоша Црњанског* домаћем писцу за најбољу њрву књигу из свих области у којима се огледао и сам Црњански (роман, приповетка, поезија, драма, есеј, путопис, мемоаристика) и награда *Сџражилово*, за најбољи студентски рад о делу Милоша Црњанског.

Тестаментом је, такође, одредила да Фондом, односно Задужбином управља Управни одбор. Прва три доживотна члана Управног одбора одредила је сама Видосава Црњански: Николу Милошевића, професора књижевности Универзитета у Београду, Борислава Михајловића Михиза, књижевника, и Вељка Ковачевића, адвоката.

Почев од 1981. године па до данас, и то сваке друге године, додељује се *Наџрада Милоша Црњанског*. Такође, у овом периоду додељене су и две награде *Сџражилово*.

Критеријуми за доделу награда су високи и њих је још у тестаменту поставила Видосава Црњански. Одредила је да се награде додељују сваке две године, да би се повећала и изоштрила конкуренција, па по цену да се награда у предвиђеном року и не додели, ако се у том времену не публикују вредне књиге. Да би се посебно подстицало стваралаштво младих аутора, одређено је да се награда додељује за *прву* објављену књигу. Али, да би конкуренција у том погледу била што већа, омогућено је да награду може добити и афирмисани аутор, под условом да му је у том књижевном опусу то прва књига. На пример, прва књига песама, први роман, први есеј и др. Награда заснована на овим принципима управо има за циљ да подстакне ауторе на стварање нових књижевних дела.

Међу добитницима *Награде Милоша Црњанског* налазе се значајна имена наше савремене литературе: Борислав Пекић, Борислав Михајловић Михиз, Дејан Медаковић, Душан Ковачевић, Радослав Петковић, Петар Сарић... Награду *Спирожилово* добили су Мило Ломпар, тада студент а сада професор Универзитета у Београду, врсни познавалац дела Милоша Црњанског и актуелни председник Задужбине (за рад *Два ојлега о Друјој књизи Сеоба Милоша Црњанског*, 1983), и Гордана Јањушевић (за рад *Поезија Милоша Црњанског*, 1989).

Задужбина је, почев од 1993. године, а поводом стоте годишњице рођења великог писца, почела да остварује свој највећи пројекат – приређивање и објављивање *Целокућних дела Милоша Црњанског*. До сада је објављено десет томова: *Лирика, Код Хијерборејаца, Сеобе, Друја књија Сеоба, Путописи 1–2, Пријоведна проза, Књија о Микеланђелу и Есеји и чланци 1–2*. О стотој годишњици рођења писца, такође, објављено је и јубиларно издање у једном тому, *Сеобе и Друја књија Сеоба*. Задужбина је објавила и три зборника *Србија и коментари* (1989, 1991. и 1993–1995). Више дела Црњанског преведено је на енглески, француски, руски, италијански, шпански, пољски, чешки, румунски језик...

Задужбина је у свом раду окупила многе ствараоце, поклонике дела Милоша Црњанског – писце, научнике, студенте, преводиоце, публицисте, новинаре и др.

Седиште Задужбине Милоша Црњанског налази се у Удружењу књижевника Србије, Београд, Француска 7.

ЗАДУЖБИНА БРАНКА ЂОПИЋА

Задужбина Бранка Ђопића основана је 1989. године изјавом воље Богданке Илић-Ђопић, супруге и наследнице трагично преминулог писца – Бранка Ђопића, као знак сећања на његов лик и богато књижевно стваралаштво. Задужбина је поверена на управљање САНУ и о њој се стара Одељење језика и књижевности САНУ.

У складу с опоруком оснивача, Задужбина награђује књижевна дела

и додељује годишње награде српским писцима за роман, кратку причу, поезију, а награђује и дела из дечије књижевности.

Прву награду Задужбина је доделила 1993. за 1992. годину Миловану Данојлићу за прозу *Година њролази кроз авлију* и Ђорђу Сладоју за збирку поезије *Трејешник*. Затим, следе редовне годишње награде за прозу лауреатима: Бориславу Михајловићу Михизу за књигу *Аутобиографија о друјима (II)* и Давиду Албахарију за књигу *Пелерина* (1993); Види Огњеновић за дело *Ошровно млеко маслачка* (1994) и Данилу Николићу за књигу *Краљица забаве* (1995). Милица Мићић Димовска награђена је 1996. године за књигу *Последњи*

Бранко Ђопић
(1915–1984)

заноси МСС, а наредне године (1997) награду су поделили Радован Бели Марковић за књигу *Лајковачка ђурија* и Јован Радуловић за књигу *Прошао живоји*. Награду у 1998. години, такође, поделила су двојица аутора: Рајко Адамовић за књигу *Канџарион* и Владислав Бајац за књигу *Друг из Синдигуна*. Михајло Пантић награђен је 1999. године за књигу *Седми дан кошаве*. У 2000. години награђени су Светислав Басара за књигу *Крајкодневица* и Страхиња Кастратовић за књигу *Клен на врбовом ђурију*. У 2001. години награду је примио Мирослав Тохољ за роман *Кућа Павловића*, а следеће године награђен је Ненад Теофиловић за књигу *Клојка (2002)*. Лауреати у 2003. години су Милован Марчетић за књигу прича *Прво лице* и Лабуд Драгић за роман *У зајонима Лејте* (2003). Ранко Рисојевић добио је награду за роман *Босански целати* (2004), а 2005. године награђен је роман Ласла Блашковића *Адамова јабучица*. Мирјана Митровић награђена је 2006. године за роман *Емилија Лејта*, а Владимир Кеџмановић 2007. године за роман *Феликс*. Награда за 2008. годину додељена је Лаури Барни за роман *Последња моја љавобоља*, а 2009. године награда је припала Љубивоју Ршумовићу за збирку прича за децу *Сунчање на месечини*. Књижевну награду за 2010. годину добио је режисер и писац Емир Кустурица за дело *Смрт је нејровјерена љасина*.

Награде за поезију у 1993. години додељене су Драгану Колунџији за збирку песама *Козара, ојейи*; Милутину Петровићу за *Поезију снова* и Ђури Дамјановићу за *Ноћно сунце*. Рајко Петров Ного примио је награду 1994. године за збирку *На кајијама раја*, а Светислав Мандић 1995. године за збирку *Звездара и грује њесме*. У 1996. години награду су поделили Мирослав Максимовић за збирку *Небо* и Милосав Тешић за збирку *Круј рачански, Дунавом*. Такође, и следеће године (1997) награду су добила двојица лауреата: Златко Красни за збирку сонета *Кошуша у души* и Милан Ненадић за збирку песама *Ўрушак*. У 1998. години награду су добили Вук Крњевић за збирку поезије *Вјејрена врајта* и Жељка Баћевић за збирку *Горки венац*. Лауреати у 1999. години су Новица Тадић за збирку поезије *Нејојребни сајујиници* и Драган Јовановић Данилов за збирку *Алкохоли са јуја*. Награду у 2000. години добио је Војислав Карановић за збирку поезије *Син земље*, а следеће године награду је примио Саша Радојчић за збирку *Елејије, нокџурна, ејице*. Гојко Божовић награђен је 2002. године за збирку *Архијелај*, а Драган Бошковић 2003. године за збирку поезије *У једном џелу*. Петар Пајић је награђен 2004. године за збирку *Најлејше њесме Пејтра Пајића*. Ненад Милошевић награђен је 2005. године за збирку *Песме са Саве и Дунава*; Борис Јовановић за лирске записе *Кайи* (2006) и Драган Хамовић за збирку поезије *Мајџична књија* (2007). Награда за 2008. годину додељена је песнику Дејану Алексићу за збирку песама *Довољно*. Миодрагу Раичевићу припала је награда за 2009. годину,

за књигу песама *Длан и лoйaйшa*. Награда за 2010. годину уручена је песнику Ивану Негришорцу за збирку *Свeйшилник*.

У време када је основана Задужбина Бранка Ђопића, њена имовина састојала се од луксузног стана у центру Београда, површине 150 квадрата, пишчеве личне архиве, библиотеке, намештаја и уметничких предмета, као и знатне девизне и динарске штедње.

У САНУ је, одлуком Управног одбора, отворена *Бранкова сjомен-сoбa*, у којој су изложене све вредније ствари из стана, као што су слике, уметнички предмети, намештај, библиотека и архивска грађа.

САНУ, Бранкова сjомен-сoбa, библиотека

ЗАДУЖБИНА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Поводом смрти Десанке Максимовић, 11. фебруара 1993. године, Влада Републике Србије донела је одлуку да се њено име и дело трајно обележе оснивањем задужбине. Доносећи такву одлуку, влада је имала у виду чињеницу да се Десанка Максимовић својом поезијом, деловањем на ширењу поетске речи и људске доброте, односом према завичају, српском народу, човеку и свету уопште, као и својим укупним животом уградила у свест људи и биће српског народа.

На основу те владине одлуке и иницијативе Министарства за културу Републике Србије, Народна библиотека Србије постала је оснивач ове часне институције – 19. марта 1993.

Поред Народне библиотеке Србије, као оснивача, око Задужбине су се окупили и многи суоснивачи, добротвори и приложници, који раде на остваривању племенитих циљева и порука наше истакнуте песникиње.

Оснивачким актом и Статутом утврђено је да је задатак Задужбине да *сиво-ри* услове за *трајно очување и нејовање* усйомене на *Десанку Максимовић, једној од највећих јесника срјској језика XX века.*

Статутом Задужбине је, такође, установљена и годишња награда за песнич-

Десанка Максимовић
(1898–1993)

ко стваралаштво – *Десанка Максимовић*, која се сваке године додељује лауреатима на дан рођења песникиње, 16. маја. Награда се додељује песнику за његов укупан допринос српској поезији и лауреат је може добити само једанпут у животу. Награду чине: статуа Десанке Максимовић, повеља и новчани износ. Задужбина је у обавези да објави књигу награђеног песника, и то најкасније годину дана од пријема награде. Награђени песник учествује на манифестацији *Поход њесника у Бранковину*, која се одржава у октобру.

Задужбина и данас ради на научном издању *Целокућних дела Десанке Максимовић*. У сарадњи са Народном библиотеком Србије, *Чиоја* штампом и уз помоћ ресорних министарстава Владе Републике Србије, објавила је интегрално критичко издање збирке *Тражим њомиловање*, коју је приредио др Станиша Тутњевић. Ова књига је била повод и за дводневни научни скуп у Соко-граду. У оквиру своје издавачке делатности, Задужбина је објавила и антологијски избор песама песника – добитника награде *Десанка Максимовић*.

Поред доделе награде и издавачке делатности, Задужбина *Десанка Максимовић* учествује и у ђачким конкурсима и манифестацијама просветног и образовног карактера.

Седиште Задужбине је у Народној библиотеци Србије, Београд, Скерлићева 1.

Ѕиоменик Десанке Максимовић у Ваљеву

ЗАДУЖБИНА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”

*Научи се од мудријеї, ѿо ѿи је велика корисїї.
И научи друїої, ѿо ѿи је велика задужбина.
Доситеј Обрадовић*

Задужбина *Досиїеј Обрадовић* улази у ред наших најмлађих задужбина. Основана је у Вршцу 17. септембра 2004. године, а њени оснивачи

Досиїеј Обрадовић
(1742–1811)

су *Хемофарм* концерн а.д, Матица српска, Институт за књижевност и уметност у Београду и Културно-просветна заједница Србије.

Задужбина је основана у години када се навршило 265 година од рођења Доситеја Обрадовића – нашег истакнутог просветитеља, првог српског министра просвете и аутора познате песме *Восїїани Србије* – који је дао огроман допринос развоју писмености и књижевности Срба у XVIII и првој половини XIX века.

Пре него што је основана Задужбина, *Хемофарм* је купио родну кућу Доситеја Обрадовића у Чакову, код Темишвара, коју је касније пренео у имовину Задужбине. Зграда је, у међувремену, обновљена и рестаурирана и,

Обновљена кућа Доситеја Обрадовића у Чакову

важно је истаћи, при том је очуван њен оригинални изглед. У њој могу да се организују културно-образовни и други важни програми Задужбине.

*Рудолф Валдец, Доситеј Обрадовић,
сјоменик њосиављен у Београду
на Сјуденском шрћу*

Основни циљеви Задужбине су да проучава стваралаштво Доситеја Обрадовића у просвети, науци и култури и да његове поруке и поруке преноси новим нараштајима, истичући њихов трајан значај у националној, европској и светској културној баштини. Посебну пажњу Задужбина посвећује улози Доситеја Обрадовића у развоју и модернизацији Србије и српских земаља.

Задужбина подстиче развој књижевног стваралаштва и, у том смислу, објављује јавни конкурс за радове са темама које се тичу Доситејевог стваралаштва и списатељског рада. Такође, организује и сусрете младих писаца и даровитих уче-

ника из земље, заграничја и дијаспоре и подстиче повезивање локалних заједница у Темишвару, Вршцу, Чакову и Сенмартону. Планира да о одабраним темама припрема научне скупове, округле столове, сусрете и семинаре и да додељује одговарајуће награде за изванредне резултате у просвети, науци и култури.

Задужбина је остварила значајан издавачки подухват: објавила је у шест књига *Сабрана дела Доситеја Обрадовића*. Поред тога, организовала је и два научна скупа: *Дело Доситеја Обрадовића 1807/2007* и *Доситеј и (српска) школа*, а поводом обележавања јубилеја – два века од доласка Доситеја у Србију и обнављања модерних државних институција и два века Велике школе. Данас је Задужбина, такође, носилац активности којима се у Србији обележавају годишњице – два века откако је Доситеј постављен за првог српског министра просвете и два века од његове смрти.

Седиште Задужбине је у Београду, у просторијама Културно-просветне заједнице Србије, у Нушићевој улици бр. 4/II.

ФОНДАЦИЈА „ДРАГОЈЛО ДУДИЋ”

Фондација *Драјојло Дудић* основана је 1971. године у Републичком одбору СУБНОР-а Србије, с циљем да подстакне рад књижевника, историчара, публициста и других научних, културних и јавних радника инспирисаних Народноослободилачком борбом против фашизма и традицијама свих ослободилачких ратова Србије. За остваривање тог циља, основана је и јединствена институција – *Књижевно-јубилицистички конкурс*, која има задатак да расписује Конкурс, награђује и објављује рукописе и похваљује припеле радове. Све се то одвија у оквиру посебне Библиотеке Фондације *Драјојло Дудић*.

Књижевно-јубилицистички конкурс с временом је проширио своју тематику и на послератну изградњу земље, а од 1993. године и на борбу српског народа за слободу и опстанак на својим вековним огњиштима. *Конкурс* је на тај начин допринео обогаћивању тематике и померио границе сведочења о револуционарним збивањима код нас. Тиме је *Књижевно-јубилицистички конкурс* „изашао” из борачке организације и добио шири друштвени простор за афирмацију и деловање у области књижевности и публицистике.

Конкурс за књижевност је отворен за све књижевне радове: романе, драме, сећања, есеје, збирке песама и поеме, збирке приповедака, новеле, мемоаре и документарна књижевна дела на тематику ослободилачких ратова Србије.

Конкурс за публицистику отворен је за дневнике, историјске и мемоарске записе, биографије, хронике, монографије и друге истраживачке радове, такође са тематиком ослободилачких ратова Србије.

Фондација од 1971. године редовно објављује Конкурс и до 2011. године, на 40 расписаних конкурса, доделила је пригодне награде и похвале и објавила већи број радова, чиме су ова вредна дела дошла до шире читалачке публике, а што је један од важних циљева Фондације. Она је тиме знатно допринела обогаћивању културног и духовног живота код нас.

За литерарна дела *Конкурса* изречена је критичка оцена да се домети награђених и похваљених радова о Народноослободилачкој бор-

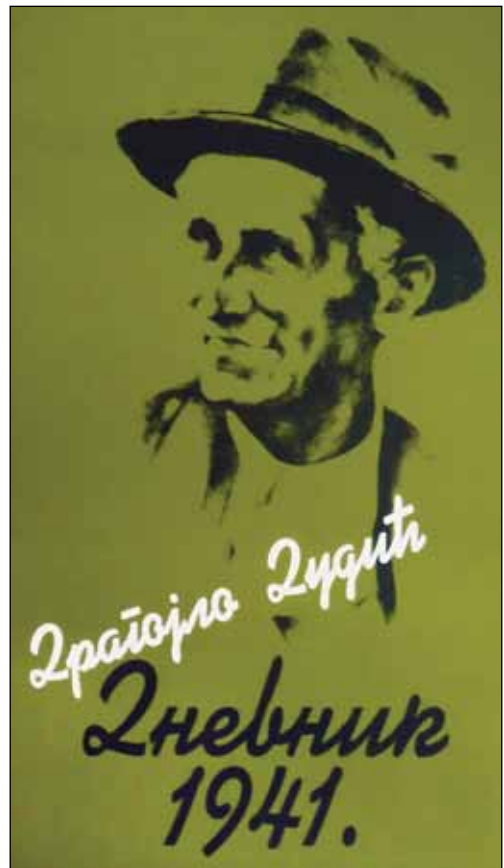
би и револуцији, на махове, *приближавају самом врху југословенске књижевности*.

Фондација је добила име по Драгојлу Дудићу, напредном земљораднику и ратнику ослободилачких ратова српског народа, књижевнику и револуционару, народном трибуну и првом председнику Главног народноослободилачког одбора Србије, који је погинуо код Мачката на Златибору, надомак села Дријетња, 29. новембра 1941. године. За народног хероја Југославије проглашен је 14. децембра 1949. године.

Цела Драгојлова породица учествовала је у Народноослободилачкој борби. Син Милош умро је 1943. године од последица рањавања у бици код Пријепоља. Проглашен је за народног хероја. Кћерка Перса је страдала у логору Аушвиц у Немачкој, а супруга Станка и кћерка Зорка биле су заточенице Бањичког логора.

Драгојло је рођен 9. децембра 1887. године у селу Клинци код Ваљева. Потиче из богате патријархалне породице, што му је омогућило да заврши основну школу. Сам је научио латиницу и основе енглеског језика. Био је један од најписменијих и најобразованијих сељака у свом крају. Између Првог и Другог светског рата сарађивао је у више листова и часописа: у *Радничким новинама*, *Гласу радника и сељака*, *Раду*, *Народној правди* и зборнику сељака писца *За илуом*. Дудић је објавио и аутобиографију *Животопис*, кратак путопис *На истом путу после двадесет година* и приповетку *Кавана у селу*. Објавио је и расправу педагошког карактера под насловом *Каква школа треба селу*.

Насловна страна допуњеног и дорађеног „Дневника” Драгојла Дудића, објављеног у оквиру обележавања 65. годишњице оружане устанке народа Србије против фашизма и 35. годишњице оснивања Фонда (1971), односно Фондације „Драгојло Дудић”

ЊЕГОШЕВА ФОНДАЦИЈА

Његошева фондација основана је у Београду 1994. године, с циљем да организује и унапређује рад на проучавању и популарисању Његошевог дела у земљи и иностранству, као и радове других аутора о Његошу и његовом књижевном стваралаштву. Њен задатак је, такође, да подстиче и организује превођење и објављивање Његошевих дела у свету.

До данас је, уз помоћ Фондације, публиковано Плаво четворокњижје *Горској вијенца*, Илустровано дивот-издање *Горској вијенца* и Пурпурно четворокњижје *Луче микроkozма*. Његошево дело објављено је на више светских језика, а у плану је превођење и објављивање и на грчком, португалском, финском, норвешком, данском, холандском, јерменском и белоруском језику.

Интересовање за Његошево дело у свету постоји, и то говори о по-

Плаво четворокњижје *Горској вијенца*

треби да Фондација још организованије ради на промовисању Његошевог дела у земљи и свету. У плану је да се објави превод *Горској вијенца* у *плавој серији* на чешки, словеначки, шпански, пољски, италијански и француски језик.

Од азијских језика, поред превода на кинески и јапански, предвиђено је превођење *Горској вијенца* и на велики хинди језик, којим говори огромна већина индијске популације.

Од језика са афричког континента предност има *свахили*, који је најзаступљенији и најразвијенији афрички језик.

Њеџошева фондација остварила је добру сарадњу са нашим људима у дијаспори. Тако, на пример, добра сарадња је успостављена са КУД *Њеџош* у Сиднеју, у оквиру које се организују разне културне приредбе (на пример, изложбе), али се ради и на промоцији и продаји књига. Врло успешну сарадњу Фондација је остварила и са издавачем и дистрибутером из Токија – *Sairyu-Sha Ltd*, као и са катедром за језик и књижевност Токијског универзитета.

Према Статуту, Фондација има редовне и почасне чланове (физичка и правна лица), а предвиђено је и постојање добротвора.

У организационој структури, Фондација има Скупштину, Управни и Надзорни одбор, као и одборе за научни рад, за организацију превођења Његошевог дела и за издавачку делатност.

Седиште Фондације је у Београду, у просторијама Удружења научних и стручних преводаца Србије, Кичевска бр. 9.

Петар Друин Петровић Њеџош (1813–1851), владика и владар Црне Горе, њесник и мислилац

ФОНД

КАРИЋ ФОНДАЦИЈА

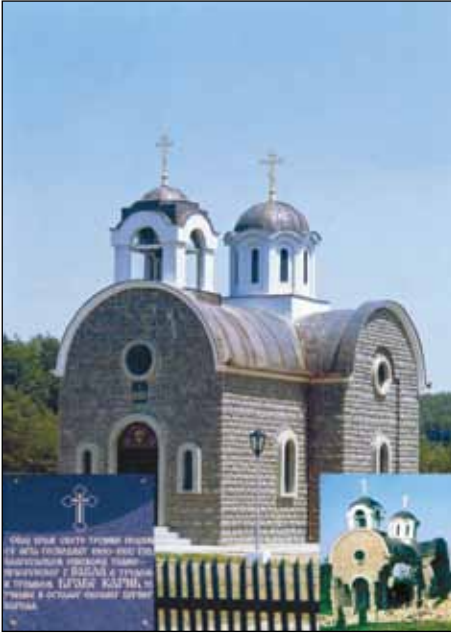
Фонд *Карић фондација* израстао је из Социјалног савета који је породица Карић основала у родној Пећи (КиМ) 1979. године. Као невладина и хуманитарна организација уписује се у регистар 18. маја 1992. године. Њен циљ је да афирмише српску културу и уметност, да подстиче и унапређује хуманитарне активности и да под

држава младе таленте у науци, култури и образовању. Посебну пажњу посвећује раду усмереном на очување српске вере, традиције и духовности. Фондација доприноси развијању пријатељства и сарадње међу људима и отворена је за све људе добре воље. Њен основни мото у раду је: *Добročинство је једино блаћо које се увећава давањем.*

У оквиру Фондације делују пет одељења за поједине области: за хуманитарне активности, за културу и уметност, за научни рад, за очување и афирмацију породице и за мир и међународну сарадњу. Знатан део активности Фондација обавља и преко мреже својих филијала, које делују у Београду, Никозији, Москви, Лондону, Бечу, Торонту и Вашингтону. У процесу је регистрација

Лауреати Карић фондације

Црква Свете Тројице у селу Пењрич на иушу Пењ-Приштина саграђена је 1992. године као задужбина породице Карић

фондације у Пећи и Приштини (КиМ).

Под окриљем Фондације основан је 1997. године Фонд за награде *Браћа Карић*, који поспешује врхунско стваралаштво и тиме доприноси духовном и културном развоју нашег народа и земље. Годишње награде додељују се за стваралаштво у култури и уметности; научни и истраживачки рад; за публицистику и новинарство; економију и привреду, хуманитарне активности и за јачање мира и разумевања међу људима.

Фондација је основала и Универзитет *Браћа Карић* и то је била прва приватна високошколска установа код нас.

Света Тројица савњена са земљом

Почетком јула 1999. године црква је демолирана, оскрнављена и опљачкана и убрзо након тога озбиљно оштећена експлозивом. Средином августа поново је минирана и савњена са земљом.

ФОНД

БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

Фонд *Борислав Пекић* званично је основан 4. фебруара 1993. године, на годишњицу Пекићевог рођења, а на иницијативу Љиљане Пекић, супруге преминулог књижевника, и уз помоћ једног броја пријатеља, познавалаца и љубитеља пишчевог дела.

Током осамнаест година колико постоји, Фонд је постао важан део српске културе, који на препознатљив и њему својствен начин доприноси очувању баштине нашег познатог писца. Уствари, Фонд се стара о Пекићевој заоставштини и, у складу с тим, припрема и штампа Пекићева дела и брине се за промоцију и превођење његових књига у земљи и свету, које су до сада преведене на десетак језика. Фонд је, за ово протекло време откако постоји и ради, израстао у јединствену културну установу у Србији.

Посебну пажњу Фонд поклања књижевном стваралаштву младих писаца. Своју активност започео је доделом стипендије *Борислав*

Борислав Пекић
(1930–1992)

Пекић и, управо, постао познат по томе што додељује стипендије писцима за роман у настајању, на основу синопсиса којим они сами представљају своје дело, а које тек треба да буде написано. На основу изложеног материјала и образложеног предлога, стручни жири се опредељује за два најбоља кандидата и на дан Пекићеве смрти, 2. јула, додељује стипендије ауторима. Оваквим односом и радом, Фонд указује велико поверење писцима тиме што их временски не ограничава до када треба да заврше дело, које је приликом доделе стипендије било још у повоју. Дакле, стипендија се додељује на поверење, без крајње утврђеног рока до када дело мора бити написано. Једини је услов да оно мора жанровски да кореспондира са широким Пекићевим опусом, који је био романијер, приповедач, хроничар, новелист, мемоарист, есејист, драмски писац, радио и телевизијски стваралац... Истакнимо да је Фонд до сада стипендирао више од 30 писаца и рукописа њихових дела⁷³.

Фонд, такође, организује и пригодне скупове, симпозијуме, изложбе и објављује годишњак *Анали Борислава Пекића*, у коме се публикују текстови из пишчеве заоставштине – критике, коментари, други ауторски текстови и годишњи попис библиографије.

Из велике Пекићеве заоставштине Фонд је до сада објавио вредне књиге, као што су *Градињелъ, Сентиментална њовести Бриџанској царствва, Одмор од историје*, коментари за *Злајино руно*, преписка *Кореспонденција као животи I и II, Скинутио са љраке – дневничке забелешке и размишљања 1954–1983, Време речи, Филозофске и Политичке свеске...* Огромна Пекићева заоставштина броји више хиљада страница и метара магнетофонских трака, што Фонду отвара широк простор за планско, садржинско и дугорочно деловање на корист српске културе.

⁷³ Међу досадашњим стипендистима нашли су се: Владислав Бајац и Светислав Басара, који су били први добитници 1993. године; затим, Јасмина Лукић, Вуле Журић, Сретен Угричић, Зоран Ђирић, Љубиша Арсић, Саша Обрадовић, Игор Маројевић...

Ф О Н Д

„ П Р О Ф . Д Р М А Р К О В . Ј А Р И Ћ ”

Фонд *Проф. др Марко В. Јарић* основан је у Београду 23. јуна 1998. године, у знак сећања на младог научника, једног од најблиставијих умова српске физике, који је живео и радио у САД. Оснивачи Фонда су: породица Јарић, Физички факултет, Институт за физику, Институт за нуклеарне науке *Винча*, Математички институт САНУ и Конгрес српског уједињења.

Марко Јарић је рођен 17. марта 1952. године у Београду. Гимназију је завршио у Мостару 1970. године као најбољи ђак, а Природно-математички факултет Универзитета у Београду, Одсек за физику, завршио

Марко Јарић
(1952–1997)

је 1974. године као најбољи студент у изузетно успешној генерацији. Некадашњи и садашњи професори Физичког факултета Универзитета у Београду памте га као посебно талентованог и образованог физичара, који је још у току студија почео да објављује оригиналне радове (*Изиниов модел и њрећи ѓринцији ѓермодинамике*) у научним часописима у свету, чиме је привукао пажњу домаће и светске научне јавности, започевши тако изузетну научну каријеру.

Истраживачки рад професора Јарића припада теоријској физици у области кондензованог стања материје. О успешности Маркове истраживач-

ке делатности и постигнутих резултата најбоље говори листа његових публикација, са више од 1.300 цитата. Објавио је четири књиге и више од 100 радова у најбољим међународним часописима.

Радови у физици квазикристала Марку су донели славу и научна признања. Прва награда коју је добио била је Октобарска награде града Београда (1974) за успех постигнут на студијама, а, затим, следе: Фулбрајтова стипендија (1974–1980), стипендија Градског колеџа Њујорка (1976–1978), Милерова стипендија Универзитета Калифорније у Берклију (1978–1980) и Хумболтова стипендија (1981–1982).

Фонд *Марко Јарић* сваке године додељује награде, појединцу или групи научника, за врхунске резултате у области физике. Награда се уручује на дан Марковог рођења, 17. марта, и састоји се од дипломе и новчаног износа. Ово признање сматра се *Српском Нобеловом наградом*, јер је могу добити сви Срби, ма где у свету да живе.

Постојање Фонда представља само један од начина да се сачува успомена на лик Марка Јарића, у коме су обједињени личност врхунског научника, изузетног патриоте и великог хуманисте.

Марко Јарић био је истакнути члан више удружења Срба у расејању и један од оснивача Удружења Срба у Тексасу. Као учесник бројних телевизијских интервјуа, панел дискусија и аутор многих чланака, покушавао је да српска гледишта приближи америчкој јавности. Својим убедљивим и аргументованим ставовима наметнуо се као ауторитет и личност којој се верује.

Марко је умро у Београду, 25. октобра 1997. године, у 45. години.

МАДЛЕНА ЦЕПТЕР

Мадлена Цептер улази у ред великих српских задужбинара у области културе. Добитница је прве новоустановљене награде *Златни венац*, коју Министарство културе додељује за посебан допринос развоју културе кроз меценатство и донаторство.

На свечаности у Великој дворани Задужбине Илије М. Коларца, 18. јануара 2011. године, Мадлени Цептер је, у присуству многобројних прегалаца из културе и уметности, јавних личности и многих корисника њених задужбинарских давања, уручено ово високо признање.

Мадлена Цептер рођена је у Београду 1947. године и дипломирала на Филолошком факултету, на Катедри за српски језик и књижевност. Са супругом Филипом Цептером створила је интернационалну пословну компанију *Zepter International*.

Мадлена Цептер

У Земуну, на темељима старе зграде Народног позоришта, подигнуто је 1997. ново здање Опере и позоришта *Магленијанум*. Мадлена Цептер је оснивач и донатор овог културног здања, у којем гостују врхунски уметници из земље и иностранства.

Магленијанум у Земуну

Фонд *Маглена Цейтнер* основан је у априлу 1994. године. Стипендирао је младе таленте у науци и уметности и дао значајне донације и спонзорства у области културе. Средства Фонда користило је више од 500 младих људи: музичара, сликара и спортиста. Фонд је, такође, спонзорисао и бројне културне и уметничке институције и манифестације. Само у првих седам година рада Фонда у ове активности уложено је више од четири милиона евра. За стипендије, са пропратним програмима, издвојено је око 550.000 евра. У 2005. години Фонд је прерастао у *Сиорџски фонд Филип и Маглена Цейтнер*, који помаже спортске таленте и врхунске стручњаке у Србији.

Мадлена Цептер и Компанија Цептер пружили су велику материјалну помоћ нашим научним и културним институцијама и друштвима – од економије, медицине, генетике, хемије, до екологије, друштвених наука, филма ...

Фонд госпође Цептер покровитељ је и двеју престижних награда: *Добринин њрсиен* и *Женско њеро*.

Добричин њрсиен је награда која се, од 1997. године, додељује глумцима српског глумишта за животно глумачко остварење, уз штампање монографије о лауреату.

Награда *Женско њеро*, у сарадњи са часописом *Базар*, додељује се од 2000. године за најбољи роман или збирку приповедака женског аутора, написаних на српском језику.

Фонд је помагао и болнице у Србији и издвајао значајна средства у хуманитарне сврхе. Само у периоду од 2001. до 2004. године, преко Црвеног крста Србије, госпођа Мадлена и Компанија Цептер даривали су 120.000 евра за помоћ угроженим Србима на Косову и Метохији.

Помоћ је пружана и Српској православној цркви: манастиру Хиландар, Храму Светог Саве у Београду, Српској православној цркви у Земуну...

Круна досадашњих улагања Мадлене Цептер у културу Србије јесте отварање *Музеја Цейтшер* у Кнез Михаиловој 42. Госпођа Цептер је реновирала ово здање из 1922. године, које је под заштитом државе, и на три спрата сместила свој дар – деценијама сакупљану колекцију од 350 слика и скулптура са потписима 132 најзначајнија уметника са наших простора.

Мадлена Цептер је 1994. године осмислила и основала *Галерију Цейтшер* која је веома брзо постала место окупљања љубитеља ликовне уметности, једно од најпрестижнијих у Београду. Посебно место заузима стварање *Колекције дела*, откупима и поклонима са изложби, као и куповином бираних радова. Ова збирка већ садржи импозантан број дела која се налазе у Музеју. Овим је Београд постао богатији за једну од ретких јавних збирки створених искључиво средствима појединца.

Музеј Цейтшер

ЗАДУЖБИНЕ У ЗАГРАНИЧЈУ И СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

У заграничју и у суседним земљама Срби су, у многим местима и срединама где су живели и где и сада живе, подигли велики број задужбина. Саградили су храмове, цркве и манастире. Неке задужбине спадају у сам врх градитељских и уметничких остварења и вредности.

И у најтежим временима своје историје Срби су, живећи на овим просторима, имали снаге, воље и знања да раде, да стварају и да воде акције које су обезбеђивале њихов економски, културни и духовни напредак. Тиме су осигуравали своју трајнију материјалну сигурност, извеснију будућност и бољу повезаност и сарадњу са средином у свом окружењу.

Х Р В А Т С К А

На простору данашње Хрватске Срби живе вековима, још од раног средњег века. У том вишевековном трајању на овим просторима, Срби су утиснули снажан печат свог постојања у свим областима друштвеног живота и рада: у култури, науци, образовању, просвети, уметности, духовности, економији. Подигли су велики број градитељски и уметнички изузетно вредних и историјски значајних споменика: манастире, цркве, школе, читаонице, друге културно-образовне установе и многе привредне објекте. Ту је и Српско привредно друштво *Привредник*, основано у Загребу 1897. године, које је ушло у ред најзначајнијих привредно-образовних српских институција XIX и XX века.

Поред тога, познати су и многи добротвори, нарочито у Дубровнику, као што су Нико Бошковић, Љубомир Вујановић и Константин Вучковић, који је дао за оснивање *Мајнице српске* у Дубровнику 160.000 форинти, а помогао је и многе друге српске институције, као што је српска гимназија у Сарајеву⁷⁴. Рецимо да је и Макарије Вукадиновић завештао иметак за подизање српске школе у Косову Книнском.

Из ове плејаде знаменитих људи, посебно место заузима и Јован Шорак, заслужни парох и прота, родом из Лике. Пожртвовањем, изузетним поштењем и узорним свештеничким животом и радом учинио је много добрих дела за своје потомке. Нарочито је, док је службовао у Ријеци, помагао сиромашне људе и оставио је легат од пет хиљада форинти у корист српске школске омладине.

На простору Далматинске епархије Срби су подигли три позната манастира: *Крку*, *Крују* и *Драјовић*. У Загребачко-љубљанској митрополији и целе Италије подигли су манастире: *Лейавина* – Соколовац, *Свети Пейка* – Загреб, *Свети Серафим Саровски* и *Храм Св. Сиригона* – Трст. У Славонској епархији српски манастири су: *Ораховица*, *Пакра* и *Свети Ана*. Манастир *Гомирје* налази се у Горњокарловачкој епархији. Такође, Срби су подигли и друге манастире који су с временом угашени:

⁷⁴ Др Радош Љушић, *Задужбинарство код Срба, Институција задужбинарства у традицији српског народа*, Конгрес српског уједињења и Задужбина Сјуденица, Чиоја штампа, Београд, 2007.

Бриљенац, Дејановац, Дреновац, Комојовина и Марча. Они се већином налазе на подручју Славоније и Баније.

У Далматинској епархији Српске православне цркве интензивно се ради на обнављању задужбинарства. Истакнимо да је Епархијски управни одбор Епархије далматинске, са седиштем у Шибенику, 19. новембра 2007. године регистровао задужбински Фонд *Никодим Милаш*, који има за циљ прикупљање помоћи за обнову девастираних црквених објеката у Далмацији; обезбеђивање помоћи за живот Српске православне богословије *Светиа њри јерарха* у манастиру Крка; пружање помоћи даровитим студентима на богословским факултетима, као и побољшање свеукупне мисије СПЦ, укључујући и бригу о потребама Срба повратника на просторе Епархије далматинске. Такође, у оквиру укупне активности Фонда посебно се ради на промовисању и заштити културне и уметничке баштине и дела Никодима Милаша.

К р к а

Манастир *Светиој арханџела Михаила*, познатији као манастир Крка, основала је 1350. године Јелена Шубић, сестра цара Душана и супруга бибирског кнеза Младена Шубића.

Манастир се налази на реци Крки, на простору северне Далмације, на коме је српски народ вековима живео разапет између Млетачке републике, Аустријске царевине, Француске, Угарске и Хрватске, с једне стране, и Турске и њених освајачких похода, с друге стране. Због сталних претњи од рата и честих турских упада, српски народ је, неретко, био присиљаван да бежи, да се склања или да се сели на подручја која су била заштићена од турског зулума. Своје светиње Срби су тада остављали на милост и немилост Османлија. Такву судбину свог народа делио је и манастир Крка и његово братство, које је у прошлости често било изложено нападима Турака. У тим временима манастир је био пустошен, пљачкан и скрнављен.

Такав један напад Турака десио се крајем XVI века, тачније 1596. године, када је ослобођен Клис и када је разбијена турска војска почела да напада недужни српски народ, његове духовнике и светиње. Том приликом велики део Срба се иселио из Далмације, а са њима и многи српски калуђери и свештеници. Седморица монаха манастира Крке дошли су чак до Горског Котара и тамо су 1601/1602. године основали манастир Гомирје.

Али, после свих ових напада и атаковања, у периоду мира који је тада наступао, манастир би се обнављао и уздизао. Тако је било и у време српског патријарха Арсенија III Чарнојевића и епископа Никодима, епи-

скопа крчког, како је он волео себе да назива. У то време манастир је знатно обновљен и снабдевен вредним црквено-уметничким драгоценостима.

После Првог светског рата, у време ученог архимандрита Данила Букуровића, у манастир је уведен водовод, направљено пристаниште на реци Крки, исушен манастирски рит и претворен у плодно земљиште. При манастиру је створен и семинар за унапређивање земљорадње. Прва сијалица у манастиру засветлела је уочи славе храма – *Аранђеловдана*, 1964. године.

Манастир је обновљен током 1951. године, а конаци у периоду од 1988. до 1990. године. Иначе, већина конака, који окружују манастирску цркву са три стране, подигнути су крајем XVIII века.

Манастир Крка с временом је постао не само место молитве и духовног живота, већ и место народног саборовања и културног живота Срба у Далмацији. Народна зборишта под манастирским окриљем одржавају се четири пута годишње и њега стално обилазе и посећују бројни поклоници и ходочасници. Походио га је 1929. године и краљ Александар I Карађорђевић и том приликом је просечен и направљен колски пут до храма.

Комплекс манастира Крке чини манастирска црква *Св. арханђела Михаила*, која је у свом вишевековном трајању претрпела знатне измене и прераде. Затим, ту се налазе још и трпезарија, конаци, новоподигнута зграда Богословије *Светица њри јерарха* и помоћне зграде. Храм, трпезарија са манастирским конаком и високи звоник чине складну целину груписану око манастирске порте.

Ризница манастира Крка – по броју, уметничкој изради и историјском трајању – спада у највредније ризничке целине Српске православне цркве, одмах после Хиландара, Дечана и Цетињског манастира.

У манастиру се налази читава галерија уметничких портрета црквених великодостојника распоређених у манастирској трпезарији, салону, ризници, ходницима и другим погодним просторима манастира.

Манастирска библиотека настала је када и манастир Крка. Иако су многе вредне књиге с временом нестале или их је уништио зуб времена, ипак, књижни фонд је и сада веома богат и у њој се налази један број старих и изузетно вредних штампаних дела. Међу њима су и дела Вука Караџића, Доситеја Обрадовића, Никодима Милаша, митрополита Михаила Јовановића и многих других великана. Један од првих пописа књижног фонда Библиотеке сачињен је још 1844. године и то је урадио Стефан Кнежевић, тада архимандрит манастира. Нови инвентари су рађени и касније (на пример, 1965. и 1971).

Богословија у манастиру Крки отворена је 1615. године и била је прва организована богословска школа у Срба и најстарије богословско училиште Српске православне цркве. У доба патријарха Јосифа Рајачића,

Богословија је 1833. године премештена у Шибеник, а од 1841. године у Задар. Припајањем Задра Италији 1920. године, Богословија престаје са радом.

Свети архијерејски синод Српске православне цркве донео је 1964. године одлуку о обнови Богословије у манастиру Крка. Школа је престала са радом 1995. године, а 2001. године поново је обновила рад и сада успешно врши своју мисионарску активност. За свог заштитника Богословија је 1972. године узела *Светиа њри јерарха*.

На простору данашње Далматинске епархије Срби су подигли још два позната манастира: *Крују* и *Драјовић*. У Славонској епархији подигли су манастире *Пакру*, *Ораховац* и *Светиу Ану*; у Горњокарловачкој епархији саградили су манастире *Гомирје* и *Лейавину* код Копривнице. Такође, подигли су и манастире *Бриљанац*, *Дејановац*, *Комојовина* и *Марча*, који су се угасили у XVIII веку, а неки и раније.

Манастир Крка (1350)

Г о м и р ј е

Манастир Гомирје настао је на крајњем западу српских насеља у Хрватској, око 1600. године (1601/1602), када су Срби из Далмације, са *врела Крке*, како кажу предања, са својим духовницима дошли у Гомирје, Врбовско и Моравице. Они су ту касније, у Гомирју, купили земљу од грофа Франкопана, о чему сведочи Уговор, сачињен 13. јула 1657. године. Према овом документу, гроф Јурај Франкопан продаје Србима Гомирје,

Врбовско и Моравице, део Каменског и пашњаке и ливаде на брду Цетин, а заузврат Срби њему уступају, на време од четири године, своју најамничку плату, што је тада износило око 15.000 форинти. Уговор је лично потврдио и цар аустријски Леополд, 8. марта 1659. године.

После овог уговора, Гомирци су утврдили међе целокупног поседа и изделили га појединим породицама и манастиру у власништво и на уживање. Тако се манастир Гомирје развијао и растао заједно са формирањем српских насеља на овим просторима. Народ је, уствари, био ктитор и задужбинар манастира Гомирје.

У току целог XVII века све манастирске зграде су биле грађене од дрвета. Тек почетком XVIII века отпочињу припреме за изградњу зидане цркве и манастирског конака. Нова манастирска црква сазидана је 1719. године, уз саму франкопанску куполу, која је тада служила као звоник, али и као осматрачница са које се могло пратити кретање Турака. Комплетни радови на цркви довршени су 1730. године и на Ивањдан те године цркву је освештао епископ горњокарловачки Данило Љуботина. Тада је довршено и велико манастирско здање са 12 ћелија и трпезаријом. Манастир је ограђен каменим зидом, са две капије: великом капијом на јужној страни и малом на западној страни. Изван манастира подигнуте су економске зграде, кућа за послугу и госте и гостионица, која је давана под закуп. Манастирска црква реконструисана је 1889. године и она је тада добила данашњи изглед. Франкопанска кула је срушена и на њеном месту подигнут је звоник, који и данас постоји.

Манастир Гомирје од самог почетка се снажно и брзо развијао и с временом је постао најважније место у верском и културном животу Срба у Личко-горанској регији. Његови духовници, калуђери, обављали су свештеничку службу не само у Гомирју, Врбовском и Моравицама, већ и у Дрежници, Пониквама, Равној Гори, Јасенку, Туку, Мркопољу, Мариндолу и Бојанцима. Манастир је опслуживао и Жумберак, све до половине XVIII века, и за то је имао посебну царску дозволу. Снажан отпор свештеници су пружали настојањима Римокатоличке цркве да православне Србе поунијати. Многи од њих су за то платили тешку цену: били су хапшени, злостављани, бацани у тамнице, терани су да вуку камен за изградњу тврђава или, пак, оковани веслани на галијама, што је у то време био најстрашнији вид доживотне робије.

Током XVIII века у Гомирју ради сликарска школа, књиговезница, а негују се и други облици културног стваралаштва. Књиговезница је у својој орнаментици имала нарочите шаре за украшавање повеза, према којима се већина гомирских књига може препознати.

У XIX веку у Гомирје долазе школовани појединци, не само са ових подручја, већ и из других српских крајева, на пример из Војводине. Они

манастир Гомирје уводе у центар црквеног, културног и политичког живота Срба. Рецимо, у манастиру Гомирје 1810. године замонашио се и Јосиф Рајачић, потоњи митрополит карловачки и патријарх српски, а једно време је у њему боравио као калуђер и Сава Мркаљ.

У току Првог светског рата манастир Гомирје проживљава тешке дане. Претворен је у логор за српске свештенике, који су ту били упућивани из разних полицијских и судских затвора, под строгом војничком и жандармеријском стражом.

И у току Другог светског рата манастир је тешко страдао. Одмах на почетку рата (1941) опустео је, а ионако празне зграде страдале су у пожару 1943. године. Гомирје је крај рата дочекало у згариштима. Међу попаљеним зградама остала је само демолирана црква. Али, пре ове несреће усташке власти су дозволиле да се све вредне ствари из манастира пренесу у Загреб. Тако су спасене многе вредне књиге, иконе, иконостас и други значајни предмети. Данас се то манастирско благо налази у Музеју Срба у Хрватској, као одељење Повјесног музеја Хрватске.

После Другог светског рата започиње обнова манастира уз помоћ народа и установа за заштиту културно-историјских споменика. Иако доста споро, радови су полако одмицали. Најпре је црква оспособљена за богослужење, обновљен је кров и купола и 1960. године почиње обнова попаљених манастирских конака. Гомирско здање годинама је личило на право градилиште. Оно данас делује као уређена кућа у којој, у приземљу и на спрату, има више од 30 одељења.

Манастир Гомирје

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

На простору Босне и Херцеговине Срби су подигли око 20 манастира: *Света Тројица* – Возућа; *Усијење Пресвете Богородице* – Добрун; *Рмањ* и *Веселиње* – Бихаћко-петровачка епархија; *Гомионица*, *Мошћаница*, *Лийије*, *Круша*, *Сичуље* – Бањалучка епархија; *Жиљомислић*, *Завала*, *Добрићево*, *Тврдош*, *Дужи* – Захумско-херцеговачка епархија; *Света Тројица* – Тавни; *Свети арханђел Гаврило* – Драгаљевац, *Свети Благовештење* – Папраћа, *Свети Никола* – Озрен, *Пресвета Богородица* – Кнежина, *Пресвета Тројица* – Сасе – Зворничко-тузланска епархија.

Неки од ових манастира су и познате задужбине.

Т а в н а

Манастир Тавна, са црквом *Свете Тројице*, налази се испод планине Мајевице, недалеко од Зворника. Познат је и под именом *Тамна*, а назив је добио по истоименој речици, која се налази у његовој непосредној близини. По народном предању, манастир је задужбина Немањића, тачније краља Драгутина који је управљао овим крајевима и био познат као *сремски краљ*. *Троношки* и *Пећки* летопис говоре да су манастир подигли Драгутинови синови – Владислав и Урошиц. Међутим, постоји и предање према којем је Тавну подигао Свети Сава и украсио *иконама – божјим ириликама / Жуљим златом и драгим камењем*.

Турски извори манастир помињу већ половином XVI века. Додуше, у турским дефтерима из 1533. и 1548. године на овом месту се помиње црква под именом *Грабова*, али у пописима из 1548. и 1586. године она се назива *Тавна* и бележи као манастир. Познат је запис о Тавни из 1627. године, у рукописном четворојеванђељу Цетињског манастира, у којем се каже да је те године у Тавни преминуо владика Гаврило. У манастиру Беочин налази се минеј са записима из 1679. године, у којем се каже да је књига преписана у Тавни. После аустро-турског рата, 1697. године, у овом манастиру боравио је и будимски митрополит Јевтимије.

Манастир је у својој дугој историји увек био укључен у борбу српског народа за слободу и његова права, због чега је често страдао. Тако је једно

од првих страдања манастира забележено већ 1463. године. Њега је, по народном предању, обновио хајдук Дели Радивоје. У Првом српском устанку 1804. године манастир су, због његове несебичне подршке српским устаницима, Турци запалили. Његови калуђери су тада пребегли и склонили се у друге српске манастире.

Манастир је значајно обновљен 1814. године, и то нарочитим залагањем зворничког митрополита Гаврила. Међутим, убрзо после тога, 28. децембра 1820. године, Осман-паша га је поново опљачкао, а потом и разорио. И после тога, манастир је убрзо обновљен. У време архимандрита Константина (1895) Тавна је била прихватилиште за издржавање и школовање српске сирочади, а од 1907. године у манастиру је била организована *српска школа*.

У току Другог светског рата манастир је, такође, тешко страдао. Усташе су га у јуну 1941. године опљачкале и запалиле *Соколану*, а заједно са Немцима су, после бомбардовања 1943. године, када се у манастир склонила једна партизанска болница, запалили манастирске конаке. Том приликом је изгорела и манастирска библиотека, архива и део ризнице.

Манастир Тавна

Црква *Свете Тројице* има једнобродну основу, са полубличастим сводом. На источној страни храма налази се полукружна олтарска апсида, док се у средишњем делу цркве налази купола, која почива на пандатифима. У цркви постоје фрагменти живописа који су рађени, највероватније, почетком XVII века. Приликом конзерваторских радова, изведених 1969. године, пронађени су остаци фресака око прозора на куполи. Радови који су обављени унутар цркве 1994. године оснажили су претпоставку да је црква грађена у више фаза и да је, стога, тешко утврдити тачно време њеног настанка, као и време њене касније обнове и доградње.

Папраћа

Манастир Папраћа, са црквом посвећеном *Благовесџима*, налази се испод планине Борогова, на извору реке Спрече, недалеко од Зворника. По народној песми *Милош у Лајинима*, манастир Папраћа је задужбина жупана Вукана, сина Стефана Немањића, а по *Троношком* и *Пећком* летопису, Папраћу је почео да зида краљ Драгутин, а завршили га његови синови, Владислав и Урошиц.

Најранији писани помен о Папраћи је запис у Јеванђељу, које је 1550–1551. године игуману Папраће, Григорију, поклонио Јаков, руски прото-презвитер. У турским дефтерима Папраћа се помињу у првој половини XVI века, а писана сведочанства о њој постоје и у XVII веку. Често се наводи податак да је крајем XVII века (око 1695) у манастиру било више од 20 калуђера и да је манастир задесила тешка несрећа у време аустро-турског рата (1717), када је све манастирско братство побијено (34 калуђера), а сам манастир опљачкан и девастиран. У рушевном стању Папраћа је остала све до 1853. године, када је свештеник Захарије Поповић из Осмака почео њену обнову. Монашки живот је успостављен тек 1880. године, у време игумана Пајсија. Архимандрит Данило Билбија подигао је нови конак 1905, а школу 1907. године.

Сматра се да је црква манастира Папраће подигнута највероватније у XV веку. По неким архитектонским решењима и детаљима ова грађевина има сличности са Манасијом (Ресава). Храм је великих димензија, са основном уписаног крста. На средишњем делу уздиже се купола, док је на

Манастир Папраћа

источној страни троделни олтарски простор. На бочним странама налазе се полукружне конхе.

Фреске у манастиру су рађене највероватније средином XVI века, а од првобитног сликарства сачувани су само фрагменти. У Папраћи се данас чува неколико вредних икона које су, углавном, урадили познати српски иконосликари из XVIII и XIX века.

Папраћки монаси су у XVI и XVII веку често одлазили у Русију да траже помоћ, коју су, углавном, редовно добијали у новцу, књигама, црквеним сасудима и тканинама.

О з р е н

Манастир Озрен, центар верског и духовног живота Срба у сливу средњег тока реке Спрече, налази се на истоименој планини у Усори, десетак километара јужно од Петрова. Манастирска црква посвећена је *Св. Николи и*, према народном предању, манастир је задужбина српског краља Драгутина, који је управљао овом облашћу од 1284. до 1316. године. Међутим, писани историјски документи помињу овај манастир тек у XVI и XVII веку, па би само археолошка истраживања могла потврдити народно предање да је садашњој цркви на Озрену претходила, можда, нека ранија Драгутинова задужбина.

Први писани податак о садашњој манастирској цркви потиче из 1587. године. Радови на цркви, која по својим архитектонским особинама припада XVII веку, почели су највероватније после 1557. године, када је, доласком патријарха Макарија Соколовића на престо српских патријараха у Пећи, донекле нормализовано стање у цркви и почела обнова цркава и манастира.

Натпис, уклесан изнад манастирских врата, говори да је 1587. године поп Јаков, касније игуман Јоаким, патосао овај храм, што би значило да је садашња црква подигнута нешто раније. У Патријаршијском музеју у Загорску налази се озренски дрворезбарени крст, за који је 1593. године кујунџија Ђорђе Гостимировић из Бечкерека израдио сребрени оков. Озренска црква живописана је 1605–1606. године и о томе постоји натпис на западном наосу. На неколико места на фрескама своје име записао је и сликар поп Страхиња из Будимља, један од најплоднијих српских сликара с краја XVI и почетка XVII века, који је урадио слике у духу византијске традиције. У своду олтара сачинио је композицију *Очинсѿва*, која се ретко среће у старијем српском живопису. У озренској припрати слике су радили и други врсни мајстори, који су пастелним бојама сликали складне и витке фигуре, мирних покрета, са брижљиво урађеним изгледом лица

светитеља. Нажалост, од тог живописа сачували су се само скромни остаци фресака на западном зиду. Ктитор живописања био је и игуман Јоаким и он је приказан на фресци са свитком који предаје патрону храма – *Свешом Николи*.

Манастирска црква је једнобродна грађевина, са апсидом, припратом и правоугаоним певницама. Куполу над наосом носе слободни стубови. Украсни детаљи су једноставни, а низови аркадица су на порталу, прозорима, око венца куполе, коцкастог постоља и апсиде.

После аустро-турског рата 1690. године, озренски монаси су били присиљени да, због турске освете и зулума, напусте храм. Народна прича каже да су двадесет озренских монаха Турци побили пред самом црквом. Године 1775. требињски калуђери Јоаникије и Јосиф обновили су манастир Озрен. Међутим, и после Првог српског устанка монаси су поново напустили Озрен и црква је у том периоду, такође, страдала. Турске власти су 1842. године дале дозволу да се црква обнови, и то су урадили мајстори из Буковице. О томе постоји запис исписан на тамбуру куполе. Звоник на цркви дограђен је 1878. године, а новосадски сликар Никола Димшић израдио је иконостас 1895. године. Он се данас чува у цркви у оближњем селу Бољанићу. Године 1912, на месту старијег, подигнут је нови манастирски конак.

Из манастира Озрен у Музеј епархијског двора пренете су старе царске двери из XVII века, као и озренска икона *Пиетта*, коју је у XVII веку урадио познати ктиторски сликар Емануел Ламбардос. Поред ове иконе, у Озрену су се налазиле још две ктиторске иконе, као и иконе домаћих и руских мајстора из XVIII и XIX века.

Манастир Озрен

Д о б р у н

Добрун је најстарији православни манастир у БиХ, који се налази на крајњем источном делу Републике Српске, између Вардишта и Вишеграда, на реци Рзаву, недалеко од истоименог средњовековног утврђења – града. Основали су га почетком XIV века жупан Прибил и његови синови, Стефан и Петар. Овај последњи је, 1383. године, као монах Јован, сазидао и живописао спољашњу припрату. Манастир је подигнут у западним областима државе краља Душана, на поседима ситнијег племства, које је, по узору на свог моћног владара, градило властите задужбине, породичне маузолеје и украшавало их фрескама.

Манастирска црква је једнобродна засведена грађевина без куполе. Грађена је од притесаног камена, док су неки делови храма (на пример, довратници и прагови) рађени од једне врсте црвенкастог мермера. Највећа вредност ове грађевине су фреске, међу којима се истиче осам историјских портрета. Поред жупана Прибила и његових синова, ту су и портрети манастирског игумана Јефросима и једног протовестијара. Остало је неразјашњено кога представља слика владара и владарке са њиховим малим сином – да ли краља Твртка I, краља Душана или кнеза Лазара са породицом? Посебну пажњу привлачила је и слика светог Петра призренског, док су остале фреске приказивале разне хришћанске светитеље и божанска лица. Нажалост, о њима се није могао дати целовит суд, јер су сачувани само њихови остаци.

Манастир Добрун

Поред портрета, у манастиру су очувани и делови композиција које приказују васељенске саборе. Рецимо да је и добрунску припрату живописао 1605–1606. године поп Страхиња из Будимља, који је извршио извесне интервенције на живопису из XIV века. Међутим, и његове фреске су највећим делом уништене приликом обнове цркве 1884. године.

Манастир је у својој дугој историји бележио многа разарања. Тако је већ 1393. године, приликом прве провале Турака у Подриње, тешко оштећен. Обновили су га деспот Стефан Лазаревић и кнегиња Милица. Крајем XVIII или почетком XIX века манастир је опустео. Црква је темељито рестаурирана 1884. године, када је на западној страни дозидан масивни звоник. На фасадама су израђене украсне лезене и низови аркадица. У току Другог светског рата црква је минирана (1944) и готово сасвим разорена. У послератној обнови њен изглед доведен је у стање какво је имала у XIX веку.

За овај крај, па и манастир, посебан значај имала је железничка пруга, коју је изградила Аустроугарска монархија 1906. године. То је била пруга уског колосека, са чувеним *ћиром*, која је повезивала ово подручје са Сарајевом, Ужицом, Београдом и другим местима, готово пуних 70 година, све до њеног укидања 1973. године. Развојем железнице ови градови су постали ближи, па су млади са ових простора почели масовније да одлазе у свет и на школовање.

Добрун, Алексеј Михајловић Јакушенко, акварел

РУМУНИЈА

У Румунији данас има око 30.000 Срба. Живе у Арадској и Тамишкој жупанији, као и у жупанијама Караш – Северин и Мехединц. У румунском делу Баната Срби живе у око 56 насеља и ту су присутни од раног средњег века. У најширем смислу речи, они чине најстарију српску дијаспору у свету. Од краја XIV до почетка XVI века велики део српске властеле живео је у румунским кнежевинама Влашкој и Молдавији. Међу њима су били и последњи потомци славне лозе Бранковића, ктитори манастира Крушедол у Срему.

На овим просторима Срби су оставили дубок траг свог постојања. Ту су подигли многе задужбине, цркве и манастире, школе и друге културе институције. Рецимо, у Темишвару ради Српска теоретска гимназија *Досијеј Обрадовић*, излазе два листа на српском језику – *Наша реч* и *Књижевни животи*, постоје и радио-телевизијски програми на српском језику, ради књижевни круг *Димитрије Тирол*, а у самом центру Те-

Владичански двор и Српска саборна црква у Темишвару (најстарија у граду, 1720). Некад је била седиште епархије Банатске. Једна је од главних знаменитости Темишвара

мишвара, у просторијама Викаријата Српске православне цркве смештена је *Српска чийаоница*, са више од 3.500 наслова.

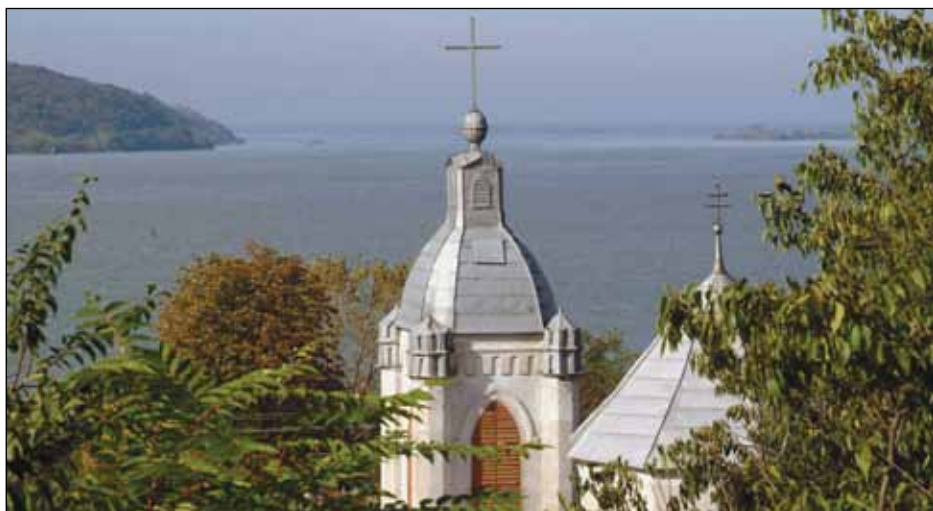
У XV веку Срби су подигли манастир Кусић, на левој обали Нере, и Свети Ђурађ, југозападно од Темишвара. У првој половини XVI века изграђен је манастир Бездин у Поморишју. Манастире Базјаш на Дунаву и Златицу на Нери, према предању, подигао је архиепископ Сава Немањић, око 1225. године.

Б а з ј а ш

Манастир Базјаш подигнут је на Дунаву, на румунској страни Бердапске клисуре. Посвећен је *Вазнесењу Господњем*. По народном предању, основао га је 1225. године Арсеније Богдановић, монах манастира Хиландара, а по налогу Светог Саве. По другој легенди, манастир је основао сам Свети Сава 1225. године и захваљујући њему манастир је добио име Базјаш. Манастир је некада био и метох Пећке патријаршије.

Манастир је паљен и обнављан више пута. У садашњем изгледу саграђен је од камена 1721. године и боље је сачуван од манастира Златице, којем је припојен 1772. године. Манастир се од тада практично није осамосталио, мада је у њему у тешким временима налазило уточиште златичко братство, на пример, од 1848. до 1860. године.

Верници из ближе и даље околине у прошлости су радо долазили и данас долазе у манастир да би се поклонили вековној светосавској светињи и чудотворној икони *Бојородице* – копији хиландарске *Тројеручице*.

Базјаш у Дунавској клисури

Базјашки прђаворци су привржени свом манастиру и учествују у његовом одржавању. Последњу оправку манастирске цркве извела је старомолдавска црквена општина 1981–1983. године. Радови су обављени на спољашном делу и на крову манастира, док се за унутрашње радове чека неко погодније време: да се обезбеде потребна финансијска средства и одговарајући стручњак, рестауратор. Обновљен је и оспособљен за становање и део манастирског конака, у којем се 1955. године угасио живот последњег златичког монаха.

З л а т и ц а

Манастир Златицу је, такође према народном предању, подигао први српски архиепископ Сава Немањић и посветио га Сави Освећеном. Касније, када је Сава Немањић проглашен свецем, братство је узело дан његовог спомена као храмовни празник.

Манастир су Турци спаљивали више пута, а посебно тешко био је оштећен у аустро-турским ратовима (1683–1699) и током бурне 1848. године. Темишварској епархији припојен је 1919. године и живео је од помоћи манастира Бездин и Свети Ђурађ.

За време Другог светског рата и после њега у манастиру се ионако тешко стање још више погоршало. Мало братство, које је било састављено од само два монаха, није било у стању да опслужује три манастира: Златицу, Базјаш и Кусић, који су се налазили у строгој граничној зони, у коју им, готово, и није био дозвољен приступ. Манастиру су наносили ште-

Манастир Златица

ту пастири и сељаци из околних села и војска. Године 1949. држави је поклоњен највећи део манастирске земље, а манастирско братство је било присиљено да се на брзину исели у манастир Базјаш. У Златицу се тада уселила војска која је чувала границу.

Монаштво манастира се гаси 1955. године. Од тада манастирске зграде остају пуне и празне, препуштене зубу времена. Најнужније оправке на цркви извели су Срби из околних места 1960. године и тада је обављено богослужење, али ни после тога манастир није заживео. Тридесет година касније, 1990. године, поправљен је кров цркве, али главне оправке и радови на манастиру тек треба да се обаве.

Б е з д и н

Бездин на Моришу је, по широко распрострањеном усменом предању, задужбина властелинске породице Јакшић, која је владала Мунаром од почетка XVI века. Манастир је подигнут на њиховом имању (сигурно са њиховим одобрењем и знањем), па их зато и треба убројити у ктиторе.

*Бездин у близини Арага
Манастир основала властелин-
ска породица Јакшића у XVI веку*

У XVIII веку велику помоћ манастиру пружио је пуковник Поморишке милиције Јован Поповић Текелија и његов брат Остоја Текелија, тако да се и они сматрају каснијим ктиторима.

Братство манастира Винче 1737. године било је приморано да, због упада Турака, пође у збег. Уточиште је нашло у манастиру Бездин. Ту су се оба братства спојила и од тада потиче њихов заједнички и упоран рад на обнављању и изградњи манастира, који је такође у ратовима често био рушен. Из тог времена

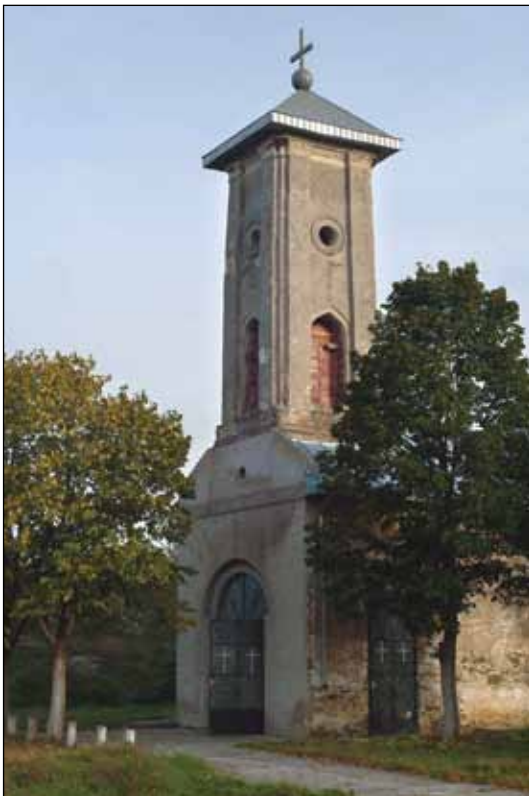
датира и рад на унапређивању и развоју манастирске привреде, која је и омогућила да се овакви градитељски радови успешно обаве.

Манастир Бездин је, за све ово време, обављао истакнуту духовно-просветну мисију међу православним живљем у овом делу Баната. Под његовим сводовима ширила се писменост и образовање, набављане су црквене и друге књиге, окупљали су се верници из ближе и даље околине. Ту су их монаси учили вери, љубави и слози. За време турске владавине у манастиру су се чувала и преносила предања о славној црквеној прошлости и средњовековној српској немањићкој држави и уливала нада народу о ослобођењу од Турака.

Смрћу двојице старих калуђера, 1957. и 1960. године, у Бездину се гаси монаштво.

По општој оцени – како истиче Стеван Бугарски у књизи *Српско љ православље у Румунији* – манастир Бездин као целина оставља утисак отмености, јединствености и префињености укуса градитеља и наручилаца.

К у с и ћ

Манастир Кусић

Манастир Кусић на Нери посвећен је *Рождеству Пресвете Богородице* и, према предању, задужбина је српског деспота Јована. Верује се да је постојао у XVI веку и да је некада био метох Студеничке лавре. Најстарији сачувани опис манастира потиче из 1771. године.

Турци су и овај манастир више пута спаљивали, тако да је остао у рушевинама све до 1890. године. Те године на цркви је подигнут кров, а манастир је приложима верника оправљен од 1928. до 1930. године.

Због близине друга два већа манастира – Базјаша и Златице, а нарочито због оскудице у монаштву, Кусић

није заживео. После Другог светског рата његов положај је посебно погоршан, јер се нашао непосредно уз саму границу, која је била добро чувана. У њему тада не само што није могло да се живи, већ је био онемогућен и сам приступ цркви. С временом је пропадало све оно што су верници с тешком муком стварали. Шездесетих година манастир је још био под кровом, а сада су од њега остали само торањ и зидови цркве, које треба заштитити од даљег пропадања.

Сав покретни инвентар, укључујући и звоно, које је манастиру даривао прота Слободан Костић, пренет је 1951. године у златичку парохију.

С в е т и Ђ у р а ђ

Свети Ђурађ на Брзави саграђен је, како се цени према неким подацима, у XV веку. Подигао га је деспот Јован Бранковић. О томе говори плоча нађена у олтарском делу манастира, према којој је црква зидана 1485. године. Садашња црква зидана је од 1793. до 1794. године. То је барокна једнобродна грађевина са лучном олтарском апсидом. Грађевински радови у манастиру завршени су крајем XIX и почетком XX века. Постојећа манастирска здања су обновљена, а средишњи део јужног конака сазидан је са приземљем и спратом.

Почетком XIX века посед овог манастира износио је око 1.230 јутара земље. После Првог светског рата, аграрном реформом сведен је на 202 јутра, а сада има свега десетак хектара земље.

Манастирско братство је у континуитету било у опадању – делом због смањења броја монаха, а делом и због упућивања монаха у друге парохије, тако да се живот у манастиру угасио 1950. године. Обновљен је 1989. године.

Свети Ђурађ

Српска црква у Араду

Црква у Араду заузима посебно место у животу Срба у данашњем румунском делу Баната. У овај град они су дошли у већем броју, заједно с Јованом Текелијом, оберкапетаном Поморишке војне крајине, 1698. године. Ту подижу цркву, коју завршавају 1702. године. Године 1790. на цркви је дограђен торањ, а 1822. године *Сава Текелија подиже торањ за два хваџа*, како је било забележено, покрива га бакром, поставља јабуку и руски крст од бакра. За њихову позлату истопио је 247 аустријских дуката.

Црква је до сада, углавном, сачувала свој изглед. У њој су се дуго чували барјаци које су граничари оставили приликом развојачења Поморишке крајине, после 1741. године.

Од више познатих гробова у унутрашњости цркве, једино је видно обележен гроб Саве Текелије и то је учињено тек 1959. године.

Текелије су биле власници и управитељи ове цркве, све док им се није угасила мушка лоза 1842. године. Међутим, црква се и дан-данас зове *Текелијина црква*. Она представља својеврсну уметничку и историјску галерију и један је од најзначајнијих културно-историјских споменика читавог Поморишја.

Црква Св. ајосџола Пејра и Павла
(Текелијина црква) у Араду

Гробно место Саве Текелије
у цркви

Задужбина „Макрин дом”

Задужбина *Макрин дом* основана је 1848. године, с циљем да помаже српске сиромашне породице. Била је смештена у добро очуваној згради у центру Темишвара, у улици Виктора Влада Деламарине број 1. Зграду је подигла Персида Стојковић, рођена Макри (1791–1849) и тестаментом је оставила Српској православној цркви.

Ова веома изгледна грађевина, међутим, још није у власништву Српске православне цркве, односно њене Темишварске епархије. Зграду је, најпре, одузела румунска држава 1968. године, а касније ју је фирма *Термовест* насилно приватизовала, као и терен на којем је подигнута.

Српска православна црква Темишвар град, уз помоћ *Савеза Срба* у Румунији, покренула је судски поступак да јој се врати зграда, који је још у току.

Макрин дом

Задужбина „Скарлатин дом”

Задужбина *Скарлаџин дом* основана је у Темишвару 1869. године. Основала ју је Софија Павловић, рођена Скарлато (1808–1869), с циљем да стипендира и школује српску младеж. Зграду, у којој се налазила Задужбина и Дом ученика, корисници су после Другог светског рата морали да предају граду Темишвару. Ова важна културно-образовна установа, која је много значила српским ђацима, престала је тако да служи циљевима које су завештали њени оснивачи. Дом је касније исељен, зграда испражњена и препуштена пропадању. Кућа, која се налазила у старом језгру Темишвара, напослетку је срушена.

МАЂАРСКА

У Мађарској Срби живе од раног средњег века. После пада српских земаља под турску власт долази до масовних сеоба Срба у Угарску, које су трајале од краја XIV до краја XVIII века. Значајну прекретницу у историји српског народа представљала је *Велика сеоба* 1690. године. Тада се у Угарску досељава бројно српско становништво и у њој ће се наредна два века налазити културно средиште српског народа.

*Угарска, важнија места српских сеоба
(Горња земља, Динко Давидов, Београд, 2008)*

О томе сведоче многе културне и духовне институције српског народа, образовне и научне установе и издаваштво. У Мађарској су подигнути изузетно вредни и леви храмови, који говоре о некадашњој величини и снази српског корпуса у овом делу Европе.

Г р а б о в а ц

Српски православни манастир Грабовац налази се на југу Мађарске, у жупанији Толна, у близини Баје. Основали су га монаси манастира Драговића из Далмације 1587. године. Било је то време када су Турци владали Угарском. У почетку су драговићки монаси сматрали да је њихов боравак у овом крају привремен и да ће се они, *када мину њладне њодине*, како се тада говорило, вратити у свој манастир у коме је остао део братства.

У селу, које су Срби назвали по грабовим шумама, монаси су се задржали дуже време, обављајући свештеничке дужности. Уствари, грабовачки Срби задржали су драговићке монахе, са жељом да у њиховом крају оснују манастир. Показали су им и место где су се налазиле рушевине неке раније хришћанске богомоље. И, већ 1594. године, грабовачки монаси и народ тог краја подигли су малу камену цркву и посветили је архистратигима *Михаилу и Гаврилу*. У исто време, подигли су и дрвене келије и тако је почео живот манастира Грабовац.

*Манастир Грабовац, основан 1587. њодине.
Црква светиоарханџелској манастира Грабовца саграђена је између 1737. и 1741.
њодине на њемељима њрвобийне мале камене цркве из XVI века.
Звоник је њодићнућ 1761. њодине.
После Друњој светијској рајџа манастир је национализован, али
је 1994. њодине враћен Срјској њправославној цркви*

У XVII веку Грабовац се развијао у материјалном и духовном погледу: велики делови шуме су искрчени, повећано је обрадиво земљиште, засађени су виногради и воћњаци, подигнуте нове зграде и келије. Манастир је постао стожер православља у Задунављу, који је одржавао и неговао живе духовне везе са српским манастирима на Балкану, јер је припадао обновљеној Пећкој патријаршији.

Крајем XVII века манастир је доживео велику несрећу. Турци су, повлачећи се од Будима, 1694. године, начинили прави зулум Грабовцу: убили су игумана и неколико монаха, опљачкали су и порушили манастир, док су се остали монаси разбежали. Калуђери су се вратили тек 1711. године, када су добили дозволу да обнове цркву и келије.

У четвртој деценији XVIII века, уз помоћ будимског епископа Василија Димитријевића, грабовачки монаси су са народом подигли садашњу монументалну цркву, чија је градња завршена 1741. године. Масивни звоник призидан је уз западну фасаду тек 1761. године, за време архимандрита Софронија Кириловића, потоњег епископа будимског. У седмој деценији XVIII века у манастиру су поправљене келије и саграђене нове, подигнута је трпезарија и економске зграде.

Иконостас грабовачког храма сликао је познати новосадски иконописац Василије Остојић 1758. године, који је касније сликао и иконе за иконостас Саборне цркве у Сентандреји.

Током XX века манастирска црква је два пута обнављана. Први пут 1922–1923. године о трошку самог манастира и други пут 1982–1988. године у организацији Државног надзорништва над споменицима културе у Мађарској. Том приликом обновљена је архитектура цркве и рестаурирани зидни живопис, дуборезија иконостаса и иконе на иконостасу.

Ризница манастира *Грабовца* – иконе и предмети примењене уметности, библиотека и архива – од непроцењивог је културног значаја за српски народ и она се чува у Српском православном музеју у Сентандреји. Манастирска библиотека чува се и обрађује као посебан фонд. Манастир Грабовац заштићен је законом и о њему брине конзерваторско-рестаураторски патронат, односно Државно надзорништво споменика културе Мађарске.

С е н т а н д р е ј а

Сентандреја, најпознатија српска оаза у Мађарској, крајем XVIII века представљала је јединствену урбанистичко-архитектонску и уметничку целину, звану *српска варош*, у оквиру Карловачке митрополије. У њој су Срби изградили архитектонски комплекс од седам барокних цркава: *Саборну*, *Светиоавдењску* или *Београдску цркву*, *Светиоарханђелску* или *По-*

*Благовешћенска црква
из 1752, са иконостасом Михајла
Живковића.*

*На слици се види и крст
српских трговаца*

Иконостас Благовешћенске цркве,

жаревачку цркву, Преображенску или Табачку цркву, Благовешћенску или Грчку цркву. Остала три сентандрејска храма – Ђијровачки, Ојовачки и Збешки уступљени су другим верским заједницама, али су сачуване иконе и друге вредне црквене ствари.

Хроничар је забележио да је у то доба (друга половина XVIII века) Сентандреја била велико градилиште. На једном месту полагају су темељи новог храма, а само мало даље, на другом храму подизан је високи звоник. Нигде у јужној Угарској, где су живели Срби, није у исто време било запослено толико мајстора: дунђера, цимермана, каменоклесара, дуборезбара, сликара... као што је било у овој невеликој вароши.

Сентандреја је била град српских трговаца и винара. Најлепше описе живота у њој дао је Јаков Игњатовић, пионир нашег реализма у књижевности. Он је записао: *Сентандреја, беше нејда Фарос, светилник српства.*

*Београдска (Саборна) црква,
изграђена 1756. године*

*Иконостас Београдске (Саборне) цркве.
Сликари Василије Остојић (1781)*

Текелијанум

Задужбину Текелијанум основао је Сава Текелија у Пешти 1838. године. Шта знамо о овом образованом и просвећеном Србину, првом доктору права и ктитору цркве *Св. айосџола Пеџра* и Павла у Араду?

*Јован Појовић, Сава Текелија
(1761–1842)*

Сава Текелија рођен је 1761. године у Араду. Потиче из српске банатске војничке и племићке породице Поповић, која је изданак старе властелинске српске лозе. После пада српске деспотовине, породица се нашла у Угарској, али без племићке титуле. Међу водеће у српском народу породица је ушла захваљујући Јовану Текелији, Савином прадеди.

Сава је у Араду ишао у српску основну школу, гимназију је учио у Будиму, права студирао у Пешти, дипломирао 1785. године, и већ

следеће године (1786) докторирао и постао први *doctor juris* не само оџ Србаља него и оџ Маџара који нису били професори.

Каријеру почиње у државној управи 1790. године као вицено-тар Чанадске жупаније, а с временом постаје секретар Угарске дворске канцеларије. Пошто није видео могућности даљег успона и утицаја на државне послове, 1798. године подноси оставку на државну службу и 1802. године напушта политички живот. Повлачи се у Арад, на своја имања. Тада почиње да се у већој мери интересује за судбину свога народа. За његову судбину се посебно заинтересовао када је у Србији букнуо устанак против турске власти 1804. године. Свестан свога богатства, образовања и угледа у високом друштву, Текелија је себе желео да види на челу ослобођене српске државе, а није му била туђа ни идеја о стварању југословенске заједнице, нити мисао да буде први човек уједињених Јужних Словена.

Текелија је био осведочени српски родољуб, без обзира на његов понос што је носио титулу угарског племића. Веровао је у способности српског народа, али га је туга обузимала при помисли да нема способних и просвећених вођа који би Србе усмеравали и извели на светлост просвећених народа.

Текелијанум

Био је, дакле, присталица идеје просвећеног апсолутизма – њен њоследњи ѡрег-сџавник и ѡборник међу Србима.

У позним годинама живота (имао је тада 77 година) изабран је за до-животног председника Матице српске. Све своје снаге усмерио је у корист Матице и за општенородно добро. То потврђује чињеница да је смогао снаге да и пред саму смрт долази на седнице и да им председава. Имао је тада 81 годину. Умро ја изненада и без дужег боловања 21. септембра 1842. године.

Текелијина наклоност Матици огледала се у честим, каткад и неочекиваним, даровима: поклањао

је књиге, покривао трошкове штампања *Лейхойса* и других *йолезних књиџа*, а нису били ретки ни новчани прилози и донације. Желео је да од Матице, која је у то доба била само фонд за издавање *Лейхойса* и других вредних књига, начини праву академију наука српског народа.

Задужбину Текелијанум Сава је основао с циљем да се у њој школују сиромашни и најбољи српски ђаци и студенти из свих крајева где су живели Срби. Чинили су је Дом српских студената и Фонд за издржавање Текелијанума. Намера Саве Текелије је била да се у овој културно-образовној установи српским ђацима омогући школовање и универзитетско образовање. Задужбина им је обезбеђивала смештај, исхрану и стипендију.

Текелијанум је с временом постао главно стециште интелектуалних снага српског народа, које су доприносиле његовом културном и цивилизацијском напретку. С разлогом је називан *српским Панџеомом*. Задужбина је помагала и омогућила израстање значајне плејаде српских интелектуалаца, која је убрзала прелаз свога народа из средњег у модерни век.

Доиста је импозантан број питомаца који су прошли кроз Текелијанум. Од 1838. до 1914. године у њему је боравило и школовало се око 350 ученика и студената; управник Текелијанума је једно време (1863–1869) био и наш песник Јован Јовановић Змај; у Текелијануму је скоро три године станао Никола Тесла, као и песник Лаза Костић, који је помогао текелијанцима да оснују своје културно друштво *Преодницу* (1860), које је било активно све до 1876. године. Касније је основано ново књижевно и потпорно друштво (1880), названо *Коло младих Срба*.

У згради Текелијанума била је смештена и Матица српска, све до пресељења у Нови Сад 1864. године. Матица српска је, иначе, управљала Текелијанумом од његовог оснивања до 1878. године, када је од стране власти била приморана да управу уступи Српској православној црквеној општини у Пешти. Од 1902. године о Текелијиној задужбини старао се Српски народно-црквени саборски одбор, који је њоме управљао као посебном фондацијом. Духовни надзор, укључујући и избор питомаца, припао је посебно именованом телу, званом Патронат.

Одлуком Патроната старо здање зграде је, због дотрајалости, порушено 1906. године, а подигнуто је ново и усељено 1909. године. У том раздобљу, у „А” крилу зграде налазио се интернат за српске ђаке, а у „Б” крилу станови за издавање, од чије се кирије интернат издржавао.

Између два светска рата број питомаца у Текелијануму је опао, јер су задужбинска добра, а нарочито готовина којом је Фонд располагао, веома смањена (потрошена), услед инфлације и замене новца. Део зграде морао се издавати под кирију да би се Задужбина одржала. У периоду од 1941. до 1944. године Текелијанум се постепено опоравља. У њему је тада било више

*Здање Текелијанум, дело архитекће
Шандора Фелнера, 1907–1908.
(фотографија из 1908)*

од тридесет питомаца, од којих је половина примала, истина, скромне стипендије. Време после Другог светског рата нанело је најтежи, безмало фаталан ударац Текелијином заводу. Године 1952. зграда Текелијанума је национализована и Задужбина је привремено престала да постоји.

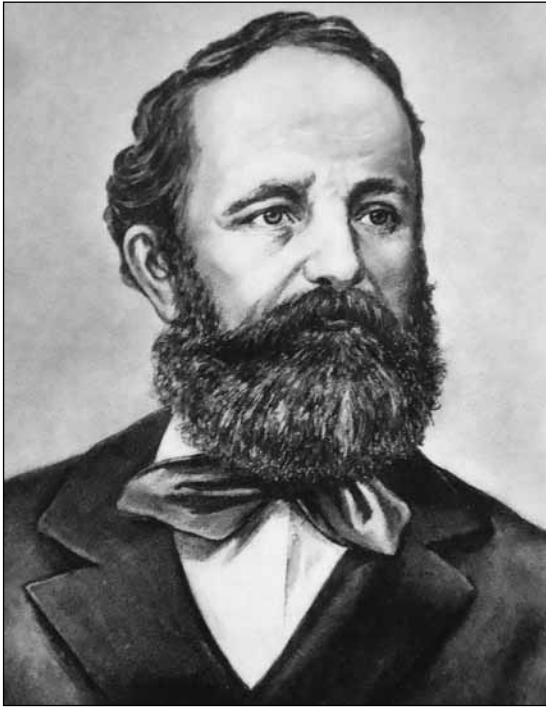
Мађарске државне власти су 1996. године вратиле половину зграде Будимској епархији Српске православне цркве. То је омогућило да Задужбина Саве Текелије обнови свој рад и да се отвори нада да ће се Текелијанум вратити својој племенитој улози – да буде једно од значајних културних, духовних и образовних средишта (центра) српског народа.

Задужбина коју је Сава Текелија оставио своме наро-

ду обезбедила му је трајно и веома истакнуто место у галерији светлих ликова наше прошлости. Његово *заведеније* је постало чврста основа за подизање српске грађанске интелигенције, а тиме и најтрајнији споменик који је могао себи подићи. Речи које је Сава упутио својој сестри да су „целог народа деца – наша деца” остале су као подстрек и подстицај многим родољубивим грађанима и после његове смрти чин задужбине „на ползу народа свог”.

З а д у ж б и н а Ј а к о в а И г њ а т о в и ћ а

Задужбину Јакова Игњатовића, рођеног Сентандрејца (1824–1889), зачетника реализма у српској књижевности, политичара, публицисте и најплоднијег српског прозног писца XIX века, основали су српски интелектуалци у Мађарској. Њен циљ је да негује српску књижевност, чува и шти-

Јаков Игњатовић
(1824–1889)

Јаков Игњатовић,
сјоменик у Сентандреји

ти културно-уметничку баштину Срба у овој земљи ради унапређивања српско-мађарских културних веза и сарадње.

Игњатовић је написао више патриотско-историјских романа и приповедака, али их књижевна критика није посебно ценила. Такви су романи: *Ђурађ Бранковић*, *Краљевска снаха*, *Дели-Бакић* (недовршен), као и приповетке *Крв за род* и *Манзор и Цемил*. Значајнији су му романи са социјалном тематиком, као што су *Чудан свеј*, *Васа Решиект*, *Вечийи младожења*, *Сћари и нови мајстори* и *Пајница*. Јаков је био две године уредник *Летописа* Матице српске (1854–1856), а 1888. године изабран је за дописног члана Српске краљевске академије. Умро је у Новом Саду 1889. године. До краја живота остао је доследан пријатељ Мађара и српско-мађарског споразумевања.

Задужбина Наума и Јелене Бозда

Задужбина Наума и Јелене Бозда основана је 1870. године. Помагала је младе српске трговце, занатлије и машинисте у Будиму, Пешти и Сентандреји,

Наум Бозда
(1784–1853)

који су хтели да се ожене и отворе дућане или радионице. Такође, помагала је и студенте медицине да заврше студије и започну лекарску праксу, као и српске девојке да склопе брак и заснују српско-православну породицу. Српска православна црквена општина у Пешти („Србско општество“) управљала је задужбином све до њеног подржављења 1952. године.

Наум Бозда био је један од најимућнијих трговаца почетком XIX века. Све док није био изграђен Ланчани мост 1849. године, био је закупац понтонског моста који је повезивао Будим и Пешту. Највећи део имовине уложио је у своју задужбину, која је била смештена у једној пространој згради, у близини Базилике.

„Ангелинеум“

Ангелинеум – Задужбина Лазара и Софије Дунђерски почела је са радом школске 1904/1905. године, као *Српско православно девојачко васпиталишће*. Задужбина је помагала образовање девојака у средњим, вишим и стручним школама у Будимпешти и за време студија обезбеђивала им је смештај у васпитном заводу. У власништву је имала троспратну кућу у центру Будимпеште, у Вацкој улици бр. 63, која је саграђена 1908. године. Ова грађевина, веома складног изгледа, изграђена је по плановима архитекте Пала Липтака, а њену фасаду краси мозаик мајке Ангелине, који је урађен према цртежу сликара Паје Јовановића.

Српско православно девојачко васишћалишће Анђелинеум у Будимпешти (фотографија из 1911)

*Мајка Анђелина
Мозаик Паје Јовановића на
Анђелинеуму (1908)*

Српско православно девојачко васишћалишће радило је све до Првог светског рата. После тога, од прихода зграде Задужбина је исплаћивала стипендије српским ученицама у Будимпешти. Зграда Анђелинеума подржављена је 1952. године, и од тада ова значајна установа престаје са радом.

ЗАДУЖБИНЕ У ДИЈАСПОРИ

Срби у дијаспори су, у дужем временском периоду, подигли већи број значајних задужбина. Битан утицај у томе имала је Српска православна црква, као темељна организација српског народа, која га је верно *и*раишила по свету, на свим његовим путевима и раскршћима.

Многи Срби изван Србије, било као појединци или као чланови многобројних и разноликих асоцијација, били су донатори у изградњи немалог броја цркава и храмова. Они су даривали неповратна новчана средства, поклањали грађевинско земљиште или обезбеђивали друге вредне прилоге за изградњу задужбина.

У српској дијаспори саграђен је велики број храмова, цркава и манастира, тако да данас у свету има више од 1.000 српских храмова и око четрдесет манастира. Готово да нема места, у којем живи већи број Срба, а да ту није подигнута нека српска светиња. Тако, на пример, у Аустралијско-новозеландској епархији, у Илајну, подигнут је манастир *Светиої Саве*. У Аустралијско-новозеландској епархији митрополије Новограчаничке, у месту Валаро, изграђен је манастир *Светиої Саве Нови Каленић*. У Источноамеричкој епархији, у месту Бродвју Роуд подигнут је манастир *Св. арханђела Гаврила Марча*, у Шедленду *Усијење Пресветеїе Боїородице*, а у Кливленду манастир *Св. Марка*. У Новограчаничкој епархији за Америку и Канаду подигнута су три манастира: *Покров Пресветеїе Боїородице Нова Грачаница* – Грејслејк, Илиноис; *Св. айосїола и јеванђелисте Марка* – Шефилд Лејк, Охајо и *Мисија Светиої Саве* – Џексон, Калифорнија. У Средњозападно-америчкој епархији подигнут је манастир *Светиої Саве* у Либертвилу. Сви ови задужбински храмови обезбеђивали су српском народу очување његове вере, обичаја, језика и писма; очување његовог културног и духовног идентитета.

Са пуно разлога се може тврдити да се у овом неимарском подухвату развијао посебан вид народног задужбинарства, који је обухватао све слојеве становништва у дијаспори, без обзира на њихово материјално стање, социјално порекло, школску спрему и ниво образовања. С правом се може рећи да је, дакле, сам народ био прави ктитор и приложник у изградњи храмова и других објеката.

Иако је у овим процесима улога широких народних слојева била пресудна, ипак, мора се нагласити да су и неки истакнути и одговорни појединци у томе имали немерљиву улогу. Они су, не само својим ра-

дом и материјалним средствима, већ и непосредним деловањем у народу огромно допринели подизању задужбинских храмова. Тако, на пример, укажимо на улогу епископа Мардарија, првог епископа Епархије америчко-канадске, који је имао одлучујућу улогу у подизању храма *Св. Саве* у Либертвилу, у близини Чикага, у држави Илиноис. У изградњи овог манастира, такође, изузетно је био ангажован и Михаило Пупин, без чије би помоћи, финансијске и сваке друге, било веома тешко саградити овакав објекат. Прва српска православна црква у Америци изграђена је 1894. године у Џексону, у Калифорнији, и највећу заслугу за њену градњу имао је Себастијан Дабовић, први српски свештеник који је рођен у Америци.

МИХАИЛО ПУПИН

Михаило Пупин је један од највећих српских и светских научника, који је своје епохалне проналаске подарио милионима људи широм света. Регистровао је 24 патента у области телекомуникација, радио-технике и радиологије. Био је дуго низ година професор теоретске и експерименталне физике и управник Електротехничког института на Колумбија универзитету. Почетком XX века сврстан је међу 400 најпознатијих људи САД. За своје аутобиографско дело *From immigrant to inventor*, што ће рећи *Од имигранта до проналазача* (код нас преведено под називом *Од њашњака до научника*), Михаило је 1924. године добио и *Пулицерову награду*.

Пупин је рођен у Идвору 1854. године. Свом презимену додао је касније назив *Идворски*, и тако се потписивао до краја живота. У САД се доселио 1874. године – још у првом таласу досељавања Срба на про-

сторје Америке, од 1815. до 1880. године. Био је почасни конзул Краљевине Србије за САД и Канаду.

Поред научног рада, Михаило се истицао и патриотским и хуманитарним активностима. Он улази у ред највећих добротвора у историји српског народа. Уз његово велико ангажовање и материјалну помоћ подигнут је у Либертвилу познати српски манастир *Светиої Саве*. За време Првог светског рата Пупин је обезбедио средства у висини од 140 милиона долара за помоћ Србији и Црној Гори. И пре пресудне битке на Солунском фронту, гарантовао

Михаило Пупин
(1854–1935)

је својом личном имовином исплату за оружје које је било набављено за српску војску.

У Њујорку је 1914. године основао *Српску народну одбрану*, патриотску и културну организацију, која се нарочито истакла у многим хуманитарним активностима. У почетку је ова организација имала превасходан задатак да окупља и шаље добровољце у Србију, који су се борили на ратиштима у Првом светском рату.

Такође, 1914. године основао је и *Фонд Пијаде Алексић-Пуџин*, у знак захвалности и сећања на своју мајку, чијом је заслугом и несебичним залагањем он школован. Средствима из тог фонда награђивани су ученици који су се истицали у књижевности, историји и неговању народне баштине.

Најкрупнији искорак у добротворној делатности Михаила Пупина било је оснивање Задужбине 1932. године, коју је назвао својим именом. Задужбину је основао при Народном музеју у Београду, коју је Музеј 1934. године пренео на Српску краљевску академију. Академија је усвојила Пупинова правила и циљеве рада Задужбине. Њен основни задатак је био да се од расположивих средстава и остварених прихода објављују публикације о српским старинама и да се купују дела српских уметника за Народни музеј. Из Фонда задужбине, у који је Пупин уплатио милион динара, објављене су монографије о Дечанима, Студеници, Каленићу, Манасији, као и две публикације на француском језику о средњовековном српском сликарству.

Пупин је био и велики борац за уједињење српства. Са председником САД Вудром Вилсоном, са којим се упознао и спријатељио још у студентским данима, учествовао је на чувеној конференцији у Версају, на којој су земље победнице из Првог светског рата, а међу њима и Србија, уређивале послератни свет. Заслугом Михаила Пупина на Лондонској конференцији је Краљевини Југославији додељен северни део Баната. Пупин је, такође, учествовао и на мировној конференцији у Паризу 1919. године, на којој је својим огромним ауторитетом водећег америчког научника много учинио за своју земљу.

Умро је 1935. године. После његове смрти лабораторија на Колумбија универзитету, у којој је он дуго година успешно радио, добила је назив по његовом имену.

У САД је 1958. године установљена велика национална награда – *Медаља Михаило Пуџин* за допринос америчкој нацији. Ово високо америчко признање значајно је и по томе што је Михаило Пупин једини странац, који није рођен у Америци, а коме је указана овако велика част.

За разлику од задужбинара који су оставили непокретности, Пупин је у своју задужбину уложио само новац, којег данас више нема!

Српска народна одбрана (СНО), наша најстарија организација у САД, основала је Фонд *Михаило Пуџин*, који додељује стипендије најбољим српским студентима. У Свечаној сали Министарства за дијаспору СНО је, 27. јануара 2010. године, седму годину заредом, доделила 20 стипендија нашим вредним школарцима, у износу од по 500 долара.

Одлуком Скупштине Републике Србије из 1990. године, родно место Михаила Пупина проглашено је *Меморијалним комплексом*, у којем се налази родна кућа и задужбина (спомен-дом) Михаила Пупина, као и основна школа, коју је Пупин похађао и у којој се налази музејска поставка. Родна кућа представља српску банатску кућу из средине XIX века, која се протеже дужином имања и има карактеристичну фасаду. Унутрашњост куће осликава свакодневни живот у време када је у њој Михаило живео. Поводом обележавања 150 година од рођења Михаила Пупина, кућа је 2004. године темељно обновљена.

Родна кућа Михаила Пуџина у Идвору

ЗАДУЖБИНА „СТУДЕНИЦА”

Задужбина *Студеница* основана је у САД, у Сан Франциску, 1995. године, с циљем да допринесе образовању и културном напретку српског народа. Она носи уважено име *Студеница*, у част великог српског манастира, од кога је добила благослов и дозволу да користи име и чувени студенички крст.

STUDENICA FOUNDATION

Лођо Задужбине Студеница

*Добитници студијендије
Задужбине Студеница*

Оснивачи Задужбине су угледне породице српског порекла: Мирослав Мајкл Ђорђевић, Драгослав Ђорђевић и Момчило К. Тасић из Калифорније; Видак Ђеловић (Детроит) и Бора М. Вуковић (Колорадо).

Опредељење оснивача Задужбине је да се интелектуални потенцијал једне нације може најбоље искористити само кроз добре институције државе и да нема бољег пута у развоју друштва од образовања појединаца. Та идеја записана је и у ликовном изразу који представља Задужбину, а који каже да се *државе и народи издижу и њагају збој идеје које се држе.*

Задужбина, почев од 2000/2001. године, редовно објављује конкурс и додељује стипендије студентима из Србије, Црне Горе и Републике Српске и помаже школовање ученика. До сада је Задужбина стипендирала више од 1.500 студената. Она, такође, омогућује једном броју студената из Србије, Црне Горе и Републике Српске да студирају на престижним универзитетима у САД.

Поред ових активности, Задужбина даје донације и за издавање књига за потребе школа, награђује ученике који учествују на литерарним конкурсима у Србији и Републици Српској, опрема школе и студентске организације рачунарима, помаже студијска путовања и израду докторских и магистарских радова.

Председник Задужбине од њеног оснивања је Мирослав Мајкл Ђорђевић.

*Мирослав Мајкл Ђорђевић,
председник Студенице,
Сан Франциско, САД*

ЖИВКО И МИЛИЦА ТОПАЛОВИЋ

Задужбина *Др Живко и Милица Тоџаловић* основана је у знак сећања на др Живка Топаловића, истакнутог правника и политиколога, и његову супругу др Милицу Топаловић, рођену Ђурић.

Др Живко Топаловић рођен је 21. марта 1886. године у Ужицу. У родном граду је завршио основну и средњу школу и матурирао у Ужичкој гимназији 1904. године. Уписао је Правни факултет у Београду и дипломирао у редовном року – 1908. године. После успешно завршених студија, од 1910. до 1912. године, стручно се усавршава у Берлину и Паризу и стиче звање доктора кривичног права.

Као патриота и родољуб, учествовао је у балканским и Првом светском рату, у биткама на Брегалници, Церу, Колубари... истичући се храброшћу и пожртвовањем. Остало је забележено да је Живко Топаловић био један од ратних другова који су сахранили погинулог Димитрија Туцовића на Врапчем брду.

Милица и Живко Тоџаловић

Као тежак рањеник бива заробљен у Првом светском рату и размењен 1918. године, када се активно укључује у процесе стварања југословенске државе. Учесник је саветовања на Крфу и за идеју југословенства агитовао је међу католицима у Далмацији и Боки. Хрватску делегацију довео је у Београд на проглашење уједињења државе Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године.

У свом политичком деловању Топаловић се иста-

као као присталица социјалдемократских идеја. Сматрао је да се радничка класа, у оквиру своје нације и државе, може (и мора) изборити за своја егзистенцијална права. Због таквих ставова и погледа, већ на Вуковарском конгресу, у јуну 1920. године, дошао је у сукоб са комунистима и присталицама бољшевизма. КПЈ је напустио 1920. године, иако је био један од њених оснивача. Приклања се социјалистичким идејама и већ 1929. изабран је за председника Социјалистичке партије Југославије.

Његова супруга Милица потиче из угледне, старе и имућне београдске породице. Њен прадеда по оцу, Јанићије Ђурић, био је Карађорђевићев секретар за време Првог српског устанка, а деда по мајци, Стефан Стефановић Тенека, био је председник министарског савета и министар просвете. Дипломирала је филозофско-педагошке и биолошке науке у Београду, а потом је студирала економско-социолошке науке у Женеви. Докторирала је на тему *Проблеми и методи васпитања одраслих* и радила као професор. Упоредо с тим, здушно је помагала супругу у раду и његовој политичкој борби, а имала је и запажену улогу у промовисању права жена.

У бурним и одсудним временима Другог светског рата, током 1943. године Живко успоставља везу са Дражом Михаиловићем. Напушта Београд и прикључује се Равногорском покрету. Учествоје у припреми *Светосавској конгреса* у селу Ба, који је одржан 27. јануара 1944. године. Дао је велики допринос у изради конгресне резолуције, која је предвиђала да се после рата Југославија уреди на федералном принципу, уз неопходан услов: помирење разједињених и завађених југословенских народа. Историја је запамтила да је на том скупу био једини републиканац, који је подржавао обједињавање југословенских демократских партија око Покрета генерала Драже Михаиловића на начелима федерализма и југословенства, а против комунистичке и фашистичке диктатуре.

Крајем априла 1944. године Михаиловић шаље Топаловића у иностранство да објашњава циљеве његове борбе, на темељу усвојене конгресне резолуције. Међутим, Велика Британија је већ напустила Дражу Михаиловића и приклонила се Титовом партизанском покрету, тако да се на Западу Топаловић нашао потпуно изолован. Додуше, у Италији га је посетио Иван Шубашић, мандатар за састав нове југословенске владе у егзилу, и понудио му да уђе у његов кабинет. Топаловићев услов је био да се на *равној ноzi признају и њомојну оба њокреша ошћора у земљи*, а како то није било прихваћено, Топаловић је понуду одбио.

После рата комунистичке власти у одсуству су осудиле Живка на двадесет година робије с принудним радом, одузеле му држављанство и конфисковале целокупну имовину. Незаслужено су му натоварили хипотеку ратног злочинца и сарадника окупатора.

Живко и Милица се нису вратили у Југославију. Преостали део живота провели су у избеглиштву, најпре у Паризу, а потом у Бечу. Ту је Живко и умро 9. фебруара 1972. године. Касније је његова урна, као и супруге Милице пренета из Беча у Париз и похрањена на гробљу Тије. Власти у Југославији нису дозволиле да се посмртни остаци Топаловића похране у породичној гробници Ђурића у Београду.

У емиграцији Живко је наставио политичку борбу. Написао је већи број књига и објавио велики број чланака и студија из области кривичног права и политичке економије. Писао је и о политичким приликама у Титовој Југославији и ондашњој Европи, радничком и синдикалном покрету, политици великих сила и другим актуелним публицистичким темама. Његови радови су били превођени на више светских језика, тражени и добро плаћени, тако да је брачни пар за живота стекао знатну имовину (уштеђевину). Од тих средстава створен је фонд из којег се финансирају награде и друге активности Задужбине *Др Живко и Милица Топаловић*.

Задужбина је основана 1972. године с циљем да се, како је записано у тестаменту, помогне издавање капиталних дела, да се у земљи објаве Топаловићеве књиге и да се награди интелектуални и политички ангажман истакнутих појединаца у одбрани слободе, храбрости, истине, правде и националног достојанства. Истакнимо да се међу добитницима ове престижне награде налазе имена Емила Лајкија, Петера Хандкеа, Луја Дамаса, Косте Чавошког, Војислава Коштунице, Емира Кустурице... Захваљујући донацији Задужбине *Др Живко и Милица Топаловић* Српска књижевна задруга објавила је треће издање *Историје српског народа*. Уз помоћ Задужбине припремају се и у земљи објављују књиге Живка Топаловића. Тако, на пример, Издавачка кућа *Поледи* из Крагујевца објавила је Топаловићеву књигу *На Равној јори*, а 2004. године изашла је и књига *Србија њод Дражом*.

Ј Е Л Е Н А М И Л Е Т И Ћ

Јелена Милетић, рођена Калабић, улази у ред великих српских ктитора и добротвора који су живели у Аустралији. Потиче из угледне, образоване и одане српске породице Калабић. Рођена је 9. октобра 1918. године у Њујорку, где јој је мајка тада привремено боравила. Одрасла је у Србији, а највећи део детињства провела је у Нишу. Пред Други светски рат удаје се за Душана Ђорића, официра краљевске војске, с којим је родила два сина близанца. У Другом светском рату са мужем је активно учествовала у Равногорском покрету. У рату су јој погинула оба сина, муж и више од 30 чланова ближе и даље родбине.

Крајем Другог светског рата бежи из Југославије и 1950. године одлази у Аустралију. Ту упознаје Војислава Милетића, за кога се удаје 19. септембра 1951. године. Са њим је живела и радила на Тасманији и у Канбери. У Канбери је водила веома успешно сопствено предузеће *Тимок*, које се бавило услужном делатношћу. Заједно са мужем, вредно радећи, стекла је велики капитал. Са њим је подигла цркву *Св. Алимџија Стољника* у српском православном манастиру *Свети Сава* у Илајну код Баларата.

Манасџир Свети Сава, Илајн

Храм је освештан 13. марта 1983. године. Поред храма, саградила је и пензионерско насеље за сиромашне српске пензионере – бескућнике на поманутом манастирском имању у Илајну

Објавила је више текстова у српским емигрантским новинама у САД, у којима је, углавном, писала о свом учешћу у Равногорском покрету током Другог светског рата.

За велике задужбинске и добротворне заслуге, Свети архијерејски синод Српске православне цркве одликовао ју је Орденом *Свештої Саве* првог реда.

ФОНДАЦИЈА

„ИВАНКА МИЛОШЕВИЋ”

Фондација *Иванка Милошевић* из Чикага основана је у спомен на Иванку Милошевић, ученицу петог разреда Латинске школе у Чикагу, која је у десетој години живота трагично настрадала (19. јуна 1977) као сведок атентата на Драгишу Кашиковића, истакнутог српског емигранта и једног од лидера српске антикомунистичке емиграције. Фондацију је основала њена мајка Драгица Милошевић, заједно са својим родитељима и браћом из породице Николић у САД. Драгица је, истовремено, и председник Фондације.

Фондација додељује престижну међународну књижевну награду *Богородица Тројеручица* и то је прва међународна књижевна награда

православног света која се, у славу пресвете Богородице Тројеручице, додељује православним књижевним ствараоцима за добробит православног народа и православног песништва. Награда се додељује ствараоцима за целокупно књижевно дело који, надахнути хришћанством, изражавају суштину бића својих православних народа, њихових темеља и светиња.

Досадашњи лауреати награде су: Матија Бећковић (2001), Стеван Раичковић (2002), епископ Атанасије Јевтић (2003), руски песник Андреј Вознесенски (2004), митрополит Амфилохије Ра-

Иванка Милошевић

Икона Тројеручица

довић (2005), руска песникиња Бела Ахмадуљин (2006), румунска песникиња Ана Бландијани (2007), Слободан Ракитић (2008), Љубомир Симовић (2009) и Милосав Тешић (2010).

Награда се састоји од иконе *Пресвете Богородице Тројеручице*, повеље, штампања књиге и новчаног износа. Награда се проглашава сваке године о Видовдану у Чикагу, у Српској народној библиотеци, задужбини Милуна и Наде Николић, где се налази и седиште Фондације *Иванке Милошевић*.

МИЛЕ СТОЈАКОВИЋ

Миле Стојаковић, наш исељеник у Јужноафричкој Републици, родом из Босанског Грахова, подигао је 1978. године у Јоханесбургу православни црквени храм *Светиої айосїола Томе*. Темеље храма освештао је 21. маја 1978. године тадашњи епископ аустралијско-новозеландски Николај Мрђа и те године црква је већ, углавном, била завршена. Звоно за храм поклонила је парохијанка, госпођа Милка Стакић, иконостас је даривало *Коло српских сестара*, а лустере удружење Краљевске југословенске војске.

Црква је подигнута на имању које се простире на око 2,5 хектара и једна је од најлепших православних цркава у Јужној Африци. Она је копија цркве у Босанском Грахову, у коме је рођен њен ктитор и чија је крсна слава – Свети Тома.

Храм *Светиої айосїола Томе* једини је објекат Српске православне цркве подигнут на територији Африке. У њему се Срби већ више од 30 година моле богу, крштавају, венчавају, исповедају, причешћују, славе крсно име и окупљају. За време црквених благодана ту се окупи и по неколико хиљада Срба, а нарочито на Бадње вече, Васкрс, Светог Саву, Видовдан, Светог Тому и остале празнике.

Црква *Светиої Томе*, осим духовне, има и веома важну културну, просветитељску и националну мисију на овим просторима. Њу радо посећују и обилазе Срби са породицама који живе у ЈАР, али и у суседним земљама, као, на пример, у Боцвани, Замбији и Зимбабвеу. Рачуна се да у ЈАР и у суседним земљама има око 20.000 Срба, док их у самом Јоханесбургу има више од 5.000.

У оквиру овог комплекса на црквеном имању, поред храма, изграђен је црквени дом, парохијска кућа и сала у којој се организују разни програми, приредбе и празничне трпезе. У црквеном дому често се приређују и културни програми и прикупљају добровољни прилози и хуманитарна помоћ. О томе брину чланови Црквеног одбора и Коло српских сестара *Косовка девојка*.

При храму *Светиої Томе* основана је Црквено-школска општина, *Српски клуб* и отворена библиотека са књигама на српском језику. У оквиру ове парохије, која је око 11.000 километара удаљена од матице, излази и часопис *Светосавско оїњишїе*, у којем се објављују све важније

информације о раду Црквеног одбора, активностима свештеника, приложницима, као и информације о животу и раду српске заједнице у овом делу афричког континента. Ово је, за сада, једини часопис који излази на српском језику у целој Африци.

Јоханесбурі, Храм Свейіої Томе

БРАНКО ТУПАЊАЦ

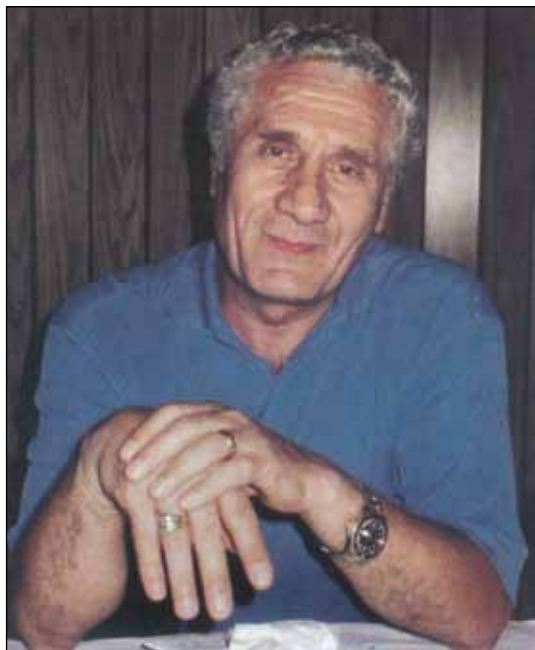
Бранко Тупањац, наш исељеник и успешан пословни човек из Чикага, рођен је 1938. године у Херцеговини, у селу Подгорје код Билеће, као осмо дете у породици Мате и Васе Тупањца, потомка Комненића, из чијег братства потичу и потомци славног Николе Тесле.

После завршеног четвртог разреда основне школе, Бранко одлази код брата у Нови Сад, где је завршио занат. Потом се враћа у Херцеговину и у Требињу стиче диплому погонског инжењера. Радио је у фабрици алата, у којој је почетком шездесетих година увео и неколико иновација у производњу, које су фабрици донеле уштеду од око 40 милиона тадашњих динара.

Године 1968. одлази у САД, у Чикаго. У почетку ради у фирми *Arpletoy*, а затим започиње успешну пословну каријеру у бизнису са некретнинама, грађевинарством и хотелијерством. С временом је израстао у великог и цењеног бизнисмена, који располаже огромном имовином: влас-

ник је већег броја компанија широм Америке, сувласник у две банке, поседује хотеле, некретнине, бензинске пумпе, зграде, фабрике и другу имовину.

Велики је донатор Српске православне цркве и српских хуманитарних и културних организација. Знатна материјална средства уплатио је и за изградњу храма *Свештої Саве* у Београду, а у родној Херцеговини подигао је манастир *Грачаницу* на брду изнад Требиња, које је још из давнина познато као *Црквине*. Рецимо да је, заједно са сликаром Савом Ракочевићем, подигао у Кур-

Бранко Тупањац

ску, у Русији, велико *српско звоно*. Добитник је Ордена *Свештої Саве* првог реда, који му је доделио Свети синод Српске православне цркве, Ордена *Њејоша* првог реда, Повеље града Требиња, а Уједињене нације су га одликовале Орденом за мир.

Новоизграђена задужбина на Црквини посвећена је Благовестима и у њој је, према жељи нашег познатог песника Јована Дучића, 22. октобра 2000. године похрањен ковчег са његовим посмртним остацима, који су до тада почивали у порти манастира *Свештої Саве* у Либертвилу, у САД.

Дучић је у тестаменту, који је написао 15. јула 1941. године, непуне две године пред смрт (умро је на *Благовесџи*, 7. априла 1943. године), завештао да се његова целокупна имовина подели на два једнака дела: један део да се уплати Српском културном друштву *Просвјетџа* у Сарајеву, у *сврху йодуџирања српских џежњи и васџиџњих сврха у Босни и Херцеговини*, а други део да се да за *изџрадњу красне йравославне цркве у Требињу у сџиљу оне Косовске Грачанице и да се моје џело йренесе и сахрани у њој*. Прошло је више од 57 година од смрти великог песника, да би се, у новим условима, испунио његов аманет.

У складу с Дучићевим завештањем, уз пуну материјалну помоћ (донацију) Бранка Тупањца и заслужни рад архитекте др Предрага – Пеђе Ристића, на узвишењу Црквине изнад Требиња подигнут је прелепи храм, обликован у духу Милутинове Грачанице. То, међутим, није пука копија, већ оригинално и успело решење, надахнуто ововременим захтевима.

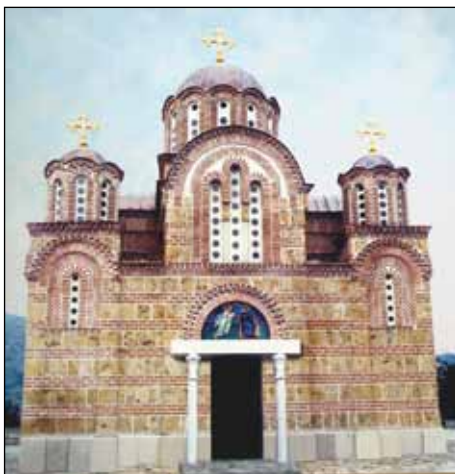
Задужбина је подигнута као петокуполна грађевина, над основом у виду уписаног крста, како се, иначе, у стручној терминологији означава оваква врста православног храма. Фасада Задужбине рађена је на традиционалан начин, у духу народног неимарства: *наизменичним зигањем редова сиво-окерасџої камена и црвене оџеке, у међусобном склоџу широких белих сџојница малџера, сџварајући на џај начин жељену йолихромију, уз сведене облике камене йласџике*⁷⁵. Високо подигнута звонара употпуњује изглед храма, дајући му посебан печат, не само као новоподигнутом надгробном храму, већ и као објекту који задовољава и друге духовне садржаје.

Спомен-комплекс *Црквина* чине црква *Пресвеште Бојородице* са звоником, владичански двор, библиотека, добро опремљена књижара, галерија икона, амфитеатар на отвореном за културне приредбе, салон за банкет, чесма и летња башта. Оригиналношћу и успелим архитектонским изразом овај изузетан комплекс у стању је да задовољи црквене и културолошке потребе, неопходне овом новообликованом култном месту, на коме се негује успомена на заслужног Требињца – песника Јована Дучића.

⁷⁵ Д. Ст. Павловић, *У Требињу над огром Јована Дучића*, Задужбина, бр. 53, децембар 2000, стр. 16.

Херцеговачка Грачаница и цео спомен-комплекс постали су стециште ходочасника, туриста и знатижељника из целог света, како због саме лепоте храма, тако и због поштовања великог српског песника. Готово да не постоји доба дана када на платоу Црквине нема посетилаца. Посебно је живо током летње туристичке сезоне, када на Црквину долазе туристи у већим групама да се поклонe сенима великог песника и упишу у књигу утисака или, пак, да уживају у прелепој панорами града и околине. Са брда се пружа изузетан поглед на град и околину. И сами грађани Требиња радо долазе на Црквину тражећи ту духовно окрепљење, или само да попију кафу или неко освежење у летњој башти.

Херцеговачка Грачаница је, несумњиво, постала место по коме се Требиње данас препознаје и идентификује у земљи и свету. Посета овом спомен-комплексу увршћена је и у маршруте верског туризма, јер има много верника који, у оквиру програма обиласка херцеговачких манастира, долазе у посету и овој светињи. Такође, и велики број ђачких екскурзија посећује Требиње и Црквину. Процењује се да у сезони херцеговачку *Грачаницу* посети и до 80.000 људи, а поруке остављене у књизи утисака говоре да долазе из целог света.

Херцеговачка Грачаница – Требиње

СЛОБОДАН И МИРА ПАВЛОВИЋ

Слободан и Мира Павловић – брачни пар који већ више од тридесет година живи у САД, у Чикагу – велики су српски задужбинари и добротвори. Подигли су Павловића мост на Дрини, који улази у ред најмлађих мостова подигнутих на овој знаменитој реци. Камен темељац Павловића моста постављен је 12. јула 1991. године, а завршен је 28. августа 1996. године. Мост је изградила Компанија *Drina river brige* – управо по идеји брачног пара Павловић, који су били и главни финансијери и донатори. Укупан добротворни улог Павловића у изградњу моста износио је око 4,2 милиона долара, али је његова највећа вредност у томе што је спојио Србе са обе стране Дрине. Заједно са будућим насељем (новим градом) *Слобомиром*, чија је градња почела 1998. године, мост је израстао у симбол почетка нове фазе развоја овог дела Подриња. Брачни пар Павловић подигао је и цркву *Христјовој Васкрсења* у Поповима, споменик кнезу Иви од Семберије и народном песнику Филипу Вишњићу а, као круну свог до-

Мира и Слободан Павловић

бручинства и погледа у будућност, почели су да подижу град *Слободмир*. Камен темељац за изградњу насеља постављен је 28. августа 1996. године, а у септембру 1997. године основали су Компанију *Слободмир* за изградњу новог града.

Слободмир је најмлађе насеље на магистралном путу у Републици Српској који, управо преко овог моста, повезује путну мрежу Републике Српске са европским путем Е-70.

Брачни пар Павловић основао је у новембру 2003. године и *Слободмир II Универзитет*, на којем данас ради шест факултета, са различитим одсецима и великим бројем атрактивних и савремених смерова. Универзитет је почео изградњу и студентског дома (са свим пратећим садржајима), простора за библиотеку и спортског центра.

Павловићи су у јесен 1998. године у Поповима почели да зидају *Дворе Павловића*, као и школу за децу из Семберије. Вредне донације давали су и српским манастирима: Каони код Шапца, Добруну код Вишеграда, Светом Василију Острошком у Бијељини... Српска православна црква им је, као великим добротворима и родољубима, подарила Орден *Светиої Саве* првог реда.

Слободан Павловић рођен је 1938. године у селу Попови код Бијељине. У Америку је дошао 1965. године и прво запослење је добио у фабрици радио-апарата *Зенић*, где је и упознао своју садашњу супругу, Миру Кркљуш, родом из Шајкаша код Новог Сада. Уз много рада и одрицања, уз редован посао, Слободан је завршио електротехнички факултет и менаџмент за некретнине. Већ 1975. године постао је један од најбољих продаваца некретнина у Чикагу. У његовим зградама живи више од 12.000 становника Чикага, а радници запослени у Павловићевој компанији одржавају зграде и комплетну комуналну инфраструктуру у њима.

Данас су Мира и Слободан Павловић, као велики српски добротвори, израсли у праву легенду свог краја и народа. Они су остварили животни циљ – вратили су се у завичај и помогли његов економски развој и свеукупни друштвени напредак.

Павловића мост
сјаја Семберију и Мачву, као и Републику Српску са Србијом

РАДМИЛА МИЛЕНТИЈЕВИЋ

Проф. др Радмила Милентијевић рођена је 27. октобра 1931. године у Азањи, а одрасла у Београду. Студирала је на Економском факултету Универзитета у Београду, магистрала на Чикашком универзитету на историји 1961. године, а докторирала на Универзитету Колумбија у Њујорку 1970. године. Професорску каријеру започела је 1966. године на Катедри за историју Сити колеџа Градског универзитета у Њујорку, где је 1984. године изабрана за редовног професора. Године 1993. се пензионише, али задржава статус професора емеритуса на том универзитету.

На Сити колеџу је држала наставу из области савремене европске историје, руководила програмом последипломских студија из историје и била шеф Катедре за историју (1990–1993). Учествовала је на многим научним скуповима и објављивала научне радове у стручним часописима.

Током последње две деценије посветила се хуманитарном раду. Године 1994. основала је у Њујорку *Свејски српски добровољни фонд* за хуманитарну помоћ и обнову

Др Радмила Милентијевић

Србије, Босне и Херцеговине и Крајине и набавку лекова и медицинске опреме за болнице у Крајини, Републици Српској и Србији. Непосредно је допремила лекове у вредности од преко пет милиона долара, у хуманитарној мисији са више од 20 прекоокеанских летова.

До сада је уложила више од милион долара и око 200.000 евра личне помоћи свом народу у Србији, САД, Француској и Румунији. Њене дарове добили су: Српска академија

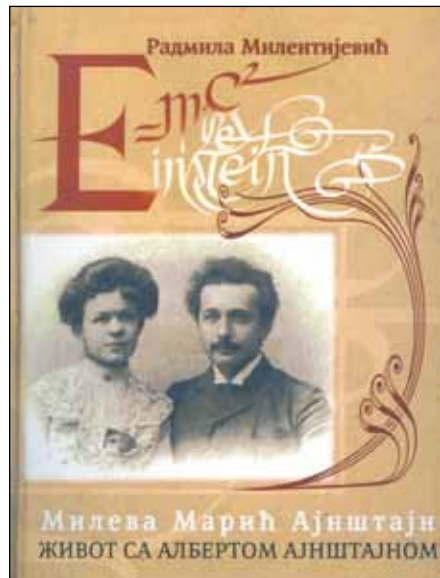

Радмила Миленџијевић поред сјоменика Филију Вишњићу у месту Вишњићеву код Шига, који је откривен 13. новембра 2010. године. Сјоменик је рад вајара Саве Халућина, а Радмила Миленџијевић је донаџор љодизања сјоменика

и културни центар српске цркве у Решици – Румунија, Црква Свете Петке Параскеве у Бондију – Француска, Матица српска у Новом Саду, Гимназија у Смедеревској Паланци, Вишњићево (споменик Филипу Вишњићу), Црква Светог цара Константина и царице Јелене у Нишу...

Радмила Миленџијевић била је и генерални покровитељ календара – забавника *Даница* Вукове задужбине за 2007. годину, а захваљујући њеној помоћи (донацији) Вукова задужбина је објавила и фототипско издање

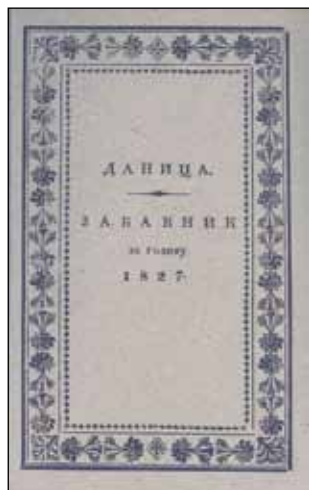
наука и уметности, Народни музеј у Београду, Црква Светог Саве на Врачару, Саборна црква у Београду, Саборна црква Светог Саве у Њујорку, Црква Светих бесребреника Козме и Дамјана, Азања (парохијски дом и артески бунар), манастир Никоље, манастир Враћевшница, Црква Светог Јована Богослова, парохијски дом и Културни центар у Влашком Долу, Прва економска школа у Београду, Школа за основно и средње образовање Свети Сава на Умци, Комесаријат за избеглице Републике Србије (кућа у Плавни за избегличку породицу), Црква Светог Илије у Гарашима, Црква Светог Јована Крститеља у Патерсону – Њу Џерси, Парохијски дом

Насловна сџрана књије Радмиле Миленџијевић, „Милева Марић Ајнштајн. Живот са Алберџом Ајнштајном”

календара – забавника *Даница*, коју је Вук Караџић издавао у Бечу и Будиму 1827, 1828, 1829. и 1834. године⁷⁶.

Године 2010. основала је *Фонд Радмила Миленџијевић* у Београду, који ће наставити њен хуманитарни рад и убудуће.

*Насловне стране
фотографских
издања ДАНИЦА
ЗАБАВНИК Вука
Стефановића
Караџића за 1827,
1828, 1829. и 1834.
годину, које је Вукова
задужбина објавила
уз помоћ Радмиле
Миленџијевић*

⁷⁶ ДАНИЦА ЗАБАВНИК за годину 1827, У БЕЧУ, у шtamпарији Јерменскога намасћира, штампано у Београду 2007. Уредник Дејан Медаковић. Приредио Миодраг Матицки; ДАНИЦА ЗАБАВНИК за годину 1828, У БЕЧУ, у шtamпарији за годину 1829, У БУДИМУ, у шtamпарији краљ. универс. Пешићанскога, у шtamпарији Јерменскога намасћира, штампано у Београду 2007. Уредник Дејан Медаковић. Приредио Миодраг Матицки; ДАНИЦА ЗАБАВНИК Београд, 2007. Уредник Дејан Медаковић. Приредио Миодраг Матицки; ДАНИЦА ЗАБАВНИК за годину 1834, У БЕЧУ, у шtamпарији Јерменскога намасћира, штампано у Београду 2007. Уредник Дејан Медаковић. Приредио Миодраг Матицки.

ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА

СЛАВКО БЕЈИНОВИЋ

Почеци задужбинарства у Срба сежу дубоко у средњи век. Династија Немањића, висока властела, као и црквени великодостојници, од XII до XV века даривали су српском народу непревазиђене и непроцењиве вредности у области културе, духовности, грађевинарства, архитектуре, ликовне уметности. Кроз задужбинарство може се сагледати економска снага, културна, просветна и свеукупна духовна моћ српског народа, који је био способан да створи тако велика и вредна дела. Наклоност и љубав према градњи манастира карактеристична је за све задужбинаре средњовековне Србије. Њихове задужбине носе ноту личног обележја ктитора, али и печат његове индивидуалне препознатљивости. Они који су подигли манастир или цркву или који су их обновили, стицали су право да се називају ктиторима. Код великог броја манастира и цркава, међутим, нема података о њима. Манастири, грађени као задужбине, били су не само молитвена и верска средишта, већ истовремено и места окупљања, у којима је народ, предвођен свештенством, доносио важне одлуке које су непосредно утицале на његову судбину.

Задужбинарство, настало у новом веку, огледа се у трајном даривању приватне имовине за остваривање друштвено корисних циљева. У том смислу, између задужбинара и друштва успоставља се узајамни однос. Наиме, задужбинар даје своју имовину за остваривање друштвено корисних циљева, док друштво има моралну и правну основу да омогући остваривање циљева којима је задужбинар био мотивисан у време оснивања задужбине.

Полазећи од реченог, Славко Вејиновић се латио одговорног и сложеног задатка да сачини рад који нас упознаје са најзначајнијим задужбинама и задужбинарима у српској историји. Као резултат вишегодишњег истраживачког рада на изворним документима и богатој литератури, сачинио је текст који се састоји из неколико целина, тематски и садржајно повезаних.

Највећу целину чине сакралне задужбине, настале у средњем веку, али и у каснијим временима. Презентацији манастира Вејиновић је приступио селективно. Представио је најзначајније, који се налазе у Србији, као и у Црној Гори, Македонији, Босни и Херцеговини, Хрватској,

Румунији и Мађарској. Упознао нас је и са манастирима из прекоморских земаља, САД и Аустралије, насталим у XIX и XX веку.

Задужбине које су појединци и установе даровали „на ползу народа свог” аутор је представио у две целине, како у прошлости, тако и у данашњем времену, у домовини и расејању.

Говорећи о задужбинарима, као специфичном соју људи, Вејиновић закључује:

„Радити мукотрпно читавог живота и стицати богатство и све то одједном и великодушно оставити своме роду, а не својим наследницима – могли су да ураде само људи дубоких патриотских осећања, свесни националних интереса, циљева, стремљења и, надам се, интереса и потреба свог народа”.

Када је реч о установама, аутор је посебну пажњу посветио Карловачкој богословији, Карловачкој гимназији, Српској учитељској школи у Сомбору, Новосадској гимназији, Матици српској и многим другима.

Задужбине из новијег времена, које нам Вејиновић представља, преваходно су посвећене великанима наше прошлости, као што су: Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Петар Петровић Његош, Иво Андрић, Милош Црњански, Бранко Ћопић, Десанка Максимовић. Као задужбинари, помињу се: Илија Милосављевић Коларац, Сима Андрејевић Игуманов, Атанасије Герески, Ђорђе Влајковић и други. Аутор је обухватио и задужбине у дијаспори, преваходно у Будимпешти – *Текелијанум*, Задужбина Јакова Игњатовића, Задужбина Наума и Јелене Бозда, *Анџелинеум*. Представио је и задужбине у Темишвару – *Макрин дом*, *Скарлајин дом*, као и Текелијину цркву у Араду. Овоме треба додати задужбине Срба у даљој дијаспори, на чијем челу стоји задужбина Михаила Пупина.

Рукопис Славка Вејиновића, који је досадашњим публицистичким радом дао значајан допринос изучавању задужбинарства у Срба кроз векове, заснован на валидним изворима, изложен је на синтетичан начин. Тако смо, на једном месту, добили дело о задужбинарству које краси српску историју кроз више од осам векова. Оно подстиче да ову традицију треба наставити, обогатити и прилагођавати савременим условима; тим пре што афирмише високу националну свест и културу српског народа на плану задужбинарства, кроз различите облике и садржаје.

Рецензент, проф. др Љубивоје Церковић

ЛИТЕРАТУРА

- 100 најзнаменијих Срба, Принцип, Београд III – Југопублик – Нови Сад, 1993.
- Аврамовић, Зоран, *Задужбине, фондови, фондације и лејатији у култури Србије*, Завод за проучавање културног развјатка, Београд, 1992.
- Алексић, Марија, *Задужбине културе Србије и јавности*, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- Алемпијевић, Д. Душан, *Српству на иафриојске цељи, сјоменица задужбинара*, Академска мисао, Задужбина Краља Петра I, Београд, 2004.
- Архив Србије, Министарство просвете, Задужбине
- Бован, Владимир, *Сима А. Игуманов – животи и дело*, Народна и Универзитетска библиотека *Иво Андрић* – Приштина, Српска православна богословија *Свети Кирила и Методија* – Призрен, Приштина, 2004.
- Бојовић, Петар, *Финансије задужбина, фондација и фондова*, Београд, 2003. (Вукова задужбина – Београд; Бонарт – Нова Пазова)
- Вејиновић, Славко, *Срби у дијаспори у прошлости и садашњости*, Музеј Војводине, Нови Сад, 1999.
- Велимиријанум. *Задужбина Велимира Михаила Теодоровића*, Београд, 1909.
- Вујичић, Стојан, *Срби у Будиму и Пешти*, Едиција *Наша Будимпешта*, Самоуправа Срба у Будимпешти, Будимпешта, 1997.
- Вујовић, Бранко, *Београд у прошлости и садашњости*, Драганић, Београд, 1994.
- Вујовић, Бранко, *Манастир Фенек*, Драганић, Земун, 1995.
- Галерија Српске академије наука и уметности, *Знамења Карловачке митрополије*, Београд, 2007.
- Галерија Српске академије наука и уметности, *Фрушкогорски манастири*, 66. свеска, Београд, 1990.
- Грбић, Манојло, *Карловачко владичанство*, Саво Мркаљ, Топуско, 1990.
- Давидов, Динко, *Горња земља*, ЈП Завод за уџбенике, Београд 2008.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2004.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2006.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2007.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2008.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2009.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2010.
- Даница*, Вукова задужбина, Београд, 2011.

- Двесѣта двадесетѣ година образовања учитеља у Сомбору*, Алманах календар за 1998, Учитељски факултет, Сомбор, 1998.
- Задужбина Илије Милосављевића Коларца*, I, Београд, 1886.
- Задужбина*, бр. 3, септембар 1988, *Дом Војислава М. Јовановића Марамбоа*, Славица Гароња Радованац
- Задужбина*, бр. 10, мај 1990, *Велики српски добротвор Никола Сјасић*, Мира Софронијевић
- Задужбина*, бр. 14, мај 1991, *Задужбина Милоша Црњанској*, Б. Теофиловић
- Задужбина*, бр. 18, јул 1992, *Два издања Карловачке гимназије*, Олгица Момчиловић
- Задужбина*, бр. 22, јун 1993, *Завештење Љубомира Стојановића Београдском универзитету*, Васо Милинчевић
- Задужбина*, бр. 27, септембар 1994, *Браћа Јовановићи*, Мира Софронијевић
- Задужбина*, бр. 33, март 1996, *Задужбина Аџије и Михаила Срећковића*, ђенерала, Мира Софронијевић
- Задужбина*, бр. 33, март 1996, *Све имање оставио на „просветне цели”*, Војислав Станојчић
- Задужбина*, бр. 53, децембар 2000, *У Требињу над одром Јована Дучића*, Д. Ст. Павловић
- Задужбина*, бр. 55, јун 2001, *Училиште на темељима добротворства*, Раде Ковачевић Сремац
- Задужбина*, бр. 60, септембар 2002, *Задужбина Луке Ђеловића Београдском универзитету*, Васо Милинчевић
- Задужбина*, бр. 64, септембар 2003, *Сима Андрејевић Игуманов велики задужбинар*, Мирка Павловић
- Задужбине и задужбинарство у традицији српског народа*, Српски пословни клуб *Привредник*, Београд, 2010.
- Знаменити Срби XIX века*, Књига I–III, уредник Андра Гавриловић, професор, Београд, Наклада и штампа Српске штампарије (деоничко друштво), Загреб, 1901–1904.
- Изложба Обнова Хиландара*, шест година након пожара; САНУ, Задужбина на Светог манастира Хиландара; Београд, Визартис, 2010.
- Институција задужбинарства у традицији српског народа*, Конгрес српског уједињења, Задужбина Студеница, Чигоја штампа, Београд, 2007.
- Историја српске културе*, издавачи: Дечје новине, Горњи Милановац и Удружење издавача и књижара Југославије, Београд, 1994.
- Историја српског народа I–VII*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
- Јанићијевић, Јован, *Културна ризница Србије*, Београд, 1966.
- Кадичевић, Александар, *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Грађевинска књига, 2005, Београд

- Кашић, Љ. Душан, *Манастир Гомирје*, Српска православна црква, Београд, 1997.
- Ковачек, Божидар, *Текелијанумске историје XIX века*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Лидери српске дијаспоре*, Под покровитељством Привредне коморе Србије, издавач *Mass Media International*, Београд, 2002.
- Љубомир Стојановић – животи и дело*, Научни скуп, Универзитет у Крагујевцу и Учитељски факултет Ужице, Ужице, април 18–19, 2002.
- Манастир Хиландар / Приредио Гојко Суботић*, Галерија САНУ, 1998, Београд
- Марковић, Бративоје, *Левач*, КПЗ Рековац, Војна штампарија, Београд, 1998.
- Медаковић, Дејан, *Свети Јора Фрушкојорска*, Нови Сад, Прометеј, 2007.
- Милановић, Милена, *Биографски лексикон – Срби у свету – ко је ко 1996/99*, Београд, Лос Анђелес, 1999.
- Милеуснић, Слободан, *Средњовековни манастيري Србије* – Прометеј, Нови Сад, Православна реч, Нови Сад, 1997.
- Милеуснић, Слободан, *Хиландар*, Нови Сад, Православна реч, Прометеј, 1998.
- Милисавац, Живан, *Историја Маџице српске, I део, 1826–1864*, Матица српска, 1986.
- Милошевић, И. Дмитар, *Родослов српских династија*, Књига комерц, Београд, 2006.
- Милућин, српски краљ. Житије светиої и блаґочестивої Милућина, краља српскої*. Саставио архимандрит Јустин Поповић. Манастир Бањска, Бањска, 2007.
- Монографија *Сремски Карловци: неујасиво кандило / сачинио Љубисав Андрић*, Нови Сад, Прометеј, Невкош, 1997.
- Николић, Илија, *Др Војислав М. Јовановић 1884–1968*, Космос, 1969, Београд
- Осирої / Приређивач Радомир Бајо Шарановић*, издавач Милош Уроша Чуљковић, СТР Astro-Desing, Београд, 1997.
- Петровић, Н. Душан, проф, *Папирјарх Георгије Бранковић, борба за очување народно-црквене аутономије*, Сремски Карловци, 2007.
- Православље*, бр. 758 (1998) и бр. 965 (2007), Београд
- Пупин, И. Михајло, *Са њашњака до научника*, Народна књига, Београд, 1979.
- Рајић, Делфина – Тимотијевић, Милош, *Манастيري Овчарско-кабларске клисуре*, Народни музеј Чачак – Чачак, 2006.
- Ректорат Универзитета у Београду, *Задужбине и фондови Београдскої универзитетскої*, Публикација, Београд, 1941.

- Софронијевић, Мира, *Даривали су своје отаџбини*, Библиотека града Београда, Београд, 1995.
- Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, Зборник радова, Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, Огранак Вукове задужбине у Беочину, Београд – Беоцин, 2007.
- Српска краљевска академија, *Задужбине и фондови*, Педесетогодишњица Српске краљевске академије, Књига 2, Београд, 1936.
- Тороман, М. Марија, *Правни положај задужбина и фондација у свету*, Институт за упоредно право, Монографије 133, Београд, 1996.
- Ђирковић, Сима, *Срби у средњем веку*, Београд: Идеа, Глосаријум, Службени гласник, 1995.
- Церовић, Љубивоје, *Срби у Румунији од раној средњеј века до данашњеј времена*, Матица српска, Темишварски одбор, Нови Сад, 1997.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

СЛАВКО ВЕЈИНОВИЋ је рођен 1949. године у Врелу, у Лици. Завршио је гимназију у Кореници и дипломирао на Факултету политичких наука Универзитета у Београду 1972. године.

Дуже време бави се проучавањем српских задужбина и задужбинарством код Срба и питањима српске дијаспоре. Учествовао је у раду српских асоцијација у већем броју земаља у свету: Румунији, Мађарској, Аустрији, Немачкој, Швајцарској, Француској, Шведској, Италији. На тематским научним скуповима и расправама у земљи (САНУ, Матица српска, Вукова задужбина, Асоцијација *Српска веза*, Универзитет *Никола Тесла* и др.) имао је посебне прилоге и саопштења о актуелним питањима организовања и рада српске дијаспоре.

Аутор је књиге *Срби у дијаспори у прошлости и садашњости*. Био је сарадник на Едицији *Срби у источноевројској дијаспори (Срби у Мађарској, Румунији, Словачкој, Молдавији, Украјини, Русији и Белорусији)* и Библиографског лексикона *Срби у свету – Ко је ко 1996/99*, Београд – Лос Анђелес. Радове о задужбинама и задужбинарству код Срба објављује у *Даници Вукове задужбине*, листовима *Задужбина*, *Пулс Срба* и другим публикацијама.

Био је помоћник и заменик министра за везе са Србима изван Србије Републике Србије и помоћник министра и шеф Сектора за дијаспору Министарства иностраних послова. Сада ради као саветник Вукове задужбине у Београду и Главни је и одговорни уредник листа „Задужбина”.

Носилац је већег броја признања и плакета српских асоцијација из света и Србије за допринос унапређивању веза и сарадње матице и дијаспоре: Савеза Срба у Румунији, Српског културног савеза у Швајцарској, српских асоцијација из Немачке, Југословенске допунске школе на српском језику у Великој Британији, Заједнице организација студената машинства Југославије, Културно просветне заједнице општине Рековац ...

ПОРЕКЛО ФОТОГРАФИЈА И СЛИКА

- Архив Србије: Персида Миленковић, Никола и Васа Радојковић
Архив СПЦ: Папраћа, Св. Никола на Озрену, манастир Светог Саве, Илајн
Архива Вукове задужбине: Вук Караџић, Херцеговачка Грачаница, Јован Дучић,
Свечана сала задужбине Алексе Крсмановића, Бранко Топић, Војислав М.
Јовановић, Милош Црњански (снимио Војислав М. Јовановић)
Војислав Матић: Владичански двор у Темишвару
Горња земља, Динко Давидов, Завод за уџбенике, Београд, 2008. Фотографије:
Грабовац, Београдска (Саборна) црква са иконостасом, иконостас Бла-
говештанске цркве, споменик Јаши Игњатовићу у Сентандреји, Пожа-
ревачка црква, Преображенска црква са Табачким крстом, Главни трг
са крстом Српског привилегованог трговачког друштва, карта главних
српских сеоба у Угарску
Задужбина Иве Андрића, фотографија Иве Андрића
Задужбина Десанке Максимовић, фотографија Десанке Максимовић
Задужбина Доситеј Обрадовић, фотографије Доситеја Обрадовића и родне
куће у Чакову
Задужбина Николе Спасића, фотографија Николе Спасића
Задужбине и фондације, Српска краљевска академија, Београд, 1934.
Фотографије: Босиљка Г. Јанић, Голуб С. Јанић, Каменко и Павле
Јовановић, Никола Кики, Лазар Савић, Вељко Савић, Андра и Љубица
Милосављевић, архимандрит Нићифор Дучић, др Јован Јовановић, Јован
Ђ. Авакумовић, Љубомир М. Михаиловић, Милан Кујунџић – Абердар,
Милан Вл. Ђорђевић, Никола Ј. Мариновић, Таса Ј. Миленковић, Радо-
ван Лазић.
Знамениџи Срби XIX века, Књига I – III, Уредник Андра Гавриловић, профе-
сор, Београд, Наклада и штампа Српске Штампарије (деоничко друшт-
во), Загреб, 1901–1904. Слике: Ђорђе Влајковић, Илија Коларац, Ми-
лан Вукићевић, Миша Анастасијевић, Сава Вуковић, Сима Игуманов,
Атанасије Герески, Милан Кујунџић – Абердар, Никола Чупић
Манастир ГОМИРЈЕ, Душан Љ. Кашић, СПЦ, Београд, 1997. Манастир
Гомирје, фотографија Николе Цетине
Манастир ДОБРУН, Градска галерија Вишеград, 2003. Фотографије: манастир
Добрун и акварел Алексеја Михаиловића Јакушенка манастира Добрун

- ОБНОВА ХИЛАНДАРА, *шест њодина након њожара*. Публикација са изложбе Свете царске лавре Хиландара и Задужбина Светог манастира Хиландара. Публикацију издали САНУ и Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд 2010. Фотографије архива издавача (Хиландар, изглед пре 3. марта 2004; пожар у Хиландару и обнова Хиландара после пожара).
- Рајко Каришић, фотоси: Хиландар, изглед пре 3. марта 2004; црква Свете Богородице (краља Милутина) и обнова Хиландара
- Матица српска: Сава Текелија (рад Тана Мора из 1861), Марија Трандафил, *Оснивачко њисмо*, потписи на Оснивачком документу и зграда Матице српске
- Монографија ДРИНА, Завод за уџбенике и наставна средства, група аутора, Београд, 2005. Фотографија, манастир Тавна
- Монографија ЗГРАДА АРХИВА ЈУГОСЛАВИЈЕ, Момчило Анђелковић, Београд, 2003.
- Монографија СРБИ У АРАДУ, Љубивоје Церовић, Нови Сад, 2007: *Нађробије* Текелија у цркви светих апостола Петра и Павла у Араду
- Монографија СРБИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ, Сима Ђирковић, *Идеа, Глосаријум, Службени њласник*, Београд, 1995. Фотографије: Грачаница и манастир Дечани, портал између припрате и наоса (Марлис Вујовић)
- Монографија СРЕДЊОВЕКОВНИ МАНАСТИРИ СРБИЈЕ, Слободан Милеуснић, *Православна реч, Промејјеј, Нови Сад*, 1997. Фотографије: Архива Завода за заштиту споменика културе Србије, Бранислава Лучића и Бранислава Стругара (Градац, Каленић, Ново Хопово)
- Марко Милуновић и Ђорђе Радовановић, *Из живоџа и рада др Живка Тоџловића*, Штокхолм 1988, фотографија Милица и Живко Топаловић
- РАСПЕТО КОСОВО, *униџиџене и оскрнављене српске њравославне цркве на Косову и Мејохији (јун-окџобар 1999)*. Фотографије: Црква Св. Тројице и Св. Тројица сравњена са земљом (након другог минирања)
- Хвосно, Косово: Пећка патријаршија, нова фасада; Свети архангели, Богородица Љевишка, Бањска
- Карић Фондација, Црква Св. Тројице, Лауреати Карић Фондације
- Његошева фондација, Каталог, Београд, 2003: Његошева фондација и *Плаво чејворокњижје Горској вијенца*
- Фондација Драгојло Дудић: Драгојло Дудић, *Дневник 1941*.
- Савез Срба у Румунији, Макрин дом
- Срби у Будиму и Пеџици, Стојан Вујичић – Будимпешта, 1997. Фотографије: Ангелинеум, мозаик Мајке Ангелине, Текелијанум (Шандор Фелнер)
- Фрушкојорски манаџири, Лазар Ракић – *Плајџонеум*, Нови Сад, 2005. Фотографије: Н. Марковић и Р. Дикосављевић
- Ђорђе Лазић Ђапша, Акварели фрушкогорских манастира: Старо Хопово, Велика Ремета, Јазак, Дивша и Петковица.

Српска учитељска школа у Сомбору – Здање Препарандије
Прометјеј, Нови Сад – Фрушкогорски манастири, Гимназија *Јован Јовановић
Змај*

Храм Св. апостола Томе у Јоханесбургу, Епархија СПЦ у Јоханесбургу, ЈАР
СЛОБОМИР – Слободан и Мира Павловић

Секула Петровић, манастири Љубостоња, Рача, Студеница, Свети Ахилије у
Ариљу, Манасија, Раваница, Острог

Соња Малавразић, манастир Студеница – Богородична црква и црква Светих
Јоакима и Ане (Краљева црква)

Дарко Дозет – манастири Базјаш, Бездин, Кусић, Свети Ђурађ, Златица и
црква Св. апостола Пера и Павла у Араду

Миломир Петровић, Ђурђеви ступови

Иван Петровић, Задужбина *Сџуденица*: Мирослав Мајкл Ђорђевић, стипен-
дисти задужбине *Сџуденица* и лого Задужбине

Адам Радосављевић, Споменик песништву, Десанка Максимовић, Ваљево

Славко Вејиновић – слике задужбинара и задужбина: Агније и Михаила
Срећковића, Алексе Крсмановића, Димитрија и Анке Наумовић и сина
Васе, Ђорђа Влајковића, Голуба и Босиљке Јанић, Илије М. Коларца, Луке
Ђеловића (Карађорђева 65, Крст у парку у Карађорђевој улици, породич-
на кућа и зграда у Загребачкој улици бр. 9), Милана Вукићевића, Мише
Анастасијевића, Евгеније и Николе Кики (зграда на углу Цетињске и
Хиландарске улице, Кнез Михаилова 50, Звечанска 9 и бисте Николе и
Евгеније), Николе Спасића (зграде у Кнез Михаиловој улици бр. 33, 37
и 47 и манастир Св. Трифуна), Персиде Миленковић (црква у Кумо-
дражу, манастир Ваведење, Дом Персе Р. Миленковића и Математичке
гимназије), Игуманова палата, задужбина Стевана Милосављевића, пор-
трет др Стевана Милосављевића, Црква Св. архангела Гаврила у Земуну
(Теодор – Тоша Апостоловић), Биоскоп *Балкан* и Чукур чесма (Ванђел
Тома), задужбине Васе и Николе Радојковића, Вељка и Лазара Савића,
Влајка Каленића и биста Влајка Каленића, Иве Андрића, Карловачка
гимназија, Саборна црква, Богословија и Патријаршијски двор у Срем-
ским Карловцима, Студентски дом *Краља Александра I*; манастир Кру-
шедол, споменик Доситеју Обрадовићу (Валдец), спомен-соба Бранка
Ђопића, Шегртски дом *Владимир Мијајковић* – Београд, Мадленијанум,
Музеј Цептер и Дом Вукове задужбине

Фотоси са разгледница: Стари трг у Панчеву (Архив Панчева), манастир
Троноша и Чесма девет Југовића (Фотографија Д. Манолев), Манасија
(црква, манастирски зидови и куле) и манастир Крка 1350 (Српска пра-
вославна епархија западноевропска)

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

Абердар, Милан Кујунџић 17
Авакумовић, Јован 261, 262, 263
Авакумовић, Лепосава 263
Авакумовић, Љубица 262
Авакумовић, Милева 262
Аврам, духовник (Ново Хопово) 113
Аврамовић, Димитрије 99
Адамовић, Ратко 306
Албахари, Давид 305
Албијанић, Александар, 294
Алексић, Дејан 306
Алексић, Радомир 198
Алексић, Стеван 92
Анастасија, (супруга Стефана Немање)
31
Анастасијевић, Димитрије Сабов 134
Анастасијевић, Миша 18, 152, 153, 154,
189
Андрејевић, Манојло 170, 172
Андрејевић, Сима Игуманов 170, 171,
172
Андрић, Иво 18, 160, 299, 300
Андрић, Наум 276
Анђелић, Герман 129
Анђелић, Стеван 135
Анђелковић, Јован 157
Анђелковић, Коча 73,
Анжујска, Јелена 49, 56, 57,
Антоније, беоцински игуман 90
Антонић, Васа 245
Апостоловић, Теодор Тоша 150, 151
Арамбашаић, Драгомир 270
Арсеније I, архиепископ 36, 38
Арсенијевић, Лазар Баталка 17
Арсић, Љубиша 320,
Арсић, Светомир Басара 170,
Астрап, сликар (Богородица Љевишка)
61

Атанацковић, Платон 88
Ахмадуљин, Бела 374
Ацемовић, Грујица 186

Б

Бабић, Петар 259
Бајазит, турски султан 72
Бајаловић, Петар 160
Бајац, Владислав 306, 320
Бајић, Исидор 142
Бајић, Милош 141
Бајић, Петрија 141
Балши, Ференц 134
Банашевић, Никола 198
Бановић, Васо 197
Барац, Слободан 186
Барбалић, Фране 198
Барбис, Жил 189
Барни, Лаура 306
Басара, Светислав 306, 320
Бати, Леон 189
Баћевић, Жељко 306
Бачевић, Димитрије 91, 104, 122, 132
Бачић, Лазар 168
Белић, Александар 160, 212, 239, 243
Бергхауз, Виљем 180, 181
Бергхауз, Марија 180
Бећковић, Матија 373
Биговић, Радован 83
Билбија, Данило 336
Бландијани, Ана 374
Блашковић, Ласло 306
Богдан, протовестијар (Каленић) 78
Богдановић, Арсеније 342
Богдановић, Г. Периша 186, 189
Богдановић, Лукијан 130
Божовић, Гојко 306
Бозд, Јелена 357
Бозд, Наум 357
Бозитовац, Гаврило 144, 145

Боле, Херман 101
Борисављевић, Милутин 186
Боровић, Раде (Раде Неимар) 72
Бошковић, Драган 306
Бошковић, Нико 328
Бошковић, Радослав 198
Бошковић, Стојан 157
Бранковић, Ангелина 87, 88, 101, 106,
107, 108, 123, 124, 211
Бранковић, Георгије 101, 130, 136, 137
Бранковић, Гргуур 87
Бранковић, Ђорђе (Св. Максим) 87, 88,
106, 107, 108, 111, 113, 117
Бранковић, Ђурађ 24, 85, 87, 88, 113
Бранковић, Јелена 121
Бранковић, Јован 87, 88, 102, 104, 106,
107, 108, 117, 119, 345, 346
Бранковић, Стефан 106, 107, 108, 123
Брежанин, Марко 167
Бркић, Василије 80
Бугарски, Александар 295, 296, 345

В

Вајферт, Ђорђе 159
Валдец, Рудолф 311
Ванђел, Тома 206, 207
Ванђеловић, Коста 94
Василије, сремски епископ 120
Василијевич, Јов 108, 114
Васиљевич, Иван IV Грозни 41
Васић, Драгиша 18
Васић, Милоје 197
Велисављевић, Ђорђе 168
Величковић, Лука 199, 200
Вељић, Михајло 186
Вељковић, С. Воја 201
Веснић, Миленко 245
Вешовић, Радослав 198
Видаковић, Милован 133, 140
Видаковић, Светозар 18
Висарион, митрополит (Острог) 80
Висарион, монах (Шишатовач) 121
Вита, которски фрањевац 63
Витковић, пуковник оберкапетан 122
Вишњић, Филип 88, 122, 186
Владисављевић, Димитрије 163

Влајинац, З. Милан 243
Влајковић, Ђока 18
Влајковић, Ђорђе 165, 166, 212, 233, 252
Влаховић, Митар 198
Влачић, Љубо 198
Вознесенски, Андреј 373
Вратко, топличко-полимски кнез 72
Вујановић, Љубомир 328
Вујатовић, Марко 99
Вујевић, Павле 142
Вујић, Јоаким 138
Вук, син кнеза Лазара и кнегиње Ми-
лице 72

Вукадиновић, Макарије 328
Вукасовић, Милан 17
Вукићев, Султана 171
Вукићевић, Милан 278, 279, 280
Вукићевић, Радмила 278, 279
Вукићевић, Симо 280
Вуковић, Андрија 249, 268
Вуковић, Антоније 213
Вуковић, М. Бора 366
Вуковић, Милан 234
Вуковић, Сава 139
Вукчевић, Глигорије 273
Вуличевић, Људевит 186, 189
Вучковић, Константин 328
Вушовић, Данило 197

Г

Гавриловић, Андра 164
Гарашанин, Васа 152
Гарашанин, Илија 152, 181
Гашић, Живан 18
Геземан, Герхард 212, 294
Георгије, зограф 91
Георгијевић, Крешимир 193, 198
Герески, Атанасије 141, 163
Гођевац, Драгослав 262, 263
Гологлавац, Теодор Стефанов 108, 103
Голубовић, Димитрије 295
Гостимировић, Ђорђе 337
Гостушки, Ристо 186
Гругревић, Вук (Змај Огњени Вук) 87,
100
Грдан, никшићки војвода 80

Гречић, Јаков 133
Грујић, Никанор 88
Грујић, Радослав 69
Грчић, Јован Миленко 91, 142
Густав, Матош 207
Гутков, П. Владимир 294

Д

Дабих, Глишо 177
Дабовић, Себастијан 362
Давидовић, Григорије 122
Давидовић, Димитрије 133
Давич, Георгије 110
Даворин, Јенко 214
Дамјан, призренски епископ 61
Дамјановић, Ђуро 306
Дамјановић, Петроније 82
Данило II, игуман у манастиру Бањска 58
Данило II, пећки архиепископ 38
Данило III, архиепископ (Високи Дечани) 63
Даничић, Ђура 142
Данојлић, Милован 305
Дели, Радивоје 335
Деметровић, Јован 144, 145
Десанчић, Михаило Полит 142
Димитрије, Матић 156
Димитрије, митрополит 78
Димитријевић, Василије 351
Димитријевић, Марија 145
Димитријевић, Милош 145
Димитријевић, Стево 173
Димитријевић, Теодор Крачун 114
Димовска, Мићић Милица 305
Димшић, Никола, 338
Дионисије, грачанички митрополит 57
Добривоје, син кнеза Лазара и кнегиње Милице 72
Добриловић, Стојан 155
Добровић, Исидор 168
Добровић, Кристина 168
Долинар, Лојзе 170
Доментијан, хиландарски монах 30
Драгана, кћи кнеза Лазара и кнегиње Милице 72

Дробњаковић, Боривоје 197, 198
Дудић, Драгојло 313, 314
Дудић, Зорка 314
Дудић, Милош 314
Дудић, Перса 314
Дудић, Станка 314
Дунђерски, Богдан 145
Дунђерски, Гедеон 141
Дунђерски, Лазар 358
Дунђерски, Софија 358
Дучић, Јован 138, 186, 189, 378
Дучић, Нићифор 17, 194, 195, 196, 198, 252
Дучић, Стеван 243

Ђ

Ђаја, Иван 160
Ђаковић, Исаија 100, 101, 108
Ђеловић, Видак 366
Ђеловић, Лука Требињац 18, 252, 253, 255, 256
Ђорђевић, Андреј 170
Ђорђевић, Владан 17, 258
Ђорђевић, Драгослав 366
Ђорђевић, Јован 101, 142
Ђорђевић, Мајкл Мирослав 366
Ђорђевић, Милан 17
Ђорђевић, Перо 237, 245
Ђорић, Душан 371
Ђурић, Јанићије 369
Ђурковић, Димитрије 101

Е

Евтихије, сликар из Солуна 57
Елезовић, Глигорије Глиша 243

Ж

Живадиновић, Стојан 17
Живановић, Јован 133, 134
Живојиновић, Драгомир 222
Жујовић, М. Јован 213
Журић, Вуле 320

З

Зарић, Милан 179
Здравковић, М. Љубица 18
Зечевић, Милош 197

И

Иванић, Иван 197
Ивановић, Катарина 17
Ивић, Алекса 142
Ивковић, Милош 197, 287
Игњатовић, Јаков 207, 352, 356, 357
Иларион, монах (Шишатовић) 121
Илић, Војислав Млађи 186
Илић, Теодор 132
Илкић, Јован 249
Инкиостри, Драгутин Медењак 295, 297
Исаија, игуман (Манасија) 76
Исаија, јеромонах (Острог) 82
Исајловић, Јефрем 111

Ј

Јагодић, Константин 251
Јаковљевић, Стеван 17
Јакшић, Гргур 197
Јакшић, Милета 142
Јанаћи, Димитри 91
Јане, Ђ. Думе 219
Јанић, Босиљка 266, 268, 268
Јанић, Јанета 264
Јанић, С. Голуб 264, 265, 268
Јанић, Самуило 264, 268
Јанић, Софија 264
Јанковић, Амвросија 99, 108
Јанковић, Босиљка 265
Јанковић, В. Владимир 18
Јанковић, Јанићије 91
Јанковић, Јелена 265
Јанковић, С. Даница 198
Јарић, В. Марко 321, 322
Јашовић, Драган 76
Јевсевије, кувездински игуман 116
Јевтић, Атанасије 373
Јелена, кћи кнеза Лазара и кнегиње Милице 72
Јелић, М. Илија 197
Јенихен, Манфред 294
Јефимија, монахиња, 26
Јефрем, патријарх 38
Јефтић, Богољуб 278
Јоаникије II, патријарх 38

Јован, патријарх (Острог) 80
Јовановић, А. Константин 217
Јовановић, Ана 80
Јовановић, Арсеније IV Шакабента 108, 122
Јовановић, Борис 306
Јовановић, Васа Чича 141
Јовановић, Василије 80, 106
Јовановић, Вићентије 120
Јовановић, Д. Драган 306
Јовановић, Ђорђе 159, 210, 216, 220
Јовановић, Змај Јован 142, 355
Јовановић, И. Пера 201
Јовановић, Јован 209, 210
Јовановић, Каменко 211, 212, 213, 214
Јовановић, Љубо 265
Јовановић, М. Војислав 286, 287, 288, 303
Јовановић, Мате 286
Јовановић, Миливоје 85, 255
Јовановић, Михаило 17, 330
Јовановић, Павле 211, 212, 213, 214
Јовановић, Паја 358
Јовановић, Петар 80, 102, 108, 198
Јоксимовић, Ђ. Невенка 20
Јонић, Велибор 274
Јут Богдан 53, 72

К

Казимировић, Радомир 197
Калацановић, Јелисија 186, 189
Каленић, Влајко 18, 270
Калиник I, пећки патријарх 128
Карађорђевић, Александар I 19, 84, 85, 145, 233, 248, 253, 259, 281, 282, 330
Карађорђевић, Алексије 152
Карађорђевић, Ђорђе 152, 153
Карађорђевић, Марија 284, 285
Карађорђевић, Петар I 78, 84, 261
Карамарковић, Мата 157
Карановић, Војислав 306
Караџић, Вук Стефановић 9, 53, 54, 88, 122, 195, 292, 294, 237, 243, 249, 286, 330
Каре, Мишел 189

Кастратовић, Страхиња 306
Кашанин, Радивој 142
Кашиковић, Драгиша 373
Кецмановић, Владимир 306
Кики, Евгенија 219, 220, 221, 222, 224
Кики, Никола 219, 220, 221
Кипријан, монах у манастиру Рача 52
Кириловић, Димитрије 197, 198
Кириловић, Софронија 351
Кнежевић, Стефан 330
Коваљевски, Георгије Павлович 284
Ковачевић, Вељко 303
Ковачевић, Десанка Којић 293
Ковачевић, Душан 304
Ковачевић, Љубомир 197
Козма, сликар у манастиру Морача 44
Коларић, Кузман 117
Колендић, Петар 193
Колунџија, Драган 306
Комарчић, Лазо 185, 186, 189
Конев, Илија 294
Константин Филозоф 76
Коњовић, Петар 138, 142
Копе, Франсуа 189
Корановић, Милан 197
Корнеј, Пјер 189
Косановић, Хаџи Сава 17
Костић, Драгутин 198
Костић, Лаза 142, 355
Костић, Мита 243
Костић, Петар 197, 198
Котроманић, Стефан I Твртко 40, 55,
339
Кочић, Петар 186, 189
Коштуница, Војислав 370
Кошутић, Радован 142
Крапић, Никола 94
Красни, Златко 306
Крачун, Теодор 91, 105, 132
Крклец, Густав 186, 189
Кркљуш, Мира 381
Крњевић, Вук 306
Крсмановић, Алекса 246, 247, 248, 249,
251
Крсмановић, Анђа 247
Крсмановић, Д. Јово 247

Крсмановић, Димитрије 246
Крсмановић, Линка 246, 247
Крсмановић, Мара 247
Крсмановић, Никола 246
Крстић, Бранко 170
Крстић, Никола 141
Крстић, Петар 170
Кујунџић, Милан Абердар 191, 192
Куљбакин, Стеван 230
Курипеша, путописац 59
Кустурица, Емир 306, 370

Л

Лазаревић, Д. Милутин 198
Лазаревић, Никон 79
Лазаревић, Стефан Високи 11, 24, 72,
74, 75, 76, 78, 88, 98, 99, 340
Лазић, Радован 176, 177
Лазић, Стеван 134
Лајкија, Емил 370
Ламбардос, Емануел 338
Латковић, Видо 198
Лекај, Лука 186
Леополд I, цар 127
Леополд II, цар 134, 332
Липтак, Пала 358
Ловић, Јездимир 224
Ломпар, Мило 304
Лонгин, беоџински игуман 90
Лубаш, Владислав 294
Луј, Дамас 370
Лукић, Јасмина 320
Лучић, Веселин 18

Љ

Љуботина, Данило 332
Љушић, Радош 168, 328

М

Магаршевић, Георгије 140, 146
Макарије, зограф из Зрза (Македонија)
73
Макарије, Соколовић 337
Максимовић, Десанка 308
Максимовић, Јован 142
Максимовић, Мирослав 306
Малетић, Ђорђе 157

- Мандић, Персида, 141
Мандић, Светислав 306
Мандић, Теодора 141
Мара, кћи кнеза Лазара и кнегиње Милице 72
Маринковић, Драгољуб 18
Маринковић, Коста 157
Маринковић, Милан 213
Маринковић, П. Радослав 198
Мариновић, Јован 188, 189
Мариновић, Никола 188
Марковић, А. Миленко 198
Марковић, А. Паја 142
Марковић, Аксентија 91, 124
Марковић, Јоаким 108
Марковић, П. Радослав 198
Марковић, Радован Бели 306
Марковић, Тихомир Ј. Тића 216
Маројевић, Игор 320
Марчетић, Милован 306
Матавуљ, Сима 185, 189
Матијевић, Владимир 168, 169
Машин, Драга 19, 84, 261
Медаковић, Дејан 133, 304
Мијаловић, Марија 200
Мијатовић, Чедомилъ 157, 185, 189
Мије, Габријел 72
Миклошић, Фран 122
Милаковић, Милогоје 90, 91
Милаковић, Петар 90
Милан, Секулић 167
Милановић, Лука 141
Милаш, Никодим 330
Миленковић, Ана 230
Миленковић, Војислав 273
Миленковић, Добросав 186, 197, 198
Миленковић, Ј. Таса 18, 230, 231, 232
Миленковић, Персида 272, 273, 276
Миленковић, Ристо 273
Миленковић, Сава 232
Милентијевић, Радмила 382, 383
Милетић, Бранко 193
Милетић, Војислав 371
Милетић, Јелена 371
Милетић, Светозар 142, 160, 212
Миливојевић, Ж. Боривоје 243
Милић, Љ. Љубомир 198
Милићевић, Милан 155, 157
Милица, кнегиња (монахиња Евгенија) 11, 72, 73, 74, 340
Миловановић, Милован 245
Миловук, Јосиф 144, 145
Милојевић, Ж. Боривоје 197
Милојевић, Милоје 142
Милосављевић, Андра 244, 245
Милосављевић, Илија Коларац 159, 160, 162
Милосављевић, Јовица 244
Милосављевић, Катарина 244
Милосављевић, Кристина 257
Милосављевић, Лазар 257
Милосављевић, Љубица 244, 245
Милосављевић, Магдалена 257, 258
Милосављевић, Милева 242
Милосављевић, Симка 257
Милосављевић, Стеван 257, 258
Милошевић, Драгица 373
Милошевић, И. Дмитар 56
Милошевић, Иванка 373
Милошевић, Ненад 306
Милошевић, Никола 303
Милошевић, Рака, 119
Милутиновић, Борислав 213
Милутиновић, Сима 243
Милутиновић, Сима Сарајлија 133, 286
Миљанов, Марко 157
Мирковић, Дионисије 197
Митић, Србољуб 187
Митровић, Мирјана 306
Митровић, Митра 275
Митровић, Чедомир 254
Митрофановић, Георгије 44
Михаило, сликар из Солуна 57
Михаиловић, Дража 369
Михаиловић, Јеленко 212
Михаиловић, М. Љубомир 17
Михајловић, Борислав Михиз 133, 303, 304, 305
Михајловић, Душан 276
Мицковић, Ђорђе 18
Мишковић, Јован 197
Монастерлија, Јован 122

Монастерлија, Јосиф 122
Московљевић, С. Милош 213
Мразовић, Аврам 136
Мркаљ, Сава 333
Мушицки, Лукијан 88, 89, 122

Н

Нагоја, Јован 106
Најман, Јозеф 204
Најман, Јосиф 217
Нако, Јован 145
Наумовић, Анка 225, 227
Наумовић, Васа 226
Наумовић, Димитрије 225, 226, 227
Наумовић, Марија 220, 222, 224
Наумовић, Никола 220, 222
Наум-паша 82
Невелковски, Герхард 294
Невола, Јан 153
Негришорац, Иван 307
Недељковић, Милан 133
Недић, Милан 186, 198, 274
Немања, Стефан (монах Симеон) 24,
25, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 41, 43, 45,
46, 56, 57, 61, 81, 85, 109
Немањић, Ана 46
Немањић, Вукан 25, 29, 31, 43, 336
Немањић, Ђорђе 46
Немањић, Јелисавета 55
Немањић, Каталина 52, 53, 55
Немањић, Растислав – Свети Сава 24,
25, 26, 29, 30, 31, 32, 36, 40, 41, 44,
61, 81, 131, 342, 343
Немањић, Стефан Владислав 36, 40, 41,
52, 334
Немањић, Стефан Драгутин 34, 36, 46,
51, 52, 53, 54, 55, 56, 87, 92, 94, 96,
334, 336, 337
Немањић, Стефан Душан Урош IV 24,
59, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 329, 339
Немањић, Стефан Првовенчани 24, 25,
30, 31, 36, 40, 41, 46, 88, 91, 124
Немањић, Стефан Радослав 29, 30, 36,
41
Немањић, Стефан Урош I 36, 46, 49,
51, 56

Немањић, Стефан Урош II Милутин
24, 29, 31, 36, 46, 52, 55, 56, 57, 58,
60, 61
Немањић, Стефан Урош III Дечански
36, 59, 63, 64, 85
Немањић, Стефан Урош V 88, 104
Немањић, Урошиц 51, 52, 334
Ненадић, Милан 306
Ненадовић, Алекса 123
Ненадовић, Матеја 124
Ненадовић, Павле 101, 114, 128, 134
Несторовић, Богдан 255
Несторовић, Урош 136
Нешковић, Јован 34
Нешковић, Никола 132
Никанор, митрополит у манастиру
Грачаница 57
Никодим, архиепископ 3,
Никодим, игуман у манастиру
Благовештење 13
Никола, протомајстор (Богородица
Љевишка) 61
Николић, Владимир 91, 141
Николић, Данило 305
Николић, М. Милан 198
Николић, Т. Риста 197
Новак, Виктор 198
Новаковић, Стојан 157, 236, 237
Нури, Хаџи Осман 198

О

Обрадовић, Доситеј (Димитрије) 88,
114, 310, 311, 330
Обрадовић, Саша 320
Обреновић, Александар 19
Обреновић, Александар 84, 185, 237,
261
Обреновић, Јеврем 145
Обреновић, Љубица 108
Обреновић, Милан 19, 108, 183
Обреновић, Милош 32, 108, 141, 145,
153, 182, 230, 257
Обреновић, Михаило 141, 155, 181,
183, 244
Обреновић, Наталија 9, 18, 185
Обреновић, Александар 195

Овчаревић, Коста 199
Огњановић, Илија 142
Огњеновић, Вида 305
Оливера, кћи кнеза Лазара и кнегиње
Милице 72
Орфелин, Захарије 108, 110
Орфелин, Јаков 101
Орфелин, Јанко 132
Остојић, Васа 132
Остојић, Василије 108, 120, 351, 353
Остојић, Тихомир 142, 212
Острошки, Василије 80

П

Павићевић, Јосиф 82
Павићевић, Стефан 82
Павловић, Г. Живко 243
Павловић, Драгољуб 198
Павловић, Јован 157
Павловић, Љубивоје 197
Павловић, Милија 251
Павловић, Мира 380, 381
Павловић, Мирка 173
Павловић, Слободан 380, 381
Павловић, Софија 348
Пајић, Петар 306
Панић, Л. Миодраг 18
Панић, М. Савка 257, 257
Панић, Олга 18
Панић, Ђира 259
Пантић, Михајло 306
Панчић, Јосиф 157
Паранос, Ристо 246, 252
Партоша, Ђула 135
Пашић, Никола 84, 185, 265, 268
Пашић, Раде 268
Пашона, Ђорђе 206
Пекић, Борислав 304, 319
Пекић, Љиљана 319
Перишић, Тома Вучић 160, 162
Петковић, В. Коста 243
Петковић, К. Владимир 212
Петковић, П. Владимир 212
Петковић, Радослав 304
Петров, Рајко Ного 306
Петровић Петар II 145, 243, 315, 316

Петровић, Алекса 23
Петровић, Војин 282
Петровић, Гедеон 139
Петровић, Димитрије 124
Петровић, Карађорђе 85, 123, 124
Петровић, Марија 141
Петровић, Милутин 306
Петровић, Мирко 82
Петровић, Петар I 82
Петровић, Радивој 142
Петровић, Радован Невесињски 186,
189
Петронијевић, Бранислав 243
Пилављевић, Сретен 168
Плавшић, Марија 168
Плавшић, Хаџи Гавра 168
Погодин, Александар 212
Подруговић, Тешан 88, 122
Попа, Васко 294
Попадић, Кузман 117
Поповић, Богдан 210
Поповић, Вићентија 101
Поповић, Вићентије 122
Поповић, Димитрије 105, 132
Поповић, Душан 186, 239
Поповић, Ђорђе 243
Поповић, Ђуро 198
Поповић, Захарије 336
Поповић, И. Петар 198
Поповић, Игњат 166
Поповић, Илија 91
Поповић, Ј. Душан 197, 198
Поповић, Ј. Пера 212, 198
Поповић, Јован Стерија 133
Поповић, Јован Текелија 344, 347
Поповић, Остоја Текелија 344
Поповић, Павле 193, 239, 253
Поповић, Петар 276
Поповић, Р. Зарије 186, 189
Поповић, С. Драгомир 198
Поповић, Станоје 99
Пот, Иштван 294
Прајзовић, Миливоје 157
Предић, Урош 101
Протић, Коста 157
Пупин, Михаило 145, 362, 363, 364

Пурковић, Ал. Миодраг 198
Пурковић, Миодраг 198
Пурковић, Моша 198
Путник, Радомир 234
Пчеларевић, М. Крста 213

Р

Радака, Ђорђе 145
Радатовић, Винко 193
Радивојевић, Анте 181
Радивојевић, Живко 181, 182, 183
Радивојевић, М. Мика 18
Радивојевић, Софија 181
Радичевић, Бранко 133
Радовановић, Милутин 159
Радовановић, Мића 258
Радовановић, С. Војислав 198
Радовић, Амфилохије 373
Радојковић, Васа 199, 202, 203, 205
Радојковић, Никола 199, 202, 203, 204,
205
Радојчић, Никола 133, 197
Радојчић, Саша 306
Радонић, Јован 142
Радосављевић, Васо 168
Радосављевић, Марија 168
Радосављевић, Паја 138
Радосављевић, Петар 124
Радуловић, Јован 306
Рађеновић, Антоније 168
Раичевић, Миодраг 306
Раичковић, Стеван 373
Рајачић, Јосиф 129, 133, 134, 331, 333
Рајић, Гаврило 45
Рајић, Делфина 11
Рајић, Јован 88
Рајић, Петар 144, 145
Рајковић, Н. Светислав 275
Рака, коморник (манастир Раковац) 87
Ракитић, Слободан 347
Ракић, Вићентије 88
Ракић, Лазар 89
Ракић, Милан 186, 189
Ракочевић, Сава 377
Ранковић, Живан 234
Ранковић, Светолик 186, 189

Рашковић, Атанасије 108
Резнер, Антон 114
Резнер, Паул 114
Рид, Џон 287
Рисојевић, Ранко 306
Ристић, Предраг Пеђа 378
Робинсон, Бордман 287
Розмировић, Андрија 144, 145
Романович, Василије 114
Ронел, Александар 294
Росић, Петар (патријарх Варнава) 276
Руварац, Димитрије 91, 133, 243
Руварац, Иларион 88, 101, 133, 243
Рувидић, Милорад 250
Рудјаков, Павел 294
Ружичић, Гојко 197
Ршумовић, Љубивоје 306

С

Сава II, архиепископ 38
Савић, Алекса 241, 242
Савић, Вељко 241, 242
Савић, Драга 242
Савић, Жарко 207
Савић, Лазар 242
Савић, Љубица 242
Савић, Милан 142
Савић, Станка 242
Савчић, Милош 256
Самојлов, Григорије 256, 279
Сарић, Петар 304
Свети Василије 82, 83
Свети Харалампије 44
Секулић, Исидора 138
Серафим, сремски митрополит 98
Сервијски, Ђорђе 141
Серенсен, Асмус 294
Сигмунд, угарски краљ 72
Симић, Људе 242
Симић, Павле 110
Симић, Славка 242
Симовић, Љубомир 347
Симонида, краљица 57
Синан-паша 68
Сирићчевић, Славко 197
Скарић, Владислав 197

Скерлић, Јован 287
Сладоје, Ђорђе 305
Соколовић, Макарије 40, 57
Соларић, Павле 133
Софронијевић, Мира 166, 179, 186, 198
Спасић, Никола 215, 217, 253
Сремац, Стеван 295
Сретеновић, Сава 157
Срећковић, Агнија 233, 235
Срећковић, Михаило 233, 235
Стајић, Васа 133, 198
Стајић, Урош 213
Стакић, Милка 375
Станић, Жарко 168
Станић, Лепосава 168
Станковић, Георгије 144, 145
Станојевић, Станоје 142, 186, 239
Стеван, Дучић 243
Стевановић, Гаврило 176
Стевановић, Милан Смедеревац 18
Стевановић, П. Борислав 193
Стевановић, Павле 254
Стевановић, Хаџи Милентије 52
Степановић, Предраг 294
Стефан, игуман (Ново Хопово) 113
Стефан, јеромонах у Раваници 71
Стефан, син кнеза Лазара и кнегиње
Милице 72
Стефановић, В. Владимир 270
Стефановић, Стефан Тенека 369
Стефановић, Стојко 270
Стојаковић, Миле 375
Стојановић, Васо 238, 239
Стојановић, Љуба 197
Стојановић, Љубомир 212, 236, 238
Стојановић, Милутин 181
Стојановић, Сара 238, 239
Стојковић, Боривоје 198
Стојковић, Персида 348
Стојшић, Јован 181
Страњаковић, Драго 210
Страњаковић, Драгољуб 198
Страњаковић, Драгослав 198
Стратимировић, Јосиф 139
Стратимировић, Стефан 124, 129, 130,
134

Страхиња, сликар из Будимља 44
Студић, Јосиф 265
Суботић, Јован 133

Т
Тадић, Новица 306
Таназевић, Бранко 295, 296
Тасић, К. Момчило 366
Тагић, Жарко 197
Текелија, Јован 353
Текелија, Сава 130, 145, 147, 347, 353,
355, 356
Тенецки, Стефан 108, 132
Теодор, Коста 94
Теодора, краљица (прва жена краља
Стефана Дечанског) 59
Теодора, кћи кнеза Лазара и кнегиње
Милице 72
Теодоровић, Велимир Михаило 180,
181, 182, 183, 187, 244, 245
Теофан, игуман (манастир Раковац)
120
Теофан, игуман (Шишатовач) 121
Теофиловић, Ненад 306
Терезија, Марија 128
Тесла, Никола 355
Тешић, Милосав 306, 347
Тимотијевић, Милош 11
Тиرون, Теодор 113
Тодоровић, Б. Чедомир 275
Тодоровић, Борислав 201
Тодоровић, В. Радослав 271
Тодоровић, Јока 176
Тодоровић, Лазар 176
Тодоровић, Стево 181
Томандла, Миховил 198
Томић, Н. Јован 197
Томић, Светозар 197
Топаловић, Живко 368, 369, 370
Топаловић, Милица 368, 369, 370
Тороман, М. Марија 15
Тохол, Мирослав 306
Трандафил, Јован 145, 149
Трандафил, Коста 149
Трандафил, Марија 145, 148, 149
Трандафил, Софија 149

Трифковић, Коста 142
Тројановић, Сима 197, 243
Тупањац, Бранко 377, 378
Тупањац, Васо 377
Тупањац, Мато 377
Туроман, Јован 142
Тутњевић, Станиша 308
Туцовић, Димитрије 368

Ђ

Ђипика, Иво 186, 189
Ђирић, Зоран 320
Ђирковић, Симо 293
Ђопић, Бранко 305
Ђопић, Илић Богданка 305
Ђоровић, Владимир 160, 212, 239
Ђук, Ружа 293

У

Угричић, Сретен 320
Узелац, Душан 186
Унбегаун, Борис 294
Урошевић, Михаило 275
Ускоковић, Радоје 198

Ф

Фелешко, Казимјеш 294
Филиповић, С. Миленко 198
Фиртлер, Томас 111
Фортис, Алберто 286
Франкопан, Јурај 331
Франц, Јозеф 123, 139, 140, 141

Х

Халкозовић, Јанко 91, 94, 111, 120, 132
Хамовић, Драган 306
Хандке, Петер 370
Хафнер, Станислав, 294
Хаџић, Јован 140, 145
Херитиј, Питер 294
Хребељановић, Лазар 70, 71, 72, 74, 75,
131, 185, 189, 198, 339

Ц

Цар, Марко 186
Цветковић, Бране 207
Цвијић, Јован 237
Цептер, Мадлена 323
Црнојевић, Арсеније 152
Црњански, Видосава 303, 304
Црњански, Милош 18, 303, 304

Ч

Чавошки, Коста 370
Чајкановић, Веселин 243
Чарнојевић, Арсеније III 57, 71, 87, 90,
107, 108, 122, 127, 128
Чортановић, Павле 105
Чумић, Аћим 201
Чупић, Никола 155, 233
Чупић, Стојан 155

Ш

Шакабента, Арсеније IV 61
Шалтист, Андреј 117
Шарановић, Радомир 83
Шарановић, Радомир-Бајо 80
Шафарик, Павел Јозеф 122, 140, 294
Шевић, Милан 142
Шиц, Јожеф 294
Шишман, Михајло III 62
Шмаус, Алојз 294
Шобајић, Петар 198
Шорак, Јован 328
Штиљановић, Јелена 88, 115
Штиљановић, Стефан 88, 109, 115, 122
Шубашић, Иван 369
Шубић, Јелена 329
Шубић, Младена 329
Шуменковић, Иван 239
Шупљикац, Стеван 108, 133
Шустер, Тереза 184

Славко Вејиновић
ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА

Издавачи
ВУКОВА ЗАДУЖБИНА, Београд
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

За издаваче
Др Миодраг Матицки
Зоран Колунџија

Лекџура и корекџура
Ружа Милојевић

Дизајн корица
Ласло Капитањ

Припрема и шџамџа
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

ISBN 978-86-87005-03-7 (Вукова задужбина)
ISBN 978-86-515-0690-4 (Прометеј)

Тираж 1.000

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

061.27(=163.41)(100)

ВЕЈИНОВИЋ, Славко

Задужбинарство код Срба / Славко Вејиновић. - Београд : Вукова задужбина ; Нови Сад : Прометеј, 2012 (Нови Сад : Прометеј). - 407 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 1.000. - Библиографија. - Регистар.

ISBN 978-86-87005-03-7 (Вукова задужбина)
ISBN 978-86-515-0690-4 (Прометеј)

а) Задужбине - Срби
COBISS.SR-ID 269367303

Славко Вејиновић се латио одговорног и сложеног задатка да сачини рад који нас упознаје са најзначајнијим задужбинама и задужбинарима у српској историји. Као резултат вишегодишњег истраживачког рада на изворним документима и богатој литератури, сачинио је текст који се састоји из неколико целина, тематски и садржајно повезаних.

Рукопис Славка Вејиновића, који је досадашњим публицистичким радом дао значајан допринос изучавању задужбинарства у Срба кроз векове, заснован на валидним изворима, изложен је на синтетичан начин. Тако смо, на једном месту, добили дело о задужбинарству које краси српску историју кроз више од осам векова. Оно подстиче да ову традицију треба наставити, обogaћивати и прилагођавати савременим условима; тим пре што афирмише високу националну свест и културу српског народа на плану задужбинарства, кроз различите облике и садржаје.

Проф. др Љубивоје Церковић

